370

धर्मप्रवृत्तिः

:	: Dharma Pravritti		: Title
:	: Nārāyana Bhatta		: Author
:	:		: Editor
:	: Sam. 1809		: Year, Vols.
:	:		: Publisher
370 :	:		: Remarks

१

श्रीगणेशायनमः ।। धर्मप्रवृत्तिनां अनुक्रमणिका लिख्यंते ।।

॥ गार्ग्य मग्निश्वरं शांडिल्यं शांडिल्यासित देवला ॥ त्रयोमीप्रवरो माता वरुणिर्वरुणः पिता ॥
॥ पादौ पश्चिमतो ज्ञेयो सर्वतः शिर उच्यते ॥ दक्षिणे चोत्तरे हस्तौ ऊर्ध्व कोन राकृतिः ॥ ज्ञा
॥ त्वा स्वरूपमाग्नेयं योऽग्निमाराधयेन्नरः ॥ ऐहिकामुष्मिकैः कामैः सारधि स्तस्य पावकः ॥ २ ॥
॥ आधारो नाभिके वक्त्रे राज्य नागोच चक्षुषी ॥ वक्त्रोदर कटि कुक्षिः प्रधाना कृतयः क्रमा
त् ॥ ३ ॥ शिरो हस्तौ च पादौ च वक्त्रे सप्तकमुच्यते ॥ वैश्वानर शरीरं तु मंत्रै रेभिः प्र
जायते ॥ ४ ॥ [illegible] चनं ॥ दक्षिणे स्वहया युक्त मुत्तरे स्वधया
युतं ॥ ५ ॥ पत्नीद्वय युतं ध्यायेद्वह्निं सर्वार्थसिद्धये ॥ एवं ध्यात्वार्चयित्वा तु होता होमं स
मारभेत् ॥ धूम्रार्चि रुष्मा ज्वलिनी विस्फुलिंगिनी ॥ सुश्री स्वरूपा कपिला हव्यकव्य
वहा तथा ॥ [illegible] धर्म फलप्रदा ॥ एताभिः सहितो रक्तो [illegible] वैश्वानरो
मनी ॥ दधि घृत जल दुग्धं शाक कुंभं च चूर्णं ॥ द्रविण दहन भूमि धेनवं
पुस्तिका च ॥ यतत्सु मति होता देवता पूजनानां ॥ निःप्रसव फल दल
स्यात् स्तुतेकं न स्पर्शस्य ॥ १ ॥ वौ करौ दक्षिणे त्र्यय सव्य ऊशान्तथा ॥
पादमूले शिखायां कण्ठे स्तनेसकलत्संकल्प ॥ १ ॥

॥इति धर्मप्रवृत्ति अनुक्र॥
॥मणिका समाप्तः॥

नतः श्रीअंग तर्पणमस्तीति वा
र्ता॥

सहगमनविधिनिर्णयः॥ पितृप्रथम मरणपामेने ते दीवशे:
सूर्य अस्तपामेतो ने स्त्री सती थानारी होय तो बिजे दीवसे
सूर्य उग्या पुठे सती नेदाह करीये॥ पहेले दिवस पछी
दिवसबे गणाय॥ तेमा दीवस तथा दशमो दीवस एका
दशा द्वादशा त्रयोदशा पर्यंत मांटी नामरण दिवस पछी
गणीये॥ मानुसूतकबापनामांउतरे॥ दशमा दिवसनासं
ध्याकाळपर्यंत ज्यारे वारे बळेत्य वारे एक दीवस गणवो॥
कदाचित घणी स्त्रीयो होय तो वडि स्त्री बाळे त्यने बळे
बिजि अपमस्त्रि बळे दशा दीवस मांग मेत्य वारे बळे
तो हे दिवस एक गणाये॥ अशुची सूतक पहमांन
होये॥

अथ पिंडप्रमाणं॥ हेमाद्रौ मरीचि॥ कपित्थ
बिल्वमात्रान्वा पिंडान्दद्याद्विधानतः॥
कुक्कुटांडप्रमाणं वा आमलकं बदर
रैः समानि इति॥ तत्रैव धर्मः॥

कपित्थस्य प्रमाणेन पिंडान् दद्यात्समाहितः ॥ तत्समं विकरं
दद्यात्पिंडांते तु षडंगुले ॥ अंत्ये ष्टिपद्धतो ॥ महास्ले ॥
एकोद्दिष्टे सपिंडे च कपित्थं तु विधीयते ॥ नाजिकेरप्रमा
णं तु प्रत्यब्दे मासिके तथा ॥ तीर्थे दर्शे च संप्राप्ते कुक्कुटांड
प्रमाणतः ॥ महालये गयाश्राद्धे कुर्यादामलकोपमः ॥ यत्र
स्युर्बहवः पिंडास्तत्र बिल्वफलोपमा ॥ यत्र चैको भवेत्पिंडः स्त
त्र षट्कुरसन्निभाः ॥ प्रेतपिंडस्तु देयेण द्वादशांगुलं तु उच्यते ॥ ४
श्राद्धांगतर्पणं ॥ सर्वं तिलोदकं दत्वा अमाश्राद्धं तु कारयेत् ॥ प्रत्यब्दे
न भवेत्पूर्वं परेहनि तिलोदकं ॥ पक्षश्राद्धे हिरण्ये च अनु
व्रज्यां तिलोदकं ॥ न च नित्यतर्पणं स्यात् [illegible] वायं परेहन्युत्कर्षः

[illegible] द्रोण प्रमाणं ॥ पल [illegible] [illegible] यांमांले पुबोध [illegible] कर्म [illegible]
[illegible] ॥१॥ बेपेसा भार नो पल १ पल ४ नो कुड ॥१॥ [illegible] नो प्रस्थ १ [illegible]
[illegible] क १६ पल [illegible] गयो द्रोण [illegible] २ बेपेसा भार [illegible] ॥
[illegible] नायांसंप्र [illegible] सोलु [illegible] ॥१॥

पित्रोः क्षयाहे ह्यमावास्या महालये न वान्नयो ॥ त्रिंशत्पिंडदा
नान्निः पन्यान्नसंकल्पमुच्यते ॥१॥

[illegible] तिविलंब च यद्य [illegible] तत्सर्वं मायेय परिशोध्य [illegible]
न कुर्यात् खलु लेखकस्य ॥१॥

१ श्रीगणेशायनमः ॥ नारायणंनमस्कृत्यकामदांचसरस्वतीं । गणनाथंगुरूं
श्चापिधर्मसंतरणायवै ॥१॥ नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमं । देवींसर
स्वतींव्यासंततोजयमुदीरयेत् ॥२॥ धर्मःप्रवृत्तिःक्रियतेकलौनारायणे
नतुविदुषांकर्मनिष्ठानांसंमतिधर्मवर्धिनि ॥३॥ पाराशर्यधर्मशास्त्रा
णिमन्वादिभिःकृतानिवै । आश्वलायनसूत्रंचइतिनारायणेनतथा ॥२॥
सारमेवसमुद्धृत्यस्मृतीनांवचनान्यथा ॥ सिद्धांतानिसमुज्ज्वानिसमाद
याग्र्यचैवहि ॥४॥ वचनानिसतांचैवसम्मतानिमनीषिणां ॥ ग्रंथेस्मिन्तानि
लिख्यंतेधर्मप्रवृत्तिसंज्ञिके ॥५॥ शौचादिकांप्रवक्ष्यामिक्रियाश्चानुक्र
मेणतु । तिथीनामपिसर्वासांनिर्णयानप्यसंशयात् ॥६॥ योगीश्वरः ॥ यस्मि
न्देशेकृष्णमृगःकृष्णस्तस्मिन्धर्मान्निबोधत ॥ धर्मसंरक्षणार्थायतत १
स्मिन्देशेवसेद्द्विजः ॥७॥ उषाकालेकर्तव्यं ॥ उषाकालेसमुत्थायचिंत

येदात्मनोहितं ॥ स्मृत्वानारायणंदेवंस्तोत्राण्यपिचसंजपेत् ॥८॥ मौन
विधिः ॥ प्रभातेमैथुनेचैवप्रस्रावेदंतधावने । स्नानेभोजनेकालेचमौनंषट्
सुविधीयते ॥ मूत्रोत्सर्गादिविधिः ॥ दशहस्तंपरित्यज्यमूत्रंकुर्याज्जला
शये ॥ दशहस्तंपुरीषेतुनदीतीरेचतुर्गुणं ॥१०॥ याज्ञवल्क्यः ॥ दिवासं
ध्यासुकर्णस्थःब्रह्मसूत्रउदङ्मुखः ॥ कुर्यान्मूत्रपुरीषेतुरात्रौवैदक्षिणामुखः ॥
ब्रह्मचारिविषयमेतिकेचित् ॥ एकवस्त्रविषयमेतिकेचित् ॥ वसिष्ठः ॥ कृत्वा
यज्ञोपवीतंतुपृष्ठतःकंठलंबितः ॥ विण्मूत्रेतुगृहीकुर्याद्वामकर्णेसमाहितः ॥
१२॥ मूत्रेतुदक्षिणेकर्णेपुरीषेवामकर्णके ॥ धारयेद्ब्रह्मसूत्रंचमैथुनेतू
पवीतवत् ॥१३॥ अंतर्धायतृणैर्भूमिंशिरःप्राव्रत्यवाससा ॥ वाचंनियम्य
यत्नेनष्ठीवनोच्छ्वासवर्जितः ॥१४॥ कृत्वासमोपादद्येशौमवज्मूत्रंसमुत्सृजेत् ॥

ऽन्नपाकं कुरुते यस्तु मत्त्वं प्राश्यति स द्विजः ॥१५॥ फालोत्कृष्टे कूले चित्यां
वल्मीके गिरिमस्तके। देवालये नदीतीरे दर्भपुष्पेषु पादपे ॥१६॥ फलच्छा
यासु वृक्षेषु मार्गगोष्ठाम्बुभस्मना। व्यग्नो च गच्छंस्तिष्ठंश्च विष्ठामूत्रं च नोत्सृ
जेत् ॥१७॥ वाग्यर्कगोसोमानां कुत्र संध्यां बुस्त्री द्विजन्मनः। पश्यं ह्रनि मुख
श्चैतान् विष्ठामूत्रं च नोत्सृजेत् ॥१८॥ मनुः ॥ ऽरण्ये नुदके रात्रौ चोरव्याघ्र
कुलेपथि। कृत्वा मूत्रपुरीषं तु द्रव्यहस्तो न दुष्यति ॥१९॥ काष्ठादिनाप्यपान
स्थमस्पृश्य निम्नजेत वै। कदम्बूलफलागारे न निधाय निम्नजेत वै ॥२०॥ क
क्षान्वितो मूत्रयुक्तः सम्मूढो नरकं व्रजेत् ॥ इति मूत्रपुरीषोत्सर्जनं ॥ ऽथ
शौच ॥ तीर्थे शौचं न कुर्वीत कुर्वीतोद्धृतवारिणा। रत्निमात्रं जलं त्यक्त्वा
कुर्याच्छौचमनुद्धृते ॥२१॥ स्मृत्यर्थसारे। शौचं तु द्विविधं प्रोक्तं बाह्यमभ्यन्
तरं तथा। मृज्जलाभ्यां स्मृतं बाह्यं भावशुद्धिस्तथान्तरं ॥२२॥ गृहीतशि २

श्नचोत्थाय मृद्भिरभ्युद्धृतैर्जलैः। गंधलेपक्षयकरं शौचं कुर्यादतन्द्रि
तः ॥२३॥ स्मृतिः। मृच्छुक्लवर्णा विप्रस्य क्षत्रस्यारक्तमृत्तिका। वैश्य
स्य पीतवर्णा तु शूद्रस्यासितमृत्तिका ॥२४॥ स्मृत्यर्थसारे ऽन्तर्ग
हे देवगृहे वल्मीके मूषकस्थले। कृतशौचावशिष्टाश्च न ग्राह्याः
पंच मृत्तिकाः ॥ मार्गेरिवाश्मशानस्थापांशूनामलिनात्यजेत्। की
टांगारास्थिहरिताः नाहरेच्छर्करान्विताः ॥२६॥ अन्तर्जलगताः ग्राह्या
ऊर्ध्वतो मणिबन्धनात् ॥ अरण्ये कुर्जेवस्मा ग्रामे ग्राहरणं विदुः ॥ स्मृतिः।
आहरेन्मृत्तिकां विप्रः स्थलात्सरितकूपयोः। शुद्धदेशेतु संनिहत्य शर्कराश्म
विवर्जिता ॥३०॥ त्रिपर्वपूरमात्रा वा मृत्तिका ह्यप्रमाणिका। ऽपार्द्रमलकमा

त्रावामूत्रशौचेतुमृत्तिका।२१।एकालिंगेकरेतिस्रउभयोर्मृद्द्वयंस्मृतं॥पंचा
पानेदशैकस्मिन्नुभयोःसप्तमृत्तिका।२२।एतच्छौचंगृहस्थस्यद्विगुणंब्रह्म॥
चारिणः।त्रिगुणंवानप्रस्थस्ययतीनांचचतुर्गुणं॥२३।यदिवाविहितंशौ
चंतदर्द्धंनिशिकीर्तितं॥तदर्द्धमातुरेप्रोक्तमातुरस्याधमध्वनी॥स्त्रीशूद्रद
रशक्तानांबालानांचोपवीतिनां।गंधलेपक्षयकराशौचंप्रोक्तंमहर्षिभिः।
शौचंयत्नःसदाकार्यःशौचमूलोद्विजःस्मृतः।शौचाचारविहीनस्यसमस्तानि
ष्फलाःक्रिया।२६।मूत्रात्तुद्विगुणंशौचेमैथुनेत्रिगुणंस्मृतं।षड्गुणंतुशौध
येन्नीरंनान्यथाशुचितामियात्॥पादपृष्ठेपादतलेतिस्रस्तिस्रश्चमृत्तिका॥
पैकैकयामृदापादौहस्तौप्रक्षालयेत्ततः।वामंप्रक्षालयेत्पादंशूद्रदेवीकथंच
न।शौचादृतेभंवामपादंपश्चाद्दक्षिणमेवच।यदिश्वेद्विस्मृतेस्नात्वामंत्रं ३

वापमलंयदि।आजंघंक्षालयेन्मूत्रेद्विराचम्यकटिंजले।४०।इतिशौचवि
धिः।अथगंडूषाः।चतुरष्टद्विषट्द्वाष्टःगंडूषैःशुध्यतेक्रमात्॥मूत्रेपुरीषे
भुक्तेंतेरेतःप्रस्रवणेपिच।पुरतःसर्वदेवाश्चदक्षिणेपितरस्तथा।ऋ
षयःपृष्ठतःसर्वेवामेगंडूषमुत्सृजेत्॥प्राङ्मुखोधोदङ्मुखोवाद्विराचम्य
ततःपरं॥४२।उक्तेकाष्ठेनकुर्वीतवाग्यतोदंतधावनं।अथदंतधाव
ने।स्मृतिः।मुखेपर्युषितेयस्मात्तेनवेदश्रुभांनरः।ततःकुर्यात्प्रयत्ने
नशुध्यर्थंदंतधावनं।खदिरश्चकरंजश्चकदंबश्चवटस्तथा।तिंतिणी
वेणुवृक्षस्यह्याम्रनिंबौतथैवच॥अपामार्गश्चबिल्वश्चह्यर्कश्चोदुं
बरस्तथा।एतेप्रशस्ताःकथितादंतधावनकर्मसु॥४३॥समिधांक्षीर
वृक्षस्यप्रमाणंद्वादशांगुलं॥कनिष्ठिकावत्स्थूलंचपूर्वार्द्धेनत्रिरूक्षकं॥

निषीधवृक्षाः। स्मृतिसारसमुच्चये। गुंजाकचोलहिंतालकेतकीचमहा
नटः। खर्जूरीनारिकेरौ जाश्च सप्तैते तृणराजकाः। तृणराजसमोपेतो
यः कुर्याद्दंतधावनं। नरश्चांडालयोनिस्याद्यावद्गंगां न पश्यति॥ अथ
वर्ज्यास्तिथयः॥ स्मृतिसारसमुच्चये॥ अभ्यंगेचोदधिस्नानेमैथुनेदंतधा
वने। जातेचनिधनेचैव शिथिस्ताकाजिंकिस्तथा। ५०॥ प्रतिपत्पनष
ष्ठीषुनवमीद्वादशीतथा। दंतानां काष्ठसंयोगं प्रयत्नेन विवर्जयेत्॥ ५१॥
। स्मृतिः॥ अर्कवारव्यतीपातेसंक्रांत्यांजन्मवासरे। वर्जंदंतकाष्ठंतुनंदा ये
दिषुचपर्वसु। तृणपर्णैःसदाकुर्यादमांचैकादशींविना। तयोरपिकर्त
व्यंजंबुनीबाम्रपल्लवैः। ५२॥ स्मृतिः। एकादश्यांतृणैःपर्णैःकर्त[illegible]दंतधाव ५
नं। स्नात्वादेवार्चनंकृत्वाव्रतसंकल्पमाचरेत्॥ उदितेचसहस्रांशौ यः

कुर्याद्दंतधावनं। सवितानिहितस्तेनपित्र्यवंशाःसघातकः॥ स्मृत्यंतरे। अं
गारवालुकाभिश्चनरस्मांगारनखैरपि। इष्टिकालोष्टपाषाणैर्नकुर्याद्दंत
धावनं। ५६॥ अभावेदंतकाष्ठानांनिषिद्धायांतिथावपि। अपांद्वादश
गंडूषैर्मुखशुद्धिर्भविष्यति। इतिदंतधावनविधिः॥ अथस्नानं। विष्णुः॥
उत्तमंतुनदीस्नानंतडागेमध्यमंस्मृतं। कूपेस्नानंतुसामान्यंभांडस्नानं
वृथाभवेत्॥ नदीषुदेवखातेषुप्रातस्नायादिनेदिने॥ तदभावेतडागे
वास्नावेस्नानसमाचरेत्। विष्णुः। जलेनिमज्यबध्नीयाच्छिखामाचम्यवै
यतः॥ पुनराचम्यसंकल्पंस्नानंसमाचरेत्॥ ६०॥ सप्ताहात्प्रातर
स्नायीद्विजःकृच्छ्रमाप्नुयात्॥ नस्नास्नानंप्रकर्तव्यंरविवारेसदैवहि॥
मनुः॥ अत्यंतमलिनःकायोनवच्छिद्रसमन्वितः। स्रवत्येवदिवारात्रौप्रा
तःस्नानंविशोधनं। ६२॥ नदीगत्वामज्जाकाश्चऊहेवास्नानमाचरेत्॥ स्व

५ यंचैवाथ शिष्ये श्वपुत्रे वोद्धृतवारिणा ॥६२॥ पाराशरः ॥ न स्नायाच्छूद्रहस्ते
न वैकहस्तेन वा तथा । उद्धृतान्निरन्निस्नायादाहृतान्निर्द्विजातिभिः । स्म
नार्थसारे । जानुमात्रे जले तस्मिन्नाचामन्किं न दुष्यति । उपतिष्ठः समाचाम
ञ्जानुमात्रादधोजले । द्विराचम्य निमज्याथ पुनरेव द्विराचमेत् ॥६३॥ ॥
मंत्रेण वस्त्रेण शिखां बध्वा प्राणानायम्य वै ततः ॥ मनुः ॥ करान्संधार्य ये दर्भान्
शिखां बध्वा विहायच ॥ प्राणायामं ततः कुर्यात्संकल्पं समुच्चरेत् ॥ विष्णुः ॥ ॥
नाभिमात्रे जले स्थित्वा कलाकेशां द्विधार्नं तेन द्विजः ॥ निरुद्ध कर्णनासास्तु
त्रिवारं मज्जनं चरेत् ॥ विश्वामित्रः ॥ नाभिमात्रे जले तिष्ठन्सप्तधा दृष्टा
पंचवा । त्रिवारमपि चाप्लुत्य स्नानमेव समाचरेत् ॥६६॥ स्नात्वाथ देहप्र
दालंपुनः स्नात्वा द्विराचमेत् ॥ आपोहिष्ठादिनवभिर्वारुणैर्मार्जयेत्तथा ॥
७०॥ सांगुष्टं यज्ञसूत्रेण त्रिःप्रदक्षिणमाचरेत् ॥ याः प्रवत इति जलेऽद ५
मंमे गंगे इत्यृचः स्मृतिः ॥ संकल्पं सूक्तपठनं मार्जनं चाघमर्षणं ॥ ॥

अन्यत्रार्कमुखो रात्रौ प्राङ्मुखो वा दिवा उदङ्मुखोपि वा ।७३॥ स्रोतसोभिमु
खो मज्जेद्यत्रापः प्रस्रवंति च । स्थावरेतिच सर्वेषु ह्यादित्याभिमुखस्त
था । यायाः समुद्रगा नद्यास्तासु स्नानं तु सन्मुखं । सर्वेषामाशाखिनामेवं
विनावाजसनेयिनः ।७५। प्रयोगपारिजात सारावल्यां ॥ गोमयस्नानं ॥
आचम्य गोमयं वामहस्ते धृत्वा विभज्य च त्रिधा तत्प्रणवेनैव संप्रोक्ष्य
भूर्भुवः स्वरो ।७६॥ सर्वदिक्षु [illegible] क्षिपेत्किंचित् गोमयं प्रणवेन
तु मानस्तोक इमं मंत्रमुक्त्वा तदभिमंत्रयेत् ॥ गंधद्वारामनेनांगम
भ्यक्तायनुलेपयेत् ॥ उदुत्तमं मुमुग्धिनो हिरण्यशृंगमिलया । प्रत्नं सम्राजे
वृहत्सूक्तमवतेहेलस्त्वचो । याः प्रवंत इत्यं का जलमध्ये पठेदृङ्मात्रं ॥
सुमित्रियान आप इत्येवमापो याम्यं क्षिपेद्बहिः । नमो नारायणायेति च

त्तुरसंप्रकल्पयेत्॥ ८०॥ तीर्थं पुष्करसंज्ञं तु तत्र संनिहितो हरिः। इदं वि
ष्णुरनेनैव मंत्रेणानेन मीलापयेत्॥ सव्याहृतीकां गायत्रीं जप्त्वा स्नानं स
माचरेत्। द्विराचम्य जलेनैव घृतावेवो धृपुं ज्ञकं। अंतश्चरति त्वाचम्य
समुद्राद्रूर्मिरीत्यथ। आपो अस्मानृ गायत्र्या शिरसा ह्यभिषेचयेत्॥ तत
स्नात्वा द्विराचम्य हंसवयोयंतिवै जपेत्। आपो हिष्ठेमंमे गंगे सवाग्रे अस्य
इत्यृच। व्याहृतिभिश्च मंत्रोंते कुशैर्मार्जनमाचरेत्। आपोहिष्ठादिभिर्मं
त्रैर्मघर्मर्षणकं चरेत्। हंसः शुचिषदित्येकां पूतेपवित्रेणेनि च। सव्याहृ
तिकां गायत्रीं त्रिर्जप्त्वाघनिमज्जयेत्॥ ८६॥ अथाचम्य ततो विद्वान्नाम
भिः केशवादिभिः। द्वादश॥ निर्निमज्याप्य ऋतं चेति च वै जपेत्॥ हंसः शु ६
चिषदित्येकां त्रिर्जप्त्वा मूर्ध्नि सिंचयेत्॥ तन्नो अग्ने ततश्चैव सत्वन्नो अ

स्मइत्यथ। तरत्समइति सूक्तेन जपस्नातासमाचरेत्॥ अकारादिहकारांतान्ऋ
ऋचः सर्वाः स्मृताः पठेत्। विप्राश्चानुक्रमेणैव स्नानकालेतु सर्वदा। पाम्मा
वग्न इहावसो अधीवा सर्वयदि। ८८॥ अयं यज्ञो देवया अग्ने बाधस्व अयमु
रीय॥ तद्विष्णुः पर्कि चेदं। स्वरतो वर्णतश्चैव जपेदेतो ऋचः स्वतः। त्रिराप्लु
त्य द्विराचम्य गायत्र्या स्नानमाचरेत्॥ ८९॥ शौनकः। हस्ताभ्यां जलमादाय सकृ
देवाभिमंत्रितं। मस्तके चमुखे वाहो हृदये पृष्ठदेशके। पाणिभिर्विचेत्स्वमा
त्मानं गायत्र्या योनिमुद्रया॥ एकावृत्त्या जपे ह्यस्तया वै स्नावीवद्धं चैत ततः॥
स्न तूक्त विधिना स्नात्वा द्विराचम्य ततः परं। प्राणायामत्रयं कृत्वा संकल्प
स्तर्पयेदथ॥ अक्षतोदक पूर्णेन देवतीर्थेन तत्र तु। ब्रह्मादितर्पणं कृत्वा प्रा
ङ्मुखश्चोपवीत्यथ। उदङ्मुखो निवीती तु यवसंमिश्रितोदकैः। कृष्ण
द्वैपायनादींश्च तर्पयेद्दषितीर्थतः। ९६। दक्षिणाभिमुखो भूत्वा प्राचीना

6 बीत्यतःपरं। तर्पयेत्पितृतीर्थेन तिलैः सोमपितृनथ। यन्मया दुष्कृतं तोयं
शारीरमलसंभवैः। तद्दोषपरिहारार्थं यक्ष्माणं तर्पयाम्यहं। अपसंस्कारा
श्च येकेचिज्जलाशाः पितरो मम। तेषामप्यायनार्थाय दीयते सलिलं मम॥
हस्ताभ्यां विक्षिप्तं तोयं यत्तीरे सलिलाद्बहिः। उत्तीर्य पीडयेद्वस्त्रं मंत्रतो द
क्षिणेन ततः। येकेचास्मत्कुले जाता अपुत्रा गोत्रिणो मृताः। ते गृह्णंतु मया
दत्तं वस्त्रनिष्पीडनोदकं। १०। दर्भान्विसृज्य तत्तीरे ह्युपवीती द्विरा
चमेत्॥ अप्रक्लिन्नवस्त्रं संप्रोक्ष्य शुचीव इति मंत्रतः। परिधाय सुवस्त्रं तु
पूर्ववस्त्राणि मंत्रतः। स्नातादेहं निमृज्येत शिरो गात्राण्यथा वा द्विजः।२।
योगीश्वरः॥ तस्मात्त्वकायं न मृज्जीत ह्यंबरे पाकरेण वा। श्वानलेह्येन साम्यं
च पुनः स्नानेन शुद्ध्यति। तिस्रः कोट्योर्द्धकोटी च यावद्रोमाणि मानुषे। व 6
संति सर्वतीर्थानि तस्मान्न परिमार्जयेत्। पिबंति शिरसो देवाः पिबंति

पितरो मुखात्। मध्याच्च यक्षगंधर्वा अधस्तात्सर्वजंतवः। सुरापानसमं तोयं
पृष्ठतः केशलंबितं। दक्षिणे जाह्नवी तोयं वामे तु रुधिरं भवेत्। ३। वसि
ष्ठः। स्नानं कृत्वा धृते वस्त्रे पतंति केशबिंदवः। तत्स्नानं निष्फलं विंद्यात्पुनः
स्नानेन शुद्ध्यति॥ अथ वस्त्रविधिः॥ स्मृतिः॥ क्वतिपुराणेन ग्राह्यं वस्त्रं
च धारयेत्। षट्कर्मनिरता ग्राह्यं वस्त्रं तत्तु न धारयेत्। वसिष्ठः॥ ॥
अपवित्रपटो नग्नो नग्नश्चार्द्धपटः स्मृतः॥ नग्नश्च मलिनोद्वासी नग्नः
कौपिनवानपि। काषायवाससा नग्नो नग्नो नत्तर्यवानपि। अंतः कच्छो
बहिः कच्छो मुक्तकच्छस्तथैव च। ११। साक्षान्नग्नः स विज्ञेयो दश नग्नाः
प्रकीर्तिताः। द्व्यंगुलं चतुरंगुलं वा तर्यप निर्मलं। काषायां कृष्णवर्णं
च मलिनं केशदूषितं। छिन्नाग्रं चोपवस्त्रं च कुत्सितं धर्मतो विदुः। हारि
तः। नग्नः काषायवासाः स्यान्नग्नः कौपीनकेवलः। नग्नः संधितवस्त्रं तु

६ नग्नो विद्दरावस्त्रकः ।११२। याज्ञवल्क्यः । दग्धं जीर्णं च नलिनं मुखकोप
हतं तथा । खादितं गो हिष्या द्येस्त त्याज्यं सर्वथा द्विजैः ॥ नीलरक्तं तथ
द्वस्त्रं दूरतः परिवर्जयेत् ॥ स्त्रीणां स्त्री डार्थ संयोगैः शयनीयेन दुष्यति ॥
पालनादि क्रमाच्चैव नद्विन्नैः रूपजीवनात् ॥ अपवित्रो न वेद्विप्रः स्त्रि
नि:क्लिष्टैर्विशुध्यति । नीलरक्तं यदा वस्त्रं विप्रः स्वांगेषु धारयेत् ॥
तंतुसंततिसंख्याकै र्वसेद्यमपुरे ध्रुवं ॥ कंबले पटसूत्रे च निली
दोषो न विद्यते । स्त्रियो वस्त्रं सदा त्याज्यं अन्य वस्त्रं विवर्जयेत् । अप धौ
तं कर धौतं च पूर्व्वेद्यु धौतमेव च । त्रयमेतदसंनिधं सर्वकर्मसु व
र्जयेत् । ईषधौतं स्त्रिया धौतं शूद्रधौतं तथैव च । अप धौतं तच्च विज्ञे
यं शुष्कं दक्षिणपल्लवैः ।१२०। अपसु नो पीडयेद्वस्त्रं सर्वथा द्विजसत्तमैः ।
खड्गाग्राः शुष्कमुपरि तद्वस्त्रं च न धारयेत् ॥ वामे कोष्टे तु निक्षिप्य ६

द्विराचम्य विशुध्यति । प्रागग्रमुदगग्रं वा धूतवस्त्रं प्रसारयेत् ॥ प्रत्यक्दद
क्षिणयोः कृत्वा पुनः शौचं विधीयते । एकवस्त्रेण भुंजीयान्न कुर्याद्दे
वतार्चनं । न कुर्यात् पित्र्यकर्माणि दानहोमजपादिकं । खंडवस्त्रा
तश्चैव वस्त्राधे प्रावृत स्तथा ॥ पचनं तस्य न ग्राह्यं श्वानोच्छि
ष्टं हविर्यथा ॥१२६। चंद्रिकायां ॥ स्नानं दानं जपं होमं स्वाध्यायं पितृत
र्पणं । नैकवस्त्रो द्विजः कुर्याद् भोजनं स क्रियां । वसिष्ठः । अष्टह
स्तेन वस्त्रेण तं स्यु दशांनान्यधारितं ॥ अहतं तद्विजानीयात् सर्वक
र्मसु पावनं ॥ यस्संधितं न वद्वस्त्रं दशः प्रक्षालितं च यत् ॥ अहतं धा
तुरक्तं च न वस्त्रं द्विमिति स्मृतिः ॥ एकवस्त्र पवित्रेन जपहोमा
दिकं कृतं । तत्सर्वं राक्षसे नीतं पितृणां नोपतिष्टतु ॥ दक्षिणे

९ ऊरयोः कक्ष्यां कंठं च बध्नाति वै द्विजः । नाशौच वामकट्यो च पृष्ठे
चैव यथाक्रमं ॥ ३१ ॥ अथार्द्रवस्त्रनिःपीडनं । स्नानं कृत्वार्द्रवस्त्रं तु
त्यजेन्नद्यामयो द्विजाः । गृहे तु स्नानं कृत्वा विसृजेदेतदूर्ध्वगः तः ।
।३२। स्नानं कृत्वा ऽथार्द्रवस्त्रं द्विमुत्तरियमूर्ध्वतः । धृतवस्त्रमधः
कुर्यान्निश्चाम्य च पुनर्द्वयोः ।३३। नोत्तरीयमधः कुर्यान्नोपर्यधस्थमं
वरं । अज्ञानाद्यदि कुर्वीत पुनः स्नानेन शुध्यति ॥ धृतावस्त्रं विधाने
न कुर्वामेनि धाय च । आर्द्रवस्त्रं द्विराचम्य निष्पीड्य पुनराचमेत् ॥
।३४। अथाचस्मृतिः । निष्पीड्य वस्त्रमाचम्य ततः संध्यामुपास्तते । म
ध्याह्ने तर्प्पणादूर्ध्वं वस्त्रनीष्पीडनं भवेत् । नद्यादि स्नानतो गृहे स्नाता ९

वस्त्रं स च द्विजः । स्वयमेव च निष्पीड्य स्त्रियो हस्तेन दोषभाक् । द्वादश्यां
पंचदश्यां च संक्रांतौ श्राद्धवासरे । वस्त्रं निष्पीडयेन्नैव ततः क्षालेन यो
जयेत् । ३६ । अथ सप्तस्नानानि । याज्ञवल्क्यः । मांत्रं भौमं तथाग्नेयं वाय
व्यं दिव्यमेव च । वारुणं मानसं चैव सप्तस्नानान्यनुक्रमात् । प्रातःस्ना
नाशक्तविषये माह दक्षः । प्रातःस्नाने त्वशक्तश्चेद्वर्जयेदार्द्रवाससा । उत्त
मांगादि पादांतं संमार्ज्य स्नानमाचरेत् । प्रातःस्नाने त्वशक्तश्चेत्संक्षिप्य
स्नानमाचरेत् । स्नानं चैवात्तु मध्याह्ने द्विजः कुर्यात्सविस्तरं । १४० । अथ
गृहस्नानं । गृहे गृहाभिमुखं विद्यान्नद्यां स्रोतोभिमुखं रवेः । प्रवाहेऽभि
मुखं विंद्यात्स्नानमेव द्विजोत्तमः । अथ स्वभावतो मध्याह्ने पुनर्वह्नि
तापिता । अतः संतः प्रशंसंति स्नानमुष्णेन वारिणा ॥ अभ्यंगे चैव मांग

१० ऽपे गृहे चैव तु सर्वदा।शीतोदकेन न स्नायान्न धार्यं गोपिचंदनं।४३॥
त्रिशताः स्वस्तु निषिंच्याथाः त्रिशता स्नात्तु निषिंचयत्।नाग्निस्नानं गृहे प्रो
क्तं न कुर्याच्छितवारिणा।संक्रांतौ गृहे षोचैव ह्यमावास्यार्कपर्वसु॥
गृहे वापि न कुर्वीत स्नानं शीतोदकेन च।संकल्पं स्तु तोपगमनं मार्जनं
चार्घमर्षणं॥ देवादितर्पणं चापि गृहे पंच विवर्जयेत्।४५।गृहे स्ना
नेन कुर्वीत तर्पणं मार्जनं तथा।नांतराचमनं कुर्यात् पश्चाद्राचम्य शु
ध्यति।गृहे स्नानं यदा कृत्वा स्नानवस्त्रोर्ध्वकं त्यजेत्।अधोगेण सं
पीडय पारात्शार वचो यथा।स्नानं कृत्वा चार्द्रवस्त्रमूर्ध्वमुत्तारयेद्द्विजः
आर्द्रवस्त्रमधस्ताच्चेत्पुनः स्नानेन शुध्यति।अथ सचैलस्नानं।श्वान १०
कुर्कुटमार्जारमद्यभांडसैरजस्वला।स्पृष्ट्वा देवलकं चैव सचैलं

स्नानमाचरेत्॥ मातापित्र विसृष्टानां क्रियामुत्सृज्य याचकः।देवार्चन
परो विप्रो वित्तार्थी वत्सरत्रयं।सर्वे देवलोकानाम हव्यकव्येषु वर्ज
येत्।चितिं च चितिकाष्ठं हि ष्टं च यूपं चांडालमेव च।स्पृष्ट्वा देवलकं चै
व सचैलस्नानमाचरेत्॥ अथान्यखनितकूपस्नानं।अंत्यजैः खनि
ता कूपास्तडागादिस्तथैव च।तेषु स्नात्वा च पीत्वा च पंचगव्येन शुध्यति।ब्रा
ह्मणक्षत्रियो वैश्यशूद्रश्चैवान्यजातयः।एभिस्तु खानिता कूपा स्ना
नं तत्र न कारयेत्।पंचपिंडाननुद्धृत्य न स्नायात्परिचारिषु।स्नायान्न
द्यां देवखाते ह्रदेषु च सरःसु च।१५६॥ अथ नदीरजोदोषः।सिंह
कर्कटयोर्मध्ये सर्वा नद्यो रजस्वलाः।तासु स्नानं न कुर्वीत वर्जयित्वा

समुद्रगाः॥५७॥ योगीश्वरः॥ रजोदुष्टेषु नस्नानं वर्जनद्यादिषु द्विजैः॥ कर्द
र्थितं रजस्नासां संध्योपास्तिचतर्पणं॥ गंगा च यमुना चैव प्लक्षजा च सरस्व
ती॥ रजस्वला नि रूयंते ये चान्ये नद संज्ञकाः॥ अथ विशेष माहव्याघ्रः॥
उपाकर्माणि चोत्सर्गे प्रातस्नाने तथैव च॥ चंद्रसूर्यग्रहे चैव रजोदो
षो न विद्यते॥१६॥ अस्थिकर्मादिषु क्लेदु खररश्वानादि दूषितं॥ उद्धरे
दुदकं सर्वं शोधनं परिमार्जनं॥ धनुः सहस्राण्यष्टौ तु गतिर्यासां न वि
द्यते॥ नदा स्ते न नदी समाख्याता गर्तास्ताः परिकीर्तिताः॥ गर्तानां सर्वदा
चैव रजोदोषो न विद्यते॥ तत्र स्नानं न प्रकुर्वीत तन्नागवस्य वचो यथा॥६२॥
अथ कुशविधिः॥ स्मृत्यर्थसारे॥ कुशाः काशा यवा दूर्वा उशीराश्च स ११
कुंदराः॥ गोधूम व्रीहयो मुंजा दश दर्भाः प्रकीर्तिताः॥ नभोमास स्य द
१ सविचजाः॥

रौद्र अमावास्यां दर्भान्समाहरेत्॥ अयातयामास्ते दर्भा नियोज्याः स्युः पुनः पुनः॥
विष्णुः॥ नभो मास चतुर्दश्यां दर्भास्तत्र समाहरेत्॥ अयातयामा दर्भास्ते नि
योज्याश्च पुनः पुनः॥ कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां मानेतव्याः कुशा द्विजैः॥ अका
लिकास्तथा शुद्धाः अतऊर्ध्वं विगर्हिताः॥६७॥ स्नात्वा शुचौ दर्भ देशे शु
चिर्भूत्वा समाहितः॥ प्राणायाम संकल्पं कुशोत्पाटनमारभेत्॥६८॥
प्रणवेनैव संगृह्य चतुरस्त्रो प्रयत्नतः॥ दिग्देवतानां मंत्रेण चतुर्दिक्षु क्षि
पेत्कुशान्॥ विरंचिना सहोत्पन्नाः परमेष्ठी निसर्गजाः॥ नुद पापानि
सर्वाणि मम स्वस्तिकरो भव॥७०॥ ॐ फट्कारेण मंत्रेण सकृच्छित्वा स
<ह मुद्धरेत्॥ अच्छिन्नाग्रा अशुष्काग्राः पित्र्यर्थं हरिता कुशाः॥ आंगिरा॥ अह
न्यहनि कर्मार्थं कुशोत्पाटप्रशस्यते॥ न पूर्वेद्युर्धृता कुशाः योग्याश्चैवो

वोत्तरे कुशाः ॥ मासिमास्तु घृतकुशा मासिमास्येव चोदिताः । नोत्तरोत्त
रमासेषु धर्मविद्भिरसंमता । प्राञ्ज्ञासांस्तान्दर्भान्वर्जयेच्छ्राद्ध
कर्मणि । सद्यः समाहृता ग्राह्यास्ताः कुशास्तु श्राद्धकर्मणि । कुशाभावे तु का
शास्युः काशाः कुशमयाः स्मृताः । कुशाभावे गृहीतव्याः अन्ये दर्भा यथोचि
ताः । पितृकृत्येषु सर्वेषु कुशा ग्राह्याः समाहिताः । दूर्वाश्चैव सदा ग्राह्या
सर्वेषु शुभकर्मसु । १५ । तथा च सूत्रे । अप्रच्छिन्नाग्रावनंतर्गर्भौ प्रादेशमा
त्रौ कुशौ नांतरयोरिति । तथा च कारिकायां । अनंतर्गर्भिणौ यौ तु कु
शौ प्रादेशसंमितौ । अनखच्छेदनौ साग्रौ तौ पवित्राभिधायकौ । अथ
निषिद्धानाह । शंखः । येत्वंतर्गर्भिता दर्भाः ये च च्छिन्ना नखैस्तथा । कथिता
नाग्निदग्धाश्च कुशान्यत्नेन वर्जयेत् । चितौ तौ येषु ये दर्भा ये दर्भा यज्ञ १२

भूमिषु । स्तरणासनपिंडेषु षट्दर्भास्तु विवर्जयेत् । १८ ॥ स्मृत्यर्थसारे ।
यैः कृतः पिंडनिर्वापः श्राद्धं वा पितृतर्पणं । विण्मूत्रादिषु ये दर्भा तेषां त्या
गो विधीयते । प्रचेताः । अमायां तु न च्छिंद्यात्कुशांश्च समिधस्तथा । ।
सर्वत्र वा स्थिते सोमे हिंसया ब्रह्महा भवेत् । तथा च सोमोत्पत्तौ । वनस
तिगते सोमे यस्तु हिंसाद्वनस्पतीन् । घोरायां भ्रूणहत्यायां युज्यते नात्र
संशयः । १९३ । अत्र निषेधे व्यर्थच्छेदने कर्मांगच्छेदने नैव दोषः । तथा
च याबालिराह । कुशान्शाकं च पुष्पाणि गवार्थे च चन्दनादिकं । निषिद्धे
पि च गृह्णीयादमावास्याहनि द्विजः । मनुः । ततः श्राद्धदिने कर्ता दिशं
गच्छेत्तु दक्षिणां । दक्षिणानुप्रवणान्दर्भान् । समूलानाहरेत् शुचिः ।
पाराशरः । समित्पुष्पफलादीनि श्रोत्रियः स्वयमाहरेत् ॥ शूद्रानीते

१३

र्ध्वं यत्किंचित्कर्म कुर्वन्व्रजंस्तथा ॥ अथ पवित्रलक्षणं । स्मृत्यर्थसारे । चतु
र्भिर्दर्भपिंजूलैर्ब्राह्मणस्य पवित्रकं । एकैकन्यूनमुद्दिष्टं वर्णे वर्णे यथा
क्रमं । सर्वेषां वा भवेद्द्वाभ्यां पवित्रं ग्रंथितं पुनः न वा । त्रिभिः शांतिके
कार्यं पौष्टिके पंचभिस्तथा । चतुर्भिश्चाभिचारे स्याद्भिः कामेरितिके च
न । द्वौ दर्भौ दक्षिणे हस्ते सव्ये त्रीण्यासने सकृत् ॥ १८ ॥ हेमाद्रौ विरो
धीषः । पंचभिः पौष्टिकं चैव चतुर्भिर्यज्ञकर्मणि । पितृयज्ञे त्रिदर्भैर्द्वौ
दर्भौ नित्यकर्मणि । श्राद्धे या ह्यास्त्रयः साग्राः कुशाः स्युः षोडशांगुलं ॥
द्विमूलमेकतः कुर्यात्पवित्रं चायमेकतः । द्व्यंगुलं मूलवलयं ग्रंथिरेकां
गुला स्तथा । चतुरंगुलमग्रं स्यात्पवित्रस्य प्रमाणकं । ९३ । स्नाने दाने ज १३
पे होमे स्वाध्याये नित्यकर्मणि । सपवित्रौ सदर्भौ वा करौ कुर्वीत नान्य

था । ठउ अयत्रस्थिते दर्भैः समाचरति यो द्विजः । सोमपानसमं तस्य तु स्या
यज्ञफलं लभेत् । ग्रंथिर्यस्य पवित्रस्य न तेनाचमनीं भवेत् । अपाचमे
घस्तु भोक्तात्मा यथोच्छिष्टस्तथैव सः । ब्रह्मयज्ञे जपे होमे ब्रह्मग्रंथि
र्विधीयते । भोजने वर्तुलं प्रोक्तमेष धर्मो विधीयते । ६१ । यथावज्रं सु
रेंद्रस्य शूलं हस्ते हरस्य च । चक्रायुधं यथा विष्णोरेवं विप्रकरे कु
शाः । अथ स्वर्णादि पवित्राणि । योगीश्वरः । दर्भं पवित्रं ताम्रं वा राज
ते हेमगे वा । विशेषाद्दक्षिणे पाणौ पवित्रं चोत्तमोत्तरं । याज्ञवल्क्यः ॥
अनामिकाधृतं हेमं तर्जन्यां रौप्यमेव च । कनिष्ठिकाधृतं खड्गं तेन पू
तो भवेद्द्विजः ॥ ३०० ॥ तर्जन्यां बिभृयाद्रौप्यं स्वर्णं चोपकनिष्ठयोः । गृह
स्थः कर्णयोश्चैव बिभृयाद्रौक्मं च कुंडले उत्तरीयं योगपट्टं तर्जन्यां र

रौप्यमेव च । कनियसा सपवित्रा न धार्याणि ति कौशिकः । पादुके चोत्तरीयं
च तर्जन्यां रौप्य धारणं । न धारयेत्सपवित्रा ज्येष्ठे भ्रातरि जीवति । ताते
वभ्रातरि ज्येष्ठे यस्य चैवनुजीवति । न तस्य मोनितर्जन्यां रजतस्य च धा
रणं । पादुकारोहणं चैव योगपट्टं तथैव च । न जीवः पितृकः कुर्याद्भ्याश्रा
द्धं तथैव च ॥ ॥अथ यज्ञोपवीतं ॥ ॥उपवीतं बटोरेकं द्वे तथान्तरयोः स्मृ
ते । एकमेव यतीनां स्यादिति धर्मो व्यवस्थितः । र॰ ॥ मनुः । यज्ञोपवीते द्वे धा
र्ये श्रौते स्मार्ते च कर्मणि । तृतीयमुत्तरीयार्थे वस्त्राभावे चतुर्थकं । ७ । परा
शरः । स्कंधादिनाभिपर्यंतं ब्रह्मसूत्रं पवीत्रकं । न्यूने रोगप्रवृत्तिः स्यादधि
के धर्मनाशनं । आयुःकामः सदा कार्याद्बहुयज्ञोपवीतकं । पंचाग्निः पुत्र १४
कामः स्याद्धर्मकामस्तथैव च । पाराशरः ॥ दशाष्टौ वा गृहस्थस्य चत्वारि

वनवासिनां । एकैकमुपवीतं च यतीश्च ब्रह्मचारिणः । यज्ञोपविते नैकेन
जपहोमादिकं कृतं । तत्सर्वं विलयं याति पितॄणां नोपतिष्ठति । पतितं त्रु
टितं चापि ब्रह्मसूत्रं यदा भवेत् । नूतनं धारयेद्विप्रः स्नानसंकल्पपूर्वकं ॥
यज्ञोपवीतमेकैकं प्रतिमंत्रेण धारयेत् ॥ आचम्य प्रति संकल्पं धारयेन्म
नुरब्रवीत् ॥ १३ ॥ एकमंत्रैकसंकल्पं धृत्वा यज्ञोपवीतकं । एकस्मिन्त्रुटि
ते सर्वं त्रुटितं नात्र संशयः । यज्ञोपवीतमजिनं मौंजीदंडं च धारये
त् ॥ नष्टे भ्रष्टे नवं धृत्वा नष्टं चैतज्जले क्षिपेत् ॥ सद्योपवीतिनैकार्यं वा
सः शुद्धं सकर्मसु । सह यज्ञोपवीतेन बध्नीयाच्छ्राद्धकर्मणि । मनुः । कार्पा
समुपवीतं स्याद्विप्रस्योर्ध्ववृतं त्रिवृत् ॥ सणसूत्रमयं राज्ञो वैश्यस्य ह्या
विसूत्रकं । स्कांदे । उपवीतं क्रमेण स्यात्कार्पासं शाणमाविकं । त्रिवृ

१५ ऊर्ध्ववृतं तच्चत्रिवृतं वेदानुविवृद्धये । उच्छिष्टं तोरणं छिन्नं विकृतं विधवाकृतं
भुक्तोत्तरे तन धार्ये सप्तत्रं तन धारयेत् । विधवारचितं सूत्रं मनन धार्य
कृतं च यत् । त्रिच्छिन्नमप्यधोजातं भुक्त्वा निर्मितमुत्सृजेत् ॥ २० ॥ संग्र
हे ॥ ऊर्ध्ववृत्तमधोवृत्तं पुनरूर्ध्ववृतं तथा । एतद्यज्ञोपवीतं स्यात्तस्यैका
ग्रंथिरिष्यते । तैत्तिरा मैत्राः कण्वाः कण्वाश्वरका वाजसनेयकाः । कंगडु
तीर्यसूत्रं तु कुर्युर्वै ह्याजनं द्विजाः ॥

१५

अथ नित्यविधिः ॥ बह्वृचाः सामगाश्चैव ये चान्ये याजुषास्तथा । कंठाडुती
र्यसूत्रं च पुनः संस्कारमर्हति । अन्नप्राशे चोदधिस्नाने मातापित्रोर्मृते गेर
हनि । कंठाडुतीर्यसूत्रं च कुर्याद्वै ह्याजनं द्विजः ॥ २४ ॥ अथ तिलकः ॥
ललाटे तिलकं कुर्यान्मृदा वापि च भस्मना । तदभावे पितोयेन चंदनेना
पि वा द्विजः । स्मृतिसारसमुच्चये । ऊर्ध्वपुंड्रं द्विजातीनामग्निहोत्रस
मो विधिः । श्राद्धकाले तु संप्राप्ते कर्तानो काच संत्यजेत् । ऊर्ध्वपुंड्रं स
सौम्यं च ललाटे यस्य दृश्यते । स चांडालोपि शुद्धात्मा पूज्य एव न संशयः । सं०
ब्रह्मघ्नो वाथ गोघ्नो वा हैतुकः सर्वपापकृत् ॥ गोपीचंदनसंपर्कात्तत्मु
क्तो भवति नान्यथा ॥ दशांगुलप्रमाणं स्यादुत्तमोत्तममुच्यते । नवांगुलम
ध्यमं स्याद्दष्टांगुलमतः परं । सप्तषट्पंचभिः पुंड्रं मध्यमं त्रिविधं स्मृतं ॥

१६ चतुरस्रं द्व्यंगुलं पुंड्रं कनिष्ठं त्रिविधं स्मृतं ।२०। ऊर्ध्वपुंड्रं मृदा कुर्यात्तिर्यक्के
वलभस्मना । चंदनेनोभयं कुर्यादन्यथा नरकं व्रजेत् ॥ मध्यांगुलिक्र
मेणैव धारयेदूर्ध्वपुंड्रकं । ऊर्ध्वमारभ्य यत्नेन ब्राह्मणैः सर्वकर्मसु ।२२।
इति भागवतानामंगुलीनियमः ॥ ॥ अंगुष्ठः पुष्टिदः प्रोक्तो यशः सान्म
ध्यमा भवेत् । अनामिका श्रियं दद्यान्मुक्तिं दद्यात्प्रदेशिनी । दर्भ
पाणिर्न कुर्वीत ऊर्ध्वमन्त्रमध्यादिप्रदीपवत् । श्रीकामः पुष्टिकामो
वा यथेष्टं तिलकं चरेत् । स्नात्वा पुंड्रं मृदा कुर्याद्दवामं क्षवलभ
स्मना । अभ्यंगोत्सवकालेषु कस्तूरीचंदनादिना । जपहोमस्तथा तर
दानं स्वाध्यायं पितृतर्पणं । व्यर्थं भवति सर्वं तदूर्ध्वपुंड्रं विना १६
कृतं । ललाटे तिलकं धृत्वा कुर्याद्दैवे तु पैत्र्ये वा । तर्पणं वा

पित्र्ये श्राद्धं मन्यथा निष्फलं भवेत् । भागवतविषयमेतत् ॥ स्मार्तवि
षये तु विशेषः । स्वाध्यायजपहोमादिसंध्यादिनादिकं चयेत् ॥ ऊ
र्ध्वपुंड्रं विना कुर्यात्ति सर्वं निष्फलं भवेत् । ऊर्ध्वपुंड्रं त्रिपुंड्रं वा
ब्राह्मणैः कर्मकर्तृभिः । वर्जयेत्तिलकं भाले श्राद्धे चैव तु तर्पणे ।
अभ्यंगे सूतके चैव विवाहे पुत्रजन्मनि । मांगल्येषु च सर्वेषु न धार्यं
गोपिचंदनं । ऊर्ध्वपुंड्रं त्रिपुंड्रं वा चंद्राकारमथापि वा । श्राद्धकर्तानि
कुर्वीत यावच्छ्राद्धविसर्जनं । ४० शाकलः । धृत्वा यस्तर्पणं श्राद्धं मृद्वा
भस्मचंदनं ॥ व्यर्थं यत्कुरुते मोहात्स च गच्छेदधोगतिं । नैव
तिर्यङ्मृदा कुर्यादूर्ध्वपुंड्रं च भस्मना । चंदने[illegible]नोभयं कुर्यादि

तितन्मनुरब्रवीत्। त्रिपुंड्रं सुरविप्राणां वर्तुलं नृपवैश्ययोः। अर्धचंद्रं तु शूद्रा
णां मन्येषां तूर्ध्वपुंड्रकं। ४२। अथ भस्मधारणं। ब्राह्मणानां नृपाणां च भस्ममि
श्रं तु चंदनं। नेत्रयुग्मप्रमाणं तु त्रिपुंड्रं धारयेद्विजः। रत्नावल्यां। मध्यमाना
मिकांगुष्ठैर्ललाटे यत्त्रिपुंड्रकं। तत्त्रिपुंड्रं भवेच्छस्तं महापातकनाशनं। स्मृ
तिसारे। अपशुचिर्वाप्यनाचारो मनसा पापमुच्चरन्। शुचिरेव भवेन्नि
त्यं त्रिपुंड्रस्य च धारणं। नारदः। त्रिपुंड्रं परमं पुण्यं ब्रह्माविष्णुशिवात्मकं।
ये जाता राक्षसाः प्रेता ये चान्ये क्षुद्रजंतवः। त्रिपुंड्रधारिणं दृष्ट्वा पलायं
ति न संशयः। तस्मात्सर्वप्रयत्नेन त्रिपुंड्रं धारयेत्सुधीः। विष्णुः। यस्य पं
क्तौ द्विजोऽन्नं तु भुंक्ते शिवभक्तित्रिपुंड्रकं। कृत्वा। स तां पंक्तिं पुनात्येव सकला
चतुराननः। ५५। भक्तिर्यस्य भवेद्यस्मिन्दृशा वाप्यथ भस्मनी। तदेव

धारयेद्विद्वानिति वै मुनयो विदुः। न पादुकस्थो नादर्शे न जले तैलवल्लोकये
त्। न प्रावृतशिराः कुर्यात्तिलकं धर्मसाधनं। ५२। अथ संध्याकालः। उत्तमा
तारकोपेता मध्यमा लुप्ततारका। अधमा सूर्यसंयुक्ता प्रातःसंध्या त्रिधा म
ता। अहोरात्रस्य यः संधिः सूर्यनक्षत्रवर्जितः। सा तु संध्या समाख्याता
मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः। संध्योत्तमा तृतीयांशे पंचदशांशो दिनस्य तु। माध्या
ह्निकी तदूर्ध्वं वा पूर्वं वा स्यादिवैव हि। संध्याकाले तु संप्राप्ते संध्यां नैव
मुपासते। जीवमानो भवेच्छूद्रो मृतः श्वा चैव जायते। काले तु वंदिता संध्या
स्वर्गमोक्षप्रदायिनी। अकाले वंदिता संध्या सा च संध्या वंध्या इव। ५७।
काललोपप्रायश्चित्तं। संध्याकाले व्यतिक्रांते स्नात्वाचम्य यथाविधि।
जपेदष्टशतं देवीं ततः संध्यामुपासीत समाचरेत्। यमस्मृतिः। ॥

एकाहं समतिक्रम्य प्रमादादकृतं यदि ॥ अहोरात्रोषितो भूत्वा गायत्र्याश्चायु
तं जपेत् । राष्ट्रभंगेन्यपद्यो निरोगार्तस्तूतकेपि वा । संध्यावंदनविछित्ति
र्नदोषाय कदाचन ॥ ६० ॥ दिवाग्निर्द्विजविद्यानां कार्यमहति संस्थिते । संध्या
हीनेन दोषोस्ति यतस्तत्कर्मसाधनात् ॥ अथ संध्याविधिः । कारिका ॥
अन्यच्चाहरहः कृत्यं संध्योपासनमुच्यते । ग्रामाद्बहिः रपां तिर उपविश्य च
सद्विजः ॥ आचम्यमार्जनादन्यस्तत्तु कं चक्रीकरोत्यथ ॥ स्वशाखाविधि
नाचैव संध्याकर्म समाचरेत् । ६ शौचाचारे तथापाने स्पृष्ट्वा स्पृष्टो च चर्व
णे । पौराणाचमनं कुर्यान्नामाभिः केशवादिभिः ॥ संध्यायां कर्मकाले च स्म
र्त्ताचमनं भवेत् । ब्रह्मयज्ञे तु वैकुर्यात् श्रौतेनाचमनं द्विजः ॥ गोकर्णाकृतह
स्तेन माषमात्रं जलं पिबेत् । तन्न्यूनमधिकं पीत्वा सुरापि समानतः ॥ १९

अंगुष्ठाग्रे समाकुंच्य मध्यमामध्यपर्वणि । गोकर्णं तद्विज्ञेयं सर्वेष्वाचमनेष्व
पि । ६७ । स्मार्त्तं तत्र । संहितांगुलिहस्तेन गृहीत्वा चांबु विधितः । मुक्तांगुष्ठ
३ बे कनिष्ठिकां त्रिः पिबेत् ब्रह्मतीर्थतः ॥ शीतलं निर्मलं चांबु मधुरं क्षारवर्जितं ॥
ग्राह्यमाचमने स्नाने दैवे पित्र्ये च कर्मणि ॥ अथ पुराणाचमनं । केशवाद्यै
स्त्रिभिः पीत्वा द्वाभ्यां प्रक्षालयेत् करौ । गंडोष्ठौ संमृजेद्द्वि द्विरेकैकं पाणिपाद
योः ॥ ७० ॥ मूर्ध्नि चैकं वच सेकं नासाग्रे कर्णयोर्द्वयोः । नाभौ नाभौ च हृदये
मूर्ध्नि चैकं विनिक्षिपेत् । प्रणवस्तु वर्तनाम्नां चतुर्विंशतिसंख्यया । स्वा
हांतं प्राशयेद्वारि नमोंतं स्पर्शयेदथ । अथ स्मार्त्ताचमनं । तथा च स्मृति ॥
संहितांगुलिभिस्तोयं गृहीत्वा दक्षिणेन तु । मुक्तांगुष्ठकनिष्ठे तु त्रिः पिबे
द्ब्रह्मतीर्थतः ॥ ७३ ॥ प्रक्षाल्य हस्तौ पीत्वाथ सकृदोष्ठौ ततः परं । संहितांगुलि

मुक्तेनद्विःप्रमृज्यततोमुखं।धृत्वाकराचनिम्नरूपसहितांगुलीभिर्जलं॥
अद्भिर्वामकरेसिंच्यतानिःपादौचसंस्पृशेत्॥अंगुल्यग्रैस्त्रिभिर्मध्ये
उरस्योर्ध्वंसमुस्पृशेत्।मध्यमध्येजलंस्पृष्ट्वासंस्पृशेन्नासादिकान्
क्रमात्॥७६॥अंगुष्ठेनप्रदेशिन्याघ्राणंपश्चादुपस्पृशेत्॥अंगुष्ठेना
मिकाभ्यांचचक्षुःश्रोत्रेपृथक्पृथक्॥अंगुष्ठेनकनिष्ठाभ्यांनाभिंपश्चा
दुपस्पृशेत्॥तलेनहृदयंस्पृष्ट्वास्पृशेदंगुलिभिःशिरः॥अंगुल्यग्रैर्द
क्षिणादिबाहुमूलद्वयंस्पृशेत्।अनेनविधिनाद्विप्रःकुर्यादाचमनं
सदा॥अथस्मार्ताचमनं॥देव्याःपादैस्त्रिभिःपीत्वाचाक्षिगैर्नेत्रमिस्पृशे
त्॥॥सप्तव्याहृतिभिश्चैवशिरोमंत्रैस्पृशेदथ।आपादावंतेचमध्यायां
द्विर्द्विराचमनंस्मृतं।तथैवार्घ्यप्रदानांतेमध्येमध्येसकृत्सकृत्॥

अथप्राणायामः।स्मृत्यर्थसारे।दक्षिणेरेचनंकुर्याद्वामेनापूरितोदरं॥
कुंभकेनजपंकुर्यात्प्राणायामसउच्यते॥८२॥पंचांगुलिभिर्नासाग्र
पीडनंप्रणवाभिधं।मुद्रेयंसर्वपापघ्नीवानप्रस्थगृहस्थयोः।८३।क
निष्ठानामिकांगुष्ठैर्नासाग्रस्यचपीडनं।अकारमुक्तासाप्रोक्तायतेश्च
ब्रह्मचारिणः॥याज्ञवल्क्यः॥गायत्रींशिरसासार्द्धंजपेद्व्याहृतिपूर्वकं॥
त्रिःपठेदायतप्राणःप्राणायामसउच्यते॥दशप्रणवसंयुक्तांगाय
त्रींशिरसासह।त्रिःपठेदायतःप्राणःप्राणायामसउच्यते॥संध्यादाव
र्घ्यदानेचप्राणायामैकउच्यते।आपादावंतेचगायत्र्याप्राणायामस्त्रय
स्त्रयः॥८७॥अथमार्जनं॥शौनककारिकायां॥अथसंध्यामुपा
सिष्यइतिसंकल्प्यमार्जयेत्।तिसृभिर्मार्जनंकुर्यादापोहिष्ठाकुशैः

दकैः॥ पादे पादे क्षिपेन्मूर्ध्नि प्रति प्रणवसंयुतं। आपोसानं प्रणवेनैव प्रति
२० षिच्य जलैः सह। कुर्यात्सप्रणवैः पादैर्मार्जनं तु कुशोदकैः॥ यस्य छाया
येति जप्तं सकुशं प्रक्षिपेदधः। सा क्षाद्धस्तेन वामेन तटं नद्यादिके न
वा॥ गृहे तु मार्जनं कुर्यान्नान्यथेत्यब्रवीन्मनुः॥ कुर्याच्च वारि पात्राणि सं
ध्याकाले गृहे द्विजः॥ मार्जने प्राशने चार्घ्ये तथैवाचमने सदा। सूर्य।
श्चेत्यनुवाकेन प्रातःकालेपि वेदपः॥ अग्निश्चेत्यनुवाकेन सायंकाले
पिवेदपः॥ ९२॥ आपः पुनंतु मध्याह्ने मंत्राचमनमाचरेत्। विसृज्य
दर्भानाचम्य कुशपाणिश्च मार्जयेत्। प्रणवेन च व्याहृत्या गायत्र्या चै
व मार्जयेत्॥ आपो हिष्ठेति नवभिर्मार्जनमाचरेत्॥ ऋतं चै
कामृतं वापि द्रुपदां च जपेदृचं॥ दृष्टिनासापुटेनैव पापात्मानमपो २०

हरेत्॥ तज्जलं तावलोक्याथ वामभागे क्षिपेत्क्षितौ। आचम्य दर्भान्वि
सृजेद्धृत्वा दर्भानवः परं। ९३॥ अथार्घ्यदानं॥ पाणिभ्यां जलमादाय गा
यत्र्या चाभिमंत्रितं। रवेरभिमुखस्तिष्ठंस्त्रिरूर्ध्वं संध्ययोः क्षिपेत्॥
द्वौ पादौ तु समौ कृत्वा पूरयेदुदकांजलीन्॥ गोशृंगमात्रमुत्क्षिप्य ज
लमध्ये जलं क्षिपेत्। तथा चापस्तंबः॥ ईषन्नम्रः प्रभाते तु मध्याह्ने
ऋजुसंस्थितः। उपविश्य तु सायाह्ने जलेर्घं तु निक्षिपेत्॥ २००॥
इत्यापस्तंबविषयं। कालातिक्रमणे यस्तु त्रिसंध्यमपि सर्वदा। चतु
रर्घ्यं प्रदातव्यं गायत्र्या शिरसा सह। तर्जन्यंगुष्ठसंयोगे राक्षसी मु
द्रिका भवेत्॥ यो ददाति तयार्घ्यं तत्तोयं रुधिरं भवेत्। आसावा
दित्य मंत्रेण सोदकेनैव पाणिना। प्रदक्षिणमभिव्रत्य चावमेत्संध्य

योद्दयाः ॥ ३ ॥ मंदेहानां विनाशाय निक्षिपेज्जलांजलीन् । प्रायश्चित्तार्थमा
चसम्यगुत्थेते दिनहतायया ॥ अथासनानि ॥ वंशासने दरिद्रस्यात्पा
षाणे व्याधिसंभवः ॥ धरण्यां दुःखसंभूतिर्दौर्भाग्यं दारुकासने । तृणा
सने यशोहानिः पल्लवे चित्तविभ्रमः ॥ कृष्णाजिने ज्ञानसिद्धिर्मोक्षश्रीर्व्या
घ्रचर्मणि ॥ अभिचारे च नीलं स्यात्कंबलो व्याधिकर्मसु । श्वेतवस्त्रे यशो
वृष्टिः सर्वार्थे चित्रकंबले ॥ ७ ॥ सायणीये भिन्नासंयोगे पद्मं तु तंबोधवमृ
गचर्म च ॥ कृष्णाजिनं च यत्नेन वर्जयेत्पुत्रवान्सदा ॥ आधारादि नम
स्कुर्यात्कुशैश्च शाग्रे रासनं ततः ॥ प्राणायामत्रयं कुर्यादुपविश्य कुशास
ने ॥ ऋष्यादिलक्षणं शांबारूष्पोक्तेन मार्गतः ॥ न्यासं कुर्याद्विधानोक्तं
षडंगं चाप्यशक्तितः ॥ १० ॥ शौनकः ॥ गायत्रीं संस्मरेद्धीमान्हृदि वा
सूर्यमंडले ॥ तुल्यो कालहारणैः वधालाम्पर्धी ततो जपेत् ॥ प्रातस्ति २१

ष्ठन्जपेद्देवीं सायं च चोपविश्य च । उपविश्य तु मध्याह्ने जपकर्म समाचरे
त् ॥ पश्चिमां तु समासीनः सम्यक्नक्षत्रदर्शनात् ॥ १३ ॥ व्यासः ॥ प्रातर्म
ध्याह्नयोस्तिष्ठन्गायत्रीं संजपमाचरेत् ॥ ऊर्ध्वजानुस्तु सायाह्ने ध्यानालो
कनतत्परः ॥ कारिका ॥ अर्धास्तमिते त्वादित्ये पश्चिमसायउत्तरः ॥ नाग
स्तम्भस्त्वनासीनः सावित्रीं वाग्यतो जपेत् ॥ अतारको दयादेव प्रातःकर्म तदि
ष्यते । अर्धास्तमितनक्षत्रमंतरे कुर्य दाततः ॥ १५ ॥ आरभ्य प्रात्स्वस्ति
ष्टे ऊपन्नासूर्यदर्शनात् ॥ संध्यायासायमुत्पत्ति विज्ञेया विबुधैः सह ॥
प्रथमं तदुपनयनकाले सायंसंध्यामुपक्रमादित्यर्थः ॥ तथा च शौनकः ॥
उपनीतो हि कुर्वीत सायंसंध्यामुपक्रमेदिति ॥ तथा च कारिकायां ॥ ॥
अहःशेषं ततस्तिष्ठेत्सायंसंध्यामुपासयेदिति ॥ ॥ अथ जपविधिः ॥ ॥

॥ प्रातर्नित्यमोंकारं कृत्वा मध्याह्ने हृदि संस्थितं ॥ सायं जपति नासाग्रे
जपस्तु त्रिविधः स्मृतः ॥ अंगुष्ठेनाभिकामूलप्रदक्षिणमतं द्वितः । म
ध्यमामूलपर्यंतं गायत्रीजप ईरितः ॥ गायत्रीवेदमूलत्वाद्वेदपर्वसु गी
यते । पर्वभिस्तु जपेद्देवीं न मालाभिः कदाचन ॥ उष्णीषी कंचुकी नग्नो
मुक्तकेशो गलावृतः ॥ अपवित्रकरश्चैव प्रलपन्न जपेत्क्वचित् । ॐकार
पूर्वमुच्चार्य भूर्भुवः स्वस्ततः परं ॥ गायत्र्याः प्रणवश्चांते जप एवं विधिः स्मृतः ॥
तिस्रो व्याहृतयः पूर्वं पृथगोंकारसंयुता ॥ पुनः संपुटयेच्चोंकारं मंत्रस्याद्यंत
योस्ततः ॥ वाचिकाख्य उपांशुश्च मानसस्त्रिविधः स्मृतः ॥ त्रयाणां जपयज्ञानां श्रे
ष्ठस्यादुत्तमोत्तरः ॥ यदुच्चनीचस्वरितैः शब्दैः स्पष्टपदाक्षरैः ॥ मंत्रमुच्चारयेद्वाचा
जपयज्ञः स वाचकाः ॥ २५ ॥ शनैरुच्चारयेन्मंत्रं मंदमोष्ठौ प्रचालयेत् ॥ अपरैरश्रु
तः किंचित्स उपांशुर्जपः स्मृतः ॥ धिया यदक्षरश्रेण्या वर्णाद्वर्णं पदात्पदं । शब्दार्थ

चिंतनं तु यः कथ्यते मानसो जपः ॥ मानसः सिद्धिकामानां पुत्रकाम उपांशुकः ॥ वाचिको
मारणे चैव प्रशस्तो जप ईरितः ॥ वाचिकस्त्वेक एव स्यादुपांशुः शत उच्यते । सहस्रमा
नसं प्रोक्तं मन्वत्रिभृगुनारदैः ॥ ३० ॥ स्मृत्यर्थसारे ॥ ॥ ब्रह्मचारी गृहस्थश्च शतमष्टो
त्तरं जपेत् ॥ वानप्रस्थो यतिश्चैव सहस्राद्धिकं जपेत् ॥ शौनकः ॥ अष्टोत्तरशतं
नित्यमष्टाविंशतिरेव च ॥ विधानाद्दशकं चापि त्रिकाले संजपेद्द्विजः ॥ ३२ ॥ अथ प्रदो
षे जपसंख्या ॥ अष्टाविंशत्यनध्यायेषु दिने तु यथाक्रमं ॥ अथ जपस्थानं ॥ गृहे जप
समं विद्याद्गोष्ठे शतगुणं भवेत् ॥ पुण्यारण्ये तथा राम सहस्रगुणितं विदुः ॥ अयुतं
पर्वते रम्ये नद्यां लक्षमुदाहृतं ॥ कोटिर्देवालये प्राहुरनंतं विष्णुसंन्निधौ । सूर्यस्या
ग्रे गुरोरिंदोर्दीपस्य च जलस्य च । विप्राणां च गवां चैव सन्निधौ शस्यते जपः । अ
श्वत्थमूलमाश्रित्य जपहोमसुरार्चनं ॥ अक्षय्यफलमाप्नोति ब्रह्मणो वचनं यथा ॥
॥ ३७ ॥ अथ निषेधः ॥ पतितानां चांत्यजानां दर्शने भाषणेऽश्रुते । क्षुते धौवातगमने

जं नणेजपमुत्सृजेत्॥ प्राणायामांश्च चैतेषां प्राणायामं षडंगकं। कृत्वा सम्यक् जपेद्बी
जं यद्वा सूर्यादिदर्शने॥ ~~ब्रह्म~~॥ अथ काम्यपरत्वान्मालाविधिः॥ ॥शंखादिमण
यः श्रीदाः स्फटिको मोक्षदः परः॥ पद्माक्षाः पुष्टिलक्ष्मीदाः रुद्राक्षा भुक्तिमुक्ति
दाः॥४॥ पुत्रजीवनवाः पुत्रपुष्टिधान्यसमृद्धिदाः॥ विद्रुमा वश्यधनदाः सौभाग्यपा
र्थिश्च मौक्तिकाः॥ पापघ्नाः कुशमयाः कामदाः स्वर्णरौप्यजाः॥ प्रवालजं तु स्फा
टिके जप्तं कोटिफलप्रदं॥ तुलसीमणिना येन गणितं चाक्षयं भवेत्॥ रुद्रा
क्षमणिना चैव ह्यनंतफलमश्नुते॥ ॥अथ रुद्राक्षधारणं॥ ॥रुद्राक्षानकं
गदेशे दशानपरिमितान् मस्तके विंशति द्वे षट् षट् कर्णप्रदेशे करयुगलगतान् द्वा
दश द्वादशे वा। बाह्वोरिंदोः कलाभिः पृथगपि गमितौ एकमेकं शिखायां वक्ष
स्यष्टाधिकं यः कलयति च शतं स स्वयं नीलकंठः॥ ॥अथ संध्योपस्थानं॥ शौ
नकः॥ सायंप्रातरुपस्थानं कुर्यान्मंत्रैर्यथाक्रमं। जातवेदस इत्येकां तच्छंयोरावृणी २३

महे। नमो ब्रह्मण इत्येते रुपतिष्ठेद्दिशं प्रति। उत्तमे चानुवाकेन गायत्रीं च विसर्जयेत्॥
॥७५॥ प्रसंगतो मध्याह्नसंध्या प्रोच्यते॥ आचार्यः॥ कुर्यान्माध्याह्निकीं संध्यां ब्रह्मयज्ञा
दनंतरं॥ संगवाद्र्ध्वमेवाकुन चेदर्वागथापि वा॥ विश्वामित्रः॥ सकृदर्घ्यं तु मध्याह्ने
प्रक्षिपेद्वै सकृत्वचा॥ आकृष्णेनेति मंत्रेण गायत्र्या चेति केचन॥ उपस्थानं तु मध्या
ह्ने कुर्यात् सूर्यस्य सन्मुखः॥ उदुत्यमिति वै चित्रं देवानामित्यनेन च वा॥ ॥अथा
भिवादनं॥ ॥आ॰ त्मपादौ तथा भूमिं स्पृष्ट्वा संध्याभिवादनं॥ नक्षत्रं च तथा सूर्यं
द्विजानप्यभिवादयेत्॥ प॰॥ विश्वादर्शे॥ पूर्वनाम्नाभिवाद्यः पितृवदिह भवेत्॥ ज्ञान
दः श्रोत्रियस्तु त्र्यब्दाज्ज्यायांकनीयानपि भवति॥ तद्दशमात्रलोवापितृव्यः॥ ऊर्ध्वं द्वौ
पि वर्ज्यं कुशासलिलसमित्पुष्पपाणिः स्वयं वाशुद्धो धावन्नुदक्यापतितषंढक्र
तघ्नांत्रणम्योपवासः॥ स्मृत्यर्थसारे॥ ज्येष्ठं वा कनिष्ठं वा संध्यांते ह्यभिवादयेत्॥
वर्जयित्तुसुतं त्रिः स्वंदौहित्रं दुहितापतिं॥ नारायणः॥ नमेद्दृदमधीतारं पदक्रम

न्वितं । सारणं ब्राह्मणं सांगं कनिष्ठं चाभिवादयेत् ॥ ५२ ॥ नित्यं वेदमधीतारमेध्या
पयंतमेव च ॥ अनधीयानमधीतो न नमस्कुर्यात्कश्रेष्ठो वापि कनीयसं । वर्ज्जनीयाह । वमंतं
जृंभमाणं तं कुर्वंतं दंतधावनं ॥ अभ्यक्तशिरसं स्नानं कुर्वंतं नाभिवादयेत् ॥ ५३ ॥
अथोपासनविधिः ॥ तत्रेदं सूत्रं ॥ पाणिग्रहणादि गृह्यं परिचरेदिति ॥ तत्राहोहो
ममाह ॥ होमे मुख्यो यजमानः ॥ पत्नी पुत्रश्च कन्यका ॥ ऋत्विक् शिष्यो गुरुर्भ्राता
भागिनेयः सुतापतिः ॥ एतेनैव हुतं यत्तु तद्धुतं स्वयमेव हि ॥ कार्याचेत्का
रणात्कर्त्ता स्वयं कर्तुं न शक्यते ॥ होमं कुर्यादनाशेने पूर्त्तिः कर्तुरनुज्ञया ॥
यदि सा स्तुतकं कर्त्तुं कुर्वीतानुज्ञया विना ॥ अस्तमिते सायं जुहोत्युदिते प्रात
रिति ब्राह्मणं ॥ अथाचकारिकायां ॥ ॥ ॥ अथ यस्मिन् विवाहाग्निरुतान्ने
हनितस्यतु ॥ यस्यायं तनुमारभ्य वह्निं परिचरेत्स्वयी ॥ ५३ ॥ इत्युपासनस्य सा
यमारंभणं सिद्धं ॥ अथाग्निकारिकायां तु ॥ ॥ ५४ ॥ प्रातरारभ्य विधिर्लिख्यते ॥ २४

उदिते जुहोतीति श्रुतिः ॥ तथा च मनुः ॥ कालमाह ॥ लेखामात्रश्च दृश्येत रश्मि ।
भिश्च समन्वितः ॥ उदितं तं विजानीयात्तत्र होमो विधीयते । संग्रहे ॥ हस्तादूर्
ध्वं रविर्यावद्गुर्वं हित्वा न गच्छति ॥ तावद्देव हि कालो यं प्रातस्तूदितहोमिनां ॥
प्रातर्द्वादशनाड्यश्च ऊर्ध्वं सायं तु नवनाडिका । होमकालः समुद्दिष्टो मु
निभिस्तत्वदर्शिभिः ॥ ५५ ॥ अथ स्थंडिलादि ॥ इषुमात्रावरं सर्वतः स्थं
डिलमुपलिप्येति सूत्रं ॥ शौनकोपि ॥ अरत्निमात्रं विज्ञेयमग्नेरायतनं
शुभं । श्रौते चोपासने वापि खात योनि विवर्जितं ॥ मेखलादि तथैकार्यं र
खालग्नं तु बाह्यतः ॥ बाह्या द्व्यंगुलविस्ताराभ्यंतरा त्र्यंगुला । बाह्या
षडंगुला स्यधोभ्यंतरे द्वादशांगुला विस्तारेणेति कर्तव्या समाश्च दृश्या
दृढाश्च ना ॥ ५६ ॥ नित्यहोमे तु कुंडस्यान्मेखलात्रयसंयुता । नूमेरूर्ध्वं तु

२४ कुर्वीतचतुर्विंशांगुलंस्रुवं ॥ मेखलाचोन्नताकार्यात्रिकेकाचतुरंगुला ॥
द्व्यंगुलाविस्तृतैकैकाखातस्माद्द्वादशांगुलाः ॥ गृह्याग्निरक्षणाशक्तिवि
षये । शाकल्यः ॥ अग्निसंरक्षणेयस्यशक्तिर्यस्यनविद्यते । समिद्धारोप ।
येदग्निंहस्तयोरथवापिच ॥ अथप्रयोगः ॥ लौकिकाग्निंप्रतिष्ठाप्यकुंडेवा
स्थंडिलेपिवा । पाणिस्थंवासमिस्थंवाग्निंसंजयेत्ततः ॥ अथप्रत्य
वरोहेतिमंत्रेणाग्निंसमिस्थितं ॥ पाणिस्थंवाप्यनेनैवानिदध्या
ल्लौकिकेनले ॥ यथाविधिस्तुसंकल्पःकुर्याद्ध्यानंहविर्भुजः ॥
पर्युक्ष्याग्निंपरिस्तीर्यपर्युक्षाचततःपरं ॥ पयश्चप्रभृतिस्वेके
संस्कुर्याद्ग्निहोत्रवित् ॥ दर्भेणसंज्वलयेदपक्वंपक्वमेववा ॥ २५

अधिश्रितेश्रपणायप्रतिषिंचेन्नवारिच ॥ पुनस्त्रीज्वलतानेनपरिह
तमहत्ततः ॥ ७८ ॥ पर्यायवाग्रःसमि पिश्रद्धोदनंदधितंडुलाः ॥
सोमस्तोत्तमयोव्रीहिद्वादशोतेतिलायवाः ॥ पयःश्रादितिचत्वारि
विदुःपक्वानियाग्निका ॥ [illegible] ॥ दध्यानि ॥ दध्यादिनामपक्वानांनाधिश्र
यणमिष्यते ॥ ॥ ॥

२६

समात्पर्थ सारे ॥ प्रियंगुव्रीहिश्यामाकानि वाराप्यतथा यवाः ॥ यावनालाश्च गोधूमा उपा
सनस्तु नावहाः ॥ श्यामालीश्यामाकनीवारा गोधूमा व्रीहयवाः ॥ स्वरूपैणैव होमास्तुः स्वरू
पेणैव वैनिलाः ॥ कारिका ॥ व्रीहिणां च यवानां च चतुष्पक्षिरश्याकुतिः ॥ तिलानां तु तदर्द्धं सा
गरं ईस्याघ तस्मतु ॥ सर्वा हविः स्रुवेणैव पाणिकं विनं हविः ॥ जुहुयादग्नये स्वाहा सुसमि
द्धकृताशने ॥ शौनकः ॥ अग्निप्रह्वालितान् श्रुत्वा तंडुलान्नग्निसंस्कृतान् ॥ जुहुयादग्न
ये स्वाहा सूर्याय प्रातरेव च ॥ ध्यात्वा शब्दं चतुर्थ्यन्तं प्रजापतय इत्यथो ॥ स्वाहाकारेणैवं कृत्वा
कुर्यान्निसमूहनं ॥ औपासने कृते देवं मृगुः णानां च वामनः ॥ विश्वदेवेन था वाग्निन्नेषा
कुर्यात्तोरग्नतो कुर्वीत ॥ ८ ॥ पयसाज्येन वा प्रातस्तेनैव त्या हहन्ति कर्म ॥ पूर्वमंत्रस्का सूर्याय स्वा
हेत्युत्य समनवेत ॥ शौनकः ॥ अग्नेर्यैश्च वसोमा ये प्राजापत्येन नित्यशः ॥ सौरवैश्वानरे
यैर्वा समस्यांशि च पंचभिः ॥ सायमुपस्थानं ॥ अग्न आयूंषि पिति सविता न्यां अग्नेत्व मित्यथ ॥

२१

कुर्यात्सायमुपस्थानं प्राजापत्ययजुषाऽथवा। सूर्यो न इति पंचर्चः प्रातरौपासने जपेत्॥ उद्धृत्य
चित्रं देवानामुदयं च प्राजापत्ये॥ ३८॥ अथ समस्य होमः॥ कालद्वयेऽप्यशक्तश्चेदेकस्मि
न्काल एव वा॥ प्रागेवोक्तेन विधिना समस्य सायमाचरेत्॥ चतुश्चतुराहुती कृत्वा तन्त्रेण सा
यमाहुती द्वे प्रातराहुती सायंहोमे चैका समिधमपि॥ समस्य सायमारभ्य कुर्यात्सा
यमाहुती॥ परिषिंच्याहुती प्रातः कृत्वानुपरिषेचयेत्॥ द्विः सायंहोमवन्मंत्रोपाधिः प्रात
र्होमवत्सुच॥ उपस्थानं सकृत्कार्यं शेषः प्रकृतिवद्भवेत्॥ हविष्पातविदैवत्यमिति स्मृत्यो
क्तदैवत॥ समस्य पंचत्रिंशद्भिः प्रजापत इति त्वथ॥ कुर्यादग्नेरुपस्थानं सर्वत्राचमर
न्यथ॥ अग्निवायुर्जपेद्देवा यथाशक्त्याथवा ऋचा॥ न समिद्धारणं कुर्याद्गृह्यसोमे न्यथैव
वत्॥ अंगारे हृदये बाहौ मस्तके विधृतं कर्मनाशनं॥ प्रतयेद्धरणं तत्र पाणिवायुगपत
पेत्॥ अयं ते योनिः समिधां सयाते अग्ने करुणो॥ तथा च श्रोतसूत्रे॥ अयं ते यो २१
२ चययथाक्रमं॥ होमकाले तु कुर्वीत त्रिपुंड्रं न समधारणं॥ मानस्तोके इति मंत्रेण केवर

नित्यपर्णं गार्हपत्ये प्रतितयेत्पाणिवायाते अग्ने यज्ञियेनेति॥ तथा च स्मृतिः॥ अश्वत्थः समि
धां वापि सं प्निसमिधमेव च॥ नदत्वावेथवा चान्यासा समिधप्रतपेद्बुधः॥ पलाशखादिरोश्वत्थ
शमुदुंबरजा समित्॥ अपामार्गोर्कदूर्वा च कुशाश्चेत्यपरे विदुः॥ सत्वचः समिधः कार्या ऋ
जुस्त्क्ष्णाः समास्तथा॥ शस्ताः दशांगुलास्तास्तु द्विदशांगुलास्तथा॥ एषामसंतु शमिमा ह्यखा
दिरं तु त्रिमासिकं॥ मासत्रयं पालाशो ह्यश्वत्थो दशरह स्मृतः॥ दिनमेकमपामार्गाद्या ह्येश्वा
र्कस्तथैव च॥ औपासने अश्वमाप्रोक्तास्त्रिदिनं स्यादुदुंबरः॥ एतेषामप्यलाभे तु कुशा इत्यपरे ठ४
विदुः॥ मासमेकं कुशाग्राह्या दूर्वास्तु स्यादय एव हि॥ सद्यः समिच्च पालाशोस्य प्राहुमितिके
चन॥ वयस्योपि पाद्यास्तुः केचिदर्कविशेषविदुः॥ अपकालेऽकृतप्रयोगपारिजाते॥ अपेकालेय
कृतं कर्म कर्तुं प्राप्य पुनः क्रिया॥ अज्ञानातं तु यः कुर्यात्कृतं चापि हि कर्म तत्॥ संध्योपासनादि

लं१

कमित्यर्थः॥ अथवैश्वदेवं तत्रैव गृह्ये॥ अयमाधाय प्रातः सिद्धस्य हविषस्य जुहुयादग्निहोत्रदेवता
भ्यः स्मृत्यर्थसारे गृहस्थो वैश्वदेवाख्यं कर्म प्रारंभते दिवा॥ अन्नस्य चात्मनश्चैवं संस्कारार्थं तदि
ष्यते॥ २५ कोद्रवं वेकरं ... मामं समस्तं च कुलत्थकं। कांजी पक्वं पराकं च वैश्वदेवे तु वर्जयेत्॥
कारिकायां। गृहस्थो वैश्वदेवाख्यं कर्म प्रारभते दिवा। तत्र नास्य त्वरत्निः ... वचनं यथा॥
औपासनाग्निमन्यं वा समिद्धा न हविर्भुजं। पर्युक्ष्य परिषिंच्याग्निमलंकृत्य च पूर्ववत्॥ हवि
ष्यं पक्वमादध्याद् ... नलेचनत्। प्राग्दोदास्य घृतेनाक्तं हरिसव्यं निधाय च॥ २६॥ जु
हुयात्सर्पिषा युक्तं तैलक्षारविवर्जितं। दध्यक्तं पयसाक्तं च तदभावेंबुना पि वा॥ सायमेवं॥ अन्न
भावे प्रवासे च तंडुलानोषधीस्तथा वा॥ पयो दधि घृतं वापि कंदमूलफलानि वा। योजयेद्द्रव्य
... तोजलं चाप्सु वा जला। द्रव्यं स्रुवेण होतव्यं पाणिना कठिनं हविः। संमुह्याकुतिमेकेका।

ॐ ५ तुहस्तेन त्वंगुष्ठाग्रेन पीडितैः ॥ संहतांगुलिपाणिस्तु वाग्यतो जुहुयाद्धविः॥ हुता ५ ६३

मेकेकामाकुतिं कुर्वत् स्वाहाकारे च यन्मतौ तत्सर्वं निष्फलं भवेत्। त्यागपूर्वकं॥ शौनकः म
हार्णवे॥ अन्यथा कुरुते यस्तु कृतं तस्य वृथा भवेत्। यत्किंचिज्जुहुयादग्नौ तत्सर्वं त्यागपूर्वकं॥
२०॥ सिद्धान्नं कुरुते यस्तु वि: प्रोक्षपुरतः स्थितं॥ हविर्यदेकपत्रस्थं मध्ये दैवं तथोत्तरे॥ भौ
क्तिकं पैतृकं याम्यं ... चान्यपात्रके। देवभूतपितॄणां च नत्र भागेन वैक्रमात्॥ उत्ताने
५ ॐ ... न ... हस्तेन स्पर्शायेत्यादि नाडीभिरिस्ततः। हुत्वा व्याहृतिभिस्तत्र हरेद्भूमिबलीनथा॥ द
तयंत्रं प्रकुर्वीत ह्यग्नेरुत्तरदेशतः॥ ... बलिं कृत्वा प्राक्स्थाने तान्निरंतरान्॥
मुत्कांतरालं प्राक्संस्थं ... इत्येतबलिं हरेत्॥ इहापि न वदेत्स्वाहाकारो न पितृयज्ञके॥
अन्योह बलिं प्रत्यग्निं प्रायेति बलिं हरेत्॥ उदरेग्नेः बलिरिन्द्रपुरुषेभ्यो बली हरेत्॥ यमा
येत्यंतरालस्य हरेद्दक्षिणतो बलिं॥ याम्यागजेरुवृंगमपुरुषोभ्यो बलिं हरेत्। प्राक्स्था॥
बलबलेरुत्वा वरुणायेति मंत्रतः॥ २८॥ अपतस्तु रगा वरुणपुरुषेभ्यो बलिं हरेत्॥

२८

सोमायेत्यंतरालस्य हरेदुत्तरतो बलिं ॥ सोम्या हली रुद्रस्य सोम पुरुषेभ्यो बलिं हरेत् ॥
जयंतस्याहवांस्ततो बलिं हुत्वा निरंतरात् ॥ सुक्तांतरालमिंद्रादिग्देवानां बलिं हरेत् ॥
इंद्रादिश्वालिनः प्राच्यां प्राच्यां स्यात्पौरुषो बलिः ॥ २१ ॥ अंतराले वसीन कृत्वा त्रिशेषमंत्रैरे
तः परं ॥ रक्षोभ्य इति सर्वासां बलिमुत्तरतो हरेत् ॥ भूतयज्ञो यमुदितः प्राचीनावीत्परेतः प
रं ॥ स्वधा पितृभ्य इत्येकां दक्षिणस्यां तु निर्वपेत् ॥ पितृयज्ञोयमुदितो नक्तं चैतत्त्रयं नवेत् ॥ अ
थ यज्ञो मनुष्याणां कर्तव्यः सनकादिना ॥ अन्नानावेथवान्यत्र केचिदाहुर्मनीषिणः ॥
७ द मि तथा वैश्वानरः ॥ सूर्यादिदेवताभिर्मंत्रैः कृत्वानुपविश्य चिंतयेत् ॥ ततो व्याहृतिभिर्हुत्वा ह्युद
गा गग्ने बलिं हरेत् ॥ प्राग्नेदिग्भ्यांनपर्यंतं मंत्रयुग्मे समर्चके ॥ बदरीफलमात्रान्नं घृतक्षीरादि
मिश्रितं ॥ ४२६ ॥ सूर्यादिवास्तुपर्यंतं नैऋत्यां तु न हरेत् ॥ पूर्वपश्चिमभागेतु प्राक्संस्थं २९
बलिमाहरेत् ॥ २७ ॥ दक्षिणोत्तरभागे तु ह्युदक्संस्थं बलिं हरेत् ॥ चक्रमध्ये तु पैत्राणां प्राक्

संस्थं ब्रह्मपौरुषं ॥ ३ ॥ दक्षिणे चैव विदिग्भ्यः सर्वेभ्य इति पश्चिमे ॥ उत्तरे च दिवेत्यादि नक्तमी
त्यादि नानिशि ॥ ईशान्यां तु बलेश्च स्कंदस्योभयोर्बलिं हरेत् ॥ तथातृतीयभागात्त्रयाग्ने पेनि
नयेद्भुवि ॥ अपसव्यं स्वधेत्यादि मंत्रेण पितृतीर्थतः ॥ नामगोत्रं समुच्चार्य बलिं दद्यात्ततो जलं ॥
पितृयज्ञान्नशेषेण तथा नैऋत्यकोणके ॥ पश्चाद्वायव्यकोणे तु श्वभ्यो बलिमथाहरेत् ॥ स्वाहाका
रस्थापवाह पितृतीर्थेन तर्पयेत् ॥ धोरपामरा बलौ चैतौ श्यानो देवप्रणोदितौ ॥ ४३ ॥ देवत्वं वापि
पितृत्वं वा याम्यां दद्याद्बलिं सुधीः ॥ वास्त्रिशान्मंत्र कैरेतैर्होनित्य बलिं हरेत् ॥ सनकादिमनुष्ये
भ्यो हंतकारेण वै बलिं ॥ अग्नेर्दद्यादुपस्थानं कृत्वा हगृह देवताः ॥ ब्रह्मणे गृहमध्ये तु दत्वा दि
क्षु चतसृषु ॥ सिद्धादिभ्यो बलिं दद्यात्समंतात्पूर्वतः क्रमात् ॥ देवयज्ञान्नशेषेण गृहद्वारे बलिं
हरेत् ॥ भूतयज्ञान्नशेषेण वायसादिभ्यो बलिं हरेत् ॥ नपरेपत्नबलिं चारस्त्वागृह बलिं द्विजः ॥ स्वयं

३०

नैवोद्धरेन्मोहादुद्धरेद्वा विनश्यति ॥४८॥ चांडालपतितेभ्यश्च पितृयज्ञान्नशेषतः ॥ वायसेभ्यो बलिं
रात्रौ नैव दद्यान्महात्मने ॥ ये भूताः प्रचरंतीति पात्रे दद्याद्बलिं सुधीः ॥ इत्येवं कुर्याद्द्विजो यज्ञान्दिवानक्तं
च नित्यशः ॥ वैश्वदेवं दिवानक्तं अन्नवैश्वेव्यं पृथक् पृथक् ॥ प्रातरेव दिरात्रा कर्तव्यं स्मृतिशासनात् ॥
॥५०॥ सायं दिवाकृतेप्येवं ममाहिन्यसतः परं ॥ कृत्वा व्याहृतिभिः पश्चात्तत्पश्चात्तथैव च ॥ चत्र शालि
त पितृयज्ञस्तथैवेति ॥ उपस्थानं सह त्वायं सिद्धदेवगृहे बलिं दद्याद्देवांसायंदिवो भूतेभ्यश्च बलिंस य ५
हुत ॥ अपसंस्कारप्रणीताश्च धारेति ह्यंतियेमम ॥ ते सर्वे तृप्तिमायांतु दर्वी धौतेन वारिणा ॥५१॥ अ
थ त्रिकं वैश्वदेवः ॥ एकपाके निवसतां पितृदेवद्विजार्चनं ॥ एकं भवेद्विभक्तानां तदेवस्यात्पृथक्
पृथक् ॥ सात्यायोप्येकपाकाशाः पुत्रभ्रातादयो यदि ॥ न पृथग्वैश्वदेवास्तुः स्वपाकान्निर्वपेद्यदि ॥ तथा
च कारिका ॥ कुर्वीत स्नानकश्चेदं पृथक्पाकीन वेद्यदि ॥ अन्नात्त्रावेष्पल्हदरः कर्तव्यं च पयादिना ॥ स्मा ३०
र

२

धै

कः ॥ स्मृत्यर्थसारे ॥ अपवित्रकेन संस्पृष्टे वैकेनापि च पत्कृतं ॥ देवयज्ञादिकं सर्वं लौकिका
ग्नौ कृतं यदि ॥ संस्कारान्नाग्निना सर्वं कुर्यान्नित्यत्वसिद्धये ॥ सांस्मष्ठान्वाकरः कुर्युः ब्रह्मयज्ञं पृ
थक् पृथक् ॥ होममुखेषु नोक्तव्यं मन्त्रमौपासने कृतं ॥ अप्यैश्चैव न नोक्तव्यं नोक्तव्यं लौकि
के कृतं ॥६०॥ अथाग्निकं वैश्वदेवः सायणीये ॥ साग्निकः पितृयज्ञांतं बलिकर्म समाचरेत् ॥ अ
नाग्निकृत्परोषं तु बलिकास बलिं हरेत् ॥ संग्रहे ॥ कृत्वा व्याहृतिभिश्चान्नं कृत्वा शाकलकादिभिः ॥
; भूतेभ्यश्च बलिं दद्यादन्नपश्चात्पतत्रिमान् ॥ धृत्वांगुष्ठेन सव्यस्य ब्रह्मसूत्रं करस्य तु दं
द्यादन्नं वैश्वदेवपितृभ्यः सपितामहेभ्यः ॥६१॥ अनग्नीकस्तु यो विप्रः सोन्नं व्याहृतिपूर्वकं ॥
कुत्वा शाकं वमंत्रैश्च शिष्टं काकबलिं हरेत् ॥ अन्नं व्याहृतिभिः कृत्वा मंत्रैश्च शाकलैः ॥ प्रजाप
तये हविः कृत्वा प्रजापद इति षिस्वत ॥ सूतके तु जपं ॥ वैश्वदेवं तथा सौकं ब्रह्मयज्ञं च सूतकेन
श्रा।

कुर्यात्स्वयमन्यैर्वा कारयेन्न तु सर्वदा॥ ६६॥ तथा च स्मृत्यर्थसारे॥ कुर्यात्पंचमहायज्ञान्नित्य ३१
शः सूतकं विना॥ नित्यं नैमित्तिकं काम्यं सूतकेपि न लोपयेत्॥ नित्यमौपासनं॥ नैमित्तिकमु
परागे स्नानदानादिकं॥ काम्यं त्वाश्विने चंडिपूजनादिकं सर्वथा न त्यजेत्॥ अन्येन कारयेदि धो ४
त्यर्थं॥ तथा च॥ संध्यां पिंडं चरुं होमं यावज्जीवं समाचरेत्॥ न त्यजेत्सूतके वापि त्यजन्याति ह्यधोगतिः॥
॥ ६१॥ नित्यं नैमित्तिकं काम्यं यत्स्वकर्म प्रणोदितं॥ प्रवासादिनिमित्तेषु ह्यन्वयेन्न तु लोपयेत्॥
सूतके तु समुत्पन्ने स्मार्तकर्म कथं भवेत्॥ पिंडयज्ञं चरुं होमं असगोत्रेण कारयेत्॥ पिंडय
ज्ञं पिंडपितृयज्ञं चरुं नाम स्थालीपाकं॥ होमं नित्यौपासनं चान्येन कारयेदित्यर्थः॥ अथ ब्रह्म
यज्ञः यत्स्वाध्यायमधीते ब्रह्मयज्ञमिति स्मृतं॥ स्मृतिः॥ प्रातश्चैवं ततो वा ऊर्ध्वं मध्ये वा नित्यकर्म
णः॥ अथ वा वैश्वदेवांते ब्रह्मयज्ञस्त्रिधा स्मृतः॥ ७ ॥ इति कालत्रयमुक्तं तत्प्रकारं वांतरे॥ आश्व ३१

लायनानां कालमाह॥ शौनकः॥ अप वर्त्मने वगाह्यापः कुशपाणिश्च वद्बचः॥ ब्रह्मयज्ञं प्र
कुर्वीत संध्यां माध्याह्निकीं ततः॥ स्नानं कृत्वा तु मध्याह्ने द्विजः संध्यामुपास्य तु॥ ब्रह्मयज्ञं ततः कु
३ मुदीवी र्यात्तर्पणं तु निरायकः॥ कारिका॥ आम्नात्रा चौवाग्या त्वादिस्मा दनिदिता॥ अपो वागाह्य तु स्ना
यादुपवित्रेव संन्वितः॥ ६ ॥ अधौतः शुक्लवरः कुर्यात्कर्मागाचमनं ततः॥ दर्भान्बहून्स्तु चोद
क्षो प्रागग्रानास्तृणेद्य॥ आश्वलायनः॥ सव्यस्य पाणेरंगुष्ठाप्रदेशिन्यौ स्तु मध्यमा॥ द
क्षिणस्यांगुलिभिस्पृश्य ततस्त्रांगुष्ठवर्जिता॥ तथा सव्यकरं गुष्ठं दक्षिणांगुष्ठे चेहितं॥ संबं
धमेवं कुर्वीत न्यसेद्दक्षिणसक्थिनि॥ कारिका॥ दर्भेषु पवित्रेषु कर्मण्यत्र प्रारब्धव्य एव सन्॥
हस्तोपस्थं करे सव्ये उत्ताने प्रागग्रं गुल्योबधतां व्यजकः॥ वामं संपादयेज्जंघे दक्षिणस्या
मुपन्नतं॥ पादे वामन्यसेत्पादे दक्षिणस्यादुपस्थकं॥ पवित्रे स्थापयेद्हस्ते प्रागग्रे दक्षिणेन
दं कं ग्रे

३२
तु। नाभं प्रागगुलेनेन संदध्याद्दक्षिणे करं। कुर्व्वीत निर्य्यागध्वस्ता वानेन्नते प्रदिवा दक्षिणा॥ सम्मी
क्ष्येन चात्मानं समाहितमना स्त्रवेत्॥ स्रष्यो च्यनं तम पूर्वेन्न तिसंध्यापनः च्याकिता:। पूर्वा व्या
हृतयस्तिस्रस्समस्तास्स सकृदुच्चरेत्। पदार्धशिरा: सर्वासा वित्रिंत्रि वदेत् ध॥ पूर्वा त्रिसंहि
४ ति तं यावत्र दधीत्समाहित:॥ अग्निमीळे इषेत्वाग्नेदीच्चेराश्चा पिस्वरा कितं॥ नमो ब्रह्मण इत्यंतो
न त्रिहकाप्रणवं पठेत्॥ ध्याप्रणवाद्यो तदंतस्मान्मध्यमेन स्वरेण तु॥ अधीते मन्त्रसिप्रामे
ब्रह्मयज्ञं करोति चेत्॥ सर्व्वो कारमुच्चार्य आद्यमंत्रेषु नोच्चरेत्॥ आर्षछंदांसि वै तत्र यज्ञे त
र्पणकर्म्मणि। शौनक:॥ आचम्य वह्वच:। कुर्याद् ब्रह्मयज्ञे च तर्पणं ततो निष्पीड्य वस्त्रांतमुपवी
ति समाचरेत्। समाचम्य यजु: शाखी ब्रह्मयज्ञसमाचरेत्। पुनराचम्य देवादीन् संतर्प्यापुनः
राचमेत्॥ अपां समीपमागम्य तर्पयेद्यह्वचा:। अन्वारब्धेन सव्येन दक्षिणेन तु पाणिना॥ ३२

एवं मंता नित्यं पं तु चेत्पंत: प्रतिमंत्रकं॥ धातुनैवाथ परस्मैपदैकवचनं यथा॥ दक्षा सिंचेत्प्रजापतिस्तृप
त्वि यच्चपोरेवती थेत:॥ धातु स्तृप्यति यथा लिंगमंत्रांतेषु प्रयुज्यते॥ मंत्रे प्रातर्वचनेनैस्तृप्यति तिना विंतिरत:
३ त्वि परं। प्रतिमंत्रं नवा ता तु तर्पयेत्॥ नृतां र्थत:॥ देवानास्तर्पयित्वा तु शतं वा प्रकृतिं तथा। ऋषीन् दश दशासंत
र्प्य सनकादींश्च सप्तैव। प्राचीनावीतौ यश्च द्वानि तर्पयेत् पितृतीर्थत:॥ सुमंतत्यादिनी: मंत्रै: प्रतिमंत्र पूर्व
वैव॥ ध८द॥ द्वितीयां तेषु मंत्रेषु तर्पयामि पदं वदेत्॥ पितरं चाथ शर्म्माणं गोत्रं संतर्प्पयेत् क्रमात्॥ तथा व
खिलसंहितायां। तर्पयेत् पितृत्रीनादौ ततश्चैव तु मातरं। सापत्नमातरं पश्चात् पितामह्यादिकान् क्रमात्॥
आदौ पिता तथा माता सापत्नी जननी तथा। मातामहि सपत्निका आत्मपत्निस्त्वनंतरं॥ सुतभ्रा
तृपितृव्याश्च मातुलाश्च सभार्य्यया॥ दुहिता भगिनी चैव दौहित्रो भगिनेयका:॥ प०॥ पितृस्वसा मातृ त
त्पतिश्वाश्च मातुलाश्च सभार्य्यया॥ एते स्युः पितरस्तीर्थे तर्पणे च मरालया। याज्ञवल्क्य:॥ सर्वेभ्यो नरं देयम
श्वसाश्च सुरो गुरुरर्थिन:। एते स्यु: पितरस्तीर्थे तर्पणे च मरालया। याज्ञवल्क्य:॥ सर्वेभ्यो न संदेयं म
सवर्णेभ्य एव च॥ नामगोत्रस्वधाकारे तर्पयेदनुपूर्वश:॥ स्मृत्यर्थसारे॥ वसुरुद्रादित्यस्वरूपान्

३३ श्राद्धार्थं तर्पयेत्पितॄन्॥ नामगोत्रस्वधाकारैः प्रत्यहं तर्पयेत्सुधीः॥ एकैकमंजलीन्देवान् द्वौ द्वौ
तु सनकादयः॥ अर्हन्ति पितरस्त्रीं स्त्रियश्चैकैकमंजलीन्॥ ३॥ असंस्कृतः प्रमृतानां स्थले दद्या
जलांजलीन्॥ तिलदर्भयुतं तोयं स्वधया यत्र दीयते॥ तत्तोयममृतं भूत्वा पितॄणां दत्तमक्षयं। गृहे
पस्तर्पणं कुर्यात् लोहे कांस्ये तथैव च। ताम्रे न्युगुह्य योगेन सपुत्रः पितृघातकः॥ स्थले वा पिष्ठु चोद्धृत्य
कुशास्तीर्णे तु भाजने। ताम्रादिके च पर्णे वा तर्प्पयेत्सलिलैर्यजैः। पाणिनैकगुणं प्रोक्तं दर्भे शतगुणं
ततः॥ ४॥ अहायं खड्गपात्रेण पितॄणां तर्पणं भवेत्॥ तर्पयेत्तेन तीर्थेन गृह्णीयात्तेन वै जलं॥ अप
४ रु या कुर्वीत यस्तु नरकं प्रतिपद्यते॥ अथ निजतर्पणं॥ स्मृत्यर्थसारे॥ विवाहे चोपनयने चौलेस
ति यथाक्रमं। वर्षमर्धं तदर्धं वा नेत्येकतिलतर्पणं॥ १॥ सप्तम्यां रविवारे च जन्मर्क्षे दिवसेषु चाग
हे निषिद्धं सतिलं तर्प्पणं सर्वदा तिच॥ भानुवारे भौमवारे नंदायां गुरु मघादिषु। त्रयोदश्यां तु स
प्तम्यां नरणं रुतिकासु च॥ अपत्रधौर्तयेचैव चतसृषु युगादिषु। पिंडदानं मृदा स्नानं न कुर्यात्तिलत ३३

लतर्प्पणं॥ अर्के शुक्रे त्रयोदश्यां मघायां निशि संध्ययोः॥ गृहे मताहे जन्मर्क्षे न कुर्यात्तिलतर्प्प
णं। पवित्रको श्रीके ताम्ररजतं हेममेव च॥ धार[redacted]शिल्पाणि पवित्रं चोत्तरोत्तरं॥ तिलानामप्य
भावे तु सुवर्णरजतान्वितं। तदभावे न कुर्वीत दर्भैर्मंत्रैश्च तर्प्पणं॥ २॥ इदं तु [illegible] नित्यविषयं। अप
विशेषः॥ प्रेतपक्षे व्यतिपाते संक्रांतौ तिथिपर्वसु॥ निषिद्धे पितृवारे कर्त्तव्यं तिलतर्पणं॥ नद्यां तीर्थे ती
र्थे विशेषे तु प्रेतकार्ये तथैव च। कृते दाहेपि कुर्वीत तर्पणं तिलसंयुतं। व्यतिपातेषु संक्रांतौ युगमन्व तौ ४
तरादिषु॥ तर्पयित्वा पितॄन्सम्यक् श्राद्धं कुर्यादनंतरं॥ पश्चाच्छ्राद्धे हिरण्ये च पश्चाद्दद्यात्तिलोदकं॥ न
पाके वा यज्ञकाश्राद्धे श्राद्धे चैवानुमासिके॥ ३॥ कृत्वानुमासिकं श्राद्धं सपिंडीकरणं तथा। वैश्वदेवं ततः
कुर्यात्तर्प्पणं तिलतर्प्पणं॥ दद्यात्तिलोदकं पूर्वं पश्चाद्दद्यान्महालये॥ आह्निके नापरं पूर्वं परेहनि ति
लोदकं॥ वृद्धिश्राद्धे सपिंडे च प्रेतश्राद्धे नुमासिके॥ परेहनि विमूकाखे न कुर्यात्तिलतर्प्पणं॥ अथ श्रा
वृद्धि द्धे तर्पणं॥ पित्रोः प्रत्याब्दिके प्राप्ते तर्पणी तु [redacted] दैवं देवादिकं ततः। ब्रह्मयज्ञं ततः कुर्यात्तर्पणं तु ति
[illegible] कथं भवेत्॥ जले नैव प्रकर्त्तव्यं नित्ये पितृकर्मणि॥ श्राद्धं कृत्वा तु विधिवत्

३४ लेर्विनारह्येहरिः॥ ततःपरेह्नि कुर्वीत तर्पणं पुरुषः सुधीः॥ तद्देषे स्ति खद्दैने रूक प्रातः स्नात्वा समस्तेजं
ले॥ श्राद्धं कुर्यान्नु तु पूर्वेद्युः प्रातस्नायस्परेहनि॥ पित्र्ये श्रेवाथ संतर्प्य त्पश्चात्संध्यादिकाःक्रिया
॥२२॥ तर्पणं त्वमृतं प्रातर्द्वितीये प्रहरे पयः॥ तृतीये जलमित्याकु श्चतुर्थे रुधिरं स्मृतं॥ प्रयोगपारिजाते॥
स्नात्वा तीरं समासाद्य शुद्धपवित्रपकुशासने। संतर्पयेत्पितॄन् तत्र स्नात्वा वस्त्रं च धारयेत्। पश्चात्तर्पण
ति प्रातः कृत्वा श्राद्धं परेहनि। पितरस्तृप्तिमायांतु न च कुर्यात्तिवै ध्रुवं। पूर्वेद्युः श्राद्धकृन्मर्त्यो यो न त
र्पयते पितॄन्॥ अतएवः पितरस्तस्य ज्ञाप दत्त्वा व्रजंतिते। श्राद्धांगतर्पणं कुर्यात्सतिलं त्वपरेहनि॥
पित्रोर्विशय एतस्मान्न चान्य विषये भवेत्॥ जीवमानाः पिता यस्य माता यदि विपद्यते॥ मातुः श्राद्धं सुत
ःकुर्यान्न कुर्यात्तिलतर्पणं॥२३॥ इतः प्रसंगः कथितं॥ अयंतु ब्रह्मयज्ञस्य [illegible] जिज्ञासादानादि लक्षणं॥
कुर्यात्स्थित्वा शयानो वा ब्रह्मयज्ञसमो भवेत्॥ देशे शुचौ स्वयं वा स्या त्रानध्यायमिष्यते॥ प्रागूर्ध्व
वो न दैव्यापं वैश्वदेवाख्य कर्मणि। ऊर्ध्वं मनुष्ययज्ञस्तु सचेलो नितिपिपूजनं। स्वराजा नो तयेविप्रान ३४

वार२

नि। थान्समयागतान्॥ मनुः॥ विद्यातपः समिद्धेषु हुतं विप्रमुखाग्निषु॥ निस्तारयति दुर्गा
च्च महतश्चैव किल्बिषात्॥२४॥ इति श्रीनारायणविरचितायां धर्मप्रवृत्तौ शौचादितर्पणां
३ प तं प्रकरणं॥ अथ दिनानीतकर्माण्याह॥ अकृतानि प्रमादे स्व प्रातःकर्माणि यानि च। रात्राव
पि कर्माणि विना सौरं च तर्पणं॥ दिवो [illegible] दितानि कर्माणि प्रमादादकृतानि वै। रात्र्यर्धः प्र
थमे यामे तानि कुर्याद्यथाक्रमं॥ रात्रौ प्रहरपर्यंतं दिवाकर्माणि कारयेत्॥ अपवादे च सौरं
च ब्रह्मयज्ञं विवर्जयेत्॥ दिवोदिताः क्रिया[illegible]ः कार्याः रात्रावपि यथाक्रमं। अपवादे विना
सौरं ब्रह्मयज्ञं च तर्पणं॥२५॥ केचिद्रात्रावपि [illegible] ब्रह्मयज्ञमिच्छंति। तन्मते मनसा स्वाध्याय
मध्यापत दिवानक्तं चेत्यापस्तंब विषयं तथा च स्मृतिः॥ आचार्याः केचिदिच्छंति रात्रावपि च
तर्पणं॥ तद्धेतुः [illegible] विधीयते॥२६॥ मध्याने समतिक्रांते सायंकालोऽभि
वेद्यदि॥ सायंसंध्यामुपास्यादौ संध्यामध्याह्निकां ततः॥२७॥ सायंकाले व्यतीते [illegible] स्त्रीयातेदि

ऊ:२ खि२ व्य

३५ वाकरे ॥ कुर्याद्दिग्वर्त्तिनीं संध्यां समारभ्य यथाक्रमं ॥ ३८ ॥ ध्यानवर्त्तिनो मध्याह्नः कुर्वीत वर्त्तिनीं संध्यां
समास्ते रात्रावपि न दुष्यति । रथ्यादर्भेन्तु गायत्र्या सोमस्य क्रतु वर्जयेत् ॥ ३९ ॥ मध्याह्ने संध्यारा
त्रौ चेत्समाचरात् कुरुते यदि सोऽस्यनो त्यजेत् स्वकं सौर वैश्वानराय कं ॥ ४० ॥ अथ वै देवतार्चनं दे ३
वालयेद्दथ वा स्वर्णे प्रतिमायां जले पि वा ॥ स्वयं हि भक्तिभावेन प्रत्यहं परमेश्वरं ॥ ४१ ॥ नारायण
णं महादेवं ब्रह्मादित्यं गणनायकं । शक्तिं चैवाथ पंचैतान् प्रत्यहं पूजयेद्द्विजः ॥ ४२ ॥ देवता स्थाप
येद्विरः स्थापयेत्पांडुरवादिराद्याद्देवंगामे वापि स्थापयेत्प्र्युगानतः ॥ ४३ ॥ अनीश्वरे
वतां मध्ये स्थापयेत्तां यथाक्रमं । यस्य मध्ये न वेसंनु ईशान्यां शंकरं हरिः ॥ ४४ ॥ आग्नेयां प्रत्यये
सूर्यं नैरृत्यां गणनायकं । वायव्यां पूजयेद्देवीं निमित्तान् वैरुध्यात्रक्रमात् ॥ ४५ ॥ हरिं नो द्वैधेण गतो म ३
रान् हरस्तु ईशो हरे शंकरे भास्ये नागसुतारवौ हरगणेशानां विकास्थापिता । देव्या विष्णु
हरेर्वदेत् तरखयोर्जीवो हरजेश्वरे नार्यः शंकरभागतो विष्णुर्नदा व्यस्तास्तु नेहानिदाः ॥ ४६ ॥ प्रयाग ३५

॥ मविषये प्राचि तु उच्यते । प्रत्यक्पूजकयोर्मध्ये पूर्वमित्यभिधीयते ॥ नैशान्यपूजकापेक्षा प्रत्यापे
क्षं तु न दृश्येत । देवस्य मुखमालक्ष्य दिग्ज्ञां प्राचीं प्रकल्पयेत् । तदादि परिवाराणां मंगाद्या वर
णं क्रमात् ॥ ५० ॥ यस्मिन् विवस्वानुदिषु वत्सुरे हि प्राची त्विचां वेदविदो वदंति मध्येपुनः पूजकपू
र्वयोर्भ्यसदागमज्ञाः प्रवदंति संतः ॥ ५१ ॥ मुखपुष्पाजलीं दत्वा गणेशार्चनं भवेत् । गणेशाएव
मुखाश्च तत्रस्त्यैकमाश्ववेत् ॥ ५२ ॥ गणेशाकौ समभ्यर्च्य शिवो विष्णुं प्रपूजयेत् ॥ अर्चयेत्तु
शिवं पश्चाच्छिवमारोग्य तु वैभवः ॥ ५३ ॥ ततो विष्णुं ततो दुर्गामेवं स्यादर्चनक्रिया । अर्चयेद्दैवा
विप्रः शिर्षं चारोयथा भवेत् ॥ ५४ ॥ हेमराजतताम्राणां सर्वेषामप्यभाजनं । शिवस्त्यीपरित्यज्य
शेखोन्यत्र प्रशस्यते ॥ ५५ ॥ आवाहनासनं पाद्यमर्घमाचमनीयकं । स्नानं वस्त्रोपवीतं च गंधपुष्पे
श्च धूपकं ॥ ५६ ॥ दीपं नैवेद्यतांबोलो प्रदक्षिणं विसर्जनं । प्रत्यूचं पूजयेद्देवं स्नापयेत्पौरुषेण च ॥ ५७ ॥ शा
लग्रामे स्थावरे च नावाहनविसर्जनं । प्रत्यूचं पूजयेत् देवं स्नापयेच्छालग्रामशिलायां तु नित्यं स
न्ना । ग्रा

३६ निर्हितो हरिः॥ ५९॥ स्नापयित्वार्चयेद्देवं यदिच्छेत्तु नमामनः॥ धर्मेणैहिक आयासे पाषाणेनोपवे
शयेत्॥ ६०॥ नागुल्माच्चेयेद्देवं नष्टैः पुष्पैः समर्चयेत्॥ कार्याग्रे न क्षिपेद्वृक्षं यं वज्रपातसमं भवेत्॥ ६१॥
जलं पर्युषितं त्याज्यं पत्राणि कुसुमानि च। तुलस्यगस्त्यबिल्वं च न वर्ज्यं जाह्नवीजलं॥ ६२॥ नाक्षतैर
र्चयेद्विष्णुं न तुलस्या गणेश्वरं॥ दूर्वाभिर्नार्चयेद्दुर्गां न केतकं महेश्वरं॥ ६३॥ शालग्रामशिलामेव
नाक्षतैर्वर्जयेद्बुधः॥ अर्चयेद्यदि यो मोहात्प्रजातस्यानुनिष्फलं॥ ६४॥ मन्मये निजपात्रे च पाषा
णे लोहकाष्ठके॥ पद्मवे करमेभौ स्कनैवेद्यं तु न स्थापयेत्॥ ६५॥ सौवर्णे रजते ताम्रे कांस्यपा ला
शपत्रके नैवेद्यापात्रपत्रं तु पात्रं विष्णोरतिप्रियं॥ ६६॥ पवित्रं विष्णुनैवेद्यं सुरसिद्धर्षिभिः स्मृ
तं॥ अन्यदेवस्य नैवेद्यं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्॥ ६७॥ आनाह्यस्त्रिवनिर्माल्यं पत्रं पुष्पं फलं जलं॥ शाल
ग्रामसमंपर्कात्सर्वं याति पवित्रकं॥ ६८॥ योर्चयेद्विविधद्रव्यैस्तथा परान्नितैर्म्ब साधकैः॥ स्नानाफला
द्भिर्मे वास्सनसमग्रं फलं भवेत्॥ ६९॥ येकां विनायके कृत्वा द्वे सूर्ये त्रीणि शंकरे। चतस्रः केशवे र ३६

म
धास्सूर्गणके प्रदक्षिणाः॥ ६९॥ समभ्यर्च्यापि वै देवान् यः पादसलिलं हरेः। स याति परमं स्थानं तद्वि
ष्णोः परमं पदं॥ ७०॥ विष्णुपादाभिषिक्तं यः पात्रेणैव पिबेज्जलं। सर्वपापविनिर्मुक्तः स याति परमां
गतिं॥ यः पादसलिलं विष्णोः करेणापिबते यदि। समूढो नरकं याति सपितृयज्ञ इति तथा च मनुः॥
। स्वाध्यायेनार्चयेत्तेषां होमैर्देवान्यथाविधिः। पितॄन्श्राद्धविधानेन ऽन्नैर्भूतानि कर्मणा कु
र्यादहरहः श्राद्धमन्नाद्येनोदकेन वा। पयोमूलफलैर्वापि पितृभ्यः प्रीतिमावहन्॥ ७१॥ एकम
प्याशयेद्विप्रं पित्रर्थे पाञ्चयज्ञिके। न चैवात्राशयेत्किंचिद्वैश्वदेवं प्रति द्विजं। याज्ञवल्क्यः नैत्यश्रा
द्धे देवहीनं नियमादिविसर्जितं। दक्षिणारहितं चैव दातृभोक्तृव्रतोज्झितं॥ अर्घ्यावाहनं स्वधाकारं
पिंडाग्नौकरणादिकं॥ ब्रह्मचर्यादिनियमान्विश्वेदेवांस्तथैव च। नित्यश्राद्धे त्यजेदेतान्भोज्यमन्नं
प्रकल्पयेत्॥ दत्त्वा नावेतथैवान्नं गोत्रस्यैव निवेदयेत्॥ ७२॥ नित्यश्राद्धमदैवं स्यादर्घ्यपिंडादिवर्जि
तं॥ नाममंत्रेणनेतोमं च ना द्धानंनविसर्जनं॥ श्राद्धादि नियमो नास्ति किंचिद्दत्त्वा विसर्जयेत्॥ ॥
य

२८ णा॥ रिन्नाकुम्भमध्यास्वं वपनसपंच का॥ पद्मोदुंबरपालाश ब्रह्मपत्रेषु भिक्षैमित्रकं॥ ब्रह्मप
त्रे पलाशः स्यात् विधिपद्मपुराणे॥ यः करोति नरो नित्यं कार्त्तिके पत्रभोजनात्॥ न दुर्गतिमवाप्नोति
अ३ यावदाभूतसंप्लवं॥ भोजनं ब्रह्मपत्रेषु कथायाग्निवर्णं हरेः॥ न मापिर्दं जाति ब्रह्मपत्रेषु भोजनात्॥
ब्रह्मविष्णुश्च रुद्रश्च पत्रयो देवास्त्रिपत्रके॥ स्थिरं वक्ष्ये पत्रं ब्रह्मविष्णुरनुत्तमं॥३॥ निषिद्धानि॥ वर्टे टा
कैश्चत्यपर्णेषु कुंभीतिंदुकपर्णयो॥ कोविदारकदंबानां भुक्त्वा चांद्रायणं चरेत्॥ धा करेरवर्परकैचैव
श्रिलायां ताम्रभाजने॥ तिन्नकांसेच वस्त्रे च नतु नामान तथा पसोयाः॥ गरुकादिपुरस्त्याप्यम अन्नं
परिवेशयेत्॥ परिविष्टेच गायत्र्या घृतान्नमभिमंत्रयेत्॥ ईशानमध्ये प्रतिष्ठाप्य दक्षिणे घृतपाय
सं॥ वामकादिपुरस्त्याप्य भक्ष्यं भोज्यं च वामतः॥७॥ पात्रे घृतान्तु वामे तयावसा भोजनं हितं ताणि
ना दक्षिणेनैव पुष्पपरिषेचयेत्॥८॥ अंगुष्ठा जन्मी चैव मध्यमा च तृतीयका॥ तिस्रो ह्याकांगुलीचै
व प्रशस्ताः पात्रधारणे॥ सत्यतवर्तेन वै प्रातः वारिणा परिषिंचयेत्॥ सायंकाले तथैवस्या भोजनारौ २८

प२

६
वुदक्षिणे दत्तं चत्वारि तत्क्रमात्॥१०॥ प्रणवेनैवायुताक्तेन नमस्कारेण वैनु विनिक्षिप्य वा कृतिर्द्विधा
भोजनादौ तु दक्षिणे॥ सायणीये॥ उद्धृत्य किंचिदन्नाग्रं धर्मराजाय वै बलिं॥ दत्वाथ चित्रगुप्ता
य हस्तं प्रक्षालयेद्विजाः॥११॥ प्रक्षालितकरो भुंक्ते रौरवं नरकं व्रजेत्॥ चित्राय चित्रौ प्रेतेभ्यश्च गुप्ताय
दत्वा चरेत्॥ स्मृतिः॥ वदरीफलमात्रान्नं गुल्फानेनु विक्षिपेत्॥ यमधर्माय चित्राय प्रेतेभ्यश्च
तनोन तं॥ ३॥ मनु॥ चित्राकुतिरनुदृत्तमनुक्तियो ग्रासपंचकं॥ आद्यं स केवलं भुंक्ते ज्ञानतो ज्ञान
तो पि वा॥१२॥ चंद्रिकायां॥ भोजनादौ बलिभुक्तः सम्मुद्धृत्य हि भोजनं॥ अनुध्यता तु यो भुंक्ते प्रा
णायमाष्टकं चरेत्॥ उत्कामतोपस्तरणमसि स्वाहांतं मंत्रमुच्चरेत्॥ आपोशानमिति प्राक्
भोजनादौ पिबेज्जलं॥ आपोशानमकृत्वा तु यो भुंक्ते द्विजसत्तमः॥ अपोज्पंतद्भवेदन्नं भुक्त्वा
चांद्रायणं चरेत्॥ आपोशानं करे कृत्वा पात्रे कृत्वा निलोदकं॥ श्वानमूत्रसमं तोयं पुनः प्रय
तैद्विजः॥ आपोशानार्थं यत्तोयं घृतं चैव निःसृतं यदि॥ हस्तं प्रक्षाल्य तोयेन पुनर्धारयते जलं॥

३९

आपोशानकरो विप्रो यद्याशीर्वचनं पठेत्। अभोज्यं तद्भवेदन्नं दाता नरकं व्रति किल्बिषी॥२४॥ य
जमानकृतं पापं मन्त्रमाश्रित्य तिष्ठति। अन्नं नः प्रतिगृह्णीयात्प्राणैः कंठगतैरपि। अन्नं ब्रह्म र
सो विष्णुर्भोक्ता देवो महेश्वरः एवं ध्यात्वा द्विजो भुंक्ते अन्नदोषो न विद्यते। प्राणाहुतीः कृत्वा तु
पश्चादन्नं परिमर्दयेत्। मर्दितं भोजयेद्यस्तु भुंक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्॥२५॥ घृतदानं तु यो भुंक्ते नरस्त्वा
४९५ ह हुतिपंचकं॥ पश्चाद्दुग्धेन यो भुंक्ते द्विजश्चान्द्रायणं चरेत्॥ अन्यत्र सर्पिषैकेको प्राणानामेव चा
हुतिं॥ संध्याविधिना मन्त्रैर्हुनेत्प्राणाहुतिं द्विजः। प्राणाहुतिनियमः॥ स्मृतिसमुच्चये। तर्जनीम
ध्यमांगुष्ठैः प्राणस्यैवाहुतिर्भवेत्। मध्यमानामिकांगुष्ठैरपाने चाहुतिं क्षिपेत्॥२६॥ कनिष्ठा
नामिकांगुष्ठैर्व्यानायाहुतिं कुर्याद्बुधः। कनिष्ठातर्जन्यंगुष्ठैरुदानाय हुनेद्बुधः। सर्वांगुलिभिरादाय
समानस्याहुतिर्भवेत्॥ अनेन विधिना विप्रो वाग्यतो भोजनं चरेत्॥ यदि भुंजीत वै तृष्णीं सर्वत्रे
व तु भोजने। स पापः पितरं हंति भ्रातरं संततिं धनं। भोजनश्राद्धिकं भुंक्त्वा कनियान्स पिनापि च। ३९

मौनं भोजनपात्रस्य धारणं परिवर्जयेत्॥३०॥ वाग्यतो भोजनं कुर्यात् ब्रह्मचारी सदैव हि। पंचप्रा
णाहुतीः कृत्वा ब्रह्मग्रन्थिं समुत्सृजेत्। प्रक्षाल्य वामहस्तं तु पश्चाद्भोजनमाचरेत्। तर्जन्यंगुष्ठे स्थि
तेरोप्य ब्रह्मग्रन्थिर्विसर्जनी॥३१॥ कनिष्ठिकाश्रितो खड्गे नैव भोजनमाचरेत्। कृत्वा प्राणाहुतिं
चान्नं गायत्र्याद्यभिमन्त्रितं॥३२॥ पुनरन्नं न गृह्णीयात् कृत्वा प्राग्यदि किल्बिषी॥ मनुः॥ मधुपर्के
च सोमे च ह्यस्य प्राणाहुतिषु च॥ आस्वहोमेषु सर्वेषु नोच्छिष्टं मनुरब्रवीत्॥३३॥ दक्षिणे तु परि
४५ त्यज्य वामे भिन्नं निधापयेत्॥ अभोज्यं तद्भवेदन्नं पानीयं च सुरासमं॥३४॥ जलपात्रं तु निधि
प्य मणिबंधे च दक्षिणे। भुंक्ते यस्तु विप्रो वै पिबेदन्यत्र पाणिना॥३५॥ एकपंक्त्युपविष्टानां क्तौ ३
विप्राणां सहभोजने। यद्येको पि त्यजेत्पात्रं शेषमन्नं न भोजयेत्॥३६॥ भुंजानेषु च विप्रेषु
यो ग्रपात्रं विमुंचति। स मूढो नरकं याति ब्रह्महा स तु जायते॥३७॥ अग्निना भस्मना चैव स्तंभेन

४

नसलिलेन वा। अंतरे वा रदेशे तु पंक्तिदोषो न विद्यते॥ ४ एकपंक्त्युपविष्टानां मन्योन्यस्य स्प
र्शे यदि। भुक्त्वा तदन्नमत्याज्यं गायत्र्याष्टशतं जपेत्॥ ४१॥ स्मृतिः॥ नवे दुच्छिष्टसंस्पर्शे नो कुर्वीत भो
जनं सदा। यदन्नं तद्भवेन्नो ज्ञेयं मत्याज्यं नोऽनेन स्थितं॥ ४२॥ पुनरन्नं न नोत्कृष्टं यश्च भुंजीत किल्बि
षी। ततश्चैव यदिदं वा शतमष्टोत्तरं सुधीः॥ ४३॥ शेषमुच्छिष्टं प्रोक्तं यश्च तत्र कारणं तत्प्रोदद्या
दन्नशेषं भुमौ दद्यु गंतिसंख्येयं। भुक्त्वा पात्रं तु यत्पात्रं रिक्तं त्यजति यो नरः। स नरः क्षुत्पिपासा
र्तो भवेज्जन्मनि जन्मनि। यत्र के च न संस्थानां स्तुत्यत्वोपहतात्मना। दुर्गतिनामयाद्दत्तमहिं
ष्यमुपतिष्ठतु। रौरवेषु न्यनिलये पद्मार्बुदनिवासिनां। अर्थिनामुदकं दत्तमक्षय्यमुपति
ष्ठतु॥ अर्धे त्यजति गंडूषमर्धं त्यजति नमिषु। प्राणं ति पितरस्तस्य ये चान्ये नमिसंस्थिता॥
यद्दुच्छिष्टदनाचांते नष्टः वा नाशमन्नानां द्विजः। स द्यस्नानं प्रकुर्वीत नान्यथा प्रयतो भवेत्॥ ४०
ष्णु।

१४

स्थानं च भक्षमुच्छिष्टं ह्यनुच्छिष्टस्तु यः स्पृशेत्॥ उपोष्य रजनीमेकं पंचगव्येन शुध्यतीति प३॥
अंगिराः॥ उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टः श्वा शूद्रेण वा द्विजः। स्नानं विधाय तेन तस्य पात्राणि चाल
न विना॥ स्मृतिः॥ गंडूषकरणात्पूर्वं हस्तं प्रक्षालयेद्द्विजः। हंतं देवं च पितरं च आत्मानं चो
पपातके॥ गोतमः॥ यो वै गंडूषसमये तर्जन्या वक्त्रचालिना। कुर्वीत यदि मूढात्मा रौरवं नर
कं व्रजेत्॥ अचांते पोप्येस्तु चिरता बध्याव पात्रं समुद्धरेत्। उधृते प्यस्तु चिरता वध्या वहून्ने प्रमार्जि
तं। रात्रौ भोजनकाले तु यदि दीपो विनश्यति। पात्रं धृत्वा तु पाणिभ्यां भास्करं मनसा स्मरे
त्॥ दृष्टे पतेन पुनर्दीपं न च्छेषं भोजयेन्नरः। पुनरन्नं न गृह्णीयात् यदि भुंजीत किल्बिषी॥ पतिपरपा
कनिवृत्तस्तु परपाकरतस्तु यः। तयोरन्नं न भोक्तव्यं भुक्त्वा चांद्रायणं चरेत्॥ परपाकनिवृत्तस्तु
वर्षे वर्षे इमे वता। यावये श्रोत्रियस्यान्नं तदभावे जलं पिबेत्। ह१। श्रीक्रिया चारशिष्यान्निकु

४१

ःज्ञातिश्वश्रुरमातुलाः॥ एषामन्नं न दुष्येत उपाध्यायस्य चैव हि॥ अथ निषिद्धान्नं॥ ब्रह्मोदरे त
थावोले सीमंते प्रथमार्णवे। मासिके च तथा कुंभे नैव भोजनमाचरेत्। गणान्नं गणिकान्नं च
सूतिकान्नं तथैव च। पत्यन्नं चैव शूद्रान्नं नाश्नीयाद्द्विजसत्तमः। नामश्राद्धे नवश्राद्धे सपिंडीप्रेत
कर्मसु। प्रायश्चित्ते न भुंजीत भुक्त्वा चांद्रायणं चरेत्॥ तिथिपरत्वेन वर्ज्यं॥ सप्तम्यां रविवारे च
द्विवा रात्रौ तथैव च। धात्रीफलं नरो स्त्रियाद्दलक्ष्मीको भवेद्ध्रुवं। ६६॥ कूष्मांडं तरुणी चैव मूल
कं वृहती तथा॥ श्रीफलं च कलिंगं च धात्री प्रतिपदादिषु॥ शिरः कपालमंत्राणि नखचर्म ति
लास्तथा। यच्छेद्र्ध्वमायत्वमष्टम्यादिषु वर्जयेत्॥ वर्जयेद्दुत हं तौ कंमसूरांबु वर्तुलं तथा॥
छत्राफलं शुनं चैव छुरवरं मसुरं तथा॥ ... कलिंगं बिल्वोदुंबर नासर्व ... एतानि से
वेत यस्तु तस्य दूरतरो हरिः॥७॥ पत्यन्नं तु यदा भुंक्ते पात्रक प्रहितं तथा। पर्वतान्निजपेन्मंत्रं शतवा ४१

मुं२

रं न कल्मषं॥ समानान्नमुसलमंत्रं तत्सहस्रं तु जपेद्बुधः। भुक्त्वा प्रमादादस्त्रान्नं तदा दोषात्प्र
मुच्यते। प्रमादाद्ज्ञानतो भुंक्ते गणान्नं तु यदा तदा। अपस्यैव सुजपेन्मंत्रं सहस्रेनैव किल्बिषं॥
७३॥ पत्नायज्ञावधः सूक्तं जपेद्धान्यां जलेपिबा। गणिकान्नं यदा भुंक्ते नरः पापात्प्रमुच्यते।
न्नं भुंक्ते यदा पस्तु सुवर्णास्नेयमंदिरे॥ ... नुपूषणः सूक्तं सहस्रं वै जपेज्जले। स्तोत्रमित्रो जपे
न्मंत्रं शतवारं जलेपिबा। कुष्ठान्नं वापि यो भुंक्ते विमुच्यते तस्य किल्बिषात्। ७६॥ ब्रह्मघ्नस्य गृहे
भुंक्ते किल्बिषान्मुच्यते नरः। एहि वांप्रतजी सूक्तं सहस्रं तु जलेयदा। यएनं प्रजपेत्सूक्तं सहस्रं
विष्णुमंदिरे। पापात्प्रमुच्यते सत्यं भुंक्ते गेहे सुरापिनः। भुक्तं ते प्रजपेत्सूक्तं त्रिवस्यानासहस्रकं॥
तस्य गृहे भुंक्ते नरः पापात्प्रमुच्यते।८१। नोवकापर्वगं च शतं विष्णुजपेज्जपेत्॥ भुंक्ते त्वं दोषि
णो यस्तु नरः पापात्प्रमुच्यते। पुर्वानां जपेद्वर्गशतवारं जलेनरः॥ दीर्घरोगी गृहे भुंक्ते नरः पापात्प्रमु
च्यते। कुवे वो देवावर्गं च वरर्षी वै जपेद्ध्रुवं। पिशुनस्य गृहे भुंक्ते मुच्यते सर्वकिल्बिषात्। अपापो हि

शाजपेत्सूक्तं श्राद्धे तु भुंक्ते तु षोडशे ऽहनि तदा पापात्प्रमुच्येत त्रिंशद्वारं जले स्थितः ॥ विवाहादूर्ध्वं जपेत्सूक्तं स
पिंडान्नोजनेयदा ॥ तदा स्नात्वा नैव चाप्नोति त्रिंशद्वारं न किल्बिषं । भुंक्ते तु मासिके येस्त्वन्तदा पापात्प्रमु
च्यते ॥ ऽप्रब्दावर्त्तिपेन्मंत्रं दशवारं जलेऽरुदा ॥ सत्यं नोत्तमितामंत्रं जपेदश्वत्थसन्निधौ ॥ नित्य
श्राद्धे यदा भुंक्ते मुच्यते किल्बिषात्तमेतः ॥ उत्सवेषु यदा भुंक्ते मुच्यते पातकात्तदा । केशान्तरे जपे
त्सूक्तं मेकवारं निरिरितः ॥ ऽकृतेन कृतं यत्सूक्तं मेकवारं जपेद्बुधः । भुंक्ते मन्वादिके श्राद्धे कल्म
षं नैव लिप्यते ॥ त्वेषां गणं जपेन्मंत्रं दशवैविष्णुमंदिरे ॥ भुंक्ते युगादिके श्राद्धे तदा पापात्प्रमुच्य
ते । मितानुद्योऽजपेन्मंत्रं शतवारं शिवालये । व्यतिपाते यदा भुंक्ते तदा पाप वयोन्नयो जपेन्मंत्रं श
तसंख्यां शिवालये ॥ राहुदृष्टो नो भुंक्ते चेत्स्नात्कल्मषं नैव सर्वथा । ऽप्रापप्रयो जपेन्मंत्रं शतं वैवि
ष्णुमंदिरे । हस्तदत्तं यदा भुंक्ते महापापात्प्रमुच्यते । ऽप्रवर्त्ते ह्रीं इत्यादि सर्वपापात्प्रमुच्यते ॥
इले ऽग्नि जपेन्मंत्रं दशवारं यथा तथा । पंचयज्ञविहीनस्य गृहे भुंक्ते न पातकं वह्नवृष्के क ४२
यथा

१६

पात्रे तु भुंक्तनेनैव कल्मषं ॥ ऽप्रस्तेव सो जपेन्मंत्रं दशवारं न कल्मषं । द्यूतजस्त्राणां घनो
कृत्वा पश्चाद्भुक्ते न कल्मषं ॥ ऽग्निः सप्तिजपेन्मंत्रं दशवारं विशेषतः ॥ ९८ ॥ ऽप्रत्यजानां धृ
निष्कृत्वा पश्चाद्भुक्ते न कल्मषं । ऽप्रातेमरुद्भिर्मंत्रं च किल्बिषं न शतं जपेत् ॥ एकस्यैव न भोक्त
व्यं मन्नं तु प्रत्यहं द्विजैः ॥ ऽप्रज्ञानाद्यस्तु भुंजीत तत्सवेनाप्तिनिष्कृतिः । ९९ ॥ ऽप्रथ वमनविधिः ॥
उत्तराचमनात्पूर्वं वमनं यदि जायते । स्नानं तत्र प्रकर्तव्यं गृहस्थैः सिद्धिरिष्यते । उत्तराचमनं २५
पीत्वा वमनं कुरुते यदि । तत्र स्नानेन शुद्धिः स्यादिति प्राहुर्मनीषिणः । १०० ॥ सर्वत्र वमने स्ना
ये तथाशौचानुपातने । अश्वत्थ तु स्नानपाणिश्च घातो न स्नानमाचरेत् ॥ ऽप्रथ ताम्बूलविधिः ॥
ताम्बूलचर्वणं कुर्यान्नतु स्कारात्रौ तु सर्वदा ॥ ऽप्रत्संगे चैव मार्गे च दिवा वाप्यथवा निशि ॥ प्रातःका
ले फलाधिक्यं चूर्णाधिक्यं तु मध्यतः ॥ पर्णाधिक्यं भवेद्रात्रौ लक्ष्मीवान्सन्नरो भवेत् । अपर्णमूले
भवेद्व्याधिः पर्णाग्रे पापसंभवः ॥ चूर्णपर्णे भवेदायुः शिराबुद्धिविनाशनी त्वमग्रं परित्यज्य शि

४२ रंचैवपरित्यजेत्॥ सुवर्णंखादयेत्पर्णं मायुःश्रीःपुत्रवान्भवेत्॥ अनिधायमुखेपर्णं पूगंखा
दतियोनरः। सप्तजन्मदरिद्रःस्यात्॥ पंचसप्ताष्टपर्णैर्नित्यशोबादवज्रावापिचार्द्रयान्स्वपेद्गत्वा
याविति दैवश्रितुदीरितं। तर्जन्याचूर्णमादायतांबूलंनतुखादयेत्॥ यदिखादयेन्मूढोनरकं
प्रतिपद्यते। मध्यमांगुलिनादाय चूर्णंपर्णेप्रलेपयेत्॥ अंगुष्ठेनाथवाचैवविप्राणामेवनिर्ण
५ श्रा यः। मृताहेचैवतथाश्राद्धे मातापित्रोर्मृतेऽहनि उपवासेचतांबूलंदिवारात्रौविवर्जयेत्॥ पक्षश्राद्धे ७
तथादर्शेयुगमन्वंतरादिषु। श्राद्धेनित्येपुनस्तत्रतुतांबूलंखादयेद्द्विजः॥ मोहाद्भक्षयेत्यःश्राद्धेतां
बूलंयदिखादयेत्॥ श्राद्धंहंताभवेत्तत्ररौरवंनरकंव्रजेत्॥१॥ अथसायंकर्मविधिः॥ रवेरस्तमया
न्मूर्ध्वंघटिकैकापराह्णेभवेत्॥ सायंसंध्यामुपास्याथ कुर्याद्धोमंचपूर्ववत्॥ अथदीपविधिः॥ रवौ
रस्तंसमारभ्ययदिनस्यात्प्रदीपकोनभवेत्॥ यस्यतिष्ठेद्गृहेदीपस्तस्यनास्तिदरिद्रता॥ आयुर्दःप्राङ्मुखो
दीपःधनस्यादुदङ्मुखः। स्यापितायदिचैवस्यादिदुःखदापोश्चतद्दुण्यामुखदासोनदासर्वेनदोषमाता ४३

१५

त्रकश्चन॥९॥ इतिधर्मप्रवृत्तौनित्यकर्मसमासः॥ अथशयनविधिः॥ स्वगेहेप्राक्शिरःकुर्याच्छ्व
शुरेदक्षिणामुखः॥ प्रत्यङ्मुखोप्रवासेचनकदाचिदुदङ्मुखः॥ तृणेदेवालयेचैवपाषाणेचैवपर्व
७३ तेवे। श्मशानेचाश्वदेशेचमध्येपागेगृहस्यतु। रिक्तभूमौतथागोष्ठेपार्श्वेचोच्छिष्टसन्निधौ॥ स्नाना
लयेस्मशानेचवृक्षमूलेचतुष्पथे॥ मातावाभगिनीवापितथावान्यास्त्रीयोपिवा॥ एतेषांसन्निधौ
चैवनस्वपेद्ब्राह्मणःक्वचित्॥ चंदनेनानुलिप्तांगोधृत्वापुष्पाणिदंपती॥ तांबूलंचर्वणंकृत्वाप्रदामैथु
नंचरेत्॥ दीपेनष्टेतुयःसंगंकरोतिमनुजोयदि॥ यावज्जन्मदरिद्रत्वंलभतेनात्रसंशयः॥ पादल
४ धु ग्नंतनुच्छेवबुद्धिंछिद्रंताडनंतथा॥ कोपरोषंचनिर्लज्जंसंयोगेचैवदोषभाक्॥२३॥ अथकश्चिद्विशेषो
लिख्यते। ऋतुमत्यांतुभार्यायांमंत्रसंगादिकंचरेत्॥ अनृतुमत्यांभार्यायांनसंगमितिकेचन॥
गर्भाधानांगसंभूतंयत्कर्मकुर्याद्दिवैवहि। रात्रौकुर्याद्विधानेनगर्भबीजसमर्पणं॥ स्नानादिकंततः
कृत्वायोनिंप्रक्षालयेज्जलैः। पूर्वरात्रव्यतीतोतुप्रविशेत्शयनमंदिरं॥२४॥ पादौप्रक्षालयेत्पूर्वंपश्चा

४४

शय्यां समाचरेत् । पूर्णेंदौ प्युपस्थितः शोतेरितं शय्यां परिस्यजेत् । उपानत्कुं वेणुदंडं मंबुपात्रं तथैव चातां
बूलादिना शय्याधः समीपे स्थापयेत् कृती ॥ कुंकुमं चांजनं चैव अपात्यद्रव्यं च सिंदूरं । धौतवस्त्रं सतां
बूलं संयोगे वस्तु नावहं ॥ नत्वेन्तरेशानमस्कृत्य पश्चाच्छय्यां समाविशेत् । स्नानारिसुखमाप्नोति नत
वेदुखनाशिनी ॥ स्वपेत्स्त्री प्राक्शिरः कृत्वा प्रत्यक्पादो प्रसारयेत् ॥ तांबूलचर्वणं कुर्यात् सकामो ना
यिया सह ॥ तांबूलेन मुखं पूर्णं कुंकुमादिसमन्वितं ॥ प्रातिमः कादसंयुक्तं कृत्वा योगं समाचरेत् ॥ वि
नातांबोलवहनं न गच्छामाक्रोनरोहनं ॥ स्त्रीमुखं चस्तु थायुक्तं संयोगे परिवर्जयेत् ॥ नुत्कानुत्त्वे पति
स्तलशय्यायाम निसन्मुखः संस्मृत्य परमात्मानं पत्न्या जंघोपसारयेत् ॥ अलोमश्चांच सघृष्टांमनिस्त्री ६५
सुमनोहरां ॥ यो निस्पृष्ठा जपेन्मंत्रं विष्णुर्योनिं प्रजापते ॥ योनिप स्पेजुपेन्मंत्रं वसुनिते पुनः । स्त्रियाः ॥ ह्री
मा दृष्ट्वा स्त्र नवेत्पुत्र इति मत्वा समाचरेद्धरिं अपृष्ठौ विवर्जयेद्वाग्मिन्योन्यम विलोकयेत् । सनोध त्वात्तुपा
णिभ्यां मन्योन्यं चुंबयेन्मुखं । बलं देहि इति मंत्रेण योन्यां शिश्नं प्रवेशयेत् ॥ यो नेस्त्र किंचिदाधिको ४४
नवेल्लिंगो बलान्वितः ॥ मनु ॥ संतुष्टो भार्यया भर्ता भर्त्रा भार्या स्त्रथैव च । यस्मिन्नेव कुले नित्यं कल्या १६

हे
णं तत्र वै ध्रुवं ॥ संयोगे चैव नार्यायास्तु ह्रं स्पर्श्व्यीर्यवान् । स्कंधो वाथ करिं धृत्वा यथेष्टं मैथुनं चरेत् ॥
॥ ५ ॥ इच्छापूर्वं भवेद्यावद्युवयोः कामयुक्तयोः । रेतः सिंचेत्ततो योन्यां ततः स्यादंगविनिर्गता ॥ ऋतुकाले तु
गमात्तु प्राप्नोति परमां गतिं । सत्कुलः स्नं वेत्पुत्रः पितृणां स्वर्गदो भवेत् । ऋतुस्नानां तु यो नारीं समीपे नैवो
भार्यां सन्निधौ नोपगच्छति । घोरायां भ्रूणहत्यायां पितृभिः सह मज्जति ॥ ३ ॥ ऋतुस्नातां तु या नारी पति
नैवोपविंदति । शुना वृका सृगाली स्याच्छूकरी च पुनः पुनः ॥ कामयज्ञविधिः प्रोक्तो रहस्यमेव सर्वे
दा । अनेन जायते पुत्रं संसारार्णवतारणं । ताम्बूलैर्नावस्तुचि स्यात् नादं प्रीति मैथुनं गतौ शयने दुष्टि
ता नारी शुचिस्त्रिरेष्टुचि पुमान् । कृतौ तु गर्ने शंकित्वा स्नानं मैथुनिन स्मृतं । अपत्यौ तु यदा गच्छेद्धे
च मूत्रपुरीषवत् ॥ ६ ॥ इति गर्भाधानं । पुंसवनादिक्रियां अपि लिख्यते । तत्रैव ग्रह्ये उपनिषद्गौमीलंजनं
पुंसवनमनवलोभनं च यदिनादिपात्तृतीये गर्भे मास इति । तथा च कारिकायां । तृतीये गर्भसंस्कारं मा
से पुंसवनं तु वेत् । आद्ये गर्भेन विज्ञातः स्यात् तृतीये मासि वैयदि । चतुर्थे गर्भमासे सि मतो न्वयनं षष्ठाष्टमे
नं

तिस्त्रः॥ कारिका। चतुर्थे गर्भमासे तु सीमंतोन्नयनं भवेत्। पूर्वस्यासंभवे षष्ठमासे यद्वाष्टमे भवेत्॥५ जत
पाचस्मृतिः॥ आधानादष्टमे मासि सीमंतोन्नयनं भवेत्। नवमे मासि वा कुर्याद्यावद्गर्भविमोचनं। प्रयोग
पारिजाते। सीमंतोन्नयनं सोक्तं तिथिवारर्क्षराशिषु। पुंसवं कारयेद्विद्वान् सहैवैकदिने पिवा॥ अन्नप्राशनं।
नासर्वागर्भाधानादिका क्रिया॥ उक्तकाले भवेत्पीतो दोषो नाषाढपुष्ययोः॥५ आमासप्रवृत्तकार्येषु मूढ
त्वं गुरुशुक्रयोः। न दोष इति तद्रामासो लक्षणोक्तवचनानि त्रि। एवं स्मिन् दिवसे पत्नीहविष्ये का ग्रनाद
वेद। हविः श्राद्धपतिः कुर्याद् ब्रह्मचारि भवत्तदा। नयावत्समर्पयेत। पुंसवने च सीमंते तथा चौलोपनाय
ने॥५६॥ अथ गर्भिणीधर्माः। नद्याश्चैवोल्लंघनं यायायाव्रननाव्ररोहणं। नदीप्रतरणं चैव शकटारोहणं त
था। उग्रौषधं तथा क्षारं मैथुनं भारवाहनं। कल्यपुंसवनेचैव गर्भिणी परिवर्जयेत्॥ अथ गर्भिणीपति
धर्माः। ग्रंथे सोनाया गर्भिणी यस्य चासौ सतो नास्त्यो ले दौर कर्मा म नश्यागेहारं न संतनसंस्थापनं च वा
र्धिस्नानं दूरयात्रां न कुर्यात्॥ वाहनं दहनं चैव वपनं सिंधुदर्शनं। पर्वतारोहणं चैव न कुर्याद्गर्भिणी
पतिः॥ मासात्सकपंचमादूर्ध्वं निंदितानि कुरोषकृत्। पंचमासात्परात्यज्याः कुर्वंति मृत्युमेव हि पतरक्षः॥ ५५
ॐ५ गोदाने स्नानमुद्वाहे नांदीश्राद्धं पुरो दिने॥५६॥

कृतुत्रयव्यतीते तु न कुर्यान्मौंजीबंधनं॥ आज्ञाधानं गयाश्राद्धं वपनं तु विवर्जयेत्॥ ६ गर्भिणी
मात्मनः पत्नीं वपनं परिवर्जयेत्। कारयेद्यदि यो मोहात्सर्वेवन्नाण होन भवेत्। गर्भिण्या अपि नार्या
यां सूनोश्चौलं न कारयेत्। गीतं नार्या सुतस्याहं न दोषश्चौलकर्मणि। यस्मादानां गर्भिणी नार्या
४ दो पंचमासात्परं हि पिवा। इत्युक्तं पंचमादूर्ध्वं षष्ठमासाद्युक्त प्रदं सुनोर्मातरि गर्भिण्यां चूडाकर्म च न
सर्वेवे। ऊर्ध्वं तु पंचमान्मासान्न कुर्यान्मौंजिबंधनं। ६॥ षष्ठमासात्परश्चैव न कुर्यात् क्षौरकर्मणि॥ छा ५
स्मश्रुकर्म तथा चैव केचिन्नाकुर्म ब्रूषिणः॥ अथ जातकर्म। कुमारं जातपुरानौ नालच्छेदितात
याच जाते सूते पिता कुर्यान्नांदीश्राद्धविधानतः॥ जातकर्म ततः कुर्याद् नैरालं तु जातपुरा। जात भ ५
पुत्रस्य वारेति श्रुत्वा तत्सो प्रदापयेत्। परितोषकर्मत्यर्थं भूषणं वादनादिकं। देवाश्च पितरश्चैव
पुत्रे जाते द्विजन्मना। आयांति तस्मात्तदहः पुण्यं पूज्यं च सर्वदा॥१०॥ जाते पुत्रे वागाद्याथ श्राद्धं कु
र्याद्विधानतः। जातकर्म विधानेन कुर्यादानादिकं ततः। तत्र दद्यात्सुवर्णं च भूमिं गोतुरगान्रथान्॥
छत्रं छागं चमालं च शयनं वासनं गृहं यावन्नःछेद्यते नालं तावद्द्यात्सूतकं न तु॥ अपरे शौचे मांस

पित्रकर्तव्यं गृहे ऽपि यथाविधि। अग्रतो चरति शुद्धो सोचे जातके पिता। सत्यपिता न कर्म प्रकर्तव्यमेवेत्य
र्थः। ऊर्ध्वं स्नानं विमुक्त्यर्थं स्याज्जातसुतः पिता। अलसन्त्र घ[illegible]नाले तेनावेष्ट्य निकृन्तयेत्। स्वध
तेन अलसन्त्रेण नालमावेष्ट्य छिंद्यादित्यर्थः। जातसूतके कर्तव्यता। निशि स्वयं [illegible] जागरि[illegible]
मे षष्ठे निश्यथ बलिमाहरेत्॥ अर्चयेद्दण्डिकां [illegible] गात्वा[illegible] सर्वसूतके। कृत्वा जागरणं रा
त्रौ दीपे प्रज्वालितपावके। द्वारे वितीयनागेन्तु पुत्रलेख्यापि कज्जले। प्रथमे दिवसे षष्ठे दशमे
मे चैव सर्वदा। त्रिष्वेतेषु न कुर्वीत सूतकं पुत्रजन्मनि। दद्यात्तु प्रथमे दानं षष्ठे वा पंचमे पिता।
दशमे बलिदानं स्यादन्नदानं तथैव च। ७॥ अथ नामकरणं। तत्र कारिका। द्व्यक्षरं नामकरणं
५ श्रा नांहि[illegible] कृते न भवेत्। पुंसां युग्माक्षराणि स्युर्विपरीतानि योषितां। यथा[illegible]नि[illegible]नाति लिख्यते॥
मनुः। नामधेयं दशम्यां तु द्वादश्यां वापि कारयेत्। पुण्ये नक्षत्रे दिवसे मुहूर्ते वा गुणान्विते विशिष्टः।
द्वादशे षोडशे विंशे द्वात्रिंशे दिवसे पिता। नामकर्म द्विजातीनां कर्तव्यं [illegible] द्वात्रिंशाद्दि ४९
वसादूर्ध्वं यावद्वर्षं [illegible] न भवेत्॥ नामकर्मे द्विजैः कार्यमिति [illegible]। आ वर्षात् [illegible] न दोषो स्मृ ५
ष्टो गुरुशुक्रयोः। मलमासे पि [illegible] कालेन दोषभाक्॥ ८॥ अथ पत्नीकुमारोपवेशनं प्रयोगः। १०

रिजाते। संस्कार्यपुरुषो वापि स्त्री वा दक्षिणतो भवेत्। संस्कारकस्तु सर्वत्र तिष्ठेदुत्तरतस्तथा। तथा चाश्व
संतरे। जातके सूतके चैव ह्यन्नप्राशनकर्मणि। निष्क्रमणे च चौले च पत्नी पुत्रस्तु दक्षिणे। गर्भाधाने
पुंसवने सीमन्तोन्नयने तथा। वधूप्रवेशने चैव पुनः संधान एव च। पूजने मधुपर्के च कन्यादाने तथैव च।
कर्मस्वेतेषु वै नार्या दक्षिणे तु प्रवेशयेत्॥ कन्यापुत्रविवाहे च गोदाने व्रतबंधने। आशीर्वादेभिषेके
च पत्नी तूत्तरतो भवेत्। ९। वापिकूपतडागानां प्रतिष्ठायां महोत्सवे। व्रतादौ शांतिके चैव पत्नी स्यादुत्त स५
रतः सदा। शांतिके चैव सर्वेषु प्रतिष्ठोद्यापनादिषु। वामे स्यात्[illegible] पत्नी व्याघ्रस्य वचनं यथा। १०। अथ नि ७
ष्क्रमणं। चतुर्थे मासि निष्क्रमणं पूर्वपक्षाद्वा परपक्षाद्वा[illegible]ति सूत्रं। कारिका। चतुर्थे मासि
निष्क्र४ पुन्ना[illegible] भवेत्। स्नानं स्वलंकृतं बालं निर्हितं स्वस्त्ययनं स्मृतं॥ तथा [illegible] गृहान्निष्क्रमणं सुतो
चतुर्थे मासि कारयेत्॥ यात्रोक्ते समये मासि तृतीये प्रथमे पिता। अथ प्रथममासि कर्तव्यता। पंचमे मासि
कर्तव्यं शिशोश्चैवोपवेशनं। संपूज्य [illegible] कुमारं चोपवेशयेत्। [illegible] व्रीहिश्यामाकगोधूममाषमु
१ उद्गतिलायवा। एषामुपक्रियार्थानां [illegible] अथान्नप्राशनं। षष्ठे मासेन्नप्राशनमिति सूत्रं

कारिका॥ अथ पुत्रेक्षिः षष्ठे तु मासे अन्नप्राशनं भवेत्। कृत्वाभ्युदयिकं श्राद्धं दधिमधुघृतान्नसंयुतं तथा चस्म-
र्तिः। षष्ठाष्टद्वादशे मासि कार्यं चोवान्नमाचरेत्। अयुग्मे मासि वै स्त्रीणां मातिके श्राद्धदुरितं। अथ चौलं।
तृतीये वर्षे चौलं यथा कुलधर्मं चेति सूत्रं। कारिका॥ तृतीये वर्षे चौलं कुर्वीत स्यात्तरायणे शुक्लपक्षे शुभ-
दिने तु कृत्वाभ्युदयिकं ततः॥ तथा च यत्तु केशान्विदुपनीत्या सिद्ध्यते। स्वस्त्यादि वाचयेत् पूर्वं वृद्धि पू-
र्वेषु कर्मसु। मनुः। चूडाकर्म द्विजातीनां सर्वेषामेव धर्मतः। प्रथमेऽब्दे तृतीये वा कर्तव्यं श्रुतिचोदितं। तृ-
तीये प्रथमे वाब्दे पंचमे सप्तमे तथा। चौलकर्म द्विजः कुर्यात्कुलधर्मानुसारतः॥ अथ चौलवतो नियमः॥
मरणं पाक्षिकं। नग्नः स्नानं चतुर्थं च वृषमारोहणं तथा। त्रिरात्रमशुचि र्भवेत्तु त्रिभिः पक्षो व्येपो
हृति। शवान्ते तथा पेयेवाच्यं वाच्यं गच्छान्ते। अस्मिन्काले न दोषः स्यात् सपावन्नोपनियते॥
अनुपनस्य ये वीर विप्रो मद्यं मोहात् पिबेद्यदि॥ तस्य कृच्छ्रत्रयं पित्रा माता वाप्य
प वा तथा॥ ६॥ तथा॥ अथ चूडाकरणे निषेधः॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ५ ४७

अथ चूडाकरणे निषेधः॥ चूडाकर्म शिशोर्माता गर्भिणी यदि वा भवेत्। सा
वा विपत्तिमाप्नोति पत्या वा शिशोरपि॥ शिशोर्मातरि गर्भिण्यां चूडाकर्म न कार-
येत्॥ ~~गर्भक शिशोर्मातरि गर्भिण्यां न चौलोपनायन~~॥ पंचाब्दात्प्रागतोर्ध्वं तु
गर्भिण्यामपि कारयेत्॥ गर्गः॥ शिशोर्मातरि गर्भिण्यां न चौलं नोपनायनं॥ ७
पंचमासात्प्राङ्निषेधो वर्षाद्वूर्ध्वं न दुष्यति॥ १०॥ अथ कुमारलक्षणं॥ ॥
शिशुस्त्वन्नप्राशनात्प्राक् चौलं बालकः स्मृतः॥ कुमारकस्तु विज्ञेयः श्रौतजादा
मौंजीबंधनं॥ शिशोरक्षणं प्रोक्तं बालस्याचमनं स्मृतं॥ रजस्वलादि
संस्पर्शे स्नानं चैव कुमारके॥ अथ कर्मलोपप्रायश्चित्तं॥ आरभ्याधानमा
चौलात्कर्मातीतं तु कर्मिणां॥ आज्यं व्याहृतिभिर्हुत्वा प्रायश्चित्तं समाचरेत्॥ ४८

एतेष्वेकैकलोपेतु पदकष्टं समाचरेत्॥ चौलकर्मण्यतिक्रांते पादकृच्छ्रद्वयं चरे
त्॥ अथाक्षरस्वीकारविधिः॥ द्वितीयजन्मनः पूर्वमक्षराभ्यासमाचरेत्॥
मौंजीबंधेन तपश्चाद्वेदारंभो विधीयते॥ पंचमे सप्तमे वाब्दे पूर्वं स्यान्मौंजी
बंधनात्॥ तत्रचैवाक्षराभ्यासः कर्त्तव्यः सूदगायने॥ बृहस्पतिमतं चैतन्न
दमावेधुनोच्यते॥ सौम्यायनप्रदोषादि चिंतयेन्मौंजीबंधनात्॥ अथ
नक्षत्राणि॥ मृगादिपंचस्वपि तेषु मूले हस्तादिते चित्रितयोश्विनीषु। पूर्वा
त्रयेच श्रवणत्रयेच विद्यासमारंभमुशंतिसिद्धैः॥ हस्तत्रिके श्रोत्रत्रिके
पूर्वासु मृगपंचके॥ मूलाश्विमैत्रपौष्णेषु मुख्यः संस्कार इष्यते॥ आदि
त्यादिषु वारेषु विद्यारंभफलं क्रमात्॥ आयुर्जाड्यं मतिर्मेधा सुधीः प्रज्ञातनु
क्षयः॥२०॥ अनाध्यायः॥ प्रदोषश्च षष्ठी रिक्तास्तथैव च। वर्जनीयाः प्रयत्नेन ५८

विद्यारंभेषु सर्वदा॥ विद्यारंभेशुभाः प्रोक्ता जीवज्ञासितवासराः॥ मध्यमौ सोम
सूर्यौ च निंद्यश्चैव शनिः कुजः॥ उदगते भास्वति पंचमेब्दे प्राप्तेक्षरस्वीक
रणं पशूनां। सरस्वतीं विघ्नविनायकं च गुरुं डोदनाद्यैरभिपूज्य कुर्यात्॥२२॥
एवं सुनिश्चिते काले विद्यारंभं तु कारयेत्॥ पूजयित्वा हरिं लक्ष्मीं देवीं चै
व सरस्वतीं॥ एतेषामेव देवानां नाम्नानुक्रमयाहुतं॥ प्राङ्मुखो गुरुरासीनः
पश्चिमाभिमुखः शिशुः। कुर्यादक्षरसंस्कारं पंचमेब्दे शुभे दिने। कृत्वा
सौमंगलस्नानं नमस्कृत्येष्टदेवता। संपूजयेद्गणाधीशं तथा चैव सरस्वतीं॥
नारायणं महालक्ष्मीं गंधधूपादिभिस्तथा॥ एतेषामेव देवानां तन्मंत्रेण प्र
पूजनं। कृत्वा होमस्वशाखोक्तमाघारांतं समाचरेत्॥ देवतानां च मंत्रेण ना
म्ना च जुहुयाहुतं॥ एकैकां चाहुतिं हुत्वा होमशेषं समापयेत्॥ पाटिकायां सु
वर्णस्य प्रसार्य कुंकुमादिकं। तदभावे कुरोप्य स्य कृत्वा वित्तानुसारतः॥ श्री॥

सुवर्णलेखनीकेन लिखेत्त्वाक्षराणि च ।ॐ नमः शिवायेत्यादौ सिद्धिनामेत्य
नुक्रमात् ॥ अक्षराणि च संपूज्य स्वयमुत्थाप्य वासयेत् ॥ प्राङ्मुखो सौ समासी
नः कुमारस्तानि लेखयेत् ॥ पूजयित्वानु गंधाद्यैः पुनस्त्रीन्वाचयेद्ध्रुव ॥ आ
चार्यं पूजयेद्भक्त्या वस्त्रालंकरणभूषणैः ॥ ३३ ॥ त्रिःप्रदक्षिणमावृत्य देवताश्चा
पि वा गुरुं ॥ स्वविद्यासूत्रकारांश्च स्वविद्यांश्च विशेषतः ॥ ब्राह्मणान्पूजये
द्भक्त्या गंधपुष्पाक्षतादिभिः ॥ तोषयेद्दक्षिणाभिस्तान्यथावित्तानुसारतः ॥ ॥
अथोपनयनं ॥ तत्र देवलः ॥ अष्टमे वर्षे ब्राह्मणमुपनयेद्गर्भाष्टमे वा ॥ तथा च
मनुः ॥ गर्भाष्टमेब्दे कुर्वीत ब्राह्मणस्योपनायनं ॥ गर्भादेकादशे राज्ञो गर्भात्तु द्वा
दशे विशः ॥ ब्रह्मवर्चसकामस्य कार्यं विप्रस्य पंचमे ॥ राज्ञो बलार्थिनः षष्ठे वैश्य
स्येहार्थिनोष्टमे ॥ तथा च याज्ञवल्क्यः ॥ आषोडशाद्द्वाविंशाच्चतुर्विंशाच्च वत्स
रात् ॥ ब्रह्मक्षत्रविशां काल औपनायनिकः परः ॥ अत ऊर्ध्वं पतंत्येते सर्वधर्म

बहिष्कृताः ॥ सावित्रीपतिता ह्याव्रात्या व्रात्यस्तोमादृते क्रतोः ॥ अथोपनयनकर्तरि ॥ आ
चार्यः ॥ पितैवोपनयेत्पूर्वं तदभावे पितुः पिता ॥ तदभावे पितुर्भ्राता सकुल्यो गोत्र
जो गुरुः ॥ ४० ॥ उपनीयेधिकारी स्यात्पूर्वाभावे परः परः ॥ व्रतबंधं कुमारस्य वि
ना पितुरनुज्ञया ॥ यः करोति द्विजो मोहान्नरकं प्रतिपद्यते ॥ इदं तु दूरस्य
पितृविषयं ॥ तत्र संस्कारस्तत्त्वार्थसारे ॥ औरसः पुत्रिकापुत्रः क्षेत्रजो गूढज
स्तथा ॥ कानीनश्च पुनर्भूतो दत्तः क्रीतश्च सप्तम ॥ दत्तोन्याश्च सहोढिश्च जस्तपवि
द्धसुतस्ततः ॥ एते द्वादश पुत्राश्च संस्कार्याः स्युर्द्विजातयः ॥ केचिदाहुः सुतौ जातौ संस्का
र्यौ कुंडगोलकौ ॥ अमृते च मृते पत्यौ जारजौ कुंडगोलकौ ॥ कलौ दश निषिद्धाः स्युः
दौहित्रं चौरसं विना ॥ संस्कारेण नवं त्वहरिति केचिदुदीरितं ॥ ४५ ॥ तथा च मनुः ॥
य एतेभिहिताः पुत्राः प्रसंगादन्यबीजजाः ॥ यस्य ते बीजतो जातास्तस्य ते नेतरस्य तु ॥
अथोपनयने बृहस्पतिबलं ॥ शिरोमणौ ॥ द्विपंचसप्तनंदेशस्थितो जीवश्च

नप्रदः॥ द्विजानां मेखलाबंधे कन्यानां च करग्रहे ॥ जन्मत्रिदशमारिस्थः पूजयाशु
भदो गुरुः॥ चतुर्थो ष्टमस्थश्च द्वादशोपि मतः प्रदाः॥ चतुर्थे द्वादशे जीवे द्विगुणां
पूजयेद्गुरुं ॥ नाष्टमो ष्टमराशिस्थो न तु पूजाशतैरपि ॥ धनुमीनकुलीरस्थो जी
वो जन्मात्यमृत्युदः॥ विवाह मेखलादीनामबलोपि बलप्रदः॥ कर्कमीनधनस्था
पि बटोश्चेद्दष्टमो यदि ॥ अत्याचोक्तं विना वर्षं न कुर्याद्व्रतबंधनं ॥ वृद्धवसिष्टः॥
आचार्यस्य बलं श्रेष्टं बटोरं त्योष्टमो यदि ॥ न विचार्यबलं तत्र कारयेदुपनाय
नं॥ ५२॥ आचार्यस्य बलेहीने बटोर्गर्भाष्टमे यदि॥ न विचार्यबलं तत्र कारयेदु
पनायनं ॥ ऋतु क वर्षेन बलं गुरुश्चेत्तु शांत्या प्रशस्तं व्रतबंधकर्म॥ अप्युक्तव
र्षस्तु बलप्रदो पि नैव तयोर्ल ब्धबलो बली स्यात्॥ अथाचार्यो विशेषमाह॥ ॥
मुख्यकालस्तु बलवान्व्रते गोचरवृद्धतः॥ कालातिक्रमणे चैव व्रतस्थ्शुद्धिं न चिंतये
त्॥ ५३॥ अथोपनयने व्रतबंधः॥ नांदी श्राद्धे कृते पश्चादुल्कापातो ग्नि दृष्टिषु॥

सूतकादिनिमित्तेषु न कुर्यान्मौंजिबंधनं ॥ अथ मातरि रजस्वालायां निर्णयः॥ प्रचेताः॥ ॥
यस्य मांगलिकं कार्यं तस्य माता रजस्वला ॥ तदा न तत्प्रकर्त्तव्यमायुःक्षयकरं हि तत्॥
ज्योतिसारे ॥ उद्वाहं व्रत चूडासु माता यदि रजस्वला ॥ तदा न मंगलं कार्यं शुद्धौ का
र्यं शुभे प्सुभिः॥ प्रारंभो प्राक् विवाहस्य माता यदि रजस्वला॥ निवृत्तिस्तेन कर्तव्या
सहंलंक्रति नो द्दरात्॥ नांदी श्राद्धे कृते पश्चान्माता यदि रजस्वला ॥ मौंजी बंधन कुर्वी
त गार्ग्यस्य वचनं यथा ॥ प्रयोगसारावल्यां गर्गः॥ मातृणां भोजनात्पूर्वं यस्य माता तास्प
शा यदि । तदा कर्म न कुर्वीत यदि कुर्यान्निरर्थकः॥ शौनकः॥ वृद्धिश्राद्धे कृते पश्चात्
बटोर्माता रजस्वला ॥ तदा कर्म न कुर्वीत यावद्भोजनसंयुता ॥ ५२ ॥ षट्त्रिंशन्म
ते ॥ माता स हैव कुंजीतउ र्ध्वं माता रजस्वला ॥ व्रतबंधः प्रशास्तस्यादित्याह भग
वान्मनः॥ नांदी श्राद्धे कृते पश्चात्कन्यामाता रजस्वला ॥ कंन्यादानं पिता कुर्यादितां
गिरस नाषितं ॥ ५५॥ नांदी श्राद्धे कृते यस्य नार्यास्याद्रजस्वला॥ विशोनेव
हे

दोषस्या दोषसान्मौजीबंधने ॥ ६६ ॥ धर्मार्थं कुरुते विप्रो मौजीबंधनमेव च ॥ न दोषो गर्भ
रजसो रित्याह स्मृतिसंग्रहः ॥ अथोपनयनाहस्यानमुहूर्ते भोजनादयः ॥ मात्रा स
हैव कुर्जीयाद्विवाहेनार्ययासह ॥ मात्रा सहैव कुर्जीया भोजमाने कभाजने । शिखांहित्वा
वपत्केशान्स्थापिताकुलधर्मतः ॥ ६९ ॥ शिखास्थानं भवेत्तत्र मध्ये शिरसि वर्तुलं ॥
प्रमाणं तस्य वेदोक्तं नाचार्येणं गुरुत्रयं ॥ ७० ॥ मध्ये शिरसि चूडास्तु वासीष्टानां तु द
क्षिणे । उभयोपार्श्वयोरत्रिकाश्यपानां तु शिखा मता ॥ तथा च स्मृतिः ॥ समाप्य मा
त्रा सह भोजनं च । वहिर्निष्क्रमणं दसनाभिषेकः ॥ अलंकृतिर्जन्मपरिग्रहस्यान्मुखं प
रिक्षेत परस्परं च ॥ कारिका ॥ ब्राह्मणस्योपनयनं मुक्तकाले यदा भवेत् ॥ कृत्वा
तु दयिकं श्राद्धं पूर्वेद्युरपने हनि ॥ कृतस्नानमलंकुर्यादाशिषो वाचयेदथ ॥ कृत
भोजस्य शिरसो वपनं स्नानमेव च ॥ एवं कृतं कुमारं तं मवस्थाप्यांतिके ततः ॥ ज्यो
तिःशास्त्रविदुक्ते तु मुहूर्ते शोभने तथा ॥ इत्यादि स्वशाखोक्तविधिना कर्म कर्त

व्यमित्यर्थः ॥ अथ स्वशाखविषये वसिष्ठः ॥ स्वशाखाविधिमुत्सृज्य अन्यस्य विधिना
चरेत् ॥ अप्रमाणमृषिं कृत्वा स्वं धत्ते मासि मज्जति ॥ स्वकर्म च परित्यज्य यदन्यत
कुरुते नरः ॥ अज्ञानादथवा लोभात्तेन पतितो भवेत् ॥ एकशाखानैव कुर्वीत स्व
कीयं परशाखया ॥ अप्रमादाद्यदि कुर्वीत पुनः संस्कारमर्हति ॥ यत्र नास्ति स्वशाखा
चेदेकशाखा समाचरेत् । पुनर्नार्हति संस्कार मन्यथार्हति चेत्पुनः ॥ यजुःशाखा
विधानेन यदि बह्वृचकर्म च । कृतं चापि हि तत्कर्म पुनः कुर्याद्यथाविधि ॥ ८० ॥ एक
शाखाविधिना कर्म यदि स्यादन्यशाखिनां । न तत्कर्म पुनः कुर्यादिति यज्ञविदां मतं ॥
अथानुप्रवचनं ॥ तिष्टेदहःशेष मस्तूनिति ब्रह्मौदनमिति सूत्रं ॥ कारिका ॥ अहः
शेषं ततस्तिष्टेत्सायंसंध्यामुपास्य च । पूर्णपात्रविधानं तं मुपलेपादि पूर्ववत् ॥ ८३ ॥
अथान्यपक्षः ॥ उपनीतो हि कुर्वीत सायंसंध्यामुपाक्रमात् ॥ अग्निकार्यं ततः कुर्याद्दो
पनायनिकानले ॥ अनुप्रवचनीयं च तस्मिन्नेव हुताशने ॥ समावार ब्ध आचार्यं

५२ काऽऽकृती श्चत्रयं कुनेत् ॥ उपाकरणपर्यंतं सावित्र्या ब्रह्मयज्ञकं ॥ संध्यामध्याह्निकी कुर्या
न्नाप्यकारो ब्रवीष्यदृष ॥ ८६ ॥ मौंजीबंधनलेकुर्यादनुप्रवचनीयकं ॥ केचिदेवं वदं
त्यग्नौ लौकिके चापरे विदुः ॥ सायं संध्यामुपाक्रम्य ब्रह्मचारी समाचरेत् ॥ ८७ ॥ अ
४ २ पं धुः कृतः स्नानः प्रातः संध्यामुपासयेत् ॥ अग्निकार्यं ततो नी त्वां सायं प्रातस्यपू
र्ववत् ॥ ब्रह्मयज्ञेहि गायत्र्या मध्याह्ने तु समापयेत् ॥ उपाकरणं ॥ संध्यामध्या
ह्निकी कुर्यान्नाप्यकारो ब्रवीदृष ॥ उपाकरणपर्यंतं सावित्र्या ब्रह्मयज्ञकं ॥ ८८ ॥
अथ ब्रह्मचारिनियमाः ॥ क्षारादी वर्ज्यमिश्री याद्ब्रह्मचारी दिनत्रयं ॥ अधःशा
यी चतुर्थेह्निं मेधाजननमाचरेत् ॥ आचार्यो वाचयेन्मंत्रं सुश्रवः सुश्रवा इति ॥
४ व तत्रैमे खलादीनि विहस्यान्याच धारयेत् ॥ ८९ ॥ नियमेन ब्रह्मचर्यं मदं वापि
समाचरेत् ॥ अन्यथा कर्महानिस्या दिति वेदविदांमतं ॥ वाससी ते गुरवे मेधा
जननकर्मणि ॥ तदातावत् प्रन्चत्लेव कौपीनेन प्रवर्त्तते ॥ स्मृत्यर्थसारे ॥ सदाधा
र्यं द्विजैश्च स्त्रणां कौपीनं कटिसूत्रकं ॥ कौपीनमहतं धार्यं खंडवाचस्त्रपार्श्व ५२

पुक् ॥ ८६ ॥ कौपीनं कटिसूत्रं च यतिस्या ब्रह्मचारिणा ॥ ग्राह्यं नैव गृहस्थस्य श्रौ
ते स्मार्त्ते च कर्मणि ॥ अथ महानाम्निव्रतानि ॥ कारिका ॥ महानाम्न्यादि कुर्वीत तत
काले व्रतत्रयं ॥ उक्तकाले व हाम्येत यत्र न्या ऽउपनीतवत् ॥ नवा मौंजीनवं दंडं द
त्वा स्विष्टकृतं यथा ॥ संवत्सरं चरेद्देत तु तूर्णे हे तु त्तरायणे ॥ अथोपाकर्मंत
त्रैदंस्यद्यं ॥ अथातो ध्यायोपाकरणं मौषधीनां प्रादुर्भावे श्रावणे श्रवण स्यपंचम्यां ह
स्तेन वेति ॥ तथाच कारिका ॥ अनाध्यायानामुपाकर्म श्रावण्यां श्रवणेन तत् ॥
तन्मासहस्तयुक्तायां पंचम्यां च तदिष्यते ॥ ९० ॥ अपवृष्टो बधयस्त स्मान्मासे तु
नन्न वंतिचेत् ॥ तदा भाद्रपदे मासि श्रवणेन करोति तत् ॥ साकलकशाखकः ॥
मासद्वये स्युपाकर्म न नवेद्य दिवै तदा ॥ आषाढे कु श्रवणे कुर्या द्धस्ते वा कर्क
टे रवौ ॥ तदभावे प्यन्यस्मिन्मासे श्रावणं कुर्यान्नो गयन इति ॥ आचार्यः ॥ कु
र्यान्न वोपनीतस्य श्रावणे ध्ययनं नवं ॥ तदूर्ध्वं वाप्रकुर्वीवीत तैर्वा वा कुर्याद्दधः क

चेत्॥ यदि चेद्धनुर्द्वयाव्यापी विष्णुर्क्षं घटिकाद्वयं॥ तत्कर्म सफलं ज्ञेयमुपाकर
णसंज्ञकं॥१॥ पर्वण्यो यदि केकुर्युः श्रावणी तैत्तिरीयकाः॥ बह्वृचाः श्रवणे कुर्युः
हस्ते सामवेदिनां॥२॥ छंदोगानां सिंहार्क एकावोक्तः॥ सिंहार्क एव कर्त
व्यं न कन्यार्के कदाचन इति वचनात्॥ धनिष्ठासंयुतं कुर्यात् श्रावणं कर्म यद्भ
वेत्॥ तत्कर्म सफलं चेति स्यादुपाकरणसंज्ञकं॥३॥ संक्रांतौ ग्रहणे चैव म
७० त्ययोर्गुरुशुक्रयोः॥ उपाकर्म न कर्तव्यं मृतके सूतकेपि च॥ गर्गः॥ अर्धरा
त्रादधस्ताच्चेत् संक्रांतेर्ग्रहणं न वेत्॥ उपाकर्म न कर्तव्यं परतश्चेन्न दोषभाक्॥
गुरुभार्गवयोर्मूढे बाल्ये वा वार्द्धकेपि वा॥ तथाधिमासे संसर्पे मलमासा
दिषु द्विजैः॥६॥ प्रथमोपाकृतिर्नस्यात् कृतं कर्म विनाशकृत्॥ प्रत्यब्दिकं तु यत्क
र्म क्रियमाणं न दुष्यति॥७॥ अथोत्सर्जनं॥ ततोत्सर्गं षण्मासान्नधीयतेति
सूत्रं॥ कारिका॥ अनध्यायोत्सर्जनं माघ्यां पौर्णिमास्यां विधीयते॥ ॥ ५२

६

ग्रामाद्बहिर्विविक्ते स्यादुपले पादि पूर्ववत्॥ मनुः॥ पुष्ये तु छंदसां कुर्याद्बहिरुत्सर्जनं
भवेत्॥ माघे शुक्लस्य वा प्राप्ते पूर्वाह्णे प्रथमेहनि॥ उत्सर्जनं भवेत्तच्चेदुक्तकाले तु
वै यदि॥ उपाकरणकाले तु कुर्यादुत्सर्जनं बुधैः॥१२॥ कार्ष्णाजिनि॥ उपाकर्मणि
चोत्सर्गे गौतमादिश्व सप्तवे॥ ऋषीन्दर्भमयान्कृत्वा पूजयेत्तर्पयेत्ततः॥ अनध्या
या# स्मृतो सिद्धापरिहृत्यैव धीयते। यस्त्वपूर्वमधीते सौ प्रारब्धे तु शुभेहनि॥ अ
थानध्यायानाह॥ पक्षद्वये चतुर्दश्यामष्टमी द्वितयं तथा॥ प्रतिपद्दोद्दर्शी पौर्णी ७१
चानध्यायाः प्रकीर्तिताः॥ चातुर्मास्यद्वितीयासु युगमन्वंतरादिषु॥ अष्टकासु च
सर्वासु --------- ॥१६॥ अयने विषुवे चैव श्रवणद्वादशी तथा॥ शयनीबोधि
नी चैव द्वादशी परिकीर्तिताः॥ द्वितीया प्रेतपक्षस्य भरसवेत् प्रेतसंज्ञिका॥ आ
श्विनस्य तु या शुक्ला द्वितीया प्रेतसंज्ञिका॥ भरणी प्रेतपक्षस्य ~~[illegible]~~ द्वितिया
पि तथैव च॥ अनध्यायास्त्विमे प्रोक्ता इति निश्चित्य महर्षिभिः॥ अथ नैमित्तिका

नाह ग्रामदाहादिकानपि ॥ राकाचतुर्दशीचैवतथासंख्याचतुर्दशी ॥ २९ ॥ निर्घातोन्न
मिचलने ज्योतिषां चोपमार्जने ॥ एतानाकालिकान्विंद्यादनध्यायानृतावपि ॥ चातुर्मा
स्यद्वितीयास ह ॥ शुचावूर्जे तपस्ये च या द्वितीया विधूदये ॥ चातुर्मास्यद्वितीयास्ता ।
प्रवदंति महर्षयः ॥ अथ युगाद्यः ॥ माघे पंचदशी कृष्णा नभस्ये च त्रयोदशी ॥ तृती
या माधवे शुक्ले नवम्यूर्जे युगाद्यः ॥ २४ ॥ अथ मन्वाद्यः ॥ अश्वयुक्शुक्ल नवमी द्वा
दशी कार्त्तिकी सिता ॥ तृतीया चैत्र मासस्य सिता भाद्रपदस्य च ॥ श्रावणस्याष्टमी कृ
ष्णा पौषस्यैकादशी सिता ॥ सिताषाढस्य दशमी माघमासस्य सप्तमी ॥ श्रावणे चा
प्यमावास्या ज्येष्ठे पंचदशी सिता ॥ आषाढी कार्त्तिकी माघी चैत्री मन्वाद्यः स्मृताः ।
अथाष्टकाः ॥ मार्गे पौषे तथा माघे नभस्ये फाल्गुने तथा ॥ कृष्णपक्षेष्टकास्तिस्रः
स सम्पादिय थाक्रमं ॥ अथ सोपपदा ॥ ज्येष्ठ शुक्ल द्वितीया च ह्याश्विने दशमी सि
ता ॥ चतुर्थी द्वादशी माघे एताः सोपपदाः स्मृताः ॥ मृगकर्कटसंक्रांति द्वे उद

गदक्षिणायने ॥ अथ चैव तुलामेषौ विषुवौ तौ प्रकीर्त्तिताः ॥ २२ ॥ चतुर्दश्यां यदा दायप्रा
गस्ता द्दश्पतेरवे ॥ अनध्यायं प्रकुर्वीत त्रयोदश्यां तु सर्वदा ॥ अपसायं प्रातरादस
त्रयोदश्यानुवर्त्तते ॥ अनध्यायो न वै तत्र भूतेदर्शी न वेद्यदि ॥ वेदविद्भिः समाख्या
तासैव संध्या चतुर्दशी ॥ अनाध्यायेष्वधीयानां हदेवेंद्रः महरे ध्रुवं ॥ २२ ॥ हताद्द
डेन च जोहान्म तास्वर्गं न यांति हि ॥ नामनूनस्त्वनध्याये होममंत्रेषु चैव हि ॥ वे
दोपाकरणे चैव स्वाध्याये चैव नित्यके ॥ अथ प्रदोषः ॥ षष्ठी च द्वादशी चस्यादर्ध
रात्रादधो यदि ॥ न च नाड्यस्तृतीया चेत् प्रदोषो मुनिभिः स्मृतः ॥ युगः सप्त त्रयो
दश्यावर्त्तते स्तमयोदधः ॥ प्रदोषं तत्र कुर्वीत द्वे काष्ठ घटिकास्तु च ॥ युगश्चतुर्थी
सितसप्तमी ॥ अथ गोदानं ॥ गोदानं स्नातकं चैव समावर्त्तनकं तथा ॥ चौलोपन
यनं चैव न कुर्याद्दक्षिणायने ॥ २३ ॥ मरिचीः ॥ गोदानमकृतस्येह विवाहश्चेत्युप
स्थितः ॥ याम्यायनेपि कुर्वीत गोदानं स्नातकं च वै ॥ चकारात्समावर्त्तकं ॥ ॥

एतेनगोदानंषोडशेवर्षेकेशान्दितुश्मश्रूशाश्चान्कारयेदितिसूत्रं॥तथाचकारि
का॥गोदानंचौलवत्कार्यंषोडशेब्देतदुच्यते॥अंकोपवेशनंनास्तिश्मश्रूणांमुंड
नंभवेत्॥ ॥अथसमावर्त्तनं॥अधेतान्नुपकल्पयीतसमावर्त्तमानइतिसूत्रं॥
कारिका॥वेदव्रतानिवापारंनीत्वाह्युभयमेववा॥व्रतेपरस्तुशाचार्यंनास्ययाध्य
यनेकृते॥४०॥विद्यांतेगुरुमर्घेनकर्मार्थिकरवाणिते॥यमर्घमहतंकृत्वाततो
नुज्ञामवाप्यच॥कुर्वीतस्वयमेवैतत्समावर्त्तनसंज्ञकं॥प्राप्योदगयनाद्युक्तमुक्तः
स्वस्त्ययनःस्वयं॥अथस्नातकः॥विद्यांतेगुरुमर्घेननिमंत्र्यकृत्वानुज्ञांतस्यवास्ना
नंतस्येवव्रतानिभवंतीतिसूत्रं॥कारिका॥अथशिष्यःसमावर्त्तानमोपाभुर्गुरो
र्वदेत्।उक्षेरूर्ध्वंवदेस्थानमिदमस्येष्टनाश्रमं॥हिदैवदत्तगार्हस्थ्यवस्यामोनो
इतिलक्ष॥यथाचारंयथाकुर्यादेकस्मिन्नपिवादिना॥४६॥गोदानादीनिकर्माणि
विवाहात्पूर्ववासरे॥एकतंत्रेणवाकुर्यादितिवेदविदोविदुः॥४७॥अथमधु

पर्कादिविवाहः॥स्नातिजोढ़ुतामधुपर्कमाहरेत्स्नातकायोपस्थितायेत्यादिमधुपर्को
भवतीत्यंतः॥मनुः॥गुरुणानुमतःस्नात्वासमावृत्तोयथाविधि।उद्वहेतद्विजोभार्यां
सवर्णांलक्षणान्वितां॥यस्यास्तुनभवेद्भ्रातानविज्ञायेतवापिता।नोपयच्छेततां
प्राज्ञःपुत्रिकाधर्मशंकया॥५०॥समानप्रवरांकन्यांसपिंडांचैवगोत्रजां॥नैवतांवर
येत्प्राज्ञोमातृतःपरिकीर्त्तिता॥वाग्दानंचप्रदानंचवरणंपाणिपीडनं॥सप्तपदीति
पंचविवाहःपरिकीर्त्तिताः॥तत्रवाग्दानं॥कुर्याद्वैवाहिकेमासिवाग्दानंद्विजसत्तमः॥
कलशेनसमायुक्तंसंपूज्यगणनायकं॥संपूज्यद्विजदेवानांकर्मणामेसुतायवै।त
यास्त्रीक्रियतामद्यसुरूपादीयतामया॥कायेनमनसावाचासंप्रीत्याधर्मवृद्धये॥
पुत्रमित्रसुहृद्वर्गैःसमवेतेननिश्चितं।कन्यातेमनुपुत्रायस्वीकृतायमयाद्यवै॥
एतेषांसन्निधावेवंममवंशानुवृद्धये॥५१॥समंधगोत्रमुच्चार्यदत्तावरायतां
पिता॥हस्तेपितुर्वरस्यापितांबुलंसाक्षतंफलं॥दासेहंतवविप्रायसुरूपांमम

कन्यकां ॥ आसाद्य विवाहार्थं द्रव्यमंगलकानि च ॥ स्वीकृताय मम पुत्राय मयाद्यं त
व कन्यका ॥ सफलं चाक्षतं दद्याद्यथाचारः परस्परं ॥ अथ प्रदानं ॥ कन्यायावरणा
त्पूर्वं प्रदानं चैव कारयेत् ॥ संपूज्य कन्यकां दद्याद्वस्त्रालंकारभूषणं ॥ लब्ध्वाशिषो
यतेभ्यश्च दद्यात्सुकानि च ॥ ६० ॥ अथ वरणं ॥ प्रार्थयेद्दद्यसंपूर्णं मधुपर्केण पूजि
तः ॥ मद्दर्थं वृणीध्वं कन्यामिति दद्याच दक्षिणा ॥ गोत्रोद्भवस्य गोत्रस्य संबंधस्यानु
कस्य च ॥ नप्त्रे पौत्राय पुत्राय ह्यमुकाय वराय वै । कन्यायां अपि गोत्रस्य यथापूर्वं व ५९
दच्चरेत् ॥ नप्त्रीमथ च पौत्रीं च पुत्रिकन्यां यथाविधि ॥ ६१ ॥ कन्यासमीपमागत्य ब्रा
ह्मणैः सह वै पिता ॥ इत्युक्त्वा नौ द्विजा यूयं वृणीध्वं कन्यकामिमां ॥ प्रत्युक्तो द्विजाः
सर्वे वयं चेमां वृणीमहे ॥ ६२ ॥ त्रस्तूक्तं ते तिस्त्रक्तं वेजपेद्युब्राह्मणा सह ॥ अ[illegible]थोवाथ
वच्चलारो ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥ कन्यायावरणे चैव योज्याकर्म विदोहिये ॥ गच्छ
न्नश्रणोति वाक्यानि पक्षिणामप्रियाणि च ॥ ६३ ॥ जपेत्कनिक्रदत्सूक्तं देवीवाच

मचंतया ॥ अथ पाणिपीडनं ॥ गृभ्णामि ते सौभगत्वाय हस्तमितं दृष्टमेव च ॥ गृह्णी
यादितीके पाणिपीडनमाह ॥ वृत्तिकारः ॥ अथ सप्तपदी ॥ अथ सुक्रामयई शान्याव
र्धं सप्तपदानि तु ॥ सान्युक्रामयेत्पूर्वं दक्षिणं पादमात्मनः ॥ इति प्रसंगतः ॥ पंचां
गो विवाहो दर्शितः ॥ अथ मधुपर्कः ॥ द्विराचम्य समासीनः कर्ता पश्चान्मुखो वरं ॥
प्राङ्मुखं तं समासीनं मधुपर्केण पूजयेत् ॥ ६८ ॥ कुलमग्रे परीक्षेत ये मातृतः
६सा पितृतश्चेति यथोक्तं पुरस्ताद्बुद्धिमते कन्यां प्रयच्छेद्बुद्धिरूपशीललक्षणसंपन्नामरो
गामुपयच्छेतिसूत्रं ॥ कारिका ॥ यथोक्तलक्षणां कन्यां मुक्तकाले समुद्वरेत् ॥
साहस्युदयिकं श्राद्धं पूर्ववद्दायवासरे ॥ अपरेद्युः कृतस्नानो हृतवस्त्रधरो वरः ॥
स्वलंकृतः सितः श्वत्रः पदातीर्यातिबांधवैः ॥ इतो वधूर्वहं गत्वा मधुपर्केण
पूजितः ॥ स्वगृह्योक्तेन विधिना कृत्वा कन्यां स्वलंकृतां ॥ ७२ ॥ वरो प प्रति
गृह्णीयास्त्वशेषोक्तविधानतः ॥ देशाचारानुधर्मेण विवाहः कार्यमेव तु ॥

तथा च सूत्रं ॥ यथ खलु उच्चावच जनपद धर्मा ग्राम धर्माश्च तान्विवाहे प्रति
यादिति ॥ अलंकृतकन्यामुदकपूर्वां दद्यादेष ब्रह्मो विवाह इत्यादि ॥ रुदंति
रुदंतीं हरेत्स राक्षस । इत्यंतमष्टधा विवाहः ॥ तथा च मनुः ॥ ब्राह्मो दैवस्तथा
वार्षः प्राजापत्यस्तथासुरः ॥ गांधर्वो राक्षसश्चैव पैशाचश्चाष्टमो धमः ॥ २१ ॥
चत्वारो ब्राह्मणस्याद्याः प्रशस्ताः कवयो विदुः ॥ राक्षसः क्षत्रियस्यैक मासुरं वै
श्यशूद्रयोः ॥ आच्छाद्य चार्हइत्वा च श्रुतिशीलवते स्वयं । आहूय दानं कन्या
याः ब्राह्मो धर्मः प्रकीर्तितः ॥ यज्ञे तु वितते सम्यकृत्विजे कर्म कुर्वते ॥ अ
लंकृत्य सुतादानं दैवं धर्मं प्रचक्षते ॥ एकं गोमिथुनं द्वे वा वराहादाय धर्म
तः ॥ कन्याप्रदानं विधिवदार्षो धर्मः स उच्यते ॥ सहोभौ चरतां धर्ममिति वाचानु
भाष्य तु ॥ कन्याप्रदानमभ्यर्च्य प्राजापत्यो विधीः स्मृतः ॥ ज्ञातिभ्यो द्रविणं दत्वा कन्या
यै चैव शक्तितः ॥ ८ ॥ कन्याप्रदानं योदद्याद्दासुरो धर्म उच्यते ॥ इच्छयान्योन्यसंयो

गः कन्यायाश्च वरस्य च ॥ गांधर्वः स तु विज्ञेयो मैथुन्यः कामसंभव ॥ हत्वा छित्वा च भि
त्वा च क्रोशंतीं रुदतीं गृहात् ॥ सप्रसह्य कन्याहरणं राक्षसो विधिरुच्यते ॥ सुप्तां
मत्तां प्रमत्तां वा रहो यत्रोपगच्छति । स पापिष्ठो विवाहानां पैशाचः प्रथितो
ष्टमः ॥ संतिष्ठेत प्राङ्मुखी कन्यां तिष्ठेत्प्रत्यङ्मुखो वरः ॥ मुहूर्ते शोभने काले वै
तर्धायां वरं तयोः ॥ स्वक्षतान्कुसुमं तैस्तु क्षिपेतां शिरसो मिथः ॥ ८५ ॥ ॥
क्षिपेत्कन्याक्षतान्पूर्वं पश्चात्तेन क्षिपेद्वरः ॥ ऋचवेत्यादि निर्मंत्रैः क्षिपे
युरक्षतां द्विजाः ॥ आशिषो वाचयित्वाथ यथाचारं यथाचरेत् ॥ ततांश्च प्रा
ङ्मुखस्तिष्ठेत्सन्नार्यः कन्यकापिता ॥ प्राङ्मुखः स्वस्थितायाथ कान्याद्दद्या
द्वरायवै ॥ अद्भिरेव द्विजाग्र्याणां कन्यादानं प्रशस्यते । इतरेषां तु वर्णानामि
तरेतरकन्यया ॥ ईप्सतोरक्षणार्थाय बध्नीयात् कंकणं तयोः ॥ करयोरेकने

कस्य बध्नीयात्तानु दंपती ॥ अनादेशे दक्षिणं प्रतीयादिति भाष्यकारः ॥ ९५ ॥ शौ
नकः ॥ द्विगुणेनैव सूत्रेण पंच धा वेष्टनं तयोः ॥ ततोप्यधोधचोर्ध्वाधः प्रको
ष्ठे बंधनं तयोः ॥ तथा च स्मृतिः ॥ रक्षार्थं दक्षिणे हस्ते बध्नीयात्कंकणं तयोः ॥ बं
धनं कन्यका पूर्वं वरपूर्वं विमोचयेत् ॥ सूत्रं चतुर्गुणं कृत्वा दंपत्योर्वेष्टनं च
येत् । रक्षार्थं कंकणं प्राकुराविकेन समन्वितं ॥ विश्वे नात्ते त्वचं पुंसां बध्नी
याद्दक्षिणे करे ॥ पादौ वामकरे स्त्रीणां हस्तामेत्वचैव तु ॥ इत्यनेन केचन कं
न्याया वामकरे बध्नंति ॥ सकश्चिद्देशाचारः ॥ देशधर्मानुसारेत इति व्यवस्था
ज्ञातव्या ॥ कन्यायै वाससी दत्वा बध्नीयाद्वाससी तयोः ॥ बध्नीयान्मंगलं सूत्रं
कुंकुमोक्तसुशोभनं ॥ इत्यादिकं प्रकुर्वीत देशधर्मानुसारतः ॥ उक्तौ वे
देव्रते यान्यां होमस्तत्र विधीयते ॥ ९६ ॥ अथ वेदीलक्षणं ॥ हस्तोच्छ्रितां च
तुर्हस्तां चतुरस्रां समंततः ॥ स्तंभैश्चतुर्भिः संयुक्तां विवाहे वेदिका स्मृतं ॥ ५८

विस्ताविता हस्तं चतुष्टयेन हस्तोच्छ्रितं मंदिर वामभागे ॥ स्तंभैश्चतुर्भिः कृतनि
र्मितां जीवेद्दीविवाहे प्रवदंति संतः ॥ १०० ॥ अन्यपक्षः ॥ कंन्याहस्तैः पंचभिः सप्तभि
र्वा देवीं कुर्यात्कुर्मपृष्ठे च्छ्रितां गीरम्यां हर्म्यकारये वामभागे ज्यायापत्योराशिषो
वाचयित्वा ॥ अथ व्रतबंधवेदिका ॥ प्राक्पश्चिमा धर्वपदषट्कयुक्ता तु दीच्य
याम्यानि पदानि पंच एवंविधा ज्योतिषरत्ने निर्मिता बटोः प्रशस्ता भवती
ह वेदिका ॥ अन्यपक्षः ॥ आचार्यस्य पदैः षड्भिश्चतुर्भिरथवा करैः ॥ विस्तीर्णां
ता चतुरस्रा च बटोर्वेदी करोन्नता ॥ ३ ॥ अंवाभित्ति द्विहस्ता स्यादुन्नतात्रिंश
दंगुला ॥ प्रत्यग्वेद्या विवाहे च विस्तृता द्वादशांगुला ॥ अथावेष्टो प्रकुर्वीत
सोपानानयपार्श्वयोः ॥ नंद्यग्रे चकशाकारमिति यज्ञविदां मतं ॥ अथ पीठं ॥
अष्टत्रिंशांगुलं दीर्घमुन्नतस्यात्षडंगुलं ॥ अथ अंगुलं च विस्तारं कुर्या

६९
५८ दौदुंबरादिकं ॥ अथ होमः ॥ कारिका ॥ होमदेशं व्रजेयातं परिगृह्य करेऽर्थिय ॥
आत्मनो दक्षिणे पार्श्वे वधूनां मुपवेशयेत् ॥ ६ ॥ विवाहस्याह्नि यस्मिन् दिवा वा
यदि वा निशि ॥ होमं तत्रैव कुर्वीत यथानुक्रमेण तु ॥ होम इति विवाहहोमः ॥
इत्यर्थः ॥ तावद्विवाहो नैव स्याद्यावत्सप्तपदी भवेत् ॥ तस्मात्सप्तपदी कार्या विवाहेषु
निश्चिःकृता ॥ इद्यमन्त्रः ॥ एकत्वं संगता भर्तुः पिंडगोत्रे च सूतके ॥ स्वगोत्राद्
भ्रश्यते नारी विवाहात्सप्तमे पदे ॥ गृहप्रवेशहोमं तु होमं वैवाहिकं च हि ॥ एकतन्त्रेण
वा कुर्यादेकस्मिन् नक्षत्रेऽपि च ॥ स्ववामे सामगः पत्नीं जाजा... ...लोपवेशयेत् ॥ य
... सप्तपदादूर्ध्वं होमान्ते चैव बह्वृचः ॥ सायमौपासनं कुर्यादस्तं याते दिवाकरे ॥
समार्येविधिनाचैव तस्मिन्नवकृताशने ॥ १२ ॥ कारिका ॥ अथ यस्मिन् विवाहाग्नि
हन्यन्नोहनितस्यतु ॥ तत्सायं तानि मारभ्य वह्निं परिचरेत्स्वयं ॥ रात्राव तीतः काले
श्वेतू श्वः सायं तदुपक्रमः ॥ आत्मनो संनवेत्पाग्निपुत्रादय इति स्थितिः ॥ अथ परा ५६
७२

६२ त्रिनागः ॥ रात्रौ विनागं कुर्वीत द्वौ नागौ पूर्ववासरे ॥ परस्मिन् तृतीयो भोगोऽपि विवा
हे सूतके सति ॥ मध्येऽपग्नौ नष्टे सति ॥ चतुर्थमध्ये धनजे विजग्ने संधानमग्नेस्त्वप
जो किकाग्नौ ॥ औपासनात्पूर्वमथापि नष्टे विवाहहोमं विधिवच्च कुर्यात् ॥ १६ ॥ विवाह
मासनात्पूर्वमजने शांतिमागते ॥ परिणीयादिकं कृत्वा होमशेषं समापयेत् ॥ अथ
कन्यार्तुमती चेत् ॥ प्रयोगपारिजाते ॥ ॥ विवाहहोमे त्वतिक्रांते कन्या यदि रजस्वला ॥
त्रिरात्रं दंपती स्यातां पृथक्शय्यासमाशने ॥ चतुर्थेऽह्नि सुस्नाता तस्मिन् ग्नौ यथा
विधि ॥ विवाहहोमं कुर्यात्तं कन्यादानादिकं तथा ॥ चतुर्थमध्ये कन्या चेद्भवे
द्यदि रजस्वला ॥ त्रिरात्रमाशुचिस्सैका चतुर्थेऽहनि शुध्यति ॥ २० ॥ युञ्जानहो
मं कुर्वीत प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ श्रियं संपूजयेत्कन्यां पुनर्होमो विधीयते ॥
अथ रात्रौ दानं ॥ कन्यादानं निशीथे चेद्दिवा भोजनमाचरेत् ॥ पुनः स्नात्वा
... जपेद्देवीं पिता कन्यां प्रयच्छति ॥ नुत्का समुद्वहेत् कन्यां सावित्रीग्रहणं यथा ॥

गंधर्वासुरयोरेवविधिरेषउदाहृतः॥२३॥अथकन्यादानः॥पितापिताम
होभ्रातापितृव्योगोत्रिणोगुरुः॥मातामहोमातुलोवाकन्यायाबांधवाःक
मात्॥पित्राद्यभावेतुकन्याकुर्यात्स्वयंवरं॥इत्येवंकेचिदाचार्याःप्राहुर्मह
तिसंकटे॥अथान्यशाखिनेदानं॥स्वशाखांचेद्वरोनस्यात्कस्मैदेयाचकन्य
का॥स्वगृह्योक्तविधानेनदद्यात्तांपरशाखिने॥२६॥पूजयेन्मधुपर्केणस्वशा
खाविधिनावरं॥अपकन्यादानपर्यंतंपिताकुर्यात्स्वशाखतः॥२७॥अथदंपति
नियमः॥तत्रैवसूत्रे॥अतऊर्ध्वमक्षारालवणाशिनौब्रह्मचारिणौवलंकुर्वा
णौअधःशयानौस्यातांत्रिरात्रंद्वादशरात्रंसंवत्सरंचैकर्षिरिति॥अत्रस्मृतिः॥
विवाहेदंपतीस्यातांत्रिरात्रंब्रह्मचारिणौ॥अलंकृतावधश्चैवसहशय्यासना
शिनौ॥कारिका॥वध्वासहैवकुर्वीतनिवासंश्वशुरालये॥चतुर्थमत्रैवके ६०

चिदहंति॥अथचतुर्थी॥उत्थायापररात्रेतुचतुर्थ्यांकन्यकापिता॥कुर्वीतमंगलं
स्नानंनार्याचैवहितस्सतु॥३१॥दंपतीमंगलस्नानंकृत्वावस्त्रेचधारयेत्॥ताभ्यां
चवाससीदद्याद्देशीणीहृजयेद्ध्य॥चतुर्थीमध्यजायंतेदोषायदिवरस्यचेत्॥
दत्तामपिपुनर्दद्यात्पितान्यस्मैविदुर्बुधाः॥आचार्यः॥प्रवरैक्यादिदोषास्युःप
तिसंगादधोयदि॥दत्तामपिहरेद्दद्यादन्यस्मैइतिकेचन॥३३॥हेमाद्रौ।कलौतु
पुनरुद्वाहंवर्जयेदितिगालवः॥कस्मिंश्चिद्देशइच्छंतिनतुसर्वत्रकेचन॥इति
पुनरुद्वाहं॥वरस्यपितृमात्रेचदद्याद्वस्त्राणिवैततः॥वरःमातुःकरेदद्याद्वं
शपात्रंसपूजितं॥३६॥बलिदानंततःकुर्याच्चतुर्दिक्षुयथाक्रमं॥अनेनबलि
दानेनप्रियतामितिदेवता॥वंशदानमिदंपुण्यंवंशानांवंशवर्द्धनं॥वंशस्स
दीयमातेदानमतःशांतिंप्रयच्छमे॥अस्मद्दादिषुरुंधुसुत्रायांतिभव

६१

५१ कृदं ॥ मातः पाजयमावेन कन्याकृपणवृक्षसर्जां । कन्यासंपालितास्मानिःकृष्णमे
तच्च जन्मनः ॥ दीयते ते सुता याद्य प्रीयेते पार्वतीपतेः ॥ ४० ॥ कन्यासंपालिता वान्या
मतिस्नेहेन पुत्र[?]वत् ॥ इदानीं तव पुत्राय दत्ता स्नेहेन पाल्यतां ॥ इति चतुर्थी
कर्म ॥ अथ गृहप्रवेशः ॥ तत्रेदं सूत्रं ॥ प्रयाणउपपद्यमाने पूषा त्वेतो नयतु
हस्तगृह्येति यानमारोहयेदिति सूत्रं ॥ कारिका । विवाहानंतरं गच्छेत्स
भार्यः स्वस्य मंदिरं ॥ यदि ग्रामांतरे तस्मात्तत्र यामेन गम्यते ॥ विवाहमारभ्य वधू
प्रवेशो मध्ये शुभः षोडशवासरस्य ॥ निषिद्धवारातिथियोगदोषा न यत्र चैवं मुन
यो वदंति ॥ आषोडशादिनाद्वर्ण्यं वधूप्रवेशने ॥ तिथिवासरताराणां दोष ६०
स्तत्र विधीयते ॥ तथाचारस्तथैव कार्यः ॥ विवाहमारभ्य वधूप्रवेशो युग्मे दिने
षोडशवासरावधि ॥ न चासमाने यदि पंचमेह्निः शस्तस्तदूर्ध्वं न दिवा प्रशस्तः ॥ ६१

॥ वधूप्रवेशनं कार्यं पंचमे सप्तमेपि वा ॥ नवमे वा शुभे वारे शुभलग्ने शशिनो बले ॥ ॥
उद्वाहे चतुरष्टषड्दशादिने शुभं वधूप्रवेशनं ॥ मासे तु द्विचतुःषष्टदशासु अोपं
चआयुःप्रदं ॥ वर्षेषु द्विचतुःषडष्टमशुभं पंचादिमुख्या परैः ॥ पूर्वाह्णे प्रमनोर
थाविप्नव होव धाप्रवेशो भवेत् ॥ ५१ ॥ वधूप्रवेशो न दिवा प्रशस्तो नृपप्रवेशो न
निशि प्रशस्तः ॥ दिवाचरात्रौ च गृहप्रवेशः सकीर्तितस्त्रिविधः प्रवेशः ॥ अ
थ देवकोत्थापनं ॥ समे च दिवसे कुर्याद्देवकोत्थापनं बुधः ॥ षष्ठे च विषमे नेष्टस्त्य
क्त्वा पंचमसप्तमौ ॥ प्रतिष्ठादिनमारभ्य षोडशाहा च मध्यतः ॥ मंडपोद्वासनं कुर्या
दुद्वाहे च व्रते दश ॥ ५२ ॥ व्रत इति उपनयने दशाहान्मध्य इति अर्थः ॥ विवा
हात्प्रथमे पौषे आषाढे चाधिमासके ॥ न चरेत् गृहे वासो चैत्रे तातगृहे तथा ॥ ॥
वंशपात्रविनायक मंडपोद्वासनं यदि ॥ अज्ञानात्कुरुते मूढो दंपत्योः क्षयमापु
षः ॥ ज्योतिर्निबंधसारे ॥ वरे देशांतरगते त्रीन्ऋतून्संप्रतीक्ष्य वै ॥ कन्यामन्यस्मै प्रदा

तव्यावाग्दाने च कृते सति ॥ पंचत्वं चेद्वरो गच्छेद्वाग्दाने यदि वै कृते ॥ कन्या मन्त्रेण प्रदा
तव्या तथा सप्तपदान्तुरा ॥ कृते सप्तपदे भर्तुः वियोगो यदि जायते ॥ न दोषः पुन
रन्यस्मै कलौ कन्या मनीषिभिः ॥ अथ प्रातिकूल्यं ॥ स्मृतिचंद्रिकायां ॥ कृते वाङ्नि
श्चये पिस्यान्मृत्युर्भर्तृस्य गोत्रिणां ॥ तदा न मंगलं कार्यं नारी वैधव्यदं ध्रुवं ॥
गुरुः ॥ वाग्दानानंतरं यत्र कुलयोः कस्यचिन्मृतिः ॥ तदोद्वाहे नैव कार्यः स्वपक्ष
क्षय दोषतः ॥ वृद्धशौनकः ॥ वरवध्वोः पिता माता पितृव्यश्च सहोदरः ॥ एतेषां प्र
तिकूलं चेन्महाविघ्नप्रदं ध्रुवं ॥ पितापि महश्चैव माता चैव पितामही ॥ पितृव्य
स्त्री सुतो भ्राता भगिनी चाविवाहिता ॥ ६२ ॥ एभिरेव विपन्नैश्च प्रतिकूलं बुधैः
स्मृतं ॥ अन्यैरपि विपन्नैस्तु केचिदूचुर्न तद्भवेत् ॥ ६३ ॥ मांडव्यः ॥ दंपत्योः पित
रो भ्राता उपनीतस्तु सोदरः ॥ पितृव्यता दृशी श्चैव पितामह पितामही ॥ एषा ६२

मन्यतमः कश्चिन्मृतो भवति मानुषः ॥ कृते वाङ्निश्चये त्वेषां प्रतीकूलं न विद्यते ॥ प्रति
कूले तु संप्राप्ते संक्रांते विवाहं नैव कारयेत् ॥ प्रतिकूलेपि केप्याहुः कर्तव्यं शांति
पूर्वकं ॥ ६७ ॥ प्रतिकूले कालमाह ॥ पितृमातुश्च पत्न्याश्च वर्षमर्धं तदर्धकं ॥
स सुतभ्रात्रोः सार्धमासे मन्येषां मासं मितं ॥ तदंते शांतिकं कृत्वा यथोक्तेन वि
धानतः ॥ पुनश्चैवाथ वाग्दानं कृत्वा लग्नं विधीयते ॥ ६८ ॥ प्रतिकूले सपिंडानां मा
समेकं विवर्जयेत् ॥ शांतिकं कृत्वा विधानेन ततो लग्नं विधीयते ॥ संकटे समनु
प्राप्ते याज्ञवल्क्योति योगिनां ॥ शांतिरुक्ता गणेशस्य पूजां कृत्वा समाचरेत् ॥ श्रियं
गौरीं तथा विष्णुं मृत्युं जयमतः परं ॥ मृत्युं संप्रार्थयेद्भक्त्या तत्तन्मंत्रेण वैक्रमा
त् ॥ सहस्रनामयं चापि ब्राह्मणैः कारितं जपं ॥ एतेषां प्रतिमा पूज्य[illegible]मादित्यादि
ग्रहांस्तथा ॥ शांत्युक्तविधिना कुर्यात्कलशस्थापनादिकं ॥ समिद्भिश्चरुणा चैव
होमः कार्यो यथाविधि ॥ ततो व्याहृतिभिर्होमं शतमष्टोत्तरं हुनेत् ॥ ततः स्विष्ट

कृतं कृत्वा होमशेषं समापयेत् ॥ कलशस्योदकेनैव सिंचयुर्दंपती च तौ ॥ आचार्यं
पूजयेद्भक्त्या वस्त्रालंकारभूषणैः ॥ ऋत्विग्भ्यो दक्षिणां दत्वा ब्राह्मणान्भोजयेद्बुधः ॥
प्रतिकूल विधिः प्रोक्त इत्येवं पूर्वसूरिभिः ॥ एवं कृत्वा शांतिकं यस्तु निषेधे सति दारु
णे ॥ यः करोति शुभं मोहाद्विघ्नं तस्य पदे पदे ॥ अथ पितरि मृते शुभकर्मनिषेधः ॥ ॥
मृते जनन्या जनके वर्षं वर्षार्धमेव च ॥ न कुर्याच्छुभकर्माणि कुलधर्मस्थिपे व च ॥ पि
तुरब्दं मासौ चंस्या षण्मासं मातुरेव च ॥ मासत्रयं तु भार्यायास्तदर्धं भ्रातृपुत्रयोः ॥८॥
अन्येषां तु सपिंडानां मासमेकं तु धारुतं ॥ उक्तकालावधीर्यावत्तावन्नैव शुभाः क्रियाः ॥ दश
हानंतरं प्रोक्तं मासौ चंयद्विजन्मनां ॥ शुभार्थमेव जानीयात्कृते पि हि सपिंडने ॥ यावदा
शौचमारभ्य सपिंडीकरणं भवेत् ॥ विवाहादीनि सर्वाणि शुभकर्माणि वर्जयेत् ॥९॥
मृते पितरि यस्याथ मृतायां वापि मातरि ॥ न कुर्याच्छुभकर्माणि वर्षं वर्षार्धमेव च ॥
व्रतबंधं न कुर्याच्च दंशो जननं सुतः ॥ वर्षं वर्षार्धकं चैव कृते पि हि सपिंडने ॥ विवाहा
दि प्रकुर्वीत यहोमं हातिसंकटे ॥ सपिंडिकरणादूर्ध्वं मासिकान्यपकर्ष्य च ॥६॥ ६४

२ न कुर्या

कन्यायां श्वातिकाले च वरस्यापि भवेद्यदि ॥ तस्माद्वाहे न दोषोस्ति तथा चैवोपनायने ॥
शुभकर्माणि कार्याणि निवृत्ते सूतके हि तत् ॥ इत्युक्तत्वात्सपिंडानां केचिन्नेच्छति मान
वः ॥ व्याघ्रः ॥ प्रेतक्रियामनिर्वर्त्य न कुर्याच्छोभनक्रियां ॥ विधिर्नैवं सपिंडानां ना
परेषामयं विधिः ॥ अथ विवाहादि सूतकोत्पत्तिः ॥ चौले चैवोपनयने विवाहे
च महामखे । - त्रिषट्दशैकविंशात्मारंभो नास्ति सूतकं ॥ तथा च ॥ एक
विंशत्यहर्यज्ञे विवाहे दशवासरे ॥ त्रिषट्चौलोपनयने नांदीश्राद्धं पुरोदि
ने ॥८५॥ प्रारंभो वरणं यज्ञे संकल्पो व्रतसत्रयोः ॥ नांदीश्राद्धं विवाहादौ श्राद्धे
पाकपरिक्रिया ॥ व्रतयज्ञविवाहेषु श्राद्धे होमे जपार्चने ॥ प्रारब्धे सूतकं न स्या
दनारब्धे तु सूतकं ॥ ब्र ॥ प्रारंभो दूर्ध्वं मासौ चं विवाहः कार्य एव तु ॥ व्रतादौ
पूजयेच्चैव प्रारंभो नास्ति सूतकं ॥ वृद्धशौनकः ॥ ऋत्विजादीक्षितानां च यज्ञि
यं कर्म कुर्वतां ॥ कर्मणि क्रियमाणे तु मध्ये चेत्सूतकं भवेत् ॥ यावत्कर्म समाप्ति

स्नात्वा वन्नाप्नोति सूतकं ॥ विनान्येते कमन्येषु कर्म स्वाशौचमिष्यते ॥ ९६ ॥ वि-
श्वरूपो विवाहादिषु मध्ये चेत्सूतके सति चांतरा ॥ पूर्वसंकल्पितं द्रव्यं दीयमानं
न दुष्यति ॥ विवाहोत्सव यज्ञेषु त्वंतरा मृतसूतके ॥ शेषमन्नं परैर्देयं दातॄन्
मातृंश्च न स्पृशेत् ॥ सूतकेपि ग्राह्याणि ॥ विवाहादि भागर्गः ॥ नांदीश्राद्धे
कृते नैव यावन्मात्रं विसर्जनं ॥ दर्शश्राद्धं क्षयश्राद्धं स्नानं शीतोदकेन च ॥ अ-
पसव्यं स्वधाकारं नित्यश्राद्धं तथैव च ॥ ब्रह्मयज्ञं चाध्ययनं न दीसीमाति पा-
तनं ॥ ११० ॥ उपवासव्रतं चैव श्राद्धभोजनमेव च ॥ नैव कुर्युः सपिंडाश्च मंड-
पोद्वासनावधि ॥ मंडपोद्वासनात्पूर्वं नांदीश्राद्धे कृते यदि ॥ ॥ ये कुर्वंति न
रास्तत्र नपम्न तु व्रजंति च ॥ नांदीश्राद्धे कृते चैव पित्रोश्राद्धे कृते पि च ॥ महाद्
पवरेद्यस्तु नरकं प्रतिपद्यते ॥ २ ॥ पित्रोः प्रत्याब्दिके प्राप्ते नांदीश्राद्धं न कारये-
त् ॥ यदि मोहाद्द्विजः कुर्यान्मांगल्यं मश्रुतं न भवेत् ॥ निवर्त्तयति मांगल्यं स्व-

धायां मंद बुधयः ॥ मांगल्यं विमुखाः शश्वद्दपम्न तु व्रजंति ते ॥ मुहूर्त्तं निजवेद-
न्यकं यं वैवाहिकं तदा ॥ समाप्याब्दिकमस्पन्यकृत्वाभ्युदयिकं ततः ॥ ६ ॥ देशकाल-
जनयाद्वापि समाहितमनाभवेत् ॥ वैवाहिकं ततः कुर्यात्संकटे मुनयो विदुः ॥
सपिंडी नैव कुर्वीत रलेयामेग्रहेपि च ॥ नैव देशांतरे दोषः स्वहाकारो भवे-
द्यदि ॥ ॥ अथ विवाहादिद्दूर्ध्वं वर्ज्यानाह ॥ स्नानं सचेलं तिलमिश्रकर्म प्रेता-
नुयानं करकप्रदानं ॥ ॥ अपूर्वतीर्थामरदर्शनं च विवर्जयेन्मंगलमब्दमेकं ॥
मासेषु षट्सु विवाहादिव्रतप्रारंभणं च च ॥ जीर्णभाजन नत्वा ज्यं गृहसंमार्जनं
तथा ॥ १० ॥ ऊर्ध्वं विवाहात्पुत्रस्य तथा च व्रतबंधनात् ॥ ॥ पालनो मुंडनं चैव
३ ना वर्षं वर्षार्धमेव च ॥ विवाहोपनयादूर्ध्वं वर्षं निर्षार्धमेव च ॥ न दद्यात्करणं कं
पिंडान्नतिलैरर्चयेत्पितॄन् ॥ वृद्धेर पि च कर्त्तव्या माता पित्रोर्मृते ह नि ॥
पिंडनिर्वपनं कार्यं पिब्व्या देर पिंडनं ॥ माता पितृणामब्दे तु विवाहादिषु

सर्वदा॥ तिलपिंडैः सुतः कर्त्तव्यमन्यश्राद्धं विवर्जयेत्॥ स्मृत्यंतरे॥ महालये गयाश्राद्धे मा
 तापित्रोर्मृतेहनि॥ कृतोद्वाहोपि कुर्वीत पिंडनिर्वपनं सुतः॥ सत्यव्रतः॥ पिंडदानं
परित्यज्य संकल्पं कुरुते यदि॥ ततस्तेषु विनाशः स्यात्सपदो हरणं भवेत्॥ १९॥ पि
त्रोरेवमृताहे च गयायां च महालये॥ पिंडनिर्वपणं कुर्यात्कृतोद्वाहोपि यः सुतः॥ ॥प
येकोदरविवाहादि॥ प्रत्यूद्वाहे नैव कार्यश्चैकस्मिन्दुहितृद्वयोः॥ न चैकजन्मयोः
पुंसो विवाहं चोपनायनं॥ १८॥ एकजन्मे तु कन्ये द्वे पुत्रयोर्नैकजन्मयोः॥ नन्येद्वे
तु न चैकस्मै प्रदद्यात्तु कदाचन॥ एकमातृकसूतानामेकस्मिन्वत्सरे यदि॥
विवाहं नैव कुर्वीत वदंति मुनयोन्यथा॥ २०॥ विवाहस्त्वेकजन्यानां नैकस्मिन्नु
द्वयेकुले॥ नाशं करोत्येकवर्षे स्यादेका विधवा भवेत्॥ एकोदर्ययोः करतल
हरणं यदि स्यादेकोदरयोर्वरयोः कुलनाशनं च॥ एकाहे तु विधवा भवती
तिकन्यानद्यंतरेपिस्तुन्नदंष्टषुशैलरोधने॥ नमंडपान्मुंडनमूर्ध्वमिष्टं नपुं

त्रयोर्मंडिनमेकवर्षे॥ ॥ नपुंविवाहोर्ध्वमृतत्र येपि विवाहकार्यं दुहितुश्च कुर्यात्॥
२३॥ ज्योतिः॥ ऊर्ध्वं विवाहात्तनयस्य नैव कार्यो विवाहो दुहितुः समार्धं॥ ॥प्रा
प्यकन्याश्वशुरालयं तु वधूप्रवेशस्य गृहेन चादौ॥ एकोदरप्रसूतानामेकस्मिंश्चै
व वत्सरे॥ न कुर्यान्मंगलं त्रीणि विवाहं चोपनायनं॥ चकाराच्चौलं॥ एकोदरप्रसू
तानां विवाहं चोपनायनं॥ चौलकर्म तथा चेति मंगलत्रयमुच्यते॥ २६॥ एक
स्मिन्मंडपेप्येको मंगलत्रयमाकुरु॥ यदि भिन्नोदराणां स्यात्समाप्येकं पुन
र्भवेत्॥ भिन्नोदराणामेकस्मिन्न कुर्यान्मंडपेपि ता॥ समानमंगलं चैकं पुनः कु
र्याच्चनादिकं॥ स्मृत्यंतरे॥ उद्वाह्य पुत्रीं न पिता विदध्यात्पुत्रांतरस्योद्वहनं क
दाचित्॥ यावच्चतुर्थी दिनमंगलस्य समापनं तावदसौ विदध्यात्॥ पुत्रिणी
परिणयादूर्ध्वं नयादिनचतुष्टयं॥ पुत्रांतरस्य कुर्वीत नोद्वाममिति सूरयः॥ २०॥
पुत्रस्याप्युपलक्षणं॥ ॥पद्ययमले॥ ज्योतिः॥ एकस्मिन्वत्सरे चैव वासरे मंडपे

पिच । कर्त्तव्यं मंगलं स्वस्रोर्भ्रात्रोर्यमलजातयोः ॥ अथ संकटप्रवृत्तिमाह ॥ ज्योतिः ॥
५५ एकोदर्योर्वरयोरेकदिनोद्वहतो भवेन्नाशः । न घंतर एकवर्षे केप्याहुः संकटे
शुभं ॥ न प्रतिषिद्धमलं संप्राप्ते महति संकटे ॥ एकोदरसंभवयोरेकाहमंडपे
काले ॥ २२ ॥ संकटे ॥ तथा स्मृत्यंतरे ॥ न चैकजन्मयोः पुंसोर्विवाहस्त्वेकवासरे ॥
षष्ठदिने देशुभं केचित्प्राहुर्महति संकटे ॥ कृते चौलोपनयने भवेद्यावद्दिनत्रयं ॥
कन्यादानं च न कर्त्तव्यं पित्राद्यैरिति सूरयः ॥ व्रतबंधनमेकस्य तस्यैकस्य विवा
हिकं ॥ एकस्मिन्नपि वान्यस्मिन्नपि वान्यदिने कुर्यात्तु वै पिता ॥ २६ ॥ मध्ये चेद्व्र
तबंधस्य विवाहो यदि वा भवेत् ॥ अपनिलाषीमू[illegible]र्त्तस्य कन्यया वा व्रतस्य च ॥ ५५
कन्याविवाहमध्ये चेद्विवाहस्यात्सुतस्य तु ॥ पितृवत्कृतदाकुर्यादिति कै
श्चिदुदीरितं ॥ स्थं भवधरा तत्र कथं स्यान्मातृपूजनं ॥ नांदीश्राद्धं भवेद्देवके
होममंत्राः पृथक्पृथक् ॥ मंडनोपरि मुंडनं ॥ संहितासारावल्यां ॥ चौलो मुंडं

न मेवौ कं वर्जयेद्वरणात्परं ॥ ऋतुत्रयं पुनर्यावन्न कुर्याल्लघुमंगलं ॥ कुले ऋतुत्र
यादर्वाक् मंडनान्न तु मुंडनं ॥ प्रवेशो निर्गमः पश्चान्न कुर्यान्मंगलत्रयं ॥ न पुंवि
वाहोर्ध्वमब्दं तत्रयेपि विवाहकार्ये दुहितुश्च कुर्यात् ॥ न मंडनाच्चापि हि मुंडनं
च गोत्रैकतायां यदि नाब्दभेदः ॥ अ ॥ कुले ऋतुत्रयादर्वाक् मंडनान्न तु मुंडनं ॥
अब्दभेदे प्रकुर्वीत मंडनान्मुंडनं भवेत् ॥ पुत्रोद्वाहे नैव पुत्रीविवाहस्याद्दृतुत्रये ॥
अश्लांतः अब्दभेदेन दोषस्यादित्याचार्ये ब्रवीदथ ॥ ४६ ॥ गर्गः ॥ दोषस्यादू[illegible]
र्ध्वमुद्वाहात्कुले च डपनायनने ॥ न दोषः पुरुषद्वाहादूर्ध्वं कन्याविवाहि
के ॥ व्याघ्रः ॥ पुत्रोद्वाहात्परं दोषादुहितुः स्याद्विवाहिके ॥ नैव दोषः सपिंडेषु
न दोषो भिन्नमातृके ॥ भृगुः ॥ [illegible] ॥ फाल्गुने चेद्विवाहस्याच्चैत्रे चोपनायनं ॥
अब्दभेदाच्च कुर्वीत न र्तुत्रयविलंघनं ॥ अथ परिवेत्रादि ॥ स्मृत्यर्थसारे ॥
दाराग्निहोत्रादीनां च कुरुते योग्रजोस्थिते ॥ परिवेत्ता स विज्ञेयः परि

वित्तिस्तु पूर्वजः॥ ५०॥ पितृव्यपुत्रे सापत्ने परदारसुतादिषु॥ विवाहाधानयज्ञा
दौ परिवेत्ता द्यदूषणं॥ षण्ढांधबधिरस्तब्धजडगद्गदपंगुषु॥ कुब्जवामन
रोगार्त्तशुष्कांगविकलांगिषु॥ स्तब्धे पुंस्त्वे च मत्ते च त्रायनस्थे निरिद्रि
ये॥ मूकोन्मत्तेषु सर्वेषु न दोषः परिवेदने॥ ५२॥ कन्याविषये॥ प्रयोगपारि
जाते॥ एकमातृकसूतानां पुत्रीणां परिवेदने॥ दोषस्यात्सर्ववर्णेषु न दोषो भिन्न
मातृषु॥ विवाहानधीकारस्या ज्येष्ठकन्याय दा स्थिता॥ तदनु ज्ञाविनापि कनि
ष्ठामुद्वहेत्तदा॥ कालप्रतीक्षणं नस्याद्‌ज्जो दृष्टं न दोषभाक्‌॥ परिवेत्तो भवेद्य
स्तु पतितः कन्यकापि॥ ५६॥ अथ असंस्कृतकन्यायारजोदोषः॥ स्मृत्यंतरे॥ असं
३ व स्कृता तु या कन्या रजसा तु परिप्लुता॥ भ्रातरः पितरस्तस्याः पतिता स्युर्नसंश
यः॥ तथा चेतिहासे॥ पितृगृहे तु या कन्या रजः पश्यत्यसंस्कृता॥ सा कन्या वृषल
ज्ञेया तत्पतिर्वृषलीपतिः॥ अथ स्त्रीणां रजोदोषः॥ प्रसंगात्कथ्यते॥ रागजं

रोगजं चैव कालजं द्रव्यजं तथा॥ स्त्रीणां चैव रजः प्रोक्तं कालजं दोषकृद्भवेत्‌॥
अकाले यदि चेत्स्त्रीणां तद्रजो नैव दुष्यति॥ पंचाशद्वर्षादूर्ध्वं नैव दोषः॥ यास्तव र्षा र
ण्याः रजस्रावे तु नारीणां रजोदोषो दिनत्रयं। चतुर्थे दिवसे स्नाता स्पर्शा
ना देवनिंदिताः॥ ६॥ शुद्धा भर्त्तुश्चतुर्थेह्नि स्नानेन स्त्री रजस्वला॥ दैवे कर्म
णि पित्र्ये च पंचमेहनि शुध्यति॥ स्मृत्यंतरे॥ रजस्वलायाः पुनरेव चेद्रजः प्राग्दृश्य
ते ष्टादशवासराशुचिः॥ अष्टादशाहे यदि चेद्दिनद्वयादेकोनविंशो त्रिदिना
त तःपरं॥ रजोप्लुताष्टादशकावसरात्पुनः प्राग्गण्यायोनशा॥ लिनीवध्रः अ
ह्नेण साशुध्यति देवपित्र्ययोरजोनियुक्तं शुचिमाप्नुवेसति। ६२॥ रजस्व
ला यदि स्नाता पुनरेव रजस्वला॥ अष्टादशदिनादर्वाग शुचित्वं न विद्यते॥
ऋतुकालेव्यतीते तु यदि नारी रजस्वला॥ तत्र स्नाने न शुद्धिस्याद्दष्टाद

शद्दिनात्परा ॥ दिनाद्वषोडशोद्‌र्वाक् नारियाचार्त्त्यौवनात् ॥ पुनः रजस्वलापि
सा शुद्धा स्नानेन न केचन ॥ रात्रेः कुर्यात्त्रिभागे तु द्वौ भागौ पूर्ववासरे ॥ ऋतौ सु
ते मृते चैव वर्जयेत्तां श्च रा:परे हनि ॥ अन्यपक्षः रात्रावेव समुत्पन्ने मृते रज
सि सूतके ॥ पूर्वमेव दिनं ग्राह्यं यावन्नोदयते रविः ॥ इति कश्चिद्दर्शांतरः ॥ न तु
सर्वत्रः ॥ अथ द्वितियविवाहनिमित्तं ॥ स्मृत्यर्थसारे ॥ अप्रजां दशमे वर्षे ।
स्त्रीप्रजां द्वादशे त्यजेत् ॥ मृतःप्रजां पंचदशे सद्यस्त्वप्रियवादिनीं ॥ स्मृत्यर्थ
सारे ॥ व्याधिता स्त्रीप्रजां वंध्या श्च्युन्मत्ता विगतार्त्तवा ॥ अदुष्टा लभते
त्यागं तीर्थतो न तु धर्मतः ॥ ७० ॥ अग्निस्विष्टादि शुश्रूषां बहु भार्यः सवर्णया ॥
कारयेत्तद्बहुत्वे च ज्येष्ठया गर्हिता न चेत् ॥ सुरूपां सुप्रजां चैव सुभगामा
त्मनः प्रियां ॥ धर्मानुचारिणीं भार्यां नित्यजेद्द्विजसत्तमः ॥ अग्निसंयोगः ॥ जी ६८

वत्यां ज्येष्ठपुत्रां च कथं स्त्रीपुनरुद्वहेत् ॥ कृत्वा मंगलस्नात्रां तं मधुपर्कादि पू
र्ववत् ॥ सर्वं कनिष्ठ भार्याया हवनं तत्र चैव हि ॥ कनिष्ठ भार्यया सर्वं वैवा
हिकं हवनं च ज्येष्ठ भार्याग्नौ कुर्यादित्यन्वयः ॥ विधिवज्ज्येष्ठ भार्याग्नौ कुर्या
द्वैवाहिकं च यत् ॥ तदभावे तु लौकाग्नौ सर्वं वैवाहिकं भवेत् । केचिदेवं ह म ।
ग्निसंयोगं घतो ज्येष्ठ कनिष्ठयोः ॥ निदध्याज्ज्येष्ठ भार्याग्निं स्थंडिले दक्षिणे
चतं । तदुत्तरे कनिष्ठाग्निं स्थंडिले तं निधाय च ॥ पृथक्स्थंडिलयोर
ग्निं समाधाय यथाविधि ॥ तत्र स्वैकृत्वाज्यभागांतमन्वाधानादिकं ततः ॥
जुहुयाज्ज्येष्ठ भार्याग्नौ समन्वारब्ध आहुतीः ॥ अग्निमीळ इति ऋग्भिर्न
व भिश्च यथाक्रमं ॥ ततः स्विष्टकृतं कृत्वा होमशेषं समापयेत् ॥ समिधे
नं समारोप्य अयं ते योनिरित्यृचा । प्रत्यवरोहेत्यनया कनिष्ठाग्नौ निधाय १०२
तां ॥ आज्यभागांत मंत्रादि कृत्वा स्यत ह हितः ॥ अग्नावग्निश्च प्रविष्टिश्च ॥

६७ रतिरुषीणां पुत्रो ॥ अधिराज एषः ॥ तस्मै जुहोति हविषा घृतेन मा देवा
५९ नामो मुग्ध हे भागधेयं ॥ अस्माकं मो मुग्धं भागधेयं । तस्मान्वारब्ध एता
म्पत्नी स्वाजुहुयाद्घृतं । अग्निनाग्निश्चावग्निस्त्वग्ने अग्निनेति
च । पाहि नो अग्न एकया पाहीति तिस्रः जिश्चततः परं ॥ अस्त्वीड्मीह
मंथनेतिनम्नग्निश्चततस्त्वग्निः परं ॥ ततः स्विष्टकृतं कुर्याद्धोमशेषं समा
पयेत् ॥ तत्रैणोपासनं कुर्यात्सायमादि यथाक्रमं ॥ ९ ॥ अथोपासनाग्नेः
संयोगः ॥ संयोगो जायते चाग्नेरग्नेरूपासनस्य तु ॥ निजधाम्नि विज्ञ-
म्प्राप्याग्निं पूर्वपश्चिमयोर्दिशोः ॥ आद्यस्तु पूर्वभागाग्नौ प्रायश्चित्ताहुति
हुनेत् ॥ विद्या हि वेद इत्येकाद्या देवानामपीत्यथ ॥ द्वितीयः पश्चिमस्या ६५
ग्नावाहुतीर्द्वे हुनेदथ ॥ स्वर्णविस्तरेकचर्चा अयं ते इद्ग्निं अयो धायधा नरि
त्वे त्वाधत्तामग्ने मानुषीरिति ॥ गृहदाहाग्निसंसर्गे गृह्याग्नावाजायते य ६७

२३

था ॥ कृत्वा चाद्यार्धपर्यंतं [illegible] ज्याहुतिर्हुनेत् ॥ ग्रामदाहाग्निसंयोगो गृह्या
ग्नेर्यस्य चेद्भवेत् ॥ जुहुयात्पूर्ववत्कृत्वा सवर्गीयाहुतीर्द्वयं ॥ १० ॥ अग्निको
यंकितं चेत्स्याद्गृह्याग्नौ ब्रह्मचारिणः ॥ प्रायश्चित्तं गृही कुर्यात्तस्मिन्नेव हु
ताशने । पाहि नो अग्न इत्येका यत्र वेत्थ वनस्पते ॥ अग्ना जातं यदेत्येका जुहु
याद्धुतीत्रयं ॥ अथ अपोपासनातीतदिनप्रायश्चित्तं ॥ तत्र कारिका ॥ ॥
नित्यहोमे त्वतिक्रांते संस्कृत्याग्निं च पूर्ववत् ॥ चतुष्कृत्वा गृहीताग्निं मनस्व
त्या जुहोति च ॥ अर्वाक् त्रिरात्राज्जुहुयादयाश्चेत्या सप्तरात्राच्च मन
स्वतीयः ॥ एकाद्याहे समुत्तमत्तास्याद्वादशाहे ध्रुव वमाग्निनाशः ॥ सूतकां
तरितेव सोमनोयान्हूर्जुवः स्वरो ॥ मध्ये पर्वणि संप्राप्ते पुनः संधं विधीयते ॥
श्राद्धादशाहिनादर्वाक् प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ तत्रं कृत्वाज्यभागांतम ।

७० यामश्चेत्यादि सप्तमं ॥ कृत्वा स्विष्टकृदादि स्याद्धोमशेषं समापयेत् ॥ दिव
सद्वादशाहूर्ध्वं कुर्याद्धोमो विवाहवत् ॥ गृह्याग्नावेव कुर्वीत प्रायश्चि
त्तनिमित्तकं ॥ तदग्नावेव च कुर्वीत लौकिकाग्नौ यथाविधि ॥ प्रातर्होमो
पवासो मे प्रमादाद्यन्न कृतो यदि ॥ कृत्वा व्याहृतिभिश्चाज्यमाहुतिं तेषां कृती
कुर्नेत् ॥१२००॥ प्रायश्चित्तविशेषस्य यत्र नोक्तो विधिर्भवेत् ॥ कुर्नेदाज्याहुती स्त
स्रश्चतस्र इति कुर्नेत् ॥ पुनराधानं ॥ श्वोदक्यापतितः शूद्रो रक्तं मूत्रं पुरीषकं ॥
स्पृष्टो दग्निसमिस्थं चेत्पुनराधानमिष्यते ॥ समिधश्चेत्प्रतप्तायानां दंसा
कंगएव च ॥ पुनराधानमिछंति केचिद्यज्ञविदो जनाः ॥३॥ समित्प्रतपना
त्पूर्वमग्निश्चेदुपशाम्यति ॥ पुनराधानवत्कुर्याद्यामश्चेत्यादि सप्तकं ॥ अथ
विधुरोपासनं ॥ तत्रेयं स्मृतिः ॥ तदाकृवाचापत्नीको ग्निहोत्रं कथमेवकृ ६०

होष्यतीति ॥ तथा च स्मृतिः ॥ मृतायामपि भार्यायां वैदिकं न त्यजेद्बुधः ॥ उपाधि
नापि सत्कर्म यावज्जीवं समाचरेत् ॥ अपत्नीकु रामयीपत्नीं कृत्वा कुग्रहमेधिनः ॥
अग्निहोत्रमुपासंते यावज्जीवमनुव्रताः ॥७॥ अथ विधिमाह ॥ उद्धृत्य माहो
प्रणवेनत्वाहो प्रत्यग्निरूषसाग्नित्रं चंहरेत् ॥ निधाय पृष्टोदि विमंत्रकेनतं
ततस्तु होमं स्विस्त निःसमिद्भिः जेरवादयो नैव च तत्सवितुर्विश्वानि नोद्या
न इमे च मंत्राः ॥ अपारोपणं चाप्यवरोपणं च ह्युत्पत्तिरेवं विधुरानलस्य ॥
इत्थं कृत्वा ततो होमं सायं प्रातर्यथाविधिः ॥१॥ प्रतपेत्समिधं वापि पाणिना
युगपत्तये प्रत्यवरोहणे नैव न चैवारोपणं तथा ॥ विधुरस्य विधिः कश्चिदु
क्तोयमिति सूरिभिः ॥ अथ मृतभार्यस्य पुनर्विवाहविषये संग्रहः ॥ प्रमा
दान्मृतिवत्सरादितः पुनरुद्वाहविधिर्यदा भवेत् ॥ विषमे परिवत्सरे तु

६९ नः समवर्षेतु मृत्युप्रदा न वेत् ॥१३॥ तन्वी वियोगे प्रथमे च वर्षे नो चेद्द्विवर्षेषु
न रूढ हेत्सः ॥ अयुग्ममासे तु शुभप्रदं स्याद्वसिष्ठवर्गादि पराशराद्याः ॥ भा
र्यांतरं विवाहः स्यादयुग्मे वत्सरे शुभः ॥ युग्मे तु भर्तृविनाशः स्याद्गार्ग्यस्य व
चनं यथा ॥ अपुत्रिणी मृता भार्या तस्यां तु भर्तृविवाहिकं ॥ युग्मादयुग्ममा
से वा विवाहः शुभदो मतः ॥ प्रजावतां कुमार्यां मृतायां ब्राह्मणस्य तु ॥ प्र
थमे हायने कर्तव्यो विवाहः शुभदो भवेत् ॥१७॥ तथा च गर्गः ॥ मृतो जनन्यां
जनके गतानां द्वितीयवर्षे प्रकरोति ~~[illegible]~~ शोभनं ॥ करोति मोहा
त्करोति हानिं वदंति गर्गात्रिपराशराद्याः ॥ इति मृतभार्यस्य विधिः ॥
अथार्कविवाहः ॥ अकृत्वार्कविवाहं तु तृतीयां यदि चोद्वहेत् ॥ विधवा सा
भवेत्कन्या तस्मात्कुर्याद्विचक्षणः ॥ अर्कसन्निधिमागत्य कुर्यात्स्वस्त्यादि ६९

२४

वाचनं ॥ नांदीश्राद्धं हिरण्येन ह्यष्टवर्गान्प्रपूजयेत् ॥ पूजयेन्मधुपर्केण
वरमाचार्यहस्ततः ॥ अर्कस्य पुरतस्तिष्ठेत्प्रार्थयेत्तं द्विजोत्तमः ॥ त्रिलो
कवासिन्सप्ताश्वः छायया सप्रीतो रवेः ॥ तृतीयोद्वाहजं दोषं निवारय सुखं
कुरु ॥ अर्कं गौरत्रिषिंच्याथ श्वेतवस्त्रेण वेष्टयेत् ॥ कार्पासतंतुभिश्चैव गंध
पुष्पैः समर्चयेत् ॥२३॥ गुडौदनं च नैवेद्यं तांबूलं विनिवेदयेत् ॥ अर्कप्रदक्षि
णं कुर्याज्जपेन्मंत्रमिमं बुधः ॥ मम प्रीतिकरा चेयं मया सृष्टा पुरातनी ॥ अर्कजो
ब्रह्मणा सृष्टा सर्वप्राणिहिताय च ॥ वृक्षाणामादिभूतस्त्वं देवानां प्रीतिवर्धनी ॥
तृतीयोद्वाहजं पापं मृत्युं चाशु विनाशनं ॥२६॥ इति संप्रार्थितो विप्रः कन्यावर
णमाचरेत् ॥ गोत्रं स्वस्य तु संबंधमुद्धार्य पित्रिपूरुषं ॥ आदित्यस्याथ ~~स~~
सवितुरर्कस्य च यथाक्रमं ॥ पुत्रीं पौत्रीं तथा नप्तीं गोत्रं काश्यपमित्यथ ॥ अ

चार्यमुखतः कुर्यात्स मुहूर्तादिकं चयत् ॥ मंत्रमुच्चार्य तां दद्यादाचार्योथ व
रायच ॥ अर्क कन्यामिमां विप्रो यथाशक्त्या विभूषितां ॥ गोत्राय शर्मणे तुभ्यं द
त्ता विप्र समाश्रया ॥ ३१ ॥ इत्थं कृत्वा च विद्वद्भि ब्राह्मणैश्चात्मजैः सह ॥ कंकणं चा
थ बध्नीयाद्धस्ते मंगल सूत्रकं ॥ स्वशाखोक्तेन विधिना तत्र मंत्रेण कारयेत् ॥
गायत्र्या चाथ कुर्वीत केचिद्देवं वदंति हि ॥ निक्षिपेच्चतुरः कुंभानर्कस्य प
रितो वरः ॥ ध्रुषत्ति वेत्येतयर्चा वाग्नेयादि चतुष्टये ॥ ३३ ॥ सवस्त्रं प्रतिकुंभं
च त्रिसूत्रेणैव वेष्टयेत् ॥ हारिद्रगंधसंयुक्तं पूरयेच्छीतलं जलं ॥ प्रति
कुंभे महाविष्णुमतो देवेन पूजयेत् ॥ अर्कं च पूजयेद्भक्त्या गायत्र्या च प्रती
ति च ॥ अर्कस्योत्तरदिग्भागे स्थंडिलं कारयेद्बुधः ॥ वनस्तत्रैव चाज्येन जु
हुयादाहुतीरथ ॥ ३६ ॥ ३८ ॥ षडाहुतीस्तु वेणैं यागे निरिति चैकया ॥ यस्मै ७२
वं।

त्वा काम कामाय वयं सम्राज्य जामहे ॥ यस्मै त्वं काम कामाय त्येचैकया ततः
परं ॥ व्याहृतिश्चैव जुहुयात्कुर्यात्स्विष्टकृतादिकं ॥ आचार्याय च गां
दद्याद्दक्षिणां चैव शक्तितः ॥ पुनरर्कं च संपूज्य प्रार्थयेत्स्वस्थमानसः ॥
आयुर्देहि प्रजां देहि पशूनपि । देहि मेर्क दिनं पुष्टिं स्वस्थाने त्वास्थि
रो भव ॥ इत्यर्क विवाह विधिः ॥ अथ पुण्याहवाचन विधिः ॥ द्वात्रिं
शद् गुलं दीर्घं समं ताच्चतुरस्रकं ॥ रेखे द्वे रेखतः कोणे यादृक् कुर्वीत पार्श्व ॥
योः ॥ कोणानि कारयेत्तत्र द्वात्रिंश संख्ययानि तु ॥ पद्वत्पार्श्वयोस्तत्र पुर
तो गच्छ शुंडवत् ॥ ४३ ॥ पश्चिमे कलशाकारं निर्मितं ब्राह्मणैः पुरा ॥ तद्देव
स्वस्तिकं चेति प्रवदंति महर्षयः ॥ तंडुलैः संलिखेद्भूमौ वा हौत्रे तु कर्मणां ॥ त
न्मध्ये स्थापयेद्वा रूपाः सजलं कलशद्वयं ॥ सौवर्णं राजतं वापि कांस्यं वा रत्नपु
रितं ॥ पात्रे द्वे विन्यसेत्तत्र सौवर्णं राजतेपि वा ॥ सफले कांस्यपात्रे वान्यसेत्तं

७३ दुःखहरितं ॥ सुवर्णपत्रपुष्पैश्च पंचरत्नैः समन्वितैः ॥ पत्नीपुत्रसमायुक्तो भुक्ता
७३ र्घिब्राह्मणैः सह ॥ पुण्याहवाचनं कुर्यात् सर्वेष्वेव कर्मसु ॥ नांदीश्राद्धं समुद्दि
श्य स्वस्तिवाचनमाचरेत् ॥ स्वस्तिवाचनमंत्रेण सर्वेषामृद्धिकर्मणां ॥ आदा
वंते प्रकर्त्तव्यमिति वेदविदां मतं ॥ अथ षोडशकर्माण्याह ॥ भाष्यकारः ॥ ॥
गर्भाधानं पुंसवनं सीमंतो जातकर्म च ॥ नामनिष्क्रमणं चान्नप्राशनं चौलोप
नयनं चैव महानाम्नि महाव्रतं ॥ उपनिषच्च गोदानं समावर्त्तनकं ततः ॥
विवाहांत्येष्टिकं चेति संस्काराः षोडशैव तु ॥ ५५ ॥ एते वै मुनिभिः प्रोक्ताः क
र्त्तव्या हि द्विजन्मना ॥ अथ नांदीश्राद्धं । स्मृत्यर्थसारे । स्वपितृभिः पिता दद्या
सुतसंस्कारकर्मसु ॥ यावद्विवाहं पुत्रस्य तावदेव हितं सुतः ॥ नांदीश्राद्धं ७२
पिता कुर्यादाद्ये पाणिग्रहे बुधः ॥ अत ऊर्ध्वं सुतः कुर्यात् पितृणां तद्द्वि वै पितुः ॥ ७४

नांदीमुखे कर्मणि संप्रवृत्ते पितुर्यथो जीवति यस्य पुंसः ॥ येषां कुर्यात् स्वपिता
स्वयं च तेषां च कुर्यादिति शास्त्रसिद्धिः ॥ यदा जीवत्पिता नांदीश्राद्धं कुर्याद्वि
धानतः ॥ पितुर्मातामहानां दीमेष धर्मः सनातनः ॥ मनुः ॥ श्राद्धं तु मातृपू
र्वं स्यात् पितृणां तदनंतरं ॥ ततो मातामहानां च वृद्धौ श्राद्धत्रयं स्मृतं ॥ ५६ ॥
एकैकस्मिन्नहनि श्राद्धमेकैकं वृद्धिसंज्ञकं ॥ अनाथे विधिवत्कुर्यादे
कस्मिन्नपि वा दिने ॥ हेमाद्रौ ॥ नांदीमुखे विवाहे च प्रपितामहपूर्वकं ॥
अथ पादप्रक्षालनविधिः ॥ अथ वाहोदके स्नानं विप्रपादाभिषेचनं ॥ रवेर
भिमुखं कुर्यात् संध्यावंदनकर्म च ॥ अत्र विशेषः ॥ नांदीश्राद्धे कृते चैव द्वादशा
मपि सर्वदा ॥ विप्राणां क्षालयेत्पादौ प्राङ्मुखस्तु प्रविश्य च ॥ १२६ ॥ विप्राणा
मुपविष्टानां प्राङ्मुखानां तु सर्वदा ॥ पादौ प्रक्षालयेच्छ्राद्धे सविष्टः प्रत्यगाननः ॥

नग्नश्राद्धे नवश्राद्धे सपिंडीप्रेतकर्मसु ॥ तिष्टतः क्षालनं कुर्याद्न्यत्रोपविशे
द्भुवि ॥ श्राद्धे यज्ञे विवाहे च दीक्षायामागते गुरौ । तिष्टतः क्षालनं कुर्यान्निराशाः
पितरो गताः ॥ विवाहोत्सवयज्ञे तु श्राद्धे चैव तु सर्वदा ॥ विप्राणां तु प्रतिष्टानां
पादौ प्रक्षालयेद्विधिः ॥ अथ विवाहमासानाह ॥ माघफाल्गुनवैशाषज्येष्ट
मासाः शुभावहाः ॥ विवाहो मार्गशीर्षेपि हैवल्लसमतेन तु ॥ ६६ ॥ पौषेपि म
करस्थेर्के चैत्रे मीनगते रवौ ॥ आषाढे मिथुनादित्ये केप्याहुः करपीडनं ॥
मीनराशिस्थिते सूर्ये विंशतिर्वासरे यदि ॥ विवाहः शुभदः [illegible] चैत्रे न तु मे
षेकदाचन ॥ यदि रविगतमीने विंशतिर्वासरे वा न भवतु खलु दोषः
चैत्रमासे विवाहः ॥ यदि रविगतमेषे चैत्रमासे विवाहः सकलशुभवि
नाशः सर्वदा वर्जनीयाः ॥ मार्गमासि तथा ज्येष्ठे विवाहं चोपनायनं ॥ ज्ये
ष्ठपुत्रदुहित्रोस्तु यत्नेन परिवर्जयेत् ॥ १२० ॥ न जन्मधिष्ण्ये न च जन्ममा ६४

सि न जन्मकाले यदि ने विदध्यात् ॥ ज्येष्ठे न मासि प्रथमस्य सूनोस्तथा सुता
याः पि मंगलानि ॥ तथा ज्योतिःसारे ॥ जन्ममासि न च जन्मभे तथा नैव जन्म
दिवसेपि कारयेत् ॥ आद्यगर्भदुहितुः सुतस्य वा ज्येष्ठमासि न च जातु मंग
लं ॥ अथ ज्येष्ठत्रयं ॥ न ज्येष्ठे ज्येष्ठयोः कार्यं नरनार्योः पाणिपीडनं । तयोरेक
तरे ज्येष्ठे ज्येष्ठे श्रेष्ठे शुभान्यथा ॥ ज्येष्ठपंचकमाचार्यस्तज्ज्ञे ज्येष्ठचतुष्टयं ॥
ज्येष्ठत्रयं निषिद्धस्याज्ज्येष्ठद्वंद्वं तु मध्यमं ॥ ज्योतिरार्णवे ॥ कन्यारवौ
यदि स्यातां याद्यगर्भसमुद्भवौ ॥ तयोरेकनवे ज्येष्ठा न कृत्रं चापि चैव हि ॥
ज्येष्ठमासे न वै क्वापि ज्येष्ठपंचकमित्यथ ॥ कुर्याद्यस्तु नरो मोहादशुभं
तु भवेत्तयोः ॥ ९६ ॥ ज्येष्ठा चतुष्टये चैव ज्येष्ठात्रयमथापि वा ॥ निषिद्धं स्या
दथ ज्येष्ठे द्वितीये पंचमासयोः पूर्वकन्यामुद्वहने यदि ॥ स्वसारं मातरं वा
पि द्विजस्याद्भुतस्य गौ ॥ तस्य गोत्रे न गं भवेत् ॥ अथ वरगुणानाह ॥ आ

तिःसारे ॥ कुलं शीलं वपुर्विद्या वयो वित्तं सनातनः ॥ गुणा सप्त वरे यस्तु तस्मिं
कन्या प्रदीयते ॥ अपधो मूकः क्रियाहीनस्त्वपस्मारिनपुंसकः ॥ दूरस्थः पतितः
कुष्ठी दीर्घरोगी वरो न सतां मूकांधो बधिरस्त्वधः पुंगुकुब्जो नपुंसकः ॥
कुष्ठी रोगी ह्यपस्मारी दृश दोषाः प्रकीर्त्तिताः ॥ ८ ॥ अथ कन्यागुणानाह ॥ रूपं
शीलं कुलं कांति वयो वित्तं सनातनः ॥ यस्यां सप्त गुणां वध्वां दृश्यंते तां वबु
द्धिमान् ॥ ९ ॥ इति नारायणभट्टविरचितायां धर्मप्रवृत्तौ गर्भाधानादिपंच
दशप्रकरणं ॥ ॥ अथ सप्तमपंचमयोः सापिंड्यं वर्ण्यते ॥ पिंडेन सह
वर्त्तत इति सपिंडः ॥ सपिंडस्येदं सापिंड्यं ॥ तद्विधं ॥ स्वगोत्रे चान्यगो
त्रे वा तत्र सगोत्रे मनुराह ॥ लेपभाजश्चतुर्थाद्याः पित्राद्याः पिंडभागि
नः ॥ पिंडदः सप्तमस्तेषां सापिंड्यं साप्तपौरुषमिति ॥ यन्मनुनोक्तं तज्ज्ञा

ति विषय एव ज्ञेयं ॥ नान्यत्रेति ज्ञातिव्यतिरिक्ते पि सापिंड्यमन्यथोक्त
वान्न्याष्यकारः ॥ संतानं भिद्यते यस्मात्कन्यायाश्च सुतस्य च ॥ तत्रैवा
सप्तमाद्वाग्न्यगोत्रापि जायते ॥ संततिः पुरुषस्यापि स्त्रियाः अपि च
वा यदि ॥ सापिंड्यं तद्विजानीयाद्दूरवद्वा विवाहिके ॥ पितृतः सप्तमाद्
कूमातृतः पंचमाद्ध ॥ सपिंडनानुभावेन नोद्वहेत्तत्र कन्यकां ॥ सं
तानं भिद्यते यस्मात्पूर्वजाडभयत्रतः ॥ तन्मर्यादं गुप्ये द्धीमान् वरं या
वत्कन्यकां ॥ असपिंडां च वरयेत्पितृतः सप्तमात्परं ॥ मातृतः पंच
मादूर्ध्वमसमानार्षगोत्रजं ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ मूलागोत्रादन्यगोत्रामु
द्वहेद्दृष्टमोष्टमीं ॥ अन्यगोत्रादन्यगोत्रां षष्ठः षष्ठीं समुद्वहेत् ॥ पंच
मां सप्तमात्पूर्वं कन्यामुद्वहते यदि ॥ स्वसारं मातरं चापि द्विजसा

७५

गुरूतल्पगः ॥ ९३ ॥ आचार्यः ॥ सापिंड्यं मुनिभिः प्रोक्तं मातृतः पितृतः क्र-
मात् ॥ तत्सापिंड्यं विजानीयान्नर्मदोत्तरवासिनां ॥ सापिंड्यं प्राहुराचार्याः
संकोचादपि सपिंडता ॥ ज्ञातव्यं तच्च धर्मज्ञैर्नर्मदायाश्च दक्षिणे । पं-
चमं सप्तमं चैव मातृतः पितृतः स्तथा । त्रीणि चातीत्य मातृतः पंचाती-
त्य हि वै पितुः ॥ संग्रहे ॥ चतुर्थीमुद्वहेत्कन्यां चतुर्थः पंचमीमपि ॥
पाराशर्यमतात्षष्टि पंचमो न तु पंचमी ॥ शंकरः ॥ गणानामार्ष-
जोपह्नौ पंचमः पंचमी यदि ॥ विवाहो नैव कुर्वीत अन्योन्यस्य कश्च-
नावहः ॥ तृतीयां वा चतुर्थी वा पक्षयोरुभयोरपि । विवाहेत्तां मनुः ७६
प्राह पाराशर्ययमौ गिरः ॥ सप्तमी पंचमी चैव चतुर्थी तृतीयामपि ।
षष्ठि समुद्वहेत्कन्यां पंचमो न तु पंचमी ॥ ९३ ॥ भवेत्तां पूर्वजा सु- ७७

त्रो तयोरपि च संततिः । पंचमः पंचमी कन्यां न तत्र वरयेद्द्विजः ॥ कन्येद्वे पू-
र्वजा स्यात्तां संततिः स्यात्त्रयोरपि । पंचमः पंचमी तत्र वरः कन्या समुद्वहे-
त् ॥ कन्या पुत्रौ च संजातौ पूर्वजा संततिस्तयोः । यदि स्याद्वरये तत्र पंचमः
पंचमीमपि ॥ आचार्यः ॥ कन्या वरस्य सापिंड्य मातृसंज्ञा भवेद्यदि ॥ स्वसृ-
संज्ञा पवा पुत्री नैव तां वरयेद्बुधः ॥ हेमाद्रौ ॥ चतुर्थी पंचमी वापि ष-
ष्ठी वा मातृसंज्ञकं ॥ स्वसृसंज्ञा चवै पुत्रीसंज्ञा तां परिवर्जयेत् ॥ ४ तथा
च हेमाद्रौ ॥ यत्रोक्त सापिंड्य निवृत्ति पूर्वतैत्रैव कन्यां पितृमातृसंज्ञकां ॥
पुत्री यदि स्याद्भगिनी यदि स्यात्तदा विवाहो न कदाचिदेव ॥ ६ ॥ पुत्री वि-
षये केचिदाहुः ॥ पुत्रीकामुद्वहेद्द्विजः केचिदेवं वदंति हि ॥ भगिनी मातरं
चैव यदि चेत्प्रतिभाग्भवेत् ॥ आचार्यः ॥ धात्रीपुत्री स्वसारं च नैव तां वरये

६७ द्विजः॥ केचिदाहुः कचिद्देशे पुत्रिकामुद्वहेदिति॥ तृतीयां वा चतुर्थीं वा
२त पंचमीं पितृमातृतः। दक्षिणे तु द्वहेत्कन्यां स्वारं मातरं विना॥ जननीभगि
नीचैव पुत्रिसंज्ञा च कन्यकां॥ नैव तां वरयेद्विप्रो गाजवोमुरब्रवीत्॥१॥ नि३
तथा च व्याघ्रपादः॥ उद्वहेद्दक्षिणे विद्वान्मातुलस्य च वै सुतां। उत्तरे नो
द्वहेद्विप्रो ह्येष धर्मः सनातनः॥ ॥ अपाचार्यः॥ मातुलस्य तु तां विप्रो दक्षि
णे तां समुद्वहेत्॥ वर्जनीयां प्रयत्नेन सैव वाजसनेयिभिः॥१३१२॥ तथा
च स्मृतिः॥ मातुलस्य सुतां केचित्केचित्पैतृ सुताः सुतां॥ विवाहे त्वां
केचिद्देशे संकोच्यापि सापिंडता॥ ॥ अपसापिंडे पिके केचिद्विशेष माहुः॥
पितृव्यभार्या भगिनी तत्पुत्री च परित्यजेत्॥ सापत्न्य भार्याभगिनी तत्पु
त्रीं परित्यजेत्॥ तथा च॥ पितृव्य पत्नी भगिनी सुता वा सापत्न्य मातुर्भ

गिनी सुता वा। स्वगोत्रजा वा वरयेत्प्रमादात्तदा वरत्वं भगिनीपतित्वं॥
वाक्संबंधकृतानां तु स्नेहसंबंधभागिनां॥ न तयोरुद्वहेत्कन्यां सा
कन्या भगिनी भवेत्॥१६॥ सावित्री यस्य योद्दद्यात्तत्कन्यां न विवाहयेत्॥
तद्गोत्रे तत्कुले वापि विवाहो नैव दोषकृत्॥ शाखांतर विषे माह वाजस
नेयी॥ समान प्रवरो भिन्नो मातृगोत्रे वरस्य हि॥ विवाहो नैव कर्तव्यो
सा कन्या भगिनी भवेत्॥ पैत्रे प्रवर भिन्नत्वं चिंतनीयं न मातृके॥ केव
लं मातृगोत्रं च वर्ज्यं कात्यायनोऽब्रवीत्॥ गोत्रं मातुल पुत्राय वर्जयेत्प्र
वरान्न तु॥ स्वपुत्राया सुते गोत्रं प्रवरांश्च न चिंतयेत्॥ २॥ अथ गोत्र
निर्णयः॥ भृग्वंगिरः कश्यपो त्रि र्वसिष्ठागस्त्य गोधिजाः॥ सप्त ब्रह्मर्ष
यस्तेभ्यो गणाः पश्चाद्दशाभवत्॥ भृग्वाः पंच गणास्तद्वदष्टावंगिरसो

७ब गणाः ॥ अन्ये त्वेकैकगणिन इत्यष्टादशात ऊर्णाः ॥ जामदग्न्या वितह
व्यास्तथा ग्रत्समदाभिधः ॥ यार्धश्च वैद इत्येते भृगोः पंच गणाः स्मृताः ॥
७८ प्राग्जामदग्न्य वत्सश्च श्रीवत्सो वत्स इत्यपि ॥ ततो मांडव्यमंडूके मा
ण्डू इत्यन्नायिनः ॥ वैरोहितश्च वाल्मीकिः पाणिनी जमदग्निकः ॥ ऋष्टि
षेणार्ष्टिषेणौ चानूपो विंडुघटाः अपि ॥ प्राचीनयोग्य वैदाधा जामदग्न्य
गणार्षयः ॥ अत्र्यादिस्तोहन्सानां च पंचत्रिप्रवराः अपि ॥ २६ ॥ भार्गवच्य
वरांप्रवरौ च जामदग्न्य इति पंचप्रवराः ॥ शुद्धजामदग्न्यस्य त्रिःप्रवराः ॥
भार्गवच्यवनाप्नवानिति ॥ ऋष्टिषेणार्ष्टिषेणयोः पंचप्रवराः ॥ भार्गवना
र्ष्टिषेणानूपा इति ॥ विंद्वादीनां पंचप्रवराः ॥ भार्गवच्यवनाप्नवरौर्ववै
दा इति एवं चतुर्धाप्रवरेर्नीलोप्येप्येको गणो ह्ययं ॥ प्रवरऋषिसाम्येन
मिथो मीनविवाहिनः ॥ ३ ॥ इति जामदग्न्यगणाः ॥ वीतहव्यश्च यस्कश्च ७ब

वाधूलो मौनमौकसौ ॥ शार्कराक्षिश्च सार्ष्टिश्च जशोजकायनजैमिनि ॥
जीवंत्यायन जाबाली सावर्णिश्चा गणार्षयः ॥ वीतहव्यादयस्त्वन्ये त्रिः
प्रवरका अपि ॥ ३२ ॥ भार्गवो वीतहव्यसौ वेसा इति ॥ एतदेवंप्रवरक
मिथो मिन विवाहितः ॥ उन्नौ गार्त्समदस्येतो तृतीयो गण इष्यते ॥ अ
नयोः प्रवराः ॥ भार्गवो गार्त्समदशौनका इति ॥ एवं प्रवरसाम्येन मि
थो मीनविवाहिनः ॥ वाधश्चा मित्रयुक् चौनौ चतुर्थो गण इष्यते ॥ भा
र्गवप्रवराः भार्गवदैवोदासवाध्यश्वा इति ॥ एतत्प्रवरसाम्येन मिथो
मीन विवाहितः ॥ अथ वैन्यश्च पार्थश्च पंचमो गण इष्यते ॥ प्रवराः भार्ग
वो च वैन्यः पार्थ इत्येवतेत्रयः ॥ एतेप्येवं प्रवरका मिथो मीनविवाहिनः ॥
मिथो विवाह्याः पंचैते त्वन्यैस्ता भार्गवमादिमं ॥ जामदग्न्यादयः पंच

५९
५८

मिथो ग्राह्या विवाना दिमं ॥ अथांगिरसो गणाः ॥ गौतमोथ भरद्वाजः कपिः कण्वाथ मुद्गलः ॥ विरूपो हरितो विष्णुवृद्धश्चैवाष्टमो तमः ॥ तत्र अयास्यो शिजौ तथ्यो कक्षीवद्दीर्घतमसाः ॥ वामदेवो बाहदुक्थो गोतमस्य गणार्षयः ॥ आषष्टं त्रिः प्रवराः पंचप्रवरोंगिरसोत्तमः ॥ तथाहि आंगिरसायाश्च गोतमा इति ॥ आंगिरसो गोतमो तथ्या इति ॥ आंगिरस गोतम कांक्षीवता इति ॥ आंगिरस गोतमो दीर्घतमसा इति ॥ आंगिरस गोतम वारघ्या इति ॥ आंगिरस गोतमो चिध्यो शिवबार्हकथ्या इति ॥ प्रवरऋर्षी साम्ये न मिथो मीन विवाहितः ॥ अथ भरद्वाजगणाः ॥ भरद्वाजोथ कुसोग्निवैश्यो सौजावनिस्तंधा ॥ स वसं च सं वराद्व सं वेश्वापि कतस्तथा ॥

॥१३४५॥ शौंगशै शिरी हक्तिलरुद्रोवादनइत्यपि ॥ म तथा मातृवसा गार्ग्यः

५९

कपिः कलय इत्यपि ॥ एते सप्तदशाख्याता भरद्वाजगणार्षयः ॥ अत्रा द्रितः कतां तानां प्रवराः स्त्रीप्रकीर्त्तिताः ॥ अंगिरस बार्हस्पत्य भरद्वाजा इति ॥ शौंगशै शिरस्त्रीलाः पंचप्रवराः ॥ अंगिरस बार्हस्पत्य भाद्वाजा इति ॥ कत्य किला इति ॥ रूद्रादीनां पंचप्रवराः ॥ अंगिरस बार्हस्पत्य भारद्वाज सैन्य गर्ग्या इति ॥ प्रवर ऋर्षि साम्ये न मिथो मीन विवाहितः ॥ ५ ॥ अथ कपिलगणाः ॥ गोतमादि वद्वायं गणाः पुत्राष्टकान्वितः ॥ एतो ग्या र्ग्य कपेर्नेर्तुं स्वतंत्रेण विशेषितः ॥ भरद्वाजैः सहातोस्य विवाहों गिरूतो खिलैः ॥ गेयं स्वं स्वं विहायाथ विवाह स्तुनदो नवेत् ॥ ५२ ॥ तथा चोक्तं स्मृत्यर्थसारे ॥ कपि प्रसि

८०

द्वविहताविवद्धोस्वतंत्रएकोप्यपरोस्वतंत्रः॥ तत्रस्वतंत्रस्यकपिर्विवा
हंमिथोनरद्वाजकुलेनचाहुरिति॥ ग्रंथांतरेप्ययमर्थः॥ ॥ प्रकारां
तरेणदर्शितः॥ तत्रकतिचिन्नरद्वाजानभिधायोक्तं॥ नातःपरेणौ
दरितानधस्तान्मिथोविवाहस्तुकपिनपास्यतः॥ अविवाह्येन्यःपर्युदस्ता
नांकपिनांविवाहोस्तीत्युक्तंभवति॥ आश्वलायनगृह्यपरिशिष्टेतुस्प
ष्टंतेष्टकानरद्वाजेषुकपीनांविवाहसद्भावइत्यन्नापिनरद्वाजकुले
केषांचिद्विवाहमभिधायोक्तं॥ एतेषांतुविशेषोयमाचार्याहाभिधा
वनैः॥ अपरत्वदेयैश्चकपिलैर्विवाहस्त्विनिरिष्यते॥ ५७॥ अयंकपि
स्त्रिप्रवरकः॥ आंगिरसमरीचयोरुक्ताइति॥ अत्रकपिनामितिबहु
वचनं॥ तत्पुत्रानिप्रायेणतेचाप्युक्ताः॥ वरस्यिलंतिरश्चापिविंदुरा ८०

शंकुकपिंजलिः॥ नूयसिकर्णिविणीकिश्चैवजलंधरेतिचाष्टधा॥ कपिपुत्राः
समाख्याताःतेषांकपिवदिष्यते॥ कपिवदित्यनेनएतेषांनरद्वाजकुले
विवाहसिद्धिरित्युक्तं॥ कपिपुत्रेत्वोक्तामीनविवाहिनः॥ ६३॥ अत्रप्र
योगपारिजाते॥ नरद्वाजगणस्यापितथाकपिगणाथवा॥ विवाहोनवि
धेयंस्याद्न्योन्यंनकदाचनेति॥ अथकण्वगणः॥ आंगिरसाःतजमीढाः
कण्वाश्चपित्रयोद्यमी॥ मिथोविवाहंनार्हंतिसमानप्रवरायतः॥ केचि
त्प्रवरानन्यानेवाहुः॥ आंगिरसाघोरकण्वाइति॥ अथमुद्गलः॥ मु
द्गलश्चित्रवेदीचताक्ष्योभार्गश्चएवच॥ मौद्गलश्चेतिपंचैतेमुद्गल
स्यगणार्षयः॥ एतेषांत्रिःप्रवराः॥ आंगिरसभार्ग्यश्वमौद्गल्याइति॥
प्रवरैस्यैनपंचामिथोमीनविवाहितः॥ अथहारितः॥ हारितश्चांबरी

८१

षश्च मांधाता यौवनाश्वकाः॥ कौत्सेपक्षः शंखदन्तौ तोहेमवगवाग्निधाः॥ कौ
मारश्च दशाब्वेतेहा हारीतस्य गणर्षयः॥ एतेषां त्रिःप्रवराः॥ आंगिरसां
बरीषहारिता इति॥ आंगिरसांबरीषयौवनाश्वा इति द्विधा॥ तु
ल्यैकप्रवरत्वेन मीथो मीः न विवाहितः॥ अथ विष्णुवृद्धे॥ विष्णुवृद्धः क
गमठं शठणाश्च पदन्नणाः॥ शैपवित्यश्चोपविन्द्र डेणो बादरायणः॥ नि
तुंदिर्मद्रणः कात्यारुणिः सात्यकिरित्यपि॥ चतुर्दशैते विख्याता वि
ष्णुवृद्धगणर्षयः॥ एतेषां त्रयः प्रवराः॥ आंगिरसविष्णुवृद्धबादराय
णा इति॥ आंगिरसयौरकुसत्रासदस्वा इति॥ तुल्यैकप्रवरत्वेन मि
थो मीन विवाहितः॥ इत्यांगिरसप्रकरणं॥ अथ विशेषमाह॥ पंचा
नां त्रिषु मासान्या द्विवाहस्त्रिषु च द्वयोः॥ अंगिरोगणे चैकं शेषेषे

८१

कोपि वारयेत्॥ शेषेष्विति कश्यपादिष्वित्यर्थः॥ अथ कश्यपाः॥ कश्यपः का
श्यपावत्सारासितौ नैध्रुवस्तथा॥ वैशंपायनन्नूताश्च स्सुमेधो नैध्रु
वा अपमि॥ रेभो रैभ्यः शांडिलश्च सोजापिर्नागुरिस्तथा॥ धन्वंतरिश्च
शांडिल्यो देवलः कश्यपा अमी॥ कश्यपादीनां त्रिःप्रवराः॥ कश्यपावत्सा
रासिता इति॥ निध्रुवादीनां त्रिःप्रवराः॥ काश्यपावत्सारानैध्रुवा इ
ति॥ रेभादीनां त्रिप्रवराः॥ काश्यपावत्साररैभ्या इति॥ शांडिल्यादी
नां त्रियः प्रवराः॥ कश्यपाशांडिल्यदेवला इति॥ प्रवरत्र्यर्षिसामान्ये
न मिथो मीनविवाहिनः॥ ७६॥ अथात्रिगणाः॥ अथात्रिः प्रथमस्वस्ति
कृष्णचंद्रपदादिमाः॥ आत्रेया वामरथ्याश्च गविष्ठिरसमाकयः॥ पौ

र्चातिष्यातिथिश्चापिवहूतकधनंजयो॥ सुमंगलो बीजवापि सोमंगलोत्रि
वंशजाः॥ ऽपात्रावामनष्यादितानां त्रिःप्रवराः॥ ऽपात्रेयाश्वर्चनश्याश्वाइ
ति॥ गविष्टादिनांद्वित्रयांत्रयःप्रवराः॥ ऽपात्रेयगाविष्ठिरयोर्वातिष्याइ
ति॥ वाकुतकानांत्रयः ऽपात्रेयार्चनश्यावाश्वाइति॥ ऽपात्रिवाकुतगण
योः प्रवरैक्ये पि भिन्नशाखाध्ययनाद्भेद इत्युक्तिः॥ सुमंगलानांत्रिः
प्रवराः॥ ऽपात्रेयासुमंगलश्यावाश्वाइति॥ ऽपाघर्षैरविभेदेन मिथो
मीःन विवाहिनः॥ ८३॥ ऽपथवसिष्टगणाः॥ ऽपाद्यो वसिष्टो वासि
ष्टो उपमन्युरतः परं॥ ऽपानरद्वसुरप्येंद्र प्रथमश्च पाराशरः॥ पारा
शर्य्येव्यासशक्तिः कुंडिनो गणइत्यपि॥ सांख्यायनो जातूकर्ण्यकौं
डिण्यश्च ततः परं॥ मैत्रावरुणिरित्येते वसिष्टस्य गणर्षयः॥ ऽपाद्य

स्यप्रवरैक्यस्यात्तत्र स्युः प्रवरास्त्रयः॥ ऽपत्र वसिष्टस्त्वनामैकप्रवरः॥ ॥
वसिष्टभरद्वस्वेंद्र प्रमदाइति॥ पाराशरादीनां त्रिःप्रवराः॥ वसिष्टादी
नां त्रिःप्रवराः॥ वासिष्टशक्तिपाराशर्यीइति॥ कुंडलिनादीनां त्रिःप्रव
राः॥ वसिष्टमैत्रावरुणिकौडिण्याइति॥ प्रवरघार्षिसाम्येन मिथो मी
न विवाहिनः॥ ऽपथागस्त्यगणः॥ ऽपगस्तिश्च तथागस्त्योदाढर्यच्युति
---इधध्मताहः॥ सोमवाहःसारवाहस्त्रयोप्यमी॥ प्रवरांतविकल्पे
न मीथो मी न विवाहितः॥ ऽपत्र केचिदाह्निपतिं॥ एकगर्भसमुत्पत्याए
कनामत्वसंभव॥ मैत्रावरूण्योरनयोगणभेद। गणभेदकथंनवेदि
ति॥ १३८८॥ उच्यते॥ द्वयोरेकद्रूणोत्पत्तिनैकजातस्यसाधनं॥ स
मानसमयोत्पत्तेर्नामैक्यविचारतः॥ मित्रावरुणयोस्त्वेकोभेदादे
कंकथंनवेत॥ इति ग्रहवल्कुंनः प्राण्यश्न्योनकारणं॥ पतिहानागे

भेदेन नतयोरेतत्सोढयोः ॥ पृथगेव समुत्पत्तेर्भिन्नाविति समंजसं ॥ ॥
८३ ॥अथ विश्वामित्रगणः ॥ विश्वामित्रो देवरातिश्चिकितो गालवो मनुः ॥
तत्तेलिकिर्वलिरविप्पो याज्ञवल्क्यश्च कौशिकः ॥ उलोकोष्टरुदग्निश्च
धूम्रः शाकाविनिस्तथा ॥ शालंकायनिशालाग्नितथा शावनोद
लौ ॥ श्रीमतो देवतरसः कामाकापनसंज्ञकः ॥ देवश्रवाश्चाथ ध
नंजयधानंजयावुभौ ॥ मधुछंदाःप्रजाश्वाज्यो रोहिणो रोहिणा
ष्टकः ॥ रोहितःपूरणःपारिदश्वायश्च तथोरणो ॥ कतोरोदककाईपो
तौ ह्यालिलश्चाघमर्षणः ॥ स्तनुःपनस धूम्रौ च ववगैपीजगरस्त
था ॥ एक एवाग्निवैश्यपश्च शालंकायनसंज्ञितः ॥ शालाहौ लोहिता
हृश्च जह्नुश्चापिंडकौशिकः ॥ घृतकौशिक इत्येते विश्वामित्रगणर्ष ८३

यः ॥ प्रवरास्त्रय एवोक्ता विश्वामित्रगणस्य तु ॥ १४० ॥ विश्वामित्रो देव
रातानां त्रिःप्रवराः ॥ विश्वामित्रो देवरातोद्दालाइति ॥ श्रीमतादिचतु
र्णां त्रिःप्रवराः ॥ विश्वामित्रदेवरातदेवश्रवसाइति ॥ धनंज
याज्यादिचतुर्णां तास्त्रिःप्रवराः ॥ विश्वामित्रमधुछंदसाइति ॥ अ
जाइपयोस्त्रिप्रवराः ॥ मधुं विश्वामित्रमधुछंदसाइति ॥ रोहिणादी
नां त्रिःप्रवराः ॥ विश्वामित्ररोहिणाष्टकाइति ॥ अष्टकादीनां त्रिः
प्रवराः ॥ विश्वामित्रकात्याह्निलइति ॥ अघमर्षणं त्रिःप्रवराः ॥ वि
श्वामित्राघमर्षणाग्निदेश्वाइति ॥ शालंकायनादिषण्णां त्रिःप्रवराः ॥
विश्वामित्रशालंकायनकौशिकाइति ॥ प्रवरेष्वृषिसामान्ये मिथो मी
नविवाहिनः ॥ इति विश्वामित्रप्रकरणं ॥ एक एव ऋषिर्यत्र प्रवरेषु

न्नुवर्त्तते ॥ तावत्समानगोत्रत्वं रेतेन्न रवंगिरोगणात् ॥ एवमुक्तेषु भेदेषु
गणेष्वष्टादशस्वपि ॥ सामान्ये नोद्वहे प्राप्ते विशेषनिगद्यते ॥ १२ ॥ भार्ग
वांगिरसादीनां स्वगणादनुवर्त्तितः ॥ स्वगोत्रत्वमतस्तेषां नोद्वाहस्तेषु
विद्यते ॥ ऽन्ये स्वस्वंगणहित्वा विवहेयुर्गणांतरे ॥ गणांतरेपि केष्वा
नोद्वहेयुः परस्परं ॥ प्रदर्शयामस्तेष्वात्मान्गण भेद व्यवस्थितान् ॥
स्वतंत्राश्चास्वतंत्रश्च द्वौ कपिगणभेदतः ॥ १३ ॥ कवाद्यो जो नरद्वाजो वि
श्वामित्रगणद्वये ॥ विश्वामित्रो वीतहव्यो शालंकायन इष्यते ॥ वि
श्वामित्रात्रिगणयो विद्यंते च धनंजयः ॥ विश्वामित्रेण शृंगेण नर
द्वाजस्य वैशिरेः ॥ ह्यत्र जातो द्विगोत्रर्षि रुच्यते शौंगशैशिरि ॥ ऽतो
यं विप्रवचनो नोद्वहेतद्गणद्वये ॥ संकृतिः पूतिमाषाश्च रांकुः शै ८५

वगवस्तथा ॥ ऽपपरोगौरवीतश्च सांकृत्यश्च ततः परं ॥ १६ ॥ गंडिवैर्व्याघ्र
पादश्च नरद्वाजकुलोद्भवा ॥ क्रयक्रीता वसिष्ठेन नमोद्वास्वास्तद्गणद्वये ॥
जामदंद्द्यो देवरातो विश्वामित्रे कुले र्पितः ॥ दत्तपुत्रतया नैषवि
रास्वस्त्वत्कुलेद्वये ॥ काश्यपेन वसिष्ठेन कृता ता गौतमवंशजाः ॥
ऽपानष्टिरफुजिस्त्राति राजचारिस्तथैवच ॥ सेरजः ह्रीरजो वाकुसे
रं ध्रीराजसेवकाः ॥ स्वाशुचिः स्वाप्तुलिंगश्च लोगाद्रीशरदंवकाः ॥ २० ॥
त्रयोदशैते मुनयः समस्वाम्यात्स्वकृतीकृताः ॥ रात्रौ मम तवाक्षिति त
थैवेते व्यवस्थिता ॥ ऽतो गणत्रयोप्येते न विवाह्याः कथंचन ॥ ए
वं निर्णितमुद्वाहं परित्यज्यप्रमादिति ॥ तथा च स्मृत्यंतरे ॥ जमद
ग्नि गणस्यापि विश्वामित्रगणस्य च ॥ नदेवरातान गोत्रेण वि

८६
८५ विवाहस्यात्परस्परं ॥ भरद्वाजगणस्यापि विश्वामित्रगणस्य च ॥ कतशै
शिरश्शृंगैश्च नान्येषां पाणिपीडनं ॥ कश्यपस्यगणस्यापि वसिष्ठगणस्य च ॥
संकृतिं पूतिमाख्याभ्यां विवाहो न परस्परं ॥ पात्रेयस्यगणस्यापि वि
श्वामित्रगणस्य च ॥ जनजयाख्यगोत्रेण नान्येनं पाणिपीडनं ॥ २६ ॥ ॥
भरद्वाजगणस्यापि तथा कपिगणस्य च ॥ विवाहो न विधेयः स्यादित्येवं मुन
यो ब्रवीत् ॥ मौञ्जस्यगणस्यापि विरूपस्य च गणस्य च ॥ परस्परं न कु
र्वीत पाणिपीडनसत्क्रियां ॥ द्व्यामुष्यायणकाः सर्वे दत्तविक्रितकादयः ॥
गोत्रद्वयेपि नोद्वाहः शृङ्गशैशिरयोर्यथा ॥ प्रचार्यः ॥ द्व्यामुष्यायणक
स्यैव नोद्वाहो गोत्रयोर्द्वयोः ॥ तस्यापत्यस्य तज्जन्यगोत्रमेव विदुर्बुधाः ॥ २७ ॥
गुरौ सगोत्रप्रवरा नोद्वाह्याः इति योर्द्वयोः ॥ सगोत्रो ह्यननिर्देशोश्च
८६

विप्रैराचार्यगोत्रजां ॥ असंप्रज्ञातबंधूनामाचार्यप्रवराः स्मृताः ॥ पक्षे चा
स्मिन्विवाहेपि सगोत्रैः सह नेष्यते ॥ अप्रज्ञानाद्यथवाज्ञानाद्यस्तु वैय
द्विचोद्वहेत् ॥ समानप्रवरां कन्यां मातृतः परिपालयेत् ॥ तथा च समा
नप्रवरां कन्यां सपिंडां चैकगोत्रजां ॥ नैव तां वरयेत्प्राज्ञो मातृवत्परिपा
लयेत् ॥ समानप्रवरे भिन्ने मातृगोत्रे वरस्य च ॥ विवाहो नैव कुर्वीक
र्तव्यो इति केचिद्वदंति च ॥ ३६ ॥ इति नारायणभट्टविरचितायां धर्म
प्रवृत्तौ गोत्रनिर्णयप्रकरणं ॥ ॥ ॥ ॥ अथ जीवत्पितृकश्राद्ध
विधिः ॥ आमश्राद्धं गयाश्राद्धं श्राद्धं चापरपक्षिकं ॥ न जीवत्पितृकः कुर्या
त्मुंडनं तीर्थिकं च यत् ॥ न जीवत्पितृकः कुर्यात्तिलैः कृष्णैश्च तर्पणं ॥
~~नेत्रीन~~

८६

नजीवत्पितृकः कुर्यान्मुंडनं तैर्थिकं च यत् ॥ महालयं गयाश्राद्धं श्राद्धं चपि
तृतर्प्पणं ॥ श्राद्धादिकं यदा कर्त्तुं न शक्तश्चेत्पिता यदि ॥ तदा पुत्रेण कर्त्तव्यम
वश्यं पितुराज्ञया ॥ पाराशरः ॥ विद्यमानेपि पितरि श्राद्धं कर्त्तुमुपस्थितः ॥
पितृवत्सितृपुत्रादेः कुर्याछ्राद्धमसंशयः ॥ तथा च ॥ वृद्धौ च तीर्थे संन्यस्ते
ताते च पतिते सति ॥ तेभ्य एव पितादद्यात्तेभ्यो दद्यात्सुतः स्वयं ॥ उद्वाहे
पुत्रजनने पुत्रेष्ट्यां सोमके मखे ॥ तीर्थे ब्राह्मण आयाते षडेते जीवतः पि
तुः ॥ संग्रहशिष्टे । अन्वष्टक्ये गयाश्राद्धे सत्यां यत्र मृतेहनि ॥ मातुश्राद्धं
सुतः कुर्यात्पितर्यपि च जीवति ॥ ७ ॥ अन्वष्टक्य इति प्रेतपक्षनवमी ॥ श्राद्ध
मित्यर्थः ॥ नजीवत्पितृकः कुर्याछ्राद्धं मातृक्षयाहते ॥ कृतेपि नवमी श्राद्धे
गृहे तद्वहि लुप्यते ॥ तथा च गोभिलः ॥ जीवमानः पिता यस्य माता चेन्म्रि ८६ ८७

यते यदि ॥ प्रेतपक्षे नवम्यां तु मातुः श्राद्धं विधीयते ॥ महालये नवम्यां तु श्राद्धं
कुर्यान्मृतेहनि ॥ कुर्यात्पिंडविधानेन पितर्यपि च जीवति ॥ नावश्यान्नवमी
श्राद्धं यावद्वै वर्त्तते पिता ॥ तदैव लुप्यते श्राद्धं मृतश्चेद्यदि वै पिता ॥ सुवा
सिन्यां मृतायां च यछ्राद्धं प्रतिवत्सरं ॥ सुवासिन्यैः प्रदातव्यं ब्राह्मणैः सह
भोजनं ॥ अथ सापत्न्यमातृविषयं ॥ सारावल्यां ॥ एकभर्त्तृकपत्नीनामपु
त्रनिधनं गताः ॥ अनस्याः पुत्रवत्वेपि कर्त्तामन [illegible] तेवितत्र तु ॥ अत्र के
चिद्विशेषमाह ॥ सापत्न्यजननी यस्य पितुश्चेज्जीवतो मृता ॥ अपुत्रा य
दि सा चापि तस्याः कार्याः कथं क्रिया ॥ मनुः ॥ सर्वासामेकपत्नीनामेका
चेत्पुत्रिणी भवेत् ॥ सर्वास्तानेन पुत्रेण पुत्रिण्यो मनुरब्रवीत् ॥ एकै
कपुत्रिणां तुल्या ह्यपुत्रा निधनं गता ॥ तस्याः क्रियादिकं केन कर्त्तव्यं

पितृमेधकं॥१८५॥एकेनैव तु कर्त्तव्यं ज्येष्ठपत्नीसुतेन च॥जन्मज्येष्ठेन चा
मातुः सपत्न्याऽप्यपि कर्म कृत्॥कृत्वा सौ वपनं पुत्रः पित्रोस्तु जीवतोरपि॥
सपत्न्याः मातुः कुर्वीत पैतृमेधिककर्म च॥चकारात्प्रतिसांवत्सरीकादिक
मपि कुर्यादित्यर्थः॥मृतामातरि जीवत्यां सापत्न्यजननी यदि॥पितामह्या
दिभिः कुर्यात्प्रत्यब्दं न तु तर्पणं॥५३॥ऽथ बहुपत्नीकपुत्रविषयं॥एकभर्त्तृ
कपत्नीनां सर्वासां संततिवैसुताः॥पितुर्मरणकाले तु ज्येष्ठपत्नीसुतोग्र
जः॥ऽथ कर्माधिकारिणः॥पुत्रानाह याज्ञवल्क्यः॥ऽौरसो धर्मपत्नीजः
स्तत्समः पुत्रिकासुतः॥क्षेत्रजः क्षेत्रजातस्तु सगोत्रेणेतरेण वा॥गृ
हे प्रच्छन्न उत्पन्नो गूढजस्तु सुतः स्मृतः॥कानीनः कन्यका जातो माता
महसुतः स्मृतः॥ऽक्षतायां क्षतायां वा जातः पौनर्भवः स्मृतः॥दद्यान्मा

तापिता चा यं स पुत्रो दत्तको भवेत्॥त्रा॥क्रीतश्च ताभ्यां विक्रीतः कृत्रिमः स्या
त्स्वयंकृतः॥दत्तात्मा तु स्वयं दत्तो गर्भे विन्नः सहोढजः॥उत्सृष्टो गृह्य
ते यस्तु सोपि विद्धो भवेत्सुतः॥पिंडदोंशहरश्चैषां पूर्वाभावे परः परः॥
॥१८६॥मनुः पारिजाते॥ज्येष्ठ एव सुतः कुर्यादविभक्तैः सहानुजैः॥पुत्रो
र्वाद्धिकं श्राद्धमन्येषां न च ते सह॥प्रत्यब्दं पार्वणेनैव विधिना क्षेत्रजौर
सौ॥कुर्यातामितरे कुर्युरेकोद्दिष्टं सुतादयः॥ऽौरसः पार्वणेनैव पि
त्रोरेव विधीयते॥दत्तपुत्रादयः सर्वे एकोद्दिष्टविधानतः॥व्यामुष्या
यणकाद्दर्शुदर्श्यां पिंडोदके पृथक्॥श्राद्धं कुर्युस्तवोश्चैव पित्रोर्द्दत्त
गृहीतयोः॥यस्य यो बीजतो जातस्तस्यैव पार्वणं स्मृतं॥एकोद्दिष्टम
थान्यस्य विधिरेक उदाहृतः॥पितुश्चैव गृहीतस्य मातुश्चैव तथैव

८९ च॥ इत्तः कुर्यात शरीरे वनान्येषां तु कदाचन॥ ६६॥ ऽथान्याधिकारः॥ पुत्र
८८ पौत्रश्च तज्जश्च पितामाता स्नुषा तथा॥ भगिनी भागिनीयश्च सपिंडोथ
नहार्यपि॥ एतेष्ववहिताकश्चित्पूर्वभावे परस्परं॥ ऽथानुपनीताधिका
रे॥ विश्वरूपे॥ ऽथसंस्कृते न विप्रेण पत्न्या वापि समंत्रकं॥ ऽथाग्निदाहप्र
कर्त्तव्यमन्यसर्वं तु कारयेत्॥ कुर्याद्दनूपनीतोपि मंत्रवत्पैत्रमेधि
स्या ५ कं॥ यद्यसौ कृतचूडस्याद्यदि वा त्रिवत्सरः॥ कृतचूडस्तु कुर्वीत द्दु
द्दुदकं पिंडमेव च॥ स्वधाकारं कुर्वीत वेदोच्चारणं कारयेत्॥ कृतचूडा न ४
पनीतः सपित्रोः श्राद्धं समाचरेत्॥ उदाहारे स्वधाकारं न तु वेदान्हरा
एपसौ॥ १४७॥ मनुः॥ न ह्यस्मिन्युज्यते किंचिद्यावन्मौंजीबंधनात्सदा॥ ॥
नाभिव्याहारयेद्ब्रह्म स्वधानिनयनादृते॥ स्वधादिनयनं प्रेतका ८९

च ४

ऽथपुत्रातु यदा भार्या संप्राप्ते भर्तुरौर्ध्वदैहिके॥ रजश्चला भवेत्तस्या तु सौ
कुर्यात्स्वपंचमेहनि॥ १॥

र्यमित्यर्थः॥ पुत्रे सति निषेधः॥ पुत्रेषु विद्यमानेषु नान्यो न्यं कारयेत्स्वधां॥
ऽथान्तकृत्यं ह्यपुत्रस्य श्राद्धं कुर्याः सनाथकं॥ प्राणत्यागो भवेद्यत्र तीर्थे वा स्व
गृहेपि वा॥ ॥प्रेतकार्याणि तत्रैव कुर्याद्दन्यत्र नैव तु॥ ॥ऽथापुत्रविषये॥
पत्नी कुर्यादपुत्रस्य पुत्रिकापुत्र एव वा॥ कनीयान्भ्रातृजो वापि पूर्वाभावे
परस्परः॥ ॥ऽथवपनविधिः॥ ॥ऽथाचार्यः॥ निषेधेऽसत्यपित्रोर
पित्रोरेव मृतेहनि॥ वापयेयुः सुताः पित्रोर्मरणे श्रवणेपि च॥ ॥
संवर्त्तः॥ गयायां भास्करक्षेत्रे माता पित्रोर्मृतेहनि॥ ऽथाधाने यज्ञका
ले च षट्सु वै वपनं स्मृतं॥ ७६॥ मातामहपितृव्याणां मातुलाग्रजयोर्गु=
रोः॥ श्वशुराचार्ययोः स्वामि पत्न्योर्वापि पितुः स्वसुः॥ मातुः स्वसुर्भगि
न्याश्चैव हि॥ एषां केपि बुधः प्रागुर्गर्भे वा नेपि कारयेत्॥ इति कर्म
कनिष्ठो ज्येष्ठ १

८ श्रि कर्तृविषयं ॥ तथाच व्याघ्रः ॥ विभक्ता वाविभक्ता वा पित्रोस्तु मरणे सुता ॥
वपनं कुर्वरन्येषां कुर्यात्कर्त्ता त्वयोभवेत् ॥ प्रथमेह्नि कर्त्ता स्वगोत्रो
वान्यगोत्रो वा यदि स्त्री यदि वा पुमान् ॥ प्रथमेह्नि यो दद्यात्स दशा
हं समापयेत् ॥ ८ ॥ अपस्थिसंचयनात्पूर्वं पुत्रो यदि समागते ॥
तदादि सकलं कर्म पुत्रो कुर्याद्यथाविधिः ॥ दहनाग्निः ॥ स्मृतिसा
रे ॥ दहनं चाहिताग्नेस्तु कुर्याच्छ्रेताग्निना सुतः ॥ अपनाहिताग्नि
विधिवद्दहेदौपासनाग्निना ॥ विधुरं विधवाचैव दहेल्लौतकु
ग्राग्निना ॥ यतिप्रस्थोकपालाग्नौ बालकन्ययोः ॥ अपश्चतापनः ॥
अपाक्तारोषशारीरस्य न विनश्यति पावकः ॥ शावदेहे पिनष्टेपि द
द्विषः प्राणिरासिंचेत् ॥ लौकिकाग्निं स्थापयित्वा पाणिं पुत्रो ज ९९

पेद्यजुः ॥ उपावरोह जातेति तूष्णीमग्ने नयेति सः ॥ साद्यादशो गृहीत्वे
न तूष्णीं जुहुयात् घृतं ॥ हस्तस्पादन्नपद्येत प्रेतमात्पधिकी क्रिया ॥
स्नानं प्रेतस्य पुत्राद्यैर्वस्त्राद्यैः पूजयेत्ततः ॥ नग्नदेहं दहेन्नैव के
चिद्देयपरित्यजेत् ॥ प्रमादादग्निविच्छित्तिः पत्नी चेत्स्यात्स्वसंनि
धौ ॥ प्रेतस्य दहनं कुर्यात्किं पुत्रोथवान्यजः ॥ प्रायश्चित्ताहुतीर्हुत्वा
पक्वाहोमाहुतीरपि ॥ ह दहेत्प्रेतं ततः पुत्रो तेनैवोपासनाग्निना ॥
द्विपत्न्यसंस्पृष्टाग्निविधिः ॥ ॥ नन्नवेदग्निसंयोगः पत्न्योर्ज्येष्ठकनि
ष्टयोः ज्येष्ठा यदि मृता त्पूर्वमग्निहोत्रेण तां दहेत् ॥ ९० ॥ पूर्वमेव हि
भार्यायाः कनिष्ठा यदि वा मृता ॥ निर्मथ्याग्नि दहेत्तेन वह्निना वधि
वच्चतां ॥ भार्ययोरग्निसंयोगो जाते ज्येष्ठकनिष्ठयोः ॥ यदि कस्मि

८१

नन्तांभार्यांदाहस्तस्याः कथंनवेत्॥ संसृष्टाग्निंविनाप्यथदक्षिणो
त्तरयोरपि॥ ज्येष्ठायादक्षिणेभागः कनिष्ठायास्तथोत्तरः॥ [illegible]॥ ॥
बहवोयदिभार्याश्चेद्भागास्तुस्ताद्दशाऽपि॥ यस्याएवयथाभागस्तं
तंभागंनियोजयेत्॥ दाहादिकर्मकुर्वीतमंत्रस्तत्रतमेधिकं॥ प्रथ
मेऽहनियःपुत्रःसदशाहंसमापयेत्॥ अथनवश्राद्धानि॥ विषमसंज्ञ॥
प्रथमेह्नितृतीयेह्निपंचमेसप्तमेतथा॥ नवमेकादशेचैवनवश्रा
द्धंप्रकीर्तितं॥ ७६॥ यदिरात्रौभवेत्तस्यसमाप्तिर्दहनस्यचेत्॥ ॥
२ परेह्निउदितेसूर्येकार्यास्तस्योदकक्रियाः॥ तिलोदकंतथापिं
डान्नवश्राद्धानियानिच॥ नकुर्याद्रात्रौसंध्यायांयस्यानिष्फलं दि२
भवेत्॥ उत्तरीयशीलायत्रकर्तव्यविपर्यये॥ पूर्वंदत्तांजली

८१

दद्यात्पिंडांश्चापितथैवच॥ ॥मध्येदर्शेसतिकथं॥ ॥पित्रोराशौचमध्ये
तुयदिदर्शःसमागतः॥ तावदेवोत्तरंतत्रपर्यवस्येन्महालयं॥ अंतर्द
शाहेदर्शश्चेत्तत्रसर्वंसमापयेत्॥ प्रागूर्ध्वंवामहादर्शाद्दशाहमध्येऽपि
पित्रोस्तुतावदाशौचंदद्यात्पिंडतिलांजलीन्॥ दशाहमध्येदर्शश्चेत्पिं
डदानंतिलोदकं॥ अपरःसःप्रत्यहंदद्यान्नचदर्शेसमापयेत्॥ अग्र
प्रागूर्ध्वंवामहादर्शाद्दशाहमध्येऽपरःसः॥ पितरौतुविनान्येषांद
र्शेनैवसमापयेत्॥ ७५७॥ दशाहमध्येयदिदर्शआगतेदद्याद्दशाहं
।८ तिलवारिपिंडान्॥ पुत्रीस्तुतोदर्शेतकेऽपरःसोवाशेषाःसुतास्तत्र
समापयेयुः॥ देशांतरस्थितैःपुत्रैःक्रियाकार्यायथाविधि॥ विन
कैर्वाविना तैर्वासंयुक्तेदहनंविना॥ दशाहाभ्यंतरेपित्रोर्मरणे

ऋयते यदि ॥ पुत्रेणैवाथवान्येन मंत्राग्निं नैव दग्धयोः ॥ ६ ॥ प्रेतशब्देन
शिष्टास्युः कर्त्तव्यं षोडशादिकं ॥ सपिंडीकरणं चैव यथाकालसमुद्भवं ॥
मंत्राग्निनैव दग्धस्य पिंडदानोदकक्रियाः ॥ न कृतास्युः प्रमादाद्वाद
शाब्दांतरे यदि ॥ अप्येकस्मिन् दिने कर्म यदा कर्त्तुमुपक्रमेत् ॥ पिंडो
दकं क्रियाकुर्याद्दाशौचं दहनं विना ॥ ॥ अथास्थिसंचनविधिः ॥
कुजमंदार्कशुक्रेंदु गुरौ नंदा त्रिपादभे ॥ पूर्वोत्तराषुष्यहस्ते नास्थिसं
चयश्चैनचरेत् ॥ १० ॥ त्रिपुष्करं ॥ त्रिपादपे तिथिर्भद्रा जायते वासरे
गुरौ ॥ रवौ नौमे च मुनिभिः प्रोक्तं तद्धि त्रिपुष्करं ॥ नंदा नडाकाम
न्नूतनो मार्करविजे गुरौ ॥ शुक्रे मघायां रोहिण्यां पंचके द्वि त्रिपादभे ॥
उक्तत्रयं प्रेतदाहमस्थिसंचयनं तथा ॥ न कुर्याद्यदि चिद्दाहं कृत

दाहं प्रदापयेत् ॥ वारे तथाधिदैवत्ये वा सोदानं विधीयते ॥ नंदेऽपि हमि
दानं स्याद्धेमदानं त्रिपादभे ॥ विनक्तैरपि प्रेतकार्यमेव कार्यं ॥ अनं
ताचार्यः ॥ विनक्ताऽपविनक्तवा कुर्युः श्राद्धमदैवतं ॥ मघासु च ततो
न्यत्र नाधिकारः इत्यग्विधी ॥ अदैवतं नवश्राद्धादि षोडशश्राद्धं ॥ न
वश्राद्धं सपिंडं च श्राद्धान्यपि च षोडश ॥ एकेनैव च कार्याणि सवि
नक्तधनेष्वपि ॥ १६ ॥ अथ वृषोत्सर्गः ॥ तथा च मत्स्यः ॥ वृषोत्सर्गं सुतः
कुर्यात्पित्रोरेकादशेऽहनि ॥ अथवा पुन्यकालेऽपि विधिना मुत्सृजेत् ॥
वृषोत्सर्गं सुतो मातुः कुर्यादेकादशेऽहनि ॥ स होमं विधिवच्चैवपि
तर्यपि च जीवति ॥ पतिवत्याः पुत्रायाः वृषोत्सर्गं न समाचरेत् ॥ इति
केचिद्वदंत्यनेन कार्यमिति केचन ॥ इति वृषोत्सर्गः ॥ अथाद्यश्राद्धं ॥

मनुः॥ःअसपिंडेक्रियाकर्मद्विजातेसंस्थितस्यच॥ःअदैवंभोजयेच्छ्राद्धं
पिंडमेकंचनिर्वपेत्॥२॥ःआद्यश्राद्धमशुद्धेपिकुर्यादेकादशेहनि॥क
र्तुस्तात्कालिकीशुद्धिरशुद्धःपुनरेवसः॥ब्राह्मणंभोजयेदाद्येहोतव्य
मनलेप्सुच॥पुनश्चभोजयेद्विप्रंद्विरावृत्तिर्भवेद्यदि॥ःआद्यादिषोड
शश्राद्धंकुर्यादेकादशेहनि॥दाहादिसकलंकर्मपुत्रःकुर्याद्यथावि
धिः॥सपिंडीकरणंयावत्तावत्सादेकमेवहि॥किन्नक्षैर्वाविनक्षैर्वाका
र्यप्रेतक्रियादिकं॥ःअथसपिंडीकरणं॥ ॥सपिंडीकरणंकुर्यासिदैवं
द्वादशेहनि॥तदभावेत्रिपक्षाद्वाद्यथवैकादशेपिवा॥२६॥मृतेप
तरियस्याथविद्यतेचपितामहः॥तेनदेयास्त्रयःपिंडाःप्रपितामहपू
र्वकं॥त्रयाणामपिपिंडानामेकानापिसपिंडने॥पितृत्वमश्नुतेप्रे

तः॥ःइतिधर्मोव्यवस्थितः॥पितुःपुत्रेणकर्त्तव्यंपितापुत्रस्यनक्वचित्॥
यदिस्नेहेनवाकुर्यात्सपिंडीकरणंविना॥ ॥ःअथव्युत्क्रमः॥गालवः॥
व्युत्क्रमाद्यद्वसापिंड्यंवियोगाद्यत्कारितं॥तत्सापिंड्यंपुनःकुर्याद्व्यु
त्क्रमाद्यत्तत्सुतः॥पितामहेजीवतिपितामृतश्चव्युत्क्रमः॥पुत्राभावे
शाकलः॥पुत्राभावेस्वयंपत्नीस्वभर्त्तृणाममंत्रकं॥सपिंडीकर
णंकुर्यात्ततःपार्वणमेवच॥३१॥गालवः॥ःअपुत्रेसंस्थितेकर्त्तानिन
वेश्राद्धकर्मणि॥तत्रपत्न्येवकुर्वीतसापिंड्यंपार्वणंतथा॥पार्वणमिति
सर्वत्रत्रिपुरुषोद्देशेनश्राद्धमित्यर्थः॥ःआचार्यः॥ःअपुत्रायांमृतायां
तुपतिःकुर्यात्सपिंडनं॥स्वस्त्रादिभिःसहैवास्याःसपिंडिकरणंभवे
त्॥३३॥स्मृतिसारे॥ःअपुत्रायोषितःपिंडंभर्तृपिंडेनयोजयेत्॥पत्यौ

८२
८३

जीवति चेद् स्वासु स्वस्रादिषु नियोजयेत् ॥ कालादर्शे ॥ पत्न्याः कुर्यादपुत्रायाः
पतिर्भ्रात्रादिभिः सह ॥ सापिंड्यमनुपातेतु जनकेन सहात्मजः ॥ ॥अथा
नुगमनं ॥ ॥ बौधायनः ॥ पिंडं त्वनुगतायाश्च भर्तृपिंडेन योजयेत् ॥
प्राक्प्रत्यग्विभजेद्द्धा तेन सापिंड्यमाप्नुयात् ॥ ॥एकस्मिन्नेव दिने
पत्युरेव सपिंडीकरणं कुर्यात् ॥ तेनैव तस्याऽपि कृतं भवति ॥ तदुक्तं
स्मृत्यर्थसारे ॥ अन्वारोहणे एकदिनमरणे स्त्रियाः पृथक्सपिंडीकरणं
न कार्यं ॥ भर्तुश्च कृते स्त्रियाऽपि कृतं भवतीति ॥ दिनान्तरमृते पुत्रः
स्वपितामह पिंडमध्ये कुर्यान्नन्तर्द्धाय । पित्रैकेन मातुः सापिंड्यं कुर्या
त् ॥ सर्वत्र भर्त्रा पत्न्याः सापिंड्यमेकेनैव श्वशुरेण निषिद्धमिति ॥ यमो
पि ॥ पत्या चैकेन कर्तव्यं सपिंडीकरणं स्त्रियाः ॥ साऽमृता पि हि तेनै

कं गता मंत्राहुतिव्रतेरिति ॥ शातातपोपि ॥ मृता यानुगता नाथं सा तेन सहपिं
डतां ॥ अर्हति स्वर्गवासेपि यावदाभूतसंप्लवमिति ॥ ॥अथ ब्रह्मचारिवि
षये ॥ स्मृत्यर्थसारे ॥ ब्राह्मणादिहतानां पतितानां प्रायश्चित्तकरणे
ब्रह्मचारिणामनपत्यानां च सपिंडीकरणं नास्ति ॥ तेषां सदैकोद्दिष्टमि
ति ॥ अथासंनिधाने ज्येष्ठे कनिष्ठसन्निधानपुत्र विषयेन सपिंडीकरणं
किं त्वेकोद्दिष्टमेव च ॥ तदुक्तं वायुपुराणे ॥ श्राद्धानि षोडशादत्वा कुर्यान्न
तु सपिंडतां ॥ प्रोषितावसिते ज्येष्ठः कालादपि चिरादपि ॥ एतद्व्याख्यात
मपरार्के ॥ प्रोषितावसिते प्रवासावसाने ॥ ज्येष्ठः चिरादपि कालात्स
पिंडत्वं कुर्यात् ॥ तत्षोडश श्राद्धान्यदत्वा न कुर्यात् ॥ यदि तानि कनि
ष्ठभ्रात्रा दत्तानि तदा सपिंडत्वमेव ज्येष्ठः कुर्यादिति ॥ ॥अथ कर्तृ

नष्टे कथं श्राद्धम्॥ तत्र पितामहे मृते दशाहमध्ये एव पितृमरणे सति प्रथमेहनि
यो दद्यात्स दशाहं समापयेदित्युपक्रांतपितामहसंस्कारेण तेनैव दशा
हकृत्ये समापनीये पितृसंस्कारेणान्तरिते सति पितृसंस्कारानन्तरं पु
नः पितामहस्य संस्कारं कृत्वा। सर्वं श्राद्धादिकं मावर्त्तयेत्॥ ॥ प्रशस्त्यादि
नापित्रानुज्ञातेन पौत्रेण पितामहश्राद्धे उपक्रांते पितृमरणे सति पित्रा
शौचं वहन्नेव स्वकाले पितामहश्राद्धं कुर्यात्॥ दुपक्रांतत्वात्॥ तात्का
लिकी शुद्धिरिति वचनात्॥ ॥ अथापितामहश्राद्धम्॥ असति पुत्रां
तरे पौत्रेणैव पितामहस्य श्राद्धादिकं कार्यं॥ तदाह कात्यायनः॥ ॥
पितामहः पितुः पश्चात्पंचत्वं यदि गच्छति॥ पौत्रेणैकादशाहादि कर्त्तव्यं #
श्राद्धषोडशं॥ नैतत्पौत्रेण कर्त्तव्यं पुत्रवांश्चेत्पितामहः॥ पितुः स ९५

पिंडनं कृत्वा कुर्यान्मासानुमासिकमिति॥ अथ विभक्ताविभक्तश्राद्धविष
ये॥ बहुपुत्रस्य मृतस्यौर्ध्वदैहिकमविभक्तद्रव्येण सर्वानुमत्या ज्येष्ठपु
त्रेणैव कुर्यात्॥ तदाह मरीचिः॥ सर्वैरनुमतिं कृत्वा ज्येष्ठेनैव तु यत्कृतं॥
द्रव्येण चाविभक्तेन सर्वैरेव कृतं भवेत्॥ अत्र विभक्तधनैरपि नवश्रा
द्धसपिंडीकरणषोडशश्राद्धान्यविभक्तवित्तमेकीकृत्यैकेनैव कार्याणि॥
तदुक्तं मिताक्षरायां॥ नवश्राद्धं सपिंडत्वं श्राद्धान्यपि च षोडश॥ एकेनैव
तु कार्याणि संविभक्तधनेष्वपीति॥ ॥ विभक्तधनैश्च सांवत्सरिका
दिकं पृथगेव कार्यं॥ तदुक्तं स्मृतौ॥ पृथक्पाकाः पृथग्वित्ताः पृथक्स्या
नाः सुता यदि॥ दर्शं च मासिकं श्राद्धं कुर्युः पित्रोः पृथक्पृथक्॥ अविभ
क्ताः पृथग्ग्राह्याः स्वस्वार्जितधनाशनाः॥ कुर्युस्ते भ्रातरं श्राद्धं मातापि

९६
८५ त्रोः पृथक्पृथक्॥ अथ मृताहविषयः॥ तत्र स्मृतिः॥ ॥ अज्ञानाद्वा प्रमादा
द्वा यो मृताहमतिक्रमेत्॥ श्वानयोनिशतं गत्वा चांडालस्यात्पुनःपुनः॥ र
जस्वलायां भार्यायां मृताहं यः परित्यजेत्॥ सर्वे नरकमायांति यावदाभूत
संप्लवं॥ तथा च मृतास्य वार्षिककर्त्तव्याद्भार्या यदि रजस्वला॥ योतिक्रम्य मृता
हं तु रौरवं नरकं व्रजेत्॥ ९३॥ अब्दिके समनुप्राप्ते यस्य भार्या रज
स्वला॥ पंचमेहनि तच्छ्राद्धं न तत्कुर्यान्मृतेहनि॥ इत्येतेतद्भार्याकर्त्तृवि
षयं॥ स्मृतिः॥ अपुत्रा तु यदा भार्या संप्राप्ते भर्तुराब्दिके॥ रजस्वला भवे
च्छ्राद्धं कुर्यात्तत्पंचमेहनि॥ ॥ अथान्नश्राद्धं॥ ॥ सपिंडमासिकं श्राद्धं ८५
अमावास्यादिकं च यत्॥ अन्नेनैव तु कर्त्तव्यं यस्य भार्या रजस्वला॥ अ
पत्नीकः प्रवासी च यस्य भार्या रजस्वला॥ सिद्धान्नेनैव कर्त्तव्यं पित्रोः प्रत्या ९६

ब्दिकं विना॥ तीर्थे नग्नौ प्रवासे च श्राद्धमामेन कारयेत्॥ अमावास्यादिकं
चैव क्वचिदेवं वदंति हि॥ सिद्धान्नेन विधिर्यस्यामश्राद्धेप्ययं विधिः॥
आवाहनादि सर्वस्यात्पिंडदानं तथैव च॥ दद्याद्यत्र द्विजातिभ्यः कृतं वा
कृतमेव वा॥ तेनाग्नौकरणं कुर्यात्पिंडस्थाने तु निर्वपेत्॥ १६॥ अन्ना
ख्यं भोजनांगं च यत्कर्म विकिरं तथा॥ उच्छिष्टे भागिनां भागमामश्राद्धे विव
र्जयेत्॥ स्मृत्यंतरसारे॥ आमश्राद्धं यदा कुर्यात्पिंडदानं कथं भवेत्॥ ॥
गृहपाकस्य तु द्धृत्य सक्तुभिः पायसेन वा॥ ॥ अथ हिरण्यश्राद्धं॥ अन्ना
भावे द्विजः कुर्याच्छ्राद्धमामेन वै द्विजः॥ तदभावे हिरण्येन सदैवं पार्वणे
न तु॥ अन्नाद्द्विगुणमामं स्याद्धिरण्यस्याश्चतुर्गुणं॥ तदभावे यवा तस्य
पर्याप्तं वापि कारयेत्॥ ४॥ अथ विधिः॥ संकल्पं सूक्तपठनं द्विनियमा

९६ स्तथैव च ॥ भाजनासादनं चैव ह्यग्नौकरणमेव च ॥ आवाहनार्घ्यविकिरं
८६ प्रदक्षिणं स्तुतिं ॥ विसर्जनाद्यादिने चरमे श्राद्धे विवर्जयेत् ॥ ॥ अथैक
स्मिन् दिने श्राद्धानि ॥ एककाले गतासूनां बहूनामथवा द्वयोः ॥ तंत्रेण श्र
पणं कुर्याच्छ्राद्धं कुर्यात्पृथक् पृथक् ॥ नवेद्यदि सपत्नीनां युगपन्मरणं त
दा ॥ संबंधासक्तिमालोक्य तत्क्रमाच्छ्राद्धमाचरेत् ॥ कृत्वा पूर्वं मृतस्यादौ
द्वितीयस्य ततः पुनः ॥ कुर्यात्पश्चात्तृतीयस्य संनिपाते त्वयं क्रमः ॥ १ ॥ अ
शक्तविषयमेतत् नतु शक्तविषये ॥ श्राद्धद्वयं न कुर्वीत पाकेनैके
न कश्चन ॥ यदि यः कुरुते मोहाच्छ्राद्धं तस्य वृथा भवेत् ॥ शक्तौ तस्मा
पृथक् कुर्यात्पृथक्पाकेन वै क्रमात् ॥ निवृत्त्यैव पृथक् कुर्याद्द्वयोर्यद्वा
यथावद्भवेत् ॥ पित्रोः श्राद्धे तु संप्राप्ते नचेत्पुष्पितेपिवा ॥ पितृपूर्वं सु
तः कुर्याद्दंपत्रा सतियोगता ॥ १२ ॥ अथ सहगमनं ॥ ॥ एकचित्यांस
९६

मारूढौ दंपती निधनं गतौ ॥ तयोः श्राद्धं पृथक् कुर्यादेकस्मिन् काल एव तु ॥ ८१
पृथक्पाकेन वै श्राद्धं पित्रोरपि पृथक्पृथक् ॥ वैश्वदेवादिकं सर्वं पृथगे
व विधीयते ॥ वैश्वदेवादिकमिति ॥ वैश्वदेवाग्नौकरणपिंडविकरादि
मित्यर्थः ॥ स्मृत्यर्थसारे ॥ निमंत्र्यादौ पितुः श्राद्धे देवे पितृ च वै द्विजान् ॥
निमंत्रयेत्ततो मातुः श्राद्धे विप्रानयथाक्रमं ॥ प्रक्षाल्य पैतृके पादौ द्विजाना
मथ मातृके ॥ उपक्रमेदर्चनां तमेवं स्यान्मातृकेपि च ॥ ॥ अथैकस्मिन् दिने
श्राद्धद्वयं निषिद्धं ॥ ॥ सुधार्णवे ॥ श्राद्धं कृत्वा तु तसैँ पुनः श्राद्धं न विद्यते ॥ ८२
नैमित्तिके तु कर्तव्यं निमित्तानुक्रमादथ ॥ १३ ॥ श्राद्धं कृत्वा पुनः श्राद्धं न कुर्या
देकवासरे ॥ यदि नैमित्तिकं न स्यादेकोद्दिष्टं नवेद्यदि ॥ द्वे बहूनि नि
मित्तानि जायेरन्नेकवासरे ॥ नैमित्तिकानि कार्याणि निमित्तोत्पत्त्यनुक्र

मात्॥ श्राद्धं स्यादेकदैवत्यमेकमुद्दिश्य वै यदि॥ श्राद्धद्वयं न कुर्वीत एक
स्मिन्नेव वासरे॥१६२॥ कालादर्शे॥ नित्यदार्शिकयोः श्राद्धं कुर्वन्मासिक
योरपि॥ दार्शिकस्य युगादेश्च दार्शिकान्नस्य योगयोः॥ दार्शिकस्य च म
न्वादेः संपाते श्राद्धकर्मणि॥ प्रसंगादितास्यापि सिद्धेरुत्तरमाचरेत्॥
नित्यश्राद्ध दार्शिक युगमन्वाद्यलभ्ययोगेषु वह्निपुरूषात्मकमेकं दैवतं त
स्मादेनाद्दशं श्राद्धद्वयं त्रयं वा कर्तव्यमित्यर्थः॥ देवतोभेदे सति श्राद्धद्वयं
त्रयं वा कर्तव्यमेव॥२३॥ तत्राह॥ नित्यस्य चोदकुंभस्य नित्यमासिकयो
रपि॥ दर्शस्य चोदकुंभस्य दर्शमासिकयोरपि॥ नित्यस्य चाब्दिकस्या
पि दार्शिकाब्दिकयोरपि॥ युगाद्याब्दिकयोश्चापि मन्वाद्याब्दिकयोरपि॥
१६२६॥ प्रत्याब्दिकस्य चालभ्ययोगस्य विहितस्य च॥ संपाते देवताभेदे श्रा
द्धयुग्मं समाचरेत्॥ दर्शे प्रत्याब्दिके प्राप्ते श्राद्धं स्यात्तत्र वै कथं॥ आदौ प्र

त्याब्दिकं श्राद्धं कुर्याद्दर्शं ततः परं॥ श्राद्धे सपिंडे संप्राप्ते पिंडहितु वै यदि॥
श्राद्धं कृत्वा सपिंडं तु पिंडहीनमथाचरेत्॥३॥ सपिंडं पिंडसहितमित्यर्थः॥ ॥
प्रत्याब्दिके यदा श्राद्धे युगमन्वंतरादिषु॥क॥ प्राप्तं चेत्तत्र कुर्वीत नैव दर्शं
युगादिकं॥ श्राद्धे नैव कृते चैव वब्रुं दैवत्यके न च॥ सिद्धिस्याद्दल्यदैव
वस्या श्राद्धस्य च विनाब्दिकं॥ ॥अथ श्राद्धमहिमा॥ ॥ श्राद्धकालेषु सर्वेषु श्रा
द्धं कुर्वीत मानवः॥ आयुः प्रज्ञा यशः कीर्तिः प्रजा श्रीश्च विवर्धनं॥ श्रद्धया
क्रियते श्राद्धं मन्नेनाच्छादनेन च॥ दक्षिणा या यथाशक्त्या श्राद्धं तद्दिप्रच
क्षते॥३२॥ आकाशे तारका संख्या तस्य संख्या महीतले॥ श्राद्धकाले तु
दानस्य पुण्यं वक्तुं न शक्यते॥ सौवर्णं वाथ रौप्यं तदभावे यतान्मजं॥
तत्काल एव दत्ता चेत्तृप्तास्युः पितरो ध्रुवं॥ अज्ञानाद्वा प्रमादाद्वा नास्ति
क्याद्वैथ वा यदि॥ निराशाः पितरस्तस्य तत्काले चेन्न दीयते॥ अस्य श्राद्धं॥
चा

दक्षिणा द्विगुणा देया यथा चार्यो न दीयते ॥ पितृयज्ञेपि दातव्या पितृस्थाने
विशेषतः ॥ यच्च संकल्पितं द्रव्यं यदि तस्मै न दीयते ॥ स याति नरके घोरे
यावदाभूतसंप्लवं ॥ ३९ ॥ सूतके ॥ श्राद्धेहनि हृते नैव सुसंकल्प्य यथा
विधिः ॥ पादप्रक्षालनादूर्ध्वं विप्राणां नास्ति सूतकं ॥ यदि स्यात्सूतकं श्राद्धे
पादप्रक्षालनादधः ॥ श्राद्धकर्म न कर्तव्यमित्येवं शौनकोब्रवीत् ॥ ४० ॥ ऋष्य
६ चं शृंगः ॥ ॥ आब्दिके चैव संप्राप्ते ॥ अशौचं जायते यदि ॥ ॥ आशौचे तु व्यतिक्रांते
तत्र श्राद्धं विधीयते ॥ व्याघ्रः ॥ पित्रा प्रत्याब्दिके प्राप्ते सूतकं यदि जायते ॥
निवृत्ते सूतके श्राद्धं कुर्यादेकादशेहनि ॥ तत्रापि करणासंभवे दर्शे
वा कुर्यात् ॥ दैवात्प्रत्याब्दिके श्राद्धे त्वंतरा मृतसूतके ॥ अशौचानंतरं कु
र्यात्तन्मासेंदुक्षयेपि च ॥ ४२ ॥ तदहश्चेत्प्रदुष्येत केन चित्सूतकादिना ॥

सूतकानंतरं कुर्यात्पुनः स्तदहरेव च ॥ मृताहे न भवेच्छ्राद्धं दैवात्प्रत्याब्दिकं
[illegible] यदि ॥ एकादश्यां वा कुह्वां कुर्यां कुर्याद्दर्शेति दाक्षिवा ॥ गोभिलः ॥ ॥
प्रत्याब्दिके तु व्यतिक्रांते प्रमादात्कार्यमेव तत् ॥ दर्शेष्टम्यां च कुह्वां यामेकादश्यां
तदाक्षिवा ॥ ॥ अथ मृतदिनज्ञानाहेमाद्रौ ॥ न ज्ञायते मृताहश्चेत्प्रोषिते संस्थि
ते सति ॥ मासश्चेत्प्रतिविज्ञातस्तद्दर्शे स्यादथाब्दिकं ॥ श्राद्धविघ्ने समुत्पन्ने
ह्यविज्ञाते मृतेहनि ॥ एकादश्यां तु कर्तव्यं कृष्णपक्षे विशेषतः ॥ यदा मासो
न विज्ञातो विज्ञातं दिनमेव तु ॥ तदा वाषाढके मासि माघे वा तद्दिनं भवे
त् ॥ दिनमासावविज्ञातौ मरणस्य यदा पुनः ॥ प्रस्थानं मासदिवसौ ग्रा
ह्यौ पूर्वोक्तयदिशा ॥ ४५ ॥ अथ ब्राह्मणाभावे ॥ पात्राभावे परं कृत्वा पितृ
यज्ञविधिं नरः ॥ निर्दिश्यापः प्रनुमुत्पत्य यत्र पात्रं ततो नयेत् ॥ सर्वाभा

वेतद्द्विपे दृश्यो द्विपेगविरस्तु च ॥ न तु प्राप्तस्य लोपोस्ति पैतृकस्य विशेषतः ॥
॥ अथ द्रव्याभावे ॥ ॥ अग्निनावा हरेत्कुरुश्राद्धकाले समागते ॥ तस्मिन्कुप
वसेद्दक्षिजपेद्वाश्राद्धसंहितां ॥ सर्वाभावे वनं गत्वा कक्षमूलप्रदर्शकः ॥ सू
र्यादिलोकपालानामिदमुच्चैः पतिष्यति ॥ न मोस्ति वित्तं न धनं न चान्यच्छ्रा
द्धोपयोगि स्वपितॄन्नतोस्मि ॥ तृप्यंतु भक्त्या पितरो मयैतेन्भुजौ कृतौ वर्त्मनि
मारुतस्य च ॥ ॥ अथ श्राद्धकालः ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ अमावास्याष्टकावृद्धिः
कृष्णपक्षोयनद्वयं ॥ द्रव्यं ब्राह्मणसंपत्ति विषुवः सूर्यसंक्रमः ॥ ५६ ॥ व्यती
पाते गजच्छाया ग्रहणं चंद्रसूर्ययोः ॥ श्राद्धं प्रतिरुचिश्चैव श्राद्धकालाः प्रकी
र्तिताः ॥ अथ षण्णवतिश्राद्धं ॥ ॥ अमामनुयुगक्रांतिधृतिपातमहाल
याः ॥ अन्वष्टकाश्च तिथयः षण्णवत्यः प्रकीर्तिताः ॥ षण्णवत्य इति श्राद्धविशेषः ॥

श्राद्धदैवतानि ॥ द्विसप्तश्राद्धानि ॥ पित्रोः क्षयाहेत्वमावास्या रुतौ संक्रांत्यवंतिका
पेक्षयुगादिमन्वादौ द्विनवान्नेद्विसप्तति ॥ ॥ श्राद्धदैवतानि ॥ त्रिदैवत्यम
ताहे च षड्दैवत्यं दर्शिके ॥ वृद्धौ तु नवदैवत्यमष्टकासु तथैव च ॥ दर्शे नित्ये यु
गादौ च मन्वादौ ग्रहणे तथा ॥ संक्रांतिषु महालयां च षड्दैवत्यं विधीयते ॥ शा
तातपः ॥ नांदीमुखेष्टकाश्राद्धे गंगायां च मृतेहनि ॥ मातुः श्राद्धं पृथक्कुर्या
दन्यत्र पतिना सह ॥ विश्वादर्शे ॥ मातुर्गयाष्टकाश्राद्धे मृताहे च महालये ॥
श्राद्धं कुर्यात्पृथक् दैवत्यं तंत्रं वानुगतावपि ॥ ६२ ॥ अत्र कश्चिद्विशेषः ॥ ॥
प्रयोगसारे ॥ अष्टकासु च वृद्धौ च गयायां च मृतेहनि ॥ चंद्रसूर्यपरागे
तु व्यतिपाते महालये ॥ मातुः श्राद्धं पृथक् कुर्यादन्यत्र पतिना सह ॥ पित
रौ यत्र पूज्यंते तत्र मातामहा अपि ॥ वृद्धौ तु नवदैवत्यं षड्दैवत्यं तु दार्शिके ॥

१०

महालये गयाश्राद्धे ज्ञेयं द्वादशदैवतं ॥ ९९ ॥ प्रयोगसारे ॥ आषाढ्याः पंचमे
पक्षे श्राद्धं कुर्याद्दिने दिने ॥ उद्दिश्य नवदैवत्यमित्येवं मनुरब्रवीत ॥ अथै
कस्मिन् दिने कुर्यात्सर्वानुद्दिश्य यत्नतः ॥ महालयात्मकं श्राद्धं तत्रयास
दशं भवेत् ॥ ॥ अथ पिंडरहितश्राद्धानि ॥ हेमाद्रौ ॥ संक्रांतौ ग्रहणे प्राप्तेयु
गमन्वंतरादिषु ॥ नरेणां चापि कुर्वीत श्राद्धं पिंडैर्विनैव तु ॥ संग्रहे ॥ मन्वा
दौ च युगादौ च ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः ॥ संक्रांतिषु च सर्वासु श्राद्धं पिंडैर्विनाभ
वेत् ॥ ९७ ॥ पिंडहीनं तु यच्छ्राद्धं संकल्पाख्यं प्रचक्रमे ॥ तथापि हि द्विजः कु
र्यादित्येवं मुनयोऽब्रवीत् ॥ आपावानार्घ्यं पिंडांश्च विकरोच्छिष्टपिंडको ॥ स्व
धोच्चुता ग्नौकरणे संकल्पे सप्त वर्जयेत् ॥ अथ श्राद्धनियमः ॥ दंतधा
वनं तांबूलं क्षौरं स्त्रीसंगमं भोजनं ॥ रत्यौषधं परान्नं च श्राद्धकृत्सप्त व १०

र्जयेत् ॥ अत्र कश्चिद्विशेषः ॥ अमाश्राद्धे तथा नित्ये काम्यश्राद्धे महालये ॥ नि
षिद्धं नैव तांबूलमिति शातातपोऽब्रवीत् ॥ दर्शे चापरपक्षे च संक्रांतिम
न्वयुगादिषु ॥ श्राद्धं कृत्वा ततो भुक्त्वा तांबूलं खादयेद्बुधः ॥ यस्तु पि
तृव्रतेषु तांबूलं यदि खादयेत् ॥ न वेत्तु तत्रः सपापिष्ठो निराशाः
पितरो गताः ॥ श्राद्धकालेषु सर्वेषु श्राद्धकर्ता क्रियो द्विजः ॥ न कुर्यात्
क्षौरमभ्यंगं तथैव स्त्रीनिषेवणं ॥ अथापरपक्षः ॥ आषाढ्यां पंचमे पक्षे
यान्यहानि षोडश ॥ क्रतुभिस्तानि तुल्यानि पितॄणां दत्तमक्षयं ॥ च
तुर्दश्यां समारंभः पौर्णमास्यादि पार्वणे ॥ प्राततैरं तमजस्तस्यार्द्धयां
तः पार्वणे विधिः ॥ प्रत्यहं पौर्णमास्यादि यो कुर्यान्महालयं ॥ कन्यागा
ते सवितरि यान्यहानि च षोडश ॥ ऋतुभिस्तानि तुल्यानि तेषु द

त्र मघाग्रहः॥ हेमः षोडशाकं यातु शुक्लप्रतिपदादिषु॥ चंद्रकन्याविशे
षेण सापि दर्शक्रिया स्मृता॥ आदौ मध्यावसाने वा यत्र कन्या व्रजेद्रविः॥
।संदद्यात्सयहसकलं पूज्यः श्राद्धं षोडशकं प्रति॥ नभस्यापरपक्षे तु
श्राद्धं कुर्याद्दिने दिने॥ नैव नंदादि वर्ज्यं स्यान्नैव वर्ज्या चतुर्दशी॥ ८॥
नभस्यापरपक्षे तु मृतो हनि पितुर्यदि॥ करोति यत्र वै श्राद्धं पितृण
मनृणं भवेत्॥ भरणीं प्रेतपक्षस्य महती परिकीर्तिता॥ अस्यां श्राद्धं
कृतं येन स गयाश्राद्धकृद्भवेत्॥ ९॥ नंदान्तगवर्के मेषु चतुर्दशपात्रि
जन्मसु॥ एषु श्राद्धं न कुर्वीत गृही पुत्रधनक्षयः॥ कृतौ नैमित्तिके का
म्ये श्राद्धं यस्तु मघोद्भुनि॥ दद्यात्तज्ज्येष्ठपुत्रस्य नाशः स्यादिति निश्चि
तं॥ प्राजापत्ये न पौष्णे न मघायां भार्गवे तथा॥ यस्तु श्राद्धं प्रकुर्वीत तत्र १०१

पुत्रविनश्यति॥ मघायां च त्रयोदश्यां कन्यासंस्थे दिवाकरे। पिंडदानं परि
त्यज्य श्राद्धं तत्र विधीयते॥ याज्ञवल्क्यः॥ प्रतिपत्प्रभृतीष्वेकां वर्जयित्वा चतु
र्दशीं॥ शस्त्रेण तु हता ये वै तेभ्यस्तत्र प्रदीयते॥ समत्वमागतस्यापि
पितुः शस्त्रहतस्य च॥ एकोद्दिष्टं सुतः कुर्याच्चतुर्दश्यां हि मानये॥ चतु
र्दश्यां तु यच्छ्राद्धं सपिंडीकरणे कृते॥ एकोद्दिष्टविधानेन तत् कुर्याच्छस्त्र
घातिनां॥ ९॥ सपिंडीकरणादूर्ध्वं मृतस्याविद्धुदादिभिः॥ कुर्यान्मृते प्रे
तपक्षे त्वेकोद्दिष्टं सुतः पितुः॥ निषिद्धानि परित्यज्य तिथ्योर्यो रिक्तिकानि च॥
अप्येकस्मिन् दिने कुर्याद्भुक्ते नापि महालयं॥ पारिजाते॥ अमायां तु म
रण्यां च द्वादश्यां पक्षमध्यके॥ यथाशक्तिं च न क्षेत्रं वारं वा न विचारयेत्॥
अपुत्रो नग्निकश्चैव विधवा ब्रह्मचारिणः॥ दर्शे महालयं कुर्यान्नकुर्या

पुत्रवा गृही ॥ अपक्वान्नादेवद्विजाभावे तीर्थे चैव महालये ॥ एकमप्याशये
द्विजमर्घ्यं पिंडान्पृथक्पृथक् ॥ ॥ अथ संन्यासी श्राद्धं ॥ स्मृत्यर्थसारे ॥ ए
कोद्दिष्टं न कर्त्तव्यं सन्यस्तानां कदाचन ॥ त्रिदंडी ग्रहणादेव प्रेतत्वं नैव जा
यते ॥ एकोद्दिष्टं जलं पिंडं पिंडहीनं न सत्क्रिया ॥ [illegible]कुर्यात्पार्वणादन्यद्ब्रह्मी
भूताय भिक्षवे ॥ त्रिदंडग्रहणादेव प्रेतत्वं नैव जायते ॥ एकादशाहे सं
प्राप्ते पुत्रः कुर्वीत सत्क्रियां ॥ दंडग्रहणमात्रेण नैव प्रेतो भवेद्यतिः ॥ अतः
पुत्रेण कर्त्तव्यं पार्वणं तस्य सर्वदा ॥ एकोद्दिष्टं न कुर्वीत यतीनां नैव
सर्वदा ॥ अहन्येकादशे तेषां पार्वणं तु विधीयते ॥ १७ ॥ सपिंडीकरणं
तेषां न कर्त्तव्यं सुतादिभिः ॥ प्रतिमासे तु कर्त्तव्यं मृताहे मासिकादिकं ॥
संन्यासिनो प्याब्दिकादि पुत्रः कुर्याद्यथाविधिः ॥ महालये तु यच्छ्राद्धं द्वा

दशं पार्वणेन तु ॥ २ ॥ अथ श्राद्धे ब्राह्मण संख्या ॥ कारिका ॥ शुचिनिमंत्र्य
द्वौ दैवे [illegible] त्रीन्विप्रान् पितृकर्मणि ॥ दैवे पित्र्ये वैकैकं सपिंडीकरणं
विना ॥ वृद्धशातातपः ॥ प्राङ्मुखौ दैविकौ विप्रौ पितरस्त्रीनुदङ्मुखः ॥
एकैको वा सयत्रस्याद संपत्तावितिक्रमः ॥ संपत्तावर्घपात्राणामेकैक
स्य त्रयस्त्रयः ॥ पित्रादेः ब्राह्मणाः प्रोक्ताश्चत्वारो वैश्वदेविकाः ॥ वृत्तिका
रः ॥ सत्क्रियां देशकालौ च द्रव्यं ब्राह्मणसंपदः ॥ पंचैतान्विस्तरो हंति त
स्मान्नेहेत विस्तरं ॥ ६ ॥ द्वौ दैवे प्राक्त्रयः पित्र्ये उदगेकैकमेव वा ॥ माता
महानामप्येवं तंत्रं वा वैश्वदेविकं ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ यद्येकं भोजयेच्छ्रा
द्धे दैवं तत्र कथं भवेत् ॥ अन्नं पात्रे समुद्धृत्य सर्वस्य प्रकृतस्य च ॥ देव
तायतनं कृत्वा ततः श्राद्धं समाचरेत् ॥ प्रास्येदग्नौ तदन्नं तु दद्याद्ब्रह्मचा

रिणे ॥ प्रयोगे ॥ ऽथामंत्रणं गतं विप्रं निवारयति दुर्मतिः ॥ ब्रह्महत्यामवा
प्नोति शूद्रयोनिश्च गच्छते ॥ १० ॥ ऽथामंत्रितश्च यो विप्रो भोक्तुमन्यत्र गच्छति ॥
नरकाणां शतं गत्वा चांडालेष्वपि जायते ॥ श्राद्धकर्ता परं श्राद्धं दद्याच्चेद्य
स्तु भुंजते ॥ नरकं प्रतिपद्येते भोक्ता कर्ता तथैव च ॥ भ्रातरौ पितृपुत्रौ च त
थाश्रोत्रियमेव च ॥ द्विजमप्यनधीतारं श्राद्धे यत्नेन वर्जयेत् ॥ भ्रातरौ पि
तृपुत्रौ तु नैकवर्गे निमंत्रयेत् ॥ पृथक्वर्गेषु वा दैवेष्वेतानपि नियोजये
त् ॥ ब्राह्मणं वेदसंपन्नान् भ्रातृपितृसुतानपि ॥ पृथग्वर्गे न भुंजीत विप्रा
न्यद्यप्युत्कचित् ॥ एकैकमपि विद्वांसं तु वर्गे वर्गे नियोजयेत् ॥ दैवेऽपि
तरिवान्यस्मिन् न विप्रं वेदवर्जितं ॥ १९ ॥ अथ श्राद्धदेशाः ॥ उपर्णवे ॥ द
क्षिणाप्रवणे देशे तीर्थादौ स्वगृहेऽपि वा ॥ गृहसंस्कारादिषु संयुक्ते श्रा

द्धं कुर्यात्प्रयत्नतः ॥ परकीयप्रदेशे तु पितॄणां निर्वपेत्तु यः ॥ तद्भूमिस्वामि
पितृभिः श्राद्धकर्म विहन्यते ॥ अटवीपर्वताः पुण्याः नदीतीर्थानि यानि च ॥
सर्वाणि स्वामिकान्याहुर्न हि तेषु परिग्रहः ॥ वनानि गिरयो नद्यस्तीर्थान्या
यतनानि च ॥ देवखातांश्च गर्तांश्च स्वामिनेष्टुं निवेद्यते ॥ पुनः श्राद्धविधिः ॥
प्रमादाद्दत्तं चेत्स्यादग्नौकरणमेव च ॥ अकृतं पिंडदानं हि पुनः श्राद्धं
समाचरेत् ॥ पितृपात्रं चलेत्स्यान्नात्पिता चेद्भ्रमते यदि ॥ स्पर्शे पिंडांश्च
मार्जार पिंडो भिन्नः पितुर्यदि ॥ अग्नौकृते तु नाशो ग्नेः श्राद्धमध्ये भवे
द्यदि ॥ उपोष्य तद्दिनं कर्ता पुनः श्राद्धं परेऽहनि ॥ २३ ॥ भिन्नस्यात्पितृपिंडो स्पि
ताचेद्भ्रमते यदि ॥ अग्नौकृते विनाशो ग्नेस्याच्छ्राद्धं तत्परेऽहनि ॥ आ
पिंडदानपर्यंतं न किंचिदपि वैभवेत् ॥ प्रमादाच्चेद्भवेत्तत्र पुनः श्राद्धं समा

१०५ चरेत्॥२६॥ अत्रविशेषवचनं॥ अकृतेपिंडदानेचपिताचेद्वमतोयदि॥
कृत्वापाकंपुनःकुर्याच्छ्राद्धंतत्रविधानतः॥मार्जारमूषकसंस्पृष्टेपिंडेभि
न्नेपितुर्यदि॥पुनःपिंडाःप्रदातव्याश्वानकुक्कुटमर्दने॥माहादिदेवानाम्ना
स्नेणैवमदेयदि॥सर्वमन्नंसमादायकुर्नेदम्भौतुलौकिके॥प्राणैर्वेना
हुतिंचाहावंतेस्याहुतुर्वस्वरो॥ आकृतिर्जुहुयात्त्रिंशन्मंत्रैःप्राणादिपंच
कैः॥द्वात्रिंशदाहुतीरेवकृत्वापिंडान्प्रदापयेत्॥सर्वेषांशाखिनामेववि
धिरेषउदाहृतः॥सपिंडीकरणेचैवप्रेत[illegible]श्चेद्वमतेयदि॥सपिंडी
करणंकुर्यात्पुनःपाकेनतत्क्षणं॥मासिकेचगयाश्राद्धेप्रत्यब्देचमहालये॥
पिताचेद्वमनंकुर्यात्पुनःश्राद्धंनकारयेत्॥२७॥श्राद्धदिनेतिक्रांतश्चेल्लो
पःश्राद्धानिस्वस्वकाले[illegible]स्युःप्रमादादकृतानिचेत्॥ अपतीतानिनका १०६

र्याणिप्रत्यब्दंमासिकंविना॥८॥सत्यव्रतः॥ॐनमासेषुनित्येषुतथानैमि
त्तिकेषुच॥उत्कर्षश्चापकर्षश्चनकुर्यादष्टकासुच॥ ॥अथजीवत्पिताम
हविषयं॥पितामहेस्थितेयस्यपितायदिविपद्यते॥द्वौपिंडावेकनामा
नावेकश्चप्रपितामहे॥२९॥सत्यव्रतः॥द्वौपिंडौपितृनाम्नैवदद्याज्जीव
त्पितामहः॥प्रपितामहस्यचैकंपितुःप्रत्याब्दिकादिषु॥ अथश्राद्धदि
नेवैश्वदेवः॥संग्रहे॥वह्वावादौदययेचांतेदर्शेमध्येतुकुर्वते॥महालये
पिपिंडांतेवैश्वदेवंचतुर्विधं॥मध्यइतिदर्शे॥ अग्नौकरणानंतरंपृथ
क्पाकेनवैश्वदेवः[illegible]कर्तव्यः॥बलिहरणादिकंश्राद्धांतएव॥तथाचस्मृ
तिः॥पित्र्यार्थंनिर्वपेत्पाकंवैश्वदेवार्थमेवच॥वैश्वदेवंनपित्र्यार्थंनदा
र्शंवैश्वदेविकं॥सत्यव्रतः॥ अग्नौकरणहोमंतुकृत्वाकुर्नेदशाहुती॥

पृथक्पाकेनवै दर्शे विधिरेषउदाहृतः॥ ऽऽपग्नौकरणसंभवे विशेषमा
ह॥ दर्शे विसर्जनाद्वर्वाग्गृत्तराचमनात्परं॥ वैश्वदेवं ततः कुर्याकेचि
द्देवंवदंतिहि॥ ऽऽपनाहिताग्नियोदर्शे कृत्वाश्राद्धंविधानतः॥ पितृशे
षेणवैकुर्याद्वैश्वदेवंततोद्विजः॥ ऽऽपथाहिताग्निविषयं॥ पश्चात्तंकर्मनि
र्वृत्य वैश्वदेवंतुसाग्निकः॥ पिंडयज्ञेततः कुर्यात्पिंडान्वाहार्यकंपुनः॥ ४३॥
प्रत्यब्दे मासिकेचैवश्राद्धंकृत्वाविधानतः॥ तच्छेषेणवैकुर्यात्वैश्वदेवंत
तोद्विजः॥ चशाद्वादिदृष्टकादिष्वपिश्रेयं॥ मांडव्यः॥ यद्येकस्मिन्नहन्येव
श्राद्धानिस्युर्बहूनिचेत्॥ कृत्वाश्राद्धानिसर्वाणिवैश्वदेवंचरेद्बुधः॥ ऽऽप
यदौहित्रश्राद्धं॥ ॥सत्यव्रतः॥ मातामहोविपद्येतयदिचेत्पुत्रवानपि॥
कुर्यान्मातामहश्राद्धंयावद्वैवर्त्ततेपिता॥ कल्पतरू॥ ऽऽपाज्यप्रतिपदाश्रा १०५

द्धंनांदीश्राद्धवदाचरेत्॥ कुर्यान्मातामहश्राद्धंपितरौयस्यजीवत॥ प्रति
पद्याश्विनेशुक्ले दौहित्रएकपार्वणं॥ संगवांतेप्रकर्त्तमंश्राद्धंपितरिजी
वति॥ प्रातःसंगवयोर्मध्ये ऽऽपाज्यस्यप्रतिपद्भवेत्॥ प्रतिपद्याश्विनेशुक्ले
वर्त्तमानेपिमातुले॥ दौहित्रःकुरुतेश्राद्धंसपिंडीःपार्वणेनच॥ व्याघ्रः॥ कु
र्यान्मातामहश्राद्धंप्रतिपद्याश्विनेसिते॥ सपितातुसपिंडंतुजीवत्यपिच
मातुले॥ दौहित्रास्खंत्वयच्छ्राद्धंकचिद्देशेप्रवर्त्तते॥ सर्वत्रनायमाचारोव
दंतिमुनयोविदुः॥ ७५॥ पुत्राभावेपत्न्यभावेपिबहुकर्तृविषयं॥ ऽऽपा
चार्यः॥ पुत्रत्वेबहवोयस्यकर्तृत्वेभ्रातृजादयः॥ यदिस्युः केनकर्तव्या
ऽऽपपुत्रस्यचवैक्रियाः॥ एकएवतुकुर्वीतप्रत्यब्दंप्रेतकर्मच॥ भ्रातृजोज्ये
ष्ठएवापिसत्स्ववेबहुकर्तृषु॥ गर्गः॥ ज्येष्ठश्चेत्संनिधौरस्यादनुजोवा

पिसक्रियां॥ यस्याः प्रीतमायस्य सोपि स्याद्दकुकर्तृषु॥ व्याघ्रः॥ पुत्रत्वे नावि
तोयस्तु प्रीयकाली च पालितः॥ सएव कुर्यात्तत्पद्दं॥ अपुत्रस्य च वैक्रि
यां॥ ७५३॥ इतिश्रीनारायणभट्टविरचितायां धर्मप्रवृत्तौ नानावि
धश्राद्धप्रकरणं॥ ॥ ॥ ॥ अथाशौचप्रकरणं॥ जातकं मृतकं
चैव सूतकं द्विविधं स्मृतं॥ स्रावः पातः प्रसूतिश्च त्रिविधं जातकस्य
तु॥ मासत्रये चतुर्थे स्याद्गर्भस्रावउच्यते॥ पातस्यात्पंचमे षष्ठे प्रसूतिः
सप्तमादिषु॥ माससंख्यादिनं मातुः स्रावे सूतकमिष्यति॥ स्नानेनैव
विशुध्यंति सपिंडाश्चापि वै पिता॥ ५६॥ पाते मातुर्यथामासं तावद्देव दि
नं भवेत्॥ सूतकं तु सपिंडानां पितुश्चैकदिनं भवेत्॥ प्रसूतौ चैव स
र्वेषां दशाहं सूतकं भवेत्॥ क्षत्रस्य द्वादशाहं विट्शूद्रयोः पक्षमासि १०६

के॥ त्रिदिनं यत्र विप्राणां क्षत्रिणां स्याच्चतुर्दिनं॥ वैश्यापंचदिनं तत्र शूद्राणां
च दिनाष्टकं॥ नाभिच्छेदः स्यात्ततः पूर्वं जीवज्जातो मृतेयदि॥ मातुः पूर्णं मतो
न्येषां पितुश्च त्रिदिनं समं॥ मृतस्य प्रसवे चैव नाभिच्छेदनतत्परं॥ मा
तुः पितुश्च सर्वेषां ज्ञातीनां पूर्णसूतकं॥ ५७॥ पूर्णं दशाहमित्यर्थः॥ मृ
तकं मृतके नैव सूतकं सूतके न च॥ शावं न शुध्यते सूती सूत्या शावे
न शुध्यति॥ सूतिरितिजातकं॥ शावं मृतकमित्यर्थः॥ न तुल्यमधिकं
जाद्याद्यावमल्पं भवेद्यदि॥ शुध्यते जातके नैवाधिके तुल्ये स्वकालतः॥
जातके सूतं न तुल्यं नाधिकं तस्माज्जातकाद्यावमल्पं यदि भवेज्जातसूत
केनैव शावं शुध्यति॥ तुल्यमधिकं वा शावं चेत्स्वकालेनैव शुध्यतीत्यर्थः॥
तुल्यं तुल्येन शुद्धा स्यादल्पं चैवाधिके तु॥ शुद्धिरल्पे नाधिकस्य न भवे

सूतकदा च न ॥ दशाहस्तमयादर्वाक् द्वितीयं सूतकं यदि । पूर्वेण सूतकेनैव
व द्वितीयं तु विशुध्यति ॥ रात्रौ चेत्प्रहरे यामे द्वितीयं सूतकं भवेत् ॥ ऊर्ध्वं
दिनद्वयं प्रोक्तमर्धरात्रादधोपि च ॥ ६६ ॥ अर्धरात्रादधोपि चेत्सूतकं त
त्रापि दिनद्वयमित्यर्थः ॥ तृतीयप्रहरे चापि यदि स्यात्सूतकं पुनः ॥ तदा त्रि
रात्रमाशौचं सर्वेषामेव निश्चितं ॥ ६८ ॥ सूतकायां यदाशौचं तथा चै
व निदर्शनं तु ॥ मृतस्य च सूतस्यापि पूर्णमाशौचमिष्यते ॥ यावत्सूतक
मस्पृश्या माता स्नानतः पिता ॥ सर्वेषां तु सपिंडानामस्पृश्यत्वं न सूत
के ॥ ७० ॥ यावदाशौचमस्पृश्यस्तावत्प्रेतस्य वै सुतः ॥ सपिंडास्तावदस्पृ
श्या यावदस्थिसंचयः ॥ यज्ञोपनयनात्पूर्वं पुत्रो यदि विपद्यते ॥ पि
त्रोस्त्रिदिनमाशौचं दशाहाज्जननात्परं ॥ मृतश्चानुपनीतश्चेद् दशाहा

नंतरं यदि ॥ आसन्नं विष्णुमुद्दिश्य चतुर्थेहनि नोजयेत् ॥ पुत्र इत्यत्र कन्या
याः प्रसुप्रजननं ॥ आदंतजन्मतः सद्यः आचूडान्नैवकी स्मृता ॥ त्रिरात्र
माव्रतादेशाद्दिति नेदस्कं गोत्रिणं ॥ मरणं कन्यकायाश्चेद्धाव द्वर्ष
त्रयं भवेत् ॥ सद्यः शुचिः सपिंडानां तदूर्ध्वं मरणेन तु ॥ पुत्रिकाशौचमपि पि
त्रोः पुत्र इव त्रिरात्रमपि गम्यते ॥ ऊनद्विवार्षिकं प्रेतं न दहेन्निखनेद्
भुवि ॥ ७६ ॥ पूर्णे द्विवर्षे प्रेतं वै दहेदित्याह काश्यपः ॥ एकाहमपि न्यूनं स्या
द्विवर्षस्य तु वै यदि ॥ निक्षिपेद्भुवि तं प्रेतं न दाहो नोदकक्रिया ॥ असं
स्कृतः सपिंडानां मरणं श्रूयते यदि ॥ न कुर्यात्स्नानमात्रेण चंद्व्यतिक्रांते
ति सूतके ॥ असंस्कृतसपिंडानामनुपनीतज्ञातीनामित्यर्थः ॥ पंचवर्षं य
दि चेदूर्ध्वं सपिंडो ह्यसंस्कृतः ॥ तत्र स्नानेन शुद्धिः स्यादिति गार्ग्यमनीषि

णः॥ वाग्दानानंतरं यत्र यदि कन्या प्रमीयते॥ आशौचं त्रिदिनं तत्र पितृपक्षो
श्च वैकुले॥८॥ कन्याशौचं विवाहोर्ध्वं पितृगोत्रे विपद्यते॥ पुरुषत्रय
पर्यंत विवाहात्पूर्वमेव हि॥ दत्ता नारी पितुर्गेहे सूयेताथ म्रियेत वा॥ बं
धुर्वर्गस्त्वेकेन शुचिस्तज्जनकस्त्रिभिः॥ जनकग्रहणं॥ मातापितृस्वस्रो
दराणामुपलक्षणार्थं पितृगेहादन्यत्र यदि कन्या प्रमीयते॥ तत्र स्यात्प
क्षिणी पित्रोर्न चान्येषामशौचं भवेत्॥ दशाहात्परतः कन्यामरणं श्रूयते यदि॥
आशौचं तद्दिनं पित्रोर्नान्येषामिति निर्णयः॥ शावाशौचमतान्येषां पित्रोः
शावेन शुध्यति॥ पित्रोः शावमथान्येषां नैवाशौचेन शुध्यति॥ दशाहाभ्यंत
रे पित्रोः बहिश्चेच्छ्रूयते यदि॥ श्रवणादिदशाहांतं पुत्राणां तत्र वै दधा॥७॥
ऊर्ध्वं चेज्ज्ञातिमरणे दशाहाच्छ्रूयते यदि॥ सवासा जलमाक्रम्य स्यादशौ

चं यथोदितं॥ मासत्रये त्रिरात्रं स्यात्षण्मासे पक्षिणी भवेत्॥ अहस्त्वानव
मासर्वागूर्ध्वं स्नानेन शुध्यति॥ श्रुतं बहिर्दशाहाच्चेदपत्यमरणं यदि॥ त
थात्यजं च पुत्रस्य स्नानेन शुध्यति॥ एकदेशे दृदेशोक्तमाशौचं पूर्वसूरि
भिः॥ देशांतरं भवेद्यत्र स्नानेन शुध्यति॥७१॥ देशांतरलक्षणमाह॥
महानद्यंतरं यत्र गिरिर्वा व्यवधायकः॥ वाचो यत्र विभिद्यंते तद्देशां
तरमुच्यते॥ त्रिंशद्योजनदूरं वा प्रत्येकं देशभेदतः॥ प्रोक्तं मुनिभिरा
शौचं सपिंडानामिदं भवेत्॥७२॥ पुत्रविषये॥ पितरौ चेन्मृतौ स्यातां दू
रस्थोपि हि पुत्रकः॥ श्रुत्वा तद्दिनमारभ्य पुत्राणां दशरात्रकं॥ पत्न्या अपि
तथाशौचं भवेदेवं विनिश्चितं॥ पत्न्याशौचं भवेदेवमित्येवं मुनिरब्रवीत्॥
दूरस्थानिधनं भर्तुर्दशाहाच्छ्रूयते बहिः॥ नायक्रियाद्यं पुण्यं पत्न्या

॥ऽ॥सपिपतिस्तथा॥९६॥मातापित्रोर्यथाशौचं दशाहं क्रियते बुधैः॥ऽ॥अनेकेपि
दंपत्योस्तथैकस्याः परस्परं॥पितुर्दशाहमध्ये चेन्माता यदि म्रता तदा॥
दहेन्मंत्राग्निना प्रेतं न कुर्यादुदकक्रियां॥पितृकार्ध्वमेवस्यान्मात्राशौ
चं तु पक्षिणी॥विधायोदकदानादि कुर्यान्मातृक्रियां ततः॥पैत्रिकात्सपिं
डीकरणादूर्ध्वमित्यर्थः॥मातुर्दशाहमध्ये तु म्रतश्चेद्यदि वै पिता॥पितु
र्मरणमारभ्य दशाहं शावकं भवेत्॥एकमेव पितुश्राद्धं कुर्यादेकाद
शेहनि॥ततो वै मातृकं श्राद्धं कुर्याद्द्यादि षोडशं॥१०॥ऽ॥अवशिष्टद
शाहं तं कृत्वा कर्मविधानतः॥मातृकं सकलं चैव सपिंडीकरणं च हि॥
ततः कुर्यात्पितुः पुत्रः षोडशं च सपिंडनं॥तयोस्याद्देककालेवा सपिंडमि
ति केचन॥१॥देशांतरे कृते पित्रोः पुत्रेण प्रेतकर्मणि॥एकस्मिन्नेवका

ले च मरणं श्रूयते तयोः॥दूरंगोप्याचरेत्पुत्रो ह्याशौचमुभयोः समं॥न
कुर्यादेकादशाहे तु तयोः श्राद्धं पृथक्पृथक्॥पितुर्दशाहमध्ये चेन्म
रणं श्रूयते यदि॥कृतक्रियायां मातुश्च पित्राशौचेन शुध्यति॥१२॥ऽ॥अ
संस्कृताया मातुश्चेन्मरणं श्रूयते यदि॥पितुर्दशादिनादूर्ध्वं मातृकं पक्षि
णी भवेत्॥कृत्वा प्रेतक्रियां मादौ मातुरेवाथवा पितुः॥कृतक्रियायां मातु
श्च श्राद्धं स्यात्पितृपूर्वकं॥मातुर्दशाहमध्ये तु पितृश्चेत्कृतकर्मणः॥न
रणं श्रूयते तत्र मातुः कर्म कथं भवेत्॥पितुः श्रवणमारभ्य दशाहं शा
वकं भवेत्॥ऽ॥अशौचानंतरं कुर्यान्मातृकं सकलं स्तुतः॥१३॥ऽ॥अवशि
ष्टं च यत्किंचित्प्रेतकर्माथ वै पितुः॥कुर्याद्द्वादशिकं च श्राद्धमन्यथा कृत
कर्मणः॥ऽ॥अपवित्रं पैतृकं प्रेतकर्म कृत्वाथ मातृकं॥ऽ॥अशौचं पक्षिणी

मातुः कुर्यात्प्रेतक्रियादिकां ॥ देशांतरगते बहुकाले ॥ दूरदेशंगते वा
वार्त्ताहरतः श्रूयते न चेत् ॥ यदि पूर्ववयस्तस्य यावद्द्वादशवत्सरं ॥ ऽप्यत
ऊर्ध्वं प्रेतकर्म कार्यं तस्य विधानतः ॥ कृत्वा षडब्दं त्र्यब्दं वा प्रायश्चित्तं
स्वशक्तितः ॥ प्रेतकार्ये कृते तस्य यदि चेत्पुनरागतः ॥ घृतकुंभेन संस्ना
प्य सर्वौषधिभिरप्यथ ॥ संस्कारान् सकलान्कृत्वा मौंजीबंधनमा
चरेत् ॥ पूर्वपत्न्या सहैवास्य विवाहः कार्य एव हि ॥ ७ ॥ ऽथ द्वादशा
ब्दमवलोकनं ॥ दंपती पितृपुत्रौ च स्वसारौ भ्रातरौ तथा ॥ पितृस्व
मातुलौ चैव भगिनीभ्रातरौ तथा ॥ द्वादशाब्दे व्यतीते तु दूरदेशगतो य
दि ॥ ८ ॥ एतेषामेकमेकोपि नान्यमवलोकयेत् ॥ इत्थं केचिदाचार्या
ऽप्यन्यमवलोकनं ॥ शिवालये वा तीर्थे स्नात्वा ... ज्वाल्य दीप

कोशिवं संपूज्य विधिवद्भौतौ दैवमध्यतः ॥ घृताक्तं स्वमयं पात्रं सजलं
रत्नपूरितं ॥ ज्ञातिर्वैदैर्मंत्रघोषैर्द्विजैस्ताववलोकयेत् ॥ ऽप्याननं चै
कनेकस्य दृष्ट्वा सम्यक् शिवं नमेत् ॥ ब्राह्मणेभ्यो यथाशक्त्या दद्यात्पात्रं
सदक्षिणं ॥ ऽपन्येभ्यो चापविप्रेभ्यो यथावित्तानुसारतः ॥ १३ ॥ तेभ्योपि द
क्षिणां दत्त्वा पूजयेच्च पुनः शिवं ॥ नत्वा देवान् द्विजं स्वर्यमागतस्वस्स
मंदिरं ॥ ततो व्याहृतिभिर्होमं शतमष्टोत्तरं तिलैः ॥ कृत्वाथ भोजयेद्द्वि
जान् यथावित्तानुसारतः ॥ ब्राह्मणैः सह भुंजीत सर्वारिष्टप्रशांतये ॥
इत्थं यः कुरुते विप्रस्तस्यानिष्टं न विद्यते ॥ ऽप्यायुः कामी नरश्चैवमकृत्वाना
वलोकयेत् ॥ पूर्वावलोकितानां तु विधिरेष उदाहृतः ॥ न चैवापूर्वदृ
ष्टानामिति प्राहुर्मनीषिणः ॥ ॥ ॥ ऽथानुगमनं ॥ प्राणांस्त्यजति

यानारीनर्त्तारमनुवैमृतं॥तस्याएव तथाकुर्यात्पितृसंस्कारसत्क्रियां॥अ
ग्निश्चरुस्तथाहोमो ह्युपस्थानं तथैव च॥सकृद्दैवहि कर्त्तव्यो विनापिं
डतिलोदकं॥उत्तरीयंशिलापात्रमग्निश्चैव तथा चरुः॥एकएव भवेत्क
र्त्ता दंपत्योरनुयायिनोः॥नवश्राद्धंसपिंडंचषोडशादिकमेवच॥तयोः
श्राद्धंसुतःकुर्याद्दंपत्योश्च पृथक्पृथक्॥सापत्न्यमातृविषयं॥ ॥सा
पत्न्यमातृमरणेदशाहाद्बहिःश्रुतं॥प्रथमेऽब्दे व्यतीते वा त्रिदिनं वाथपक्षि
णी॥यावत्प्रथमदृष्टस्तावत्त्रिरात्रमाशौचं तदूर्ध्वं पक्षिणीपुत्रवत्याः सा
पत्न्यमातृविषयएव तत्॥अपिशाब्दातीतेऽब्दे त्रिरात्रमुक्तं॥तदपुत्र्या
एव॥तथाच॥पितृपत्न्यामपेतायामपेतायां तुवै यदि॥संवत्सरे व्यतीते
पि त्रिरात्रमशुचिर्भवेत्॥पुत्रस्योपनयनादूर्ध्वंमरणं श्रूयते दि॥दशाहान्त १११

परतो यावदार्धं स्यात्त्रिदिनं तथा॥पुनर्दशाहात्परतो पुनर्दाहो भवेद्यदि॥अने
केऽपिसर्वेषां त्रिदिनं सूतकं भवेत्॥पूर्वाशौचगृहीतानामाशौचंनचविद्य
ते॥गृहीतस्यापि वैकर्त्तुस्त्रिदिनंशावकं भवेत्॥पुत्रो यदि भवेत्कर्त्ता पुनर्द
हनकर्मणि॥अपार्धं प्राक् गृहीतं चेद्दशाहंशावकं भवेत्॥केचिद्विशेषमाहुः॥
ग्राहोपि पूर्वमाशौचंपितुश्चासंस्कृतस्यतु॥दाहादिपुनराशौचं दशाहमि
तिकथ्यते॥पुत्राणामिदमाशौचमन्येषांत्रिदिनं भवेत्॥प्राग्राहिणां तु नै
वस्यात्कर्त्तव्यो त्रिदिनं भवेत्॥१८४॥असपिंडाशौचे पुत्रीगृहेऽन्यावान्य
त्रप्रमृतोपितरो यदि॥दशाहाभ्यंतरे पुत्र्यास्त्रिरात्रं शावसूतकं॥पित्रोर्द
शादिनादूर्ध्वंमरणं दत्तकन्यका॥श्रूयते यदि चेत्तस्याः पक्षिण्याशौचमिष्य
ते॥स्वसृगृहे मृतो भ्राता भ्रातुर्वापि गृहे स्वसा॥अशौचं त्रिदिनं तत्र प

द्विरेव वा परत्र तु ॥ भगिनीसूतकं चैव मातुश्चैवाथ सूतकं ॥ नैव स्याद्भ्रातृपत्न्या
स्तथा च भगिनीपते ॥ मरणं श्रूयते भ्रातुर्दशाहात्परतो यदि ॥ दिनमेकं स्व
सुः प्रोक्तं स्नानं स्याद्भगिनीपतेः ॥ दशाहाद्भगिनी भ्राता मरणं श्रूयते स्वसुः ॥
तस्यैकदिनमाशौचं तत्पत्न्याः स्नानमुच्यते ॥ ९६ ॥ भगिन्यश्चात्मनः पित्रोर्मा
तामहश्च तत्सुतः ॥ म्रियते दत्तकन्यायाः स्नानं तेषां तथोच्यते ॥ अपस्यार्थः ॥
आत्मनो भगिन्य मातापित्रोर्भगिन्यः मातामहश्च कारान्मातामही तत्सुत
इति मातामहसुतः ॥ एते म्रियंते चेद्दत्तकन्यायाः विवाहितायाः स्नानमा
त्रमेव ॥ दत्तकन्यायां मरणे तेषामिति भगिनीत्रय मातामह मातामहिमा
तुलानामपि स्नानमात्रमेवेत्यभिप्रायः ॥ पितृस्वसुः पतिर्मातृस्वसुर्भर्त्तरि
तो यदि ॥ दशाहाभ्यंतरे स्नानाच्छुद्धिरूर्ध्वं न किंचन ॥ मातामहो मातुल

श्च म्रियते वाथ तस्त्रियः ॥ दौहित्रो भागिनेयश्च पितुर्मातुश्च वै स्वसा ॥ स्वगृ
हे त्र्यहमाशौचं परतस्यात्तु पक्षिणी ॥ कृतं च कुहि दशाहाश्चे स्नानेनैव विशु
ध्यति ॥ ५३ ॥ स्वगृह इति अपाशौचिनो गृहं न मृतस्य गृहं ॥ जामाता श्वशुरश्च स्व
म्रियते स्वगृहे यदि ॥ अपशौचं त्रिदिनं तत्र परवेश्मनि पक्षिणी ॥ श्रोत्रिया
चार्यशिष्यर्त्विक् उपाध्यायश्च वै गुरुः ॥ मित्रश्चैव सहाध्यायी मृतश्चेत्स्वगृहे
त्र्यहं ॥ स्वगृहीत्परगृहमपि गृह्यते ॥ परगृहे पक्षिणी तूक्तत्वात् ॥ मरणं
त्वसपिंडानां दशाहाद्बहिः श्रुतं ॥ सद्यःस्नानेन शुद्धिः स्यादिति प्राहु
र्मनीषिणः ॥ अपसपिंडानपि ज्ञातयोज्ञातयो न भवंती त्यर्थः ॥ तस्यैव यस्स
यत्नोक्तमाशौचं चान्यगोत्रिणां ॥ न वेत्त्येवाथ तत्पत्न्या इत्येवं मुनयो विदुः ॥
अपथपक्षिण्यादिलक्षणं ॥ द्विदिवारात्रिरेका च पक्षिणी त्वभिधीय

११२

ते॥ ऽअहोरात्रमितिप्रोक्तंनैषीकीत्वभिधीयते॥ ऽअस्रायमहरेवस्यास्त्रघ
स्तत्काउच्यते॥ एवंविचार्यनिर्णीतमाशौचंतुमनीषिणः॥१८०॥ ऽअथातु
रस्नानं॥ ॥ ऽआतुरेतुसमुत्पन्नेदशवारमनातुरः॥ स्नात्वास्नात्वास्पृशे
देनमातुरःशुद्धिमाप्नुयात्॥ ज्वराभिभूतायानारीरजसाचपरिप्लुता॥
कथंतस्याभवेच्छौचंशुद्धिःस्यात्केनकर्मणा॥ चतुर्थेहनिसंप्राप्तेस्पृशेदन्या
तुतांस्त्रियं॥ सासचैलावगाह्यापःस्पृष्ट्वास्नात्वापुनःपुनः॥ ६३॥ दशद्वा
दशवाकृत्वाह्याचमेच्चपुनःपुनः॥ ऽअंतेचवाससांत्यागःस्नात्वाशुद्धाभवे
त्तुसा॥ रजस्वलामरणं॥ पंचभिःस्नापयित्वातुगव्यैःप्रेतांरजस्वलां॥
वस्त्रांतरवृतांकृत्वातांदहेद्विधिपूर्वकं॥ सूतिकायांमृतायांतुकथं
कुर्वंतियाःक्रियाः॥ कुंभेसलिलमादायपंचगव्यंतथैवच॥ पुण्यर्भिरि ११२

भिमंत्र्यापोवाचाशुद्धिंजनेत्ततः॥ तेनापिस्नापयित्वातुस्नानंकुर्याद्यथाविधिः॥
ऽअन्यपक्षः॥ दशाहाभ्यंतरेचैवम्रियतेचेत्प्रसूतिका॥ कथंतस्याभवेच्छुद्धि
र्दाहकर्मकथंभवेत्॥ [illegible] शूर्पेणस्नापयेद्विप्रोदशवारंततोजलैः॥
पंचपल्लवसंयुक्तैःपंचगव्यैःकुशोदकैः॥ कारयित्वाततस्नानंमभिषि
च्यकुशोदकैः॥ दाहयित्वाविधानेनमंत्रवत्सेतमेधिकं॥ ऽअथगर्भिण्या
मरणं॥ प्रवक्ष्यामिक्रमेणैवशौनकोहंद्विजन्मना॥ गर्भिण्यातुमृतायां
वैकथंकुर्वंतिमानवाः॥ गर्भिण्यामरणेप्राप्तेषण्मासाभ्यंतरेयदि॥ सहैवद
हनंकुर्यान्नछेदनकारयेत्॥ प्रेतश्मशानंनीत्वाथभर्तारिपुत्रएवच॥
छेदयेदूर्ध्वषण्मासाऊर्गर्भिण्यामरणंयदि॥ नाभेरधोवामभागेगर्भच्छे
दोविधीयते॥ शनैस्तुछेदयेद्भर्तापुत्रोवाप्यन्यएवच॥ ९३॥ सगर्भा

र्भां मृतायां तु संस्कुर्यादुदकेन तु ॥ आपो हि ष्टादिभिर्मंत्रैः प्रोक्ष्य गर्भसमासि-
नं ॥ नीलावरभरणानं षण्मासाद् ऊर्ध्वं न त्रीनि वारयेत् ॥ शिशुमादाय जीवं-
तं दापयेत्स्तनमन्यथा ॥ यत्तत्स्तन इत्यनया व्याहृत्या गर्भमाचरेत् ॥
उदरं चाव्रणं कृत्वा पृषदाज्येन पूरयेत् ॥ मृद्भस्मकुशगोमूत्रैरा-
पो हि ष्टादिभिस्त्रिभिः ॥ स्नापयित्वा विधायान्यवस्त्रं तच्चाथ तां दहेत् ॥
मृतोपत्तौ दशाहे स्त्री सूयते यदि जन्मवला ॥ सूतकास्तु द्वितीया यथाकाले
स्नात्वा सूत्रं विमोचयेत् ॥ ८ ॥ सूत्रं मंगलसूत्रमित्यर्थः ॥ महानद्यः ॥
गोदावरी भीमरथी कृष्णा वेण्णी सरस्वती ॥ तुंगभद्रा सुप्रयोगा का-
वेरी सप्त नामका ॥ ८९ ॥ दुग्धोनबीना रेवा वारिशिता कलस्वना ॥
एता ऽपि महानद्यः सह्यमूलादि निर्गताः ॥ ॥ अथ पर्वत ॥ ॥

श्रीशैलो हिमवान् मेरुर्मैनाको मलयस्तथा ॥ ऋषभः कूलकूट
श्च महेंद्रो द्रोणसंज्ञकः ॥ चित्रकूटस्त्रिकूटश्च हेमकूटस्तथैव
च ॥ गोवर्धनश्च गोकर्णो नीलश्च ककुभस्तथा ॥ सह्यो विंध्यश्च मं-
दारो विख्याताः पर्वता ऽपि ॥ ततश्चैव तथान्ये ते ख्याता ये चान्ये गिरिसं-
ज्ञकाः ॥ महानद्यः पर्वताश्चोक्ताः ॥ ॥ अथ दुर्मरणं ॥ विद्युतोया-
ग्नि चांडाल सर्पपाश द्विजा ऽपि ॥ वृक्षव्याघ्रपशुभ्यश्च मरणं पाप-
कर्मणां ॥ आत्मानं घातयेद्यस्तु विषशस्त्रादिना यदि ॥ स्वेच्छया मृ-
त्युमाप्नोति स याति नरकं ध्रुवं ॥ ८६ ॥ द्विपेदस्थी निगंगायां शरी-
रं वाप्य संस्कृतं ॥ नदीष्वन्यासु वा तीर्थे ऊर्मितस्य मृतस्य च ॥ वर्षा-
दूर्ध्वं न वेत्तस्य प्रायश्चित्तं विधानतः ॥ नारायणबलिं कृत्वा पर्णशरा

विधिमाचरेत् ॥ प्रेतकर्म ततः कुर्याद्दाहादि सर्वं च तत् ॥ षोडशादि
सपिंडं च तदा तस्योपतिष्ठति देशकालनयाद्वापि सद्यः कर्त्तुमुपक्र
मेत् ॥ प्रायश्चित्ताय द्विगुणं विधायार्ध्वदेहिकं ॥ मृतस्यानि
ष्टयाः सद्यः कर्त्तव्याः प्रेतसत्क्रिया ॥ प्रायश्चित्तं विधिं कृत्वा नैवेष्ट
यामृतस्य तु ॥ शास्त्रादि नाहते सप्तदिनाद्वाऽह्नि तोयदि ॥ नवे
दुर्मृणं प्राहुरित्येवं पूर्वसूरयः ॥ ॥ अपस्नाता चोपकुला च हस्ता नंत
पा द्विजः ॥ एवं विधस्य विप्रस्य सर्वथा सूतकं न वेत् ॥ व्याधितस्य
कदर्यस्य ऋणग्रस्तस्य सर्वदा ॥ क्रियाहीनस्य मूर्खस्य स्त्रीजित
स्य विशेषतः ॥ व्यसनासक्तचित्तस्य पराधीनस्य नित्यशः ॥ श्रा
द्धत्यागविहीनस्य नस्मीतं सूतकं न वेत् ॥ स्वाध्यायजपहोमादि ११५

विनाशे वर्जयेत्सदा ॥ स्वा ॥ संध्यां तु मनसा कुर्यादर्घ्यमात्रममंत्र
कं ॥ ऋत्विजां दीक्षितानां च यज्ञियं कर्म कुर्वतां ॥ नैवाशौचं न वे तेषां
पितुश्च मरणं विना ॥ जनने मरणे चैव नाशौचं ब्रह्मचारिणं ॥ पित्रो
र्मरण एव स्यादाशौचं ब्रह्मचारिणं ॥ ॥ अथास्थिशुद्धिः ॥ अथास्थिशु
द्धिं प्रवक्ष्यामि पंचामृतकुशोदकैः ॥ मृज्जलेन गोमयेनैव संलिप्य प्रो
क्षयेज्जलैः ॥ दशवारं निमज्यासु प्रतिप्रणवसंयुतः ॥ पंचगव्यैस्त
संशोध्य न द्यातीर्थादिके पि वा ॥ १५०० ॥ केशावद्धैश्च संप्रोक्ष्य च
तुर्विंशतिनामभिः ॥ हेमरौप्यकिंकरनाद्यैः संयुक्तानि चकारयेत् ॥
वेष्टताम्रपात्रेण ह्यथवा मृगचर्मणा ॥ सुसंस्कृतानामेवास्थ्नामसंस्पृ
श्यत्वं न विद्यते ॥ असंस्कृतानि चास्थीनि न स्पृशेद्ब्राह्मणः क्वचि

त्॥ ॥अथास्थिनिक्षेपः॥ यावदस्थि मनुष्याणां गंगातोये च तिष्ठति॥ ॥
तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते॥ दशाहाभ्यंतरे वापि गंगायां स्था
पितं यदि॥ अर्धोदके मृते यावत्तावत्पुण्यमवाप्नुयात्॥ वत्सरा [illegible] ध
मादर्वाक् [illegible] तीर्थे चास्थीनि निक्षिपेत्॥ विना गंगां विनास्थीनि द्वितीये
न विनिक्षिपेत्॥ स्नानं कृत्वाथ संप्रोक्ष्य स्थाप्य केशवादीश्च नामभिः॥
प्रक्षाल्य पंचगव्यैश्च पुष्पैः सहमुपार्जयेत्॥ ६॥ धेनुं दत्वाथ विप्राय
लब्ध्वाज्ञां सुसमाहितः॥ उद्धरेत् पितृनामानि सुसंकल्प्य यथावि
धिः॥ अघमर्षणपूर्वेण धर्माय इति नमोस्तु ते॥ विसर्जयेज्जलेस्थी
नि नमो नारायणाय च॥ ॥अथ गुर्वादिलक्षणं॥ निषादीनि कर्मा

णि यः करोति यथाविधिं॥ संभावयति चान्नेन स विप्रो गुरुरुच्यते॥
कुलवृद्धाः समायातो वंशो यस्य परस्परः॥ पुरोहितः स विज्ञेयः स
र्वसंस्कारकर्मसु॥ उपानीय तु यः शिष्यं वेदमध्यापयेद्द्विजः॥ सक च ४
ल्पं सरहस्यं च तमाचार्यं प्रचक्षते॥ एकदेशं वेदस्य वेदांगान्यपि वा य
५ मु दि॥ योध्यापयति वृत्यर्थं उपाध्यायं प्रचक्षते॥ अग्न्याधेयं पाकयज्ञ
मग्निष्टोमादिकान्मखान्॥ यः करोति वृतो यस्य स तस्य ऋत्विगिहोच्य
ते॥ पितैव गुरुरित्येवं तत्रैव पुरोहितः॥ आचार्यान्वेदवांश्चैव
गुरुत्वं स्याच्चतुर्ष्वपि॥ १७१६॥ इति नारायणभट्टविरचितायां ध
र्मप्रवृत्तौ आशौचप्रकरणं॥ ॥ अथ श्राद्धविधिरभिधीयते॥ ॥

तत्र कर्मनियमानाह ॥ दंतधावनतांबूलतैलाभ्यंगमभोजनं ॥
रत्यौषधपरान्नं च श्राद्धकर्त्ता विवर्जयेत् ॥ दंतधावनमभ्यंगनख
केशनिकृंतनं ॥ कर्त्ता कुर्वीत पूर्वेद्युर्भोक्ता चैव परेहनि ॥ पुनर्भोजन
मभ्यंगंभाराम ध्वनिसंगमं ॥ दानं प्रतिग्रहो होमं वर्जयेच्छ्राद्धकृद्द्वि
जः ॥ शुची निमंत्र्य द्वौ दैवे त्रीन् विप्रान् पितृकर्मणि ॥ दैवे पित्र्ये पवैकैकं
सपिंडीकरणं विना ॥ १९२ ॥ सायमौपासनं कृत्वा स्वयं भुक्त्वा ततो द्वि
जान् ॥ उपगम्य स्वयं शिष्यः सुतो वा श्रद्धयान्वितः ॥ श्राद्धं श्वो न वि
ता तत्र न वह्निर्दीयतां क्षणः ॥ एवमामंत्र्य नियमो मनोवाक्कायकर्मभिः ।
भोक्तुर्भोजयितुश्चैव ब्रह्मचर्यमतः परं ॥ श्राद्धाहे पवा कुर्वीत पूर्वे

द्युर्यद्यसंभवे ॥ परेद्युरपवा प्रातः कुतुपे वा निमंत्रयेत् ॥ दत्वा दैवक्ष
णं चादौ पित्र्ये चैवापसव्यतः ॥ स्नात्वा माध्याह्निकीं संध्यां कृत्वा क्षय
निमंत्रयेत् ॥ नतमित्यादिकान्मंत्रान् ब्राह्मणैः सह संपठेत् ॥ ॥
प्रायश्चित्तानिमित्तं तु सूक्तं यच्च तिलोदकं ॥ कुर्याच्छ्राद्धेषु सर्वेषु
तीर्थे नैव कदाचन ॥ ब्राह्मणैर्मंत्रपूतैश्च हिरण्यं सकुशैर्जलैः ॥
सर्वेमन्युकृते द्वेषे श्रम ततः शुद्धे हसंशयः ॥ ब्रह्मदंडार्घमादाय
हिरण्यं सकुशं तिलं ॥ त्रिः प्रदक्षिणमादाय समस्तेपि पगन्द्विजान् ॥
द्रव्यं निवेद्य विप्राणां पुनर्वायः स्वशक्तितः ॥ ते निश्चैव लग्ने दाशन
नोवाक्कायकर्मभिः ॥ नत्वा पितरमुद्दिश्य श्राद्धं चामुकसंज्ञकं ॥ क

त्तानिमंत्रितांपृष्ट्वाप्रत्युचुस्ते तथेवतु ॥ द्विराचम्य ततः कर्त्ता प्राणायाम
मथाचरेत् ॥ पूर्ववद्देवसंकल्पंप्राचिनावीत्यतःपरं ॥ नामगोत्रे समुच्चा
र्यकर्यंचश्राद्धकर्मणि ॥ प्रेतकर्माणि गोत्रादिनामसंकीर्ये द्विजः ॥ १५३ ॥
संबंधंनामगोत्राणि रूपंचैवानुवाहयेत् ॥ एवंसर्वत्रनामादितैल्लेसा
दंजनेपिच ॥ संकल्पेचासनेचार्घ्ये पिंडेचाछादने तथा ॥ पत्रेचावाह
नेह्यध्येनमान्येष्वसमाचरेत् ॥ पितॄणांचैवदेवानामन्नेनंहविषायथा ॥
सद्यः श्राद्धविधानेन करिष्येयुष्मदाज्ञया ॥ देवेतृणं ततोदद्यात्सव्ये
नैवतुदैविकं ॥ पितृणामपसव्येनसर्वंस्यात्पैतृकंचयत् ॥ गोमये
नैवकुर्वीत प्रांगणेमंडपद्वये ॥ श्राद्धकालेचविप्राणांपादप्रक्षालना
यत्र ॥ मंडलंचतुरस्रंस्याद्देवेप्रादेशासंमितं ॥ वितस्तिः पैतृके दत्तं ११८

तयोर्मध्येषडंगुलं । देवार्थेमंडलेप्रागग्रोनिक्षिप्यद्वौ कुशौयवान् ॥
गंधपुष्पैक्षिपेत्पित्र्ये दक्षिणाग्रान्कुशान्तिलान् ॥ मंडलात्पश्चिम
देशे ब्राह्मणैः स्वागते सति ॥ तत्रैवविसृजेत्पाद्यंक्षालनंमंडलोपरि ॥
दद्यान्मंत्रसमुच्चार्यदेवेपि पित्रिकर्मणि ॥ दत्वापाद्यंपठेन्मंत्रंशन्नोदे
वीरभिष्टये ॥ पादमूलेपितुस्थानं पादमध्येपितामहः ॥ प्रपितामहस्तुपा
दाग्रेपादंप्रक्षालयेत्क्रमात् ॥ शीर्षेस्वस्य जलंशीर्षेतिनस्थानाद्विनिर्ग
तान् ॥ दक्षिणांसंस्पर्शेत्कर्त्ता ब्राह्मणेमुखमीक्षते ॥ कर्त्ता चम्यकुशा
न्नुमौविसृज्याथद्विराचमेत् ॥ विसर्जेयुर्द्विजाद् र्भानाचम्यस्वस्य
मंडले ॥ ईशान्यामाचमेत्कर्त्ता मंडलाछ्राद्धकर्मणि ॥ देवाश्चैव

ततः पूर्वे पितृविप्रांस्तथोत्तरे ॥४९॥ देवे कर्मण्युदक्संस्थाप्राङ्मुखा
नुपवेशयेत् ॥ उदङ्मुखास्तथा पित्र्ये प्राक्संस्थानुपवेशयेत् ॥ प्राणा
नायम्य संकल्पस्वयं चैवोपवित्रपत् ॥ ततस्तिष्ठे करिष्येहं प्रक्रांतं श्राद्ध
कर्म च ॥ प्राचीनावीत्यपहता इति मंत्रं समुच्चरन् ॥ नैरृतिं दिशमारभ्य
सर्वदिक्षु क्षिपेत्तिलान् ॥ पितॄणां पुरतः श्राद्धमंत्रेणोदीरतामिति ॥
उदक्संस्थं तथा दैवे गायत्र्या प्रोक्षयेद्द्विज ॥५०॥ संस्मृत्य पुंडरीकाक्षं
पाकादि प्रोक्ष्य वारिणा ॥ श्राद्धन्न मौ गयां ध्यात्वा प्राचीनावीत्युदङ्मुखा ॥
उपविष्टः स्वदेशेतानदेवानामपि सन्मुखः ॥ ऽपासनादि यथाचारः कर्म
कुर्यात्तथैव च ॥ देवानां दक्षिणे दद्याद्वामभागे यथोचितं ॥ ऽपर्घ्यस्या
वाहनात्पूर्वं पश्चाद्वावाहनं भवेत् ॥५३॥ यथाचारस्तथा कुर्याद्ब्राह्म

कारी निवेदयेत् ॥ विश्वेदेवास इत्यस्य द्विरावृत्तिर्निवेदिह ॥ विश्वेदेवाः शृणु
तेति सकृन्मंत्रमुदीरयेत् ॥ ऽपागच्छंतु महाभागा विश्वेदेवा महाबलाः ॥
ये यत्र विहिता श्राद्धे सावधाना भवंतिते ॥ ऽपर्घार्थं द्वे समासाद्य दैवे पा
त्रे यथोदितं ॥५६॥ सौवर्णे राजते पात्रे तदभावे च पर्णके ॥ त्रीणि चैवार्घ्य
पात्राणि पर्णान्यामुनपत्र तु ॥ दैवे पित्र्ये च पर्णान्यामर्घ्यपात्राणि कारयेत् ॥
पर्णयोरेकतोमर्त्येकत्वात्तानतः क्रमात् ॥ भविशांति यथापात्रे सम्मुखा
न्यंगुलानि तु ॥ मानं स्यादर्घ्यपात्राणां दैवे पित्र्ये च कर्मणि ॥ देवानामर्घ्य
पात्रं स्याद्बहुरंगुलविस्तृतं ॥ उन्नतं वाप्यवृत्तं वापेतृकें कुशलिर्पचकं ॥
ऽपधः प्रसार्य भागाग्रो ह्युदक्संस्थाकुशोच वै ॥ द्वौ द्वौ तु न्यग्बिलस्याता
मर्घ्यपात्रे तथोपरि ॥ गायत्र्या प्रोक्ष्य चोत्तानैः कुर्यात्पात्रे यथपैत्रके ॥ उप

१२०

रिक्तामधः कुर्याद्वधस्यां च तथोपरि ॥ शन्नो देवीति मंत्रेण सकृदुच्चार्य पूर
येत् ॥ प्रतिपात्रे यवोसीति मंत्रांते निर्वपेद्यवान् ॥ ६३ ॥ गंधपुष्पफलादी
निसंक्षिपेदर्घपात्रयोः ॥ संपन्ने देवपात्रे तु स्वाहार्घ्या चेत्यथाब्रवीत् ॥ यदि
व्यापश्यतिमंत्रे दद्यादर्घं पृथक्पृथक् ॥ गंधमाल्यांकुरादीनि कांडानुसम
र्पयेद्यथा ॥ देवार्चा दक्षिणादिस्यात्पादजान्वंसमूर्धसु ॥ शिरांसजानुपा
देषु वामांगादिषु पैतृके ॥ ६६ ॥ अर्चतथार्चतायचादृजये दक्षे तैः क्रमात् ॥
गंधपुष्पैर्धूपदीपैर्वासांसाभरणानि च ॥ दद्याद्वासांसि मंत्रेण युवासु
वासा इत्यृचा ॥ दत्वा पितृभ्यो वासांसि पश्चान्मंत्रं समुच्चरेत् ॥ पूजयेद्वि
धिवत्तत्र ततोनुज्ञां द्विजातिनां ॥ गृहीत्वा ह्यपसव्येन करिष्ये पितृ
पूजनं ॥ प्राचीनावीतपो दद्यात्तिलकर्मप्रदक्षिणं ॥ दर्भान्द्विगुणभुग्नान्

१२०

यास्तु दत्वैषामासनेषु च ॥ ७० ॥ आवाहयेति तत्स्तेषु विप्रेषु विधिवत्क्रमा
त् ॥ उशंतस्त्वेति मंत्रं तु प्रतिपितरमुच्चरेत् ॥ अपो दत्वाथ दर्भेषु ह्यर्घपात्राणि
वै क्रमात् ॥ पूर्वदक्षिणकाग्राणि ह्याग्नेयप्रवणानि तु ॥ आस्तीर्य पूर्ववद्दर्भान
पश्चैव तथोपरि ॥ गायत्र्या तानि संप्रोक्ष्य कृत्वा तानानि पूर्ववत् ॥ ७३ ॥ तैजसे
श्मनमये पात्रे मृन्मये तर्हि ते कुशे ॥ एतद्व्येषु चाग्नेयी दिक्संस्थेषु ततः परं ॥ उ
त्तानेष्वपसव्येन तेषु वै निर्वपेत्तिलान् ॥ पूरयेदुदकं तेषु पित्रपात्रादिषु त्रिषु ॥
निषिच्यापोनुमंत्र्याथ शन्नो देवीरभिष्टये ॥ अनुमंत्रे सकृत्कार्यस्तिलोसीति आ
वपेत्तिलान् ॥ ७६ ॥ आवृत्तिः प्रतिपात्रं स्यान्मंत्रस्याहस्तु नेष्यते ॥ गंधपुष्पा
णि चैतेषु पात्रेषु प्रक्षिपेदथ ॥ स्वधार्घ्या इत्यपोर्घ्यार्था उपवीति निवेदयेत् ॥
अन्या आपः प्रदद्यात् क्षिप्रपाणिस्ततः परं ॥ अर्घ्यस्य शेषमादाय दक्षिणेन तु पा
णिना ॥ सव्यहस्तं गृहीतेन निनयेत्पितृतीर्थतः ॥ त्रिभिः पितरिदं तेर्घ्यमि

तिपाणिः कुशमात्रं ॥ दत्वार्घ्यं पितृहस्तेषु पश्चान्मंत्रं समुच्चरेत् ॥ या दिव्या
इत्यनेनैव हस्ते हस्ते पिधापयेत् ॥ पितृपात्रे प्रसिंच्यार्घ्यशेषं पात्रे द्वयेस्थि
तं ॥ अपनक्ति पुत्रकामस्ते मुखमेकेकृते जले ॥ दत्वार्घ्यं संस्रवास्तेषां पात्रे
कृत्वा विधानतः ॥ पितृभ्यः स्थानमासीनं न्युब्जपात्रं करोत्यथा ॥ ८३ ॥ न्युब्जि
तं पितृपात्रं स्यादासमाप्तेर्न चालयेत् ॥ उत्तानं वा तृतीयेन पिहितं तं न चा
लयेत् ॥ नोद्धरेत्प्रथमं पात्रं पितृणामर्घ्यपातितं ॥ आवृतास्तत्र तिष्ठंति पि
तरः शौनकोब्रवीत् ॥ उद्धृतं यदि तत्पात्रं वीक्षितं वा यदा भवेत् ॥ अप
भोज्यं तद्भवेच्छ्राद्धं क्रुद्धैः पितृगणैर्गतैः ॥ ८६ ॥ प्राचीनावीत्यपो दत्वा पितृ
हर्वं तिलैः क्रमात् ॥ अर्चयेत्पितॄरस्मान्नमो व इति मंत्रतः ॥ प्राचीना
वीत्यथेदानीं गंधमाल्यं सधूपकं ॥ दीपं वस्त्रं यथाशक्ति दैवं वार्यंतरं त

था ॥ कुर्वीत भोजनार्थं वा मंडलानि यथाक्रमं ॥ दैविके चतुरस्रं तु पितृ
वृत्तानि वै यतः ॥ क्षिपेद्दैवे यवान्दर्भौ पैतृके सकुशान्तिलान् ॥
मंडले दैविके पात्रे सौवर्णे राजतान्यथा ॥ तदभावे सुपर्णानां भाजना
नि न्यसेद्बुधः ॥ आग्नेयादि पर्वं स्तीर्य पितृपूर्वं तिलोदकैः ॥ कुशैस्ति
लैर्भस्मना द्भिर्मध्येमध्ये जलेन कु ॥ करशुद्धिं ततः कुर्यात्ततो यं मं
डले [illegible] क्षिपेत् ॥ ८७ ॥ देववायवायस्मान्न परिषिंचेत्कालेन
तु ॥ कुशाः पात्रे यवैश्चैव भस्मना परिशोधनं ॥ पितृयज्ञाच्चरेणान्नं
तमुद्धृत्याभ्यज्य सर्पिषि ॥ अग्नौ करिष्य इत्येतान्पृष्ट्वोक्ते क्रियतामिति ॥
८८ ॥ अग्नौ करिष्ये कुरवै कुरवाणीति वा पितॄन् ॥ क्रियतां तैः कुरुष्वे
ति कुर्वीत्युक्ते यथाक्रमं ॥ प्राचीनावीति नैव स्यादनुज्ञा लाङ्गुतीद्वयं ॥

सोमायेति तु मंत्रेण सांग्रहण्यग्नौ जुहुयाद्धविः॥ अग्न्यभावे तु गृह्य स्य जुहु
यात्पितृपाणिषु ॥ अपसव्ये पितृपात्रेषु हुतशेषं तु यद्धुतं ॥ [illegible] ॥ कुशोरा
ऽंगृहीत्वा तु मूर्धानं द्विज इत्यृचा ॥ देवपूर्वाणि सर्वाणि भाजनान्यभिधार
येत् ॥ अपामास्त्रियादिकान्मंत्रान्स्तु क्तानि वर्जयन्स्वयं ॥ सव्येनैव ततोऽन्नादि
विधिनापरिवेषयेत् ॥ अन्नं च पायसं भोज्यं घृतं च व्यंजनादिकं ॥ सूपमंते
प्रदातव्यं सर्वस्माद्देवपूर्वकं ॥ कर्ता दक्षिणतो देवे पायसादि द्रव्यं च यत् ॥
तथाच वामतः स्वस्य पैतृके परिवेषयेत् ॥ देवपात्रे स्थितं चान्नं गायत्र्याचाभि
मंत्रयेत् ॥ उद्दिश्यमानं विप्रेभ्यो दास्यमानमथापि वा ॥ दत्वा जपेत्ततो मं
त्रं ये देवासो दिवीत्यथ ॥ पितृभ्यो पितथा दत्वा ये चेह ति जपेदथ ॥ २०० ॥ ॥
तिष्ठन्कुर्यादुपस्थानं देवतान्यइति क्रमात् ॥ नमेदित्यादिभिर्मंत्रैः ॥

सव्ये वद्विजाः स्मृतिः ॥ तिथिवारादिकानुक्त्वा गृहीत्वा सतिलान्जलं ॥
पितृन्देवान्समुद्दिश्य क्रियमाणेन वै मया ॥ श्राद्धानेव पितुश्चास्मात्ति
तृणं चैव मे वहि ॥ ब्रह्मलोका निवासो स्तु निनयेत्सतिलंजलं ॥ ब्राह्मणैः
प्रोक्तपि वास्त्वन्नं गायत्री समुदीरयेत् ॥ परिषेचनमन्नस्य कारयेद्देवपूर्व
कं ॥ चित्रगुप्तबलिं चैव न दद्याच्छ्राद्धभुग्द्विजः ॥ अन्नेन वाथ वाऽन्येन जले
नान्नेन वापि च ॥ तृप्त्येवापोशनार्थं हि पित्रादि द्विजपाणिषु ॥ निनयेत्सु
जलं चाथ सव्येनैव तु दैविकं ॥ सकृदु [illegible] क्त्वा तु गायत्रीं पित्रादिषु च
वै मधु ॥ भोजने चापसव्येन [illegible]तु देयं सव्येन दैविकं ॥ तिष्ठन्नेव स्म
रेत्स्मादि इशानादि नु दद्भ्युरवः ॥ तत्सद्देवान्न तं चास्तु जुषध्वं तु यथासु
खं ॥ उत्क्रामन्तो पस्तरणमसी स्वाहा पिबेदथ वा ॥ वाग्यतो भोजनं कुर्युः

लीर्बर्धं यत्नाद्यथारुचिं ॥ भुंजानान् श्रावयेद्विप्रान् रक्षोघ्नान्पितृलिंगका
न् ॥ पुराणानि पवित्राणि रुचोः गिता पितृस्तुतौ ॥ १३ ॥ यावदुष्णं भवेदन्
नं यावद्भुंजंत वाग्यता ॥ पितरस्तावदश्नंति यावन्नोक्ता हविर्गुणाः ॥ भो
जनस्य तु पर्याप्तं किंचिद्देयं ततोधिकं ॥ यद्यन्नं भुक्ते ततः किंचित्किंचिदु
च्छिष्टभागिनां ॥ इष्टात्त्वेषु विप्रेषु गायत्रीं समुदीरयेत् ॥ तृप्तास्थ इति
तान्पृष्ट्वा देवांश्चाथ पितॄनपि ॥ तृप्तेषु श्रावयेद्विप्रो मधुवाता ऋताय
ते ॥ अप[illegible]हन्निति च तान्विप्रान् संपन्नमिति पृच्छतः ॥ क्रियतामन्न
शेषं किं तेचेष्टैः सह भुंजतां ॥ तद्वाक्स्वीकृत्य सर्वस्मात्किंचित्किंचित्कृतां
चयेत् ॥ सर्ववर्णैकमन्नाद्यमानीयाश्चाप्यवारि समुत्सृजेद्भुक्तवता १२३
मग्रतः प्रकिरेद्भुवि ॥ पुरतश्चातिलान्दर्भान्क्षिप्तोद्यापः पितृभोजनात् ॥

येनाग्निदग्धा मंत्रेण तुभ्यमन्नं प्रकिरेदथ ॥ २८ ॥ पितृयज्ञचरोरन्नं दक्षि
णे प्रक्षिपेदथ ॥ यजमानकुलेजाता इति मंत्रं समुच्चरेत् ॥ यद्यन्नं भुक्ते ततः
किंचित्किंचित्पृथक् पिंडार्थमुद्धरेत् ॥ माषाः सर्वत्र वर्ज्याः स्युः दैवे पित्र्ये च कर्मणि ॥ प्रेत
पिंडेन चाग्राह्या इत्येवं शौनकोब्रवीत् ॥ उत्तराचमनात्पूर्वं पिंडदानं भवेद्धि हि ॥ पश्चा
द्यापि वदंत्यन्ये केचिद्ब्रह्मविदो जनाः ॥ पिंडदानमनीचां तेषां चांतेष्वथवा भवेत् ॥ अ
नौ निनयनाद्यंते पितृयज्ञं समापयेत् ॥ २९ ॥ सान्निध्ये नैव गृह्याग्नेरथवोच्छिष्टस
न्निधौ ॥ पिंडदानं न वेच्चैव वक्ति कारवचो यथा ॥ अपर्वाग स्माह्निरखेत्स्मेन लेखाप
हता इति ॥ अपसुहता मवस्तीर्य सकृदाच्छिन्नबर्हिषा ॥ लेखायां पिंडदेशे तु शिंधुं
तं परिस्त्रिभिः ॥ तत्र पिंडत्रयं दद्यात्पराचीनेन पाणिना ॥ पितरस्तत्र वैतत्ते विहा
ये चेति मंत्रतः ॥ पित्र्येनामानि यानीयात्तत्रया द्विपदनुक्रमात् ॥ ३० ॥ अग्निष्वा
त्ता पितर इति तानन्नुमंत्रयतु ॥ ५ ॥ अप्रदक्षिणमावृत्या ह्युदमाणाग्नियम्य
च ॥ अभ्यावृत्यानुमंत्रामीमदंत्या इति मंत्रतः ॥ चरुशेषमवघ्राय निनयेत्
अप्सा

वेवज्जलं ॥ आघ्रायाथ चरोः शेषं मामाचामेदुपवीतिना ॥ निनयेदपसव्येन शुंधंतामिति
पोषवे ॥ अन्यवावदेति नामा निमंत्र्यान्ते नमज्जनं ॥ दद्याद्दशामेषेतद्धेति पिंडेषु
तपरं ॥ दद्यात्पिंडेषु लोमानि प्रकोष्ठस्थानि यानि च ॥ पंचाशद्वत्सरादूर्ध्वं नवोर्णिं
वेति वृत्तिकृत् ॥ वरुणः पितृपिंडे स्यात्प्रजापतिः पितामहे ॥ प्रपितामहपिंडाग्नि
रित्येताः पिंडदेवताः ॥ ३६ ॥ दत्वा पिंडत्रयं चेत्थं सव्येनैव तु पूजयेत् ॥ गंधपुष्पादिभि
श्चैव पिंडाधिष्ठात्रिदेवताः ॥ यत्किंचित्पच्यते गेहे भक्ष्यभोज्यादिकं च यत् ॥ अनि
वेद्य न भोक्तव्यं पिंडमूले कदाचन ॥ नमो व इत्युपस्थाय मनोन्वेसेपठ्य चेन तु ॥ प
रेनवेति मंत्रेण पिंडांस्तान्प्रवाहयेत् ॥ ३८ ॥ औपासनाग्निकं गच्छेज्जपेदग्ने त
मित्यृचं ॥ यदंतरिक्षमित्येतां तस्य एव जपेदृचं ॥ ३९ ॥ तिष्विवारादिकान्नरत्वा
पितॄन्पूर्ववदुद्धरेत् ॥ पितृणां ब्रह्मलोके स्याद्दत्वा तु निनयेज्जलं ॥ अर्चो
तानां चक्षुष्यपूर्वपात्रीं नू प्रक्षालयेदथ ॥ मध्यमध्ये जलं चैव दद्याद्यावत्कुशा
स्तृतान् ॥ पुनर्देयं जलं देवे पितृणामपसव्यतः ॥ जलं दद्यात्तिलान्दर्भान्

स्तृतान्पूर्ववज्जलं ॥ स्पृष्ट्वाथ तु तु क्रवंतोस्य गोत्रनामाभिवादयेत् ॥ प्रत्युचुस्ते त
तो विप्राः पितृप्रसादस्त्वित्यथ ॥ पितृप्रसादतो लब्धान्संगृह्य स्वयमाहृता
न् ॥ धारयेच्छिरसि स्वस्य स्वगोत्रस्याभिवृद्धये ॥ चालयित्वाथ पात्राणि स्वस्ति
त्यथ समुद्धरेत् ॥ दद्याद्दक्षिणमुदकं दैवे पित्र्ये यथाक्रमं ॥ अन्नं प्रकिरणं
केचिदत्रैव कुर्वंति सूरयः ॥ पात्रस्थानेषु सर्वेषु यथाचारो भवेदिह ॥ अन्नप्रकी
रणार्थं यत्तद्दानीं तु जलत्कृतो ॥ आचांतानां समीपे तु स्वयतः प्रकिरेद्भुवि ॥ असं
स्कृतेति मंत्रेति पितॄणां प्रकिरेद्भुवि ॥ असोमपा [illegible] श्च मंत्रेण देवानां प्रकि
रेद्भुवि ॥ उत्तानं प्रथमं पात्रं कृत्वा यज्ञोपवीत्यथ ॥ दत्वाप दक्षिणांशास्त्या द्विजे
भ्योथ स्वधोच्यतां ॥ ५० ॥ अवशिष्टं तु यत्किंचिदर्घ्यपात्रास्थितं जलं ॥ पिंडानां
पुरतः सिंचेदेतां स्वधोच्यतामिति ॥ अनुज्ञया तु विप्राणां ततः पिंडान्समुद्ध
रेत् ॥ शांतिरित्यादिभिर्मंत्रैः पिंडस्थाने जलं क्षिपेत् ॥ स्वस्तीति हि तुद्धरेत्

१२५ कर्त्ता ब्राह्मणैः शोभनं तेरुचिः ॥ ततो विसर्जयेच्छ्राद्धं वाजे वाजेपइत्यृचा ॥ गत्तिष्टतेतिवा
मांसं स्पृष्ट्वा विप्रस्तनै पितृ ॥ सहैव पितरो देवैः स्वस्थानं गंतुमुद्यता ॥ ५३ ॥ ऽपमावाज
स्यप्रसव इति मंत्रं समुच्चरेत् ॥ त्रिःप्रदक्षिणमावृत्य मंडलस्यान्द्विजोनघ ॥ पवि
त्रं ग्रंथिमुत्सृज्य मंडलं विसृजेज्जलं ॥ दक्षिणाभिमुखस्तिष्ठन्नयेच तामान्वरान्पि
तॄन् ॥ ५६ ॥ दातारो नोभिवर्द्धंतां वेदाः संततिरेवच ॥ श्रद्धाच नो माव्यगमद्बहुदेयं
च नोस्त्व ॥ अन्नं च नो बहु भवेदतिथींश्च लभेमहि ॥ याचितारश्च नः संतु मा च याचि
ष्म कंचन ॥ याचितारं प्रति ब्रूयुस्तथैवास्त्विति ते द्विजाः ॥ स्वादुषंसद इत्येतान
त्रीकृत्य निवेदयेत् ॥ उपरुतान्प्राक्षिपेत्स्वादे ष्विदं वस्तु तथैवच ॥ तेनेद[illegible]प्याहि
षस्तेभ्यः संतुष्टोस्तो यथारुचिः ॥ ६० ॥ आयुः प्रजां धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि
च ॥ प्रयच्छंति तथा राज्यं प्रीता स्त्र्यंपितामहाः ॥ घृतेनाभ्यंज्य वै पादान्विप्राणां
क्षालयेदथ ॥ मर्दयेद्भक्तिभावेन ततस्त्वेवं तु वंदयेत् ॥ अद्य मे सफलं जन्मभ

१२५

वेत्पादाभिवंदनात् ॥ अद्य मे वंशजाः सर्वे पातो वो नुग्रहादिवं ॥ पत्रशाखादिदानेन
क्लेशतायूपमीदृशा ॥ तत्क्षेशाजा यच्चितो स्म विस्तत्पर्हे त्वमर्हसि ॥ वसिष्टसदृशा वि
प्रास्सूर्यपर्वसमातिथिः ॥ आसनादेन मस्कारो भवत्सत्कारएवतु ॥ यस्य स्मृत्याच ॥
श्राद्धसंपूर्णतां याति प्रसादाद्भवतामम ॥ जपेन्मंत्रं वसिष्टेति देवानूवसिष्टइत्यथ ॥
क्षमध्वं भो द्विजन्मानः पितृयज्ञे ममाध्वरैः ॥ कृत्वातु संपुटौ पाणी स्वासीमांतमनुव्र
जेत् ॥ म्रियते चेत्पितायस्य विद्यमाने पितामहे ॥ पैतृकादिषुनामानि कथमेवोच्च
रेदिति ॥ द्विवारं पितृनाम्ने व पितृकादिवेयतः ॥ प्रपितामहनामस्यादेकवार
मितीहतु ॥ अनेन विधिना श्राद्धं कुर्याज्जीवत्पितामहः ॥ दद्यात्पिंडद्वयं
पित्रे चाप्येकं प्रपितामहे ॥ २·७० ॥ इति श्रीनारायणभट्टविरचितायां
धर्मप्रवृत्तौ श्राद्धप्रकरणं ॥ अथ श्राद्धप्रयोगे न्याहवचनानिलि

१२६ स्मृते ॥ ॥प्रत्यब्दं विधिना पित्रोः श्राद्धं कृत्वा द्विजोत्तमः ॥ कुर्यात्पंचमहायज्ञानि
ति यज्ञविदो विदुः ॥ पित्रोः प्रत्याब्दिकं श्राद्धं विधिवत्तत्समाप्य च ॥ कार्याः पंचमहाय
ज्ञा इत्याह श्री कात्यायनः ॥ दद्याद्विसर्जितान्पिंडान्गुरवे दक्षिणान्वितान् ॥ तद
भावेन्यथान्यस्मै विप्रायैवाप्सु वा क्षिपेत् ॥७२॥ पिंडास्तु गोजविप्रेभ्यो दद्यादग्नौ
जलेपि वा ॥ प्रक्षिपेत्सत्सु विप्रेषु द्विजोच्छिष्टानि मार्जयेत् ॥ पात्राणि क्षालयेच्छ्रा
द्धे स्वयं शिष्योथवा सुतः ॥ न स्त्रीभिर्न च कौमारी नान्यश्चैवं कदाचन ॥ न दद्यादजो
ज विप्रेभ्यो जलेनैव तु निक्षिपेत् ॥ विकिरं तु द्विजोच्छिष्टं भूमौ स्वस्वात्तु नि
क्षिपेत् ॥७५॥ संकल्पादौ पादशौचे पिंडदाने विसर्जने ॥ अर्चनांते च विधिव
स्मृतमाचमनं त्विह ॥ संकल्पादौ च ये दर्भास्त्याज्या विप्रांघ्रिशोधने ॥ अर्चना
दौ च ये दर्भा निरत्याज्याः श्राद्धविसर्जने ॥ विसर्गश्चोल्मुकश्चाग्नौकरणं पंक्तिवा
रणं ॥ करंशुद्धिरपोशानं पितृपूर्वाणि षट्सदा ॥ स्वागते स्वस्तिवचने । १२६

गोत्रशेषप्रदक्षिणे ॥ अर्घे च दक्षिणादाने षट्सु सव्यं विधीयते ॥८०॥ आ
वाहने पिंडे च श्राद्धानुवादने हुते ॥ अन्नाच्छादनपात्रेषु नामान्यप्युच्च ऽ
चरेत् ॥ आवाह आसने पाद्ये अन्नदाने तथैव च ॥ अक्षय्यं पिंडदाने च
नामान्येव समुच्चरेत् ॥ अक्षय्यासनयोः षष्ठी द्वितीयावाहने तथा ॥ अन्न
दाने चतुर्थी स्याच्छेषाः संबुद्धयः स्मृता ॥८३॥ अन्नदाने विशेषः स्यादादौ
संबुद्धिरुच्चरेत् ॥ नपुंसमा च चतुर्थी च यथालिंगं च वक्तितः ॥ घृतलेपं
पादशौचे विष्टरे चोपवेशनं ॥ बर्कुचीनैव कुर्वंति पितृपात्रमधोमुखं ॥
दीयमानं च यच्चान्नं गायत्र्या प्रोक्षवारिणा ॥ दद्याच्छ्राद्धे विधायान्नं मन्त्रसो
परि वै कुशाः ॥८६॥ परिविष्टं तु यद्दास्यमंगुष्ठेन द्विजस्य तु ॥ स्पर्शयेत्सतिलं
तोयं श्राद्धे विप्रकरेर्पयेत् ॥ अन्नादि सकलं देयं विनाज्यं देवपूर्वकं ॥ उ
क्तोयं मुनिभिः श्राद्धे विधिर्वाजसनेयिनां ॥ प्रेतकार्येषु सर्वेषु सपिंडीक ऽ

रणे वतु ॥ पाणावेवेतु होमस्याद्न्यत्राग्नौकरेपि वा ॥ क्रतोद्दक्षौ वसुसत्यौ
कामकालौ धनुर्धरौ ॥ पुरूरवाद्रवौचेति विश्वेदेवाः स्मृता दश ॥
यज्ञे देवौ क्रतोदक्षौ वृद्धौ सत्यवसु स्मृता ॥ सपिंड्यां कामकालौ तु तीर्थे चै
व धनुर्धरौ ॥ पुरूरवाद्रवौचेति प्रत्यब्दे पार्वणेन तु ॥ अपत्यपाकुरुते यस्तु
श्राद्धं तस्य च धा नवेत् ॥ विभक्तिमथन ज्ञात्वा श्राद्धे संकल्पमारभेत् ॥ ९८
वंदेवानग[illegible]तिकर्व्यं पितरस्तथा ॥ ९९ ॥ [illegible] श्राद्धकन्मत्स्वीयदि
पंक्तौ द्विजन्मना ॥ स याति नरके घोरे पितृभिः सह मज्जति ॥ अज्ञात्वा कु
रुते श्राद्धं योनिश्रवणवर्जितं ॥ श्राद्धहं ता नवेत्कर्त्ता निराशाः पितरोग
ताः ॥ ब्राह्मणेभ्यो कृतां लब्ध्वा नाशीर्वचनसंयुता ॥ धारयेच्छिरसि स्वस्य
श्राद्धे नप्रेत कर्मसु ॥ ९६ ॥ द्वाभ्यामेव तु पाणिभ्यां मर्घ्यपात्राणि पैतृके ॥
सपिंडीकरणं प्रेतकार्येधेके न चैव हि ॥ श्राद्धात्प्रत्यब्दिकात्पूर्वं नृप १२१

र्णं क्रियते यदि ॥ पितरस्तेन तृप्यंतु ततो नं न नदंति ते ॥ नित्यकर्म कथं श्रा
द्धे कारुण्यानां च दार्ष्टिके ॥ अष्टिकातर्प्पणं पूर्वं कुर्याच्छ्राद्ध यतः परं ॥ कारुण्य
केन्यपाकेन वैश्वदेवमतः परं ॥ धर्मज्ञो विधिरुक्तोयं पैतृके मातृकेन
च ॥ २१०० ॥ ऊर्ध्वपुंड्रं त्रिपुंड्रं वा ललाटे यस्य दृश्यते ॥ कर्तुः श्रेवपवान्तोतु
निराशाः पितरो गताः ॥ रंगवल्यां कृतां रेखां स्कंधमाल्यां द्विजस्य च ॥
ललाटे तिलकं दृष्ट्वा निराशाः पितरो गताः ॥ गुग्गुलं बिल्वपत्रं च र
क्तपुष्पाणि केतकिं ॥ ५ ॥ जातीदर्शनमात्रेण निराशाः पितरोगताः ॥ ३ ॥
घंटावादं विवादं च हुंकारं हास्यरोदनं ॥ अवाच्यवचनं [illegible]वा निरा
शाः पितरो गताः ॥ प्रातर्होमं तु निर्वर्त्य समुद्धृत्य हुताशनात् ॥ शेषं
महानसे कृत्वा तत्र पाकं समाचरेत् ॥ यदि स्याल्लौकिके पाकस्ततो

त्रं तत्र हूयते ॥ शाखाग्नौ यदि चेदग्नेर्होमं तत्रैव कारयेत् ॥ ६ ॥ होम इति
वैश्वदेवः ॥ श्राद्धं वस्त्रादिकं चैव विप्रेभ्यो दीयते यथा ॥ पिंडेभ्योऽपि तथा
दद्यादन्यथा निष्फलं भवेत् ॥ पितृयज्ञविधानेन श्राद्धे पाकपरिक्रि
या ॥ गृह्याग्नौ स्यात् दानं दत्वा तदाशौचं न विद्यते ॥ कर्म प्रारभ्य मारभ्य
न वैद्यावद्विसर्जनं ॥ यदि स्यात्सूतकं मध्ये त्वासन्नांतं न सूतकं ॥ सू
तकात्प्राक् समारब्धं कुर्याच्छ्राद्धीयमेव हि ॥ उपासमाप्तेर्न दोषस्या
दन्यकर्मसु सूतकं ॥ स्नात्वा कुर्वंति वै पाकं श्राद्धे पत्नी विधानतः ॥ पु
नः स्नात्वा ततश्चैव धारयेदन्यदंबरं ॥ संसृष्टानां न नियुक्तो ज्येष्ठः कु
र्यात्समंत्रकं ॥ सकलं पैतृकं पित्रोरनुज्ञातास्तु सोदरकाः ॥ तिथिवारा
दिकान् स्मृत्वा पितृनुद्दिश्य पावैयतः ॥ संसृज्येष्ठानुजाः सर्वे निनयेयु

स्तिलोदकं ॥ १७ ॥ संसृष्टेषु गते ज्येष्ठे विहितः श्राद्धं कनीयसा ॥ न कार्यमाज्ञ
या कार्यमित्याहुः केऽपि संकटे ॥ उपाकृत्या क्रियमाणे तु ज्येष्ठश्चेन्मध्य आग
ते ॥ ज्येष्ठः कुर्यात्ततः शेषं पिंडदानादिकं च यत् ॥ पिंडदानादधो ज्येष्ठे क्रि
यमाणे तु कर्मणि ॥ कनिष्ठाश्चागताः पिंडे निनयेयुस्तिलोदकं ॥ १९ ॥ क्रि
यते यदि वै श्राद्धमज्ञाने कस्य विद्यादि ॥ निमंत्रयेन्न तु ज्ञातिं न ज्ञातिः
स्वस्य चान्नतु ॥ यत्र वै पच्यते पाकं पदशालान्विते गृहे ॥ सांगणे पितृत
स्तस्य चरंति चह्यकुत्सिते ॥ मंत्राननुच्चार्य कर्तैव श्राद्धकर्म समाचरेत् ॥
नैवोच्चरेद्द्विजो मंत्रान् वृथा स्यादुच्चरेद्यदि ॥ न जपेयुर्द्विजा मंत्रान् घोरः
श्राद्धकर्मणि ॥ स्वादोऽस्तु तं जपेयुस्ते न तं च यमदैवतं ॥ २० ॥ अथ स
मस्तपितृर्चनविधिः ॥ देवानादौ समभ्यर्च्य पितृवर्गमथार्चयेत् ॥ मा

१२९

त्ववर्गतथामाताव्याहादेश्च यथाक्रमं ॥ पितृवर्गेमातामहास्यच ॥ ऽप्यर्चयित्वा
पक्षारूप्याद्र्चयेदितिशौनकः ॥ ऽपन्यपक्षः ॥ देवानभ्यर्च्यपित्रादीवर्गं
वर्गंसमर्चयेत् ॥ एकस्मिन्नथवाकालेसर्वानभ्यर्च्ययेपितॄन् ॥ एकोदि
ष्टविधानेनवकेचैवसमर्चयेत् ॥ तीर्थेमहालयेचैवहित्वाद्वादशदैव
तं ॥ पितुर्वर्गतथामातुर्वर्गेमातामहस्यच ॥ पत्न्यादेवर्गवर्गस्यनाना
न्मुख्यस्यक्रमात् ॥ संकल्पविधिरेषस्यात्तथाचैवानुवादने ॥ तीर्थेमहा
लयेचैवमर्चनंस्यात्पृथक्पृथक् ॥ २६ ॥ स्वस्याशक्तिविषये ॥ रो
गादिनायकश्राद्धंस्वयंकर्तुंनशक्यते ॥ पुत्रेणवाथशिष्येणज्ञातिनावा
पिकारयेत् ॥ २१२ ॥ एकादशीश्राद्धेभोजनं ॥ ॥ श्राद्धंकृत्वातुयोवि
प्रोमाहाद्युपवसेदिति ॥ राहुसंभवतिश्राद्धंसोपिगच्छेदधोगतिं ॥

१२९

एकादश्यांयदिश्राद्धंभवेद्यदिकथंचन ॥ कृत्वातूपवसेच्छ्राद्धंविधुरो
विधवापिच ॥ श्राद्धंकृत्वागृहस्थोपिनैवकुर्याद्दुपोषणं ॥ पितृशेषस्यम
श्नीयादेकादश्यांनदुष्यति ॥ मोहादुपवसेच्छ्राद्धंकृत्वाचेद्धरिवासरे ॥
समूढोनरकंयातिपितृभिस्सहमज्जति ॥ एतस्मात्तविषयं ॥ ॥ ऽप
पवैष्णवविषये ॥ एकादश्यांयथाश्राद्धंभ्रत्यद्यदिवाऽपपि ॥ कार्यंभे
वहितच्छ्राद्धंनुपवासकथंभवेत् ॥ उपवासोदानीतच्छ्राद्धं ॥ नैमितिकं
भवेत् ॥ कृत्वातुपवसेश्राद्धंशेषंमाघ्राह्यवैचरोः ॥ स्कंदे ॥ तएवोपव
सेयुश्चेद्वैष्णवाहरिवासरे ॥ कृत्वातुविधिनाश्राद्धंमाघ्रायपितृसेवि
तं ॥ श्राद्धंकृत्वासमाघ्रायपितृशेषंविधानतः ॥ उपवासंततःकुर्या
त्केचिदेवंविदुर्बुधाः ॥ न्यायागतधनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठोतिथिप्रियः ॥
श्राद्धकृत्सत्यवादीचगृहस्थोपिविमुच्यते ॥ पितृयज्ञात्परोधर्मःपि

त्वयज्ञात्परं तपः ॥ पितृयज्ञात्परं कर्म नान्यदस्तिच भूतले ॥ ३७ ॥ इति
श्रीनारायणभट्टपंडितविरचितायां धर्मप्रवृत्तौ श्राद्धप्रकरणं ॥ ॥ ॥
॥ अथ दानविधिरभिधीयते ॥ ॥ तत्र तावद्दानप्रशंसा । श्रुतिः ॥ दक्षिणा
वतामिदिमानि ति ॥ उक्षादि विद्दक्षिणावंतो ऽमस्तुर्ये ऽप्रश्चदा तस्माद्दा
नपरमंवदंति ॥ इत्यादि श्रुतिवचनानि ॥ तथाच याज्ञवल्क्यः ॥ देशका
लउपायेनद्रव्यंश्रद्धासमन्वितं ॥ पात्रेप्रदीयते यत्तत्सकलंधर्मलक्ष
णं ॥ नविद्यायाःकेवलयातपसाकेवलेनहि ॥ विद्यातपोभ्यांसुक्तंयत्त
द्विपात्रंप्रचक्षते ॥ पात्रेयत्तंतुयत्किंचिच्छुचिर्नूलासमाहितः ॥ ज्ञेयंत
त्सर्वमक्षयंमहादानादिकंचयत् ॥ [illegible] दशातिप्रत्यहं यस्तु हिरण्या
न्नादिकंचयत् ॥ भुक्त्वाभोगान्यथाकामान्सोश्नुते पदमव्ययं ॥ हिरण्य
मन्नमुदकंफलपुष्पादिकंचयत् ॥ यत्तुकिंचित्प्रत्यहं देयं यथावित्ता १३०

नुसारतः ॥ दानानि ॥ दानंनैमित्तिकंदद्यात्सुसंकल्प्य यथाविधिः ॥ नि
त्यदानेतुवैवस्यात्संकल्पादिफलादिके ॥ ४९ ॥ सर्वत्राभ्युखो दा
ताजुहीताचउदङ्मुखः ॥ सजलंदक्षिणायुक्तंदद्याद्विप्रकरेसदा ॥
वित्तंविप्रकरेदत्तंसद्यःशतगुणंभवेत् ॥ पालस्यादथवालोभा
न्निःफलंस्याद्दिनांतरे ॥ यत्तत्संकल्पितंद्रव्यंतद्दिनेचेन्नदीयते ॥
द्विगुणंस्याद्द्वितीयेह्नित्रितीयेत्रिगुणंभवेत् ॥ अथ गोदानं ॥ गवा
मंगेषुतिष्ठंतिभुवनानिचतुर्दश ॥ यस्मात्तस्माच्छिवंमेस्यात्ततः
शांतिंप्रयच्छमे ॥ कपिलेसर्वदेवानांपूजनीयासिरोहिणि ॥ ती
र्थविर्गमये ऽसः यस्माद्ततःशांतिंप्रयच्छमे ॥ कल्पधेनोनमस्तेस्तु
कृष्णाविष्णुशिवात्मकः ॥ जन्मप्रभृतिपापानिकल्पेनाशयमेसदा ॥

५० ।। अथ भूदानं ।। सर्वेषामाश्रया भूमिर्वराहेण समुद्धृता ।। अनंत
संख्यफलदा मतः शांतिं प्रयच्छ मे ।। यस्या रोहंति बीजानि काले चैव म
हीतले ।। तत्प्रसादात्सकला मम संतु मनोरथाः ।। दानान्यन्यानि
सर्वाणि कनकादीनि यानि च ।। तानि भूमिप्रदानस्य कलां नार्हं
ति षोडशीं ।। अथ तिलदानं ।। महर्षिगोत्रसंभूताः काश्यपस्य तिला
स्मृताः ।। तस्मात्तिलप्रदानेन मम पापं व्यपोहतु ।। अथ हिरण्यदानं ।।
हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेमबीजं विभावसोः ।। अनंतपुण्यफलदमतः
शांतिं प्रयच्छ मे ।। अथाज्यदानं ।। कामधेनोः समुद्भूतं सर्वयज्ञे
षु साधनं ।। देवानामाज्यमाहारमतः शांति० ।। अथ धान्यदानं ।।
धान्यं करोषि दातारमिह लोके परत्र च ।। यस्मात्समुच्यते धा

न्यमतः शां० ।। २१ ।। अथ वस्त्रदानं ।। शीतवातोष्णसंत्राणं लज्जायार
क्षणं परं ।। देहालंकरं वस्त्रमतः० ।। पीतांबरं सदा पुण्यं देवानां परमं
प्रियः ।। अतो दानेन मे पापं हरत्वमे समं लीम ।। रक्तवस्त्रं महापुण्यं पा
दितस्य प्रियं सदा ।। २ ।। शुभदं सर्वलोकानां मतः० ।। मनोहरं नील
वस्त्रं बलभद्र प्रियं महत् ।। षण्मुखस्य प्रियं वस्त्रं नित्यं चित्रं मनोह
रं ।। तस्मादस्य प्रदानेन शांतिरस्तु सदा मम ।। पट्टकूलं सदा पु
ण्यं पवित्रं कीर्तिदं शुभं ।। सर्वदेवप्रियं यस्मात्स्मादतः० ।। ६७ ।।
किट जत्र सरं पुण्यं ममर ढुम संज्ञवं ।। पवित्रं सर्वदा यस्मादतः० ।।
अथ कंबलदानं ।। हिमनाशकरं पुण्यं कंबलं बलवर्धनं ।। दानेनानेन
वै यस्मादतः० ।। अथ सकलादिदानं ।। कुणजं चाविकं पुण्यं सर्वलोके

प्रियं श्रुतं ॥ सदापवित्रं परमं मतः ॥ ७० ॥ अथ गुडदानं ॥ गुड
मिक्षुरसोद्भूतं रसानां परमं परं ॥ दानेनानेन वै यस्मात् ॥
अथ शर्करादानं ॥ शर्करेक्षुरसोद्भूता सदा स्वादुकरा शुभा ॥
दानेनानेन मे नित्यं ॥ अथ रौप्यदानं ॥ पितॄणां वल्लभं य
स्मात् विष्णोर्वै शंकरस्य च ॥ रजता यातु मां नित्यं शोकसंसा
तापसागरात् ॥ अथ लवणदानं ॥ अन्नाद्याः स्वादुतां याति
लवणेन रसाश्रये ॥ नित्यं लवणदानेन मनः संतु मनो
रथाः ॥ अथ नानाधान्यदानं ॥ ब्राह्मणा निर्मिता पूर्वं व्रीहयो
यज्ञसाधनं ॥ अनेन व्रीहिदानेन मम संतु मनोरथाः ॥ व्रीही

जा संदुजाः शुद्धाः पितृदेवद्विजाः प्रियाः ॥ दानेनानेन मे संतु सर्व
कामाश्च संपदः ॥ ७९ ॥ अथ गोधूमदानं ॥ धान्यचूडामणिर्जं
बूद्वीपे गोधूमसंज्ञिकाः ॥ गंधर्वधनसंख्यानां मतः ॥ याव
नलदानं ॥ यावन्नताः प्रियकराः कांतिपुष्टिबलप्रदाः ॥ दाने
नानेन वै यस्मात् शांतिरस्तु सदा मम ॥ माषदानं ॥ यस्माद्देह
हिताः पथ्याः विष्णोर्देहसमुद्भवाः ॥ पितृतृप्तिकरा माषाः प्रय
च्छंतु शुभां गतिं ॥ ७८ ॥ मुद्गदानं ॥ मुद्गबीजानि वै यस्मा
त्प्रियाणि परमेष्ठिनः ॥ तस्मादेषां प्रदानेन मम० ॥ चणकाः ॥
गोवर्धनगिरेर्जाः रसमयेह हरिरद्धिताः ॥ चणकाः सर्वपा

पघ्नाः मतः ०॥ कुलित्थाः दानं ॥ ऽऽपञ्चिगर्भोद्भवाः सौम्याः बलारोग्य
यशःप्रदाः ॥ कुलत्थाः सर्वपापघ्ना मतः ०॥ निष्पावा दानं ॥ निष्पा
वा निर्मिता पूर्वं लोकानां च हितायवै ॥ दानेनानेन मेयस्य द
तः ०॥ यवाः दानं ॥ पूर्वमेव हि यज्ञार्थं ब्रह्मणा निर्मिताय
च ॥ ऽऽएनेन यवदानेन शांतिरस्तु सदा मम ॥ प्रियंगु दानं ॥
प्रियंगवः प्रियाय स्मादग्नेर्वै यज्ञसाधनाः ॥ तस्मात्प्रि
यंगु दानेन मतः ० ॥ ८५॥ कोद्रवा दानं ॥ कोद्रवा निर्मिता दे
वैः प्राचीनां च हितायवै ॥ यस्मात्तेषां प्रदानेन मतः ०॥ मसूराः
दानं ॥ मसूराः पुष्टिदा लोके ब्रह्मणा निर्मिता हिताः ॥ तस्मा
देषां प्रदानेन शांतिरस्तु सदा मम ॥ लांक दानं ॥ वातघ्नस

कालंकाबलदा रोगनाशना ॥ नवं लुलंक दानेन सर्वसंपदा
मम ॥ ॥इति धान्य दानं ॥ ऽऽअथान्न दानं ॥ ऽऽअन्नं ब्रह्ममयं साक्षा
ल्लोकानां प्राणरक्षणं ॥ ऽऽअन्न दानेन वै कामान्भुक्त्वा सायुज्य
माप्नुयात् ॥ ८६॥ जल दानं ॥ जलं ब्रह्ममयं नित्यं जीवनं सर्व
कारणं ॥ जल दानेन वै यस्मात्ततः शांति० ॥ मंडक दानं ॥ सू
र्यमंडल संभूताः सर्वमंगलदायकाः ॥ ४॥ मंडकाः सर्वदोष
घ्नाः ऽऽमतः ०॥ तैल दानं ॥ तैलं तिलसमुद्भूतं सर्वारिष्टनिवार
णं ॥ तुष्टिदं पुष्टिदं चैव मम आनिष्टं प्रशांतये ॥ नवनीत दानं ॥
क्षीरार्णव समुद्भूतं विष्णोस्तुष्टिकरं परं ॥ नवनीतं च दास्या
मि प्रीतिं मे देहि सर्वदा ॥ क्षीर दानं ॥ प्राणीनां जीवनं क्षीरं पि

त्वं देवप्रियं सदा ॥ कांतिदं पुष्टिदं नित्यमतः पा० ॥ दधिदानं ॥ दधिदधी
रोद्भवं पितॄणां तृप्तिकारणं ॥ अतस्तस्य प्रदानेन मतः पा० ॥ तक्र
दानं ॥ तक्रं दधिसमुद्भूतं प्राणिनां शांतिदं परं ॥ अतस्तक्रप्रदा
नेन शांतिरस्तु सदा मम ॥ अथ पुष्पदानं ॥ मनोहराणि पुष्पाणि
सदा देवप्रियाणि च ॥ अतस्तेषां प्रदानेन शांतिरस्तु सदा मम ॥
फलदानं ॥ फलं फलानि मधुरं द्विजदेवप्रियाणि च ॥ अतस्ते
षां प्रदानेन शांतिरस्तु० ॥ प्रियं स्वादुकरा नित्यं फलदत्तं म
नोहरं ॥ तेन मे सफलावाप्तिर्भवेज्जन्मनि जन्मनि ॥ छत्रदा
न ॥ संपदां भूषणं छत्रं वर्षातापनिवारणं ॥ अनेन प्रीतिदं
यस्माद्दत्तः० ॥ उपानद्दानं ॥ उपानहू प्रदास्यामि त्रिलोकंटक

रक्षणात् ॥ पादसंरक्षणार्थीय गृहाण त्वं सुखाय मे ॥ जलपात्रदानं ॥
वारिणा पूरितं पात्रं तापत्रयहरं शुभं ॥ पितॄणां तुष्टिदं स्वस्य गृहाण त्वं
सुखाय मे ॥ व्यंजनदानं ॥ व्यंजनं वासुदेवत्वं सर्वकालसुखप्रदं ॥
अस्य दानेन वै शांतिः सर्वदास्तु गृहे मम ॥ गृहदानं ॥ इदं गृहं गृ
हाण त्वं सर्वोपस्कर संयुतं ॥ तव विप्र प्रसादेन मम संतु मनोर
थाः ॥ काष्ठदानं ॥ काष्ठानामुत्तरं शीतं महादेवेन निर्मितं ॥ गं
८ प्र धकीरणं पुष्यं मतः पा० ॥ शिविकादानं ॥ शिविका सुखदा नित्यं महा
लक्ष्मीप्रिया सदा ॥ अस्य प्रदानेन वै मित्रं तस्याः सर्वदास्तु सुखं
मम ॥ मंचकदानं ॥ ~~सुखकरावनंच स्माके रावस्य प्रियं सस~~ ॥
मंचको रोगहा रोगघ्नः सर्वसौख्यप्रदायकः ॥ अस्य प्रदानेन वै नि

त्वं शांतिर० ॥ शयनं दानं ॥ सुखदं शयनं यस्मा केशवस्य प्रि
यं सदा ॥ दानेनानेन सौभाग्यं सर्वदास्तु गृहे मम ॥ कशिपुःदा
नं ॥ मृदु वै बीजकार्पास पूरितं सुखदं नृणां ॥ कशिपोश्च प्रदा
नेन सुखं स्यात्सर्वदा मम ॥ तांबूलदानं ॥ तांबूलं सुखदं लो
के सर्वदा मंगलप्रियं ॥ प्रियं चैव हि देवानां मतः० ॥ १७ ॥ ति
लपात्रदानं ॥ तिलपात्रं सदा पुण्यं सुवर्णं तिलपूरितं ॥ दाने
नानेन मे नित्यं सर्वारिष्टं प्रशाम्यतु ॥ धान्यदानं ॥ सर्वदेव
मयं धान्यं सर्वप्रीतिकरं महत् ॥ प्राणिनां जीवनं धान्यं मतः० ॥
दासीदानं ॥ दासीहं प्रत्यहं गेहे मार्जनादि क्रियावति ॥ सं
प्रदानेन चैव स्यात्सुखा संपत्सदास्तु मे ॥ शय्यादानं ॥ १३५

तांबूलपूगसंयुक्तां नानापरिमलैर्युतां ॥ वस्त्रेणाच्छादयेच्छय्यां नानारत्नसम
न्वितां ॥ धूपदानं ॥ धूपदानान्वितं भव्यं भाजनं कांस्यनिर्मितं ॥ मंचस्योन्नय
तो दीपं व्यजनं च सुगंधिकं ॥ सजलं कलशं दिव्यं वेण्यं च यथातथा ॥ स्था
पितं शिरसो भागे पाददेशे ह्युपानहौ ॥ कर्पूरेलालवंगादि यं प्रीतिकरं शु
भं ॥ प्रसाधिपनवंतक्रं कशिपुं तूपबर्हणं ॥ कशिपोस्तु प्रदानेन सुखं स्या
त्सर्वदा मम ॥ पुरतो गंधपानादि तथा चैवासनं न्यसेत् ॥ पृष्ठदेशे तु वै छ
त्रं न्यसेत्त्पूजां समाचरेत् ॥ ततो विप्रं समभ्यर्च्य दानं दद्याद्यथोचितं ॥ शो(
भनं मंचकं नव्यं पट्टेनेव सदावृतं ॥ सोपस्करं समायुक्तं नानारत्नोपशो
भितं ॥ पुष्पतांबूलसहितं नानापरिमलान्वितं ॥ मृदुनिबीजकर्पासतांबू
लस्तुनदं यतः ॥ शय्यास्या वात्मनो भक्तिं गौरीशंकरयोः प्रियां ॥ २६ ॥ दी
पदानं ॥ दीपदानप्रदो नित्यं देवतानां प्रियः सदा ॥ दानेनानेन भवेत्सौ

खंयशांतिर्मेवांछितंफलं ॥ सज्योतिर्गुणपात्रंचदीपंवाहुसमन्वितं ॥ सु
खदंचास्यदानेनशांतिर्मेयस्तुसर्वदा ॥ हरिद्रादानं ॥ गौरीप्रियाहरि
द्राचनित्यंकल्याणदायिनी ॥ दानेनास्याःसुखंशांतिसंपदस्तुसदामम ॥
कुंकुमदानं ॥ कुंकुमंशोभनंदिव्यंसर्वदामंगलप्रदं ॥ दानेनास्यसदा
सौख्यंसौभाग्यंशांतिदप्रदं ॥ सिंदुरदानं ॥ सिंदूरंशुभदंचैवगणनाथ
प्रियंसदा ॥ दानेनास्यगृहेशांतिसुखंचास्तुसदामम ॥ ३३ ॥ कस्तूरिका
दानं ॥ कस्तूरिभाग्यदाभव्यादेवमर्त्यप्रियासदा ॥ दानेनास्याःसुखंभाग्यं
शांतिरस्तुसदामम ॥ कलशदानं ॥ कलशंशुभदंभव्यंजलेनपरिपू
रितं ॥ दानेनास्यसदासौख्यंशांतिरस्तुसदागृहे ॥ गंधदानं ॥
गंधमनोहरोभव्यःशांतिदःसुखदःसदा ॥ संप्रदानेनचैवास्याशां
तिरस्तुसदामम ॥ कर्पूरदानं ॥ कपुरंरुचिरंविप्रगृहाणेमंसुपूजितं ॥ १३६

पुष्पगंधस्थितासामेकमलाप्रियतापिती ॥ दंडदानं ॥ भयनाशकरोदंडोवैण
वोदेवनिर्मितः ॥ दानेनानेनचैवास्यमतः ॥ ३८ ॥ सौभाग्यद्रव्यं ॥ सौभाग्य
द्रव्यदानंचस्त्रीभिःकार्यंप्रयत्नतः ॥ सन्नर्तकाभिःसंक्रांतौफलादीनांतथै
वहि ॥ दानंषोडशसंख्याकेरकैकस्यफलस्यच ॥ हेमराजतकांस्यानां
भाजनानियथाभवेत ॥ सगुडंतिलसंयुक्तंसुसंप्रीतिकरंलवणं ॥ सं
वर्धितंगृहाणेदंमतः ॥ पात्राणिदानं ॥ हिरण्यादीनिपात्राणिमृद्भांडा
नितथापिच ॥ गृहाणेमानिवैयस्मात्तोस्तुरःप्रियतामिति ॥ पिष्टदानं ॥
गोधूमजनिर्वंपिष्टंशिलायंत्रविनिःसृतं ॥ द्विजश्रेष्ठगृहाणेदंमतः ॥
पायसपूरितदानं ॥ सौवर्णभाजनंकांस्यंपायसान्नेनपूरितं ॥ दाने
नास्येचसौभाग्यंशांतिरस्तुसदावयोः ॥ ३९ ॥ कदलीदानं ॥ कदलीस
र्वदोषघ्नीहेमवर्णावरावृता ॥ दानेनास्याःसुखंभाग्यंशांतिरस्तुस

दानवयोः॥ हेमपात्रदानं॥ जन्मांतरसहस्रेषु यत्कृतं दुष्कृतं मया॥ हेमपा
त्रप्रदानेन मम पापं व्यपोहतु॥ रौप्यपात्रदानं॥ कन्यानृषणतः पापं परदा
राभिमर्षणात्॥ रौप्यपात्रप्रदानेन तानि नश्यंतु मे सदा॥ ताम्रपात्रदानं॥
परापवादपैशून्यं दुष्टमांसस्य भक्षणं॥ पापं गात्रोस्थितं ताम्रपात्र
दानेन नश्यतु॥ कांस्यपात्रदानं॥ मया पापान्यनेकानि कामाकामकृता
नि च॥ कांस्यपात्रप्रदानेन तानि नश्यंतु सर्वदा॥ लोहदानं॥ ज्ञानाज्ञा
नकृतं पापं मया लोभकृतं चिरात्॥ लोहपात्रप्रदानेन मम पीडां व्यपो
हतु॥ ताम्रं॥ सूर्यप्रीतिकरं ताम्रमारोग्यं बलवर्धनं॥ तस्माद स्यप्रदा
नेन प्रीयतां मे दिवाकरः॥ कांस्यं॥ कांस्य ब्रह्मशिवः साक्षात्क
समेतद्विभावसोः॥ कांस्यं विष्णुमयं यस्मादतः॥ ॥ पंचरत्नदानानि॥
यस्मात्सर्वेषु रत्नेषु देवाः सर्वे व्यवस्थिताः॥ रत्नदानेन मे शांतिं प्रय

च्छंतु सदा सुराः॥५५॥ माणिक्यदानं॥ माणिक्यं पद्मरागं तु वैडूर्यं वज्रमेव च॥
गोमेदं मरकतं चैव पुष्परागं च मौक्तिकं॥ हरितं च नवैतानि रत्नानि वदंति
हि॥ मौक्तिकं॥ मौक्तिकं भूषणं विष्णोः प्रियो गौर्याः प्रियस्य च॥ दानेनास्य
शिवं मेऽस्तु परत्रेह च सुखं सदा॥ प्रवालदानं॥ प्रवालं पुष्टिदं कांतिवर्ध
नं सुखदं सदा॥ दानेनास्य सुखं चैव मतः॥ ॥५६॥ मांगल्यदानं॥ मांग
ल्यमण्योर्लक्ष्म्याः प्रियायोगो यीश्च सर्वदा॥ दानेनैव सुखं शांति सौभाग्यं स
वैदास्तु मे॥ कर्णभूषणं॥ कर्णभूषणदानं॥ कर्णप्रसाददा स्त्रीणां भूषणं
मंगलप्रदं॥ दानेनानेन सौभाग्यबलप्रसादास्तु मे सदा॥ तैलदानं॥
तैलं पुष्टिकरं नृणां लक्ष्मीदं मंगलशुभं॥ दानेनास्यास्तु मे शांतिस
र्वानिष्टप्रशांतये॥ ५९॥ ॥ पंचगजादिदानं॥ ऐरावतश्चतुर्दंतो ग
जानां नायकश्च यः॥ दिग्दंतिनां पूज्यतमो पापं हरय यतः प्रभुः॥ सुप्र

तीकं गजेंद्रं च सुरम्य स्वामि षेचकं ॥ इंद्रस्य वाहनं श्रेष्ठं सर्वदेवैश्च पूजितं ॥
गजेंद्र मत्तमातंग दैत्य सैन्य विनाशक ॥ तव दानेन मे शांति सर्वदा
स्तु सुखं मम ॥ अश्वदानं ॥ अश्वो हि वाहनं नानो कारणं हि धातकृ
तो ॥ संप्रदानेन मे चास्य शांतिरस्तु सुखं शिवं ॥ वृषभदानं ॥ वृषभो
धर्म एव स्यान्महादेवप्रियः सदा ॥ संप्रदानेन वै चास्य शांतिरस्तु स
दा मम ॥ अजादानं ॥ अजो ग्निवाहो यज्ञार्थं ब्रह्मणा निर्मिता पुरा ॥
मेषदानेन वै शांति सुखं चास्तु सदा मम ॥ छागदानं ॥ छागः
प्रियो हि यज्ञानां माकुती वेव्यवस्थिताः ॥ अस्य चैव प्रदानेन शांतिरस्तु
सदा मम ॥ अथ शिवप्रतिमादानं ॥ मृत्युंजय महारुद्र गौरीश वृष
वाहन ॥ संप्रदानेन गौरीश मम संतु मनोरथाः ॥ ६८ ॥ शिवनाभिदा
नं ॥ शिव रुद्रो पियः साक्षात्साक्षान्नारायणोपि च ॥ दानेनास्या हरि

हरौ प्रसन्नौ स्तां सदा वयोः ॥ शालिग्रामदानं ॥ शालग्रामशिलापुण्या भुक्ति
मुक्तिप्रदायिनी ॥ शालिग्रामप्रदानेन मम संतु मनोरथाः ॥ चक्रांकि
तदानं ॥ चक्रांकितसमायुक्ता शालग्रामशिलासह ॥ दानेनैव न वेत्तस्मै
उभयोर्वांछितं फलं ॥ शंखदानं ॥ शंखश्चलकरो नित्यं सर्वमंगलदायकः ॥
तस्मादस्य प्रदानेन मम संतु मनोरथाः ॥ घंटादानं ॥ घंटा देवप्रिया नित्यं
महानंदकराशुभा ॥ संप्रदानेन वै तस्य मम संतु मनोरथाः ॥ मूर्त्ति
दानं ॥ नारायण जगंनाथ श्रीपते गरुडध्वज ॥ नवमूर्त्तिप्रदानेन प्रस
न्नो भव सर्वदा ॥ गणेशदानं ॥ गणनाथ विघ्नहर गौरीसूनुरभिष्टदं ॥
अस्य दानेन मे शांतिः प्रसन्नो स्मि विनायकः ॥ सूर्यदानं ॥ ग्रहाणामा
धिपः सूर्यः पद्महस्तः प्रभाकरः ॥ दानेनास्य रवे शांति मम संतु मनोर
थाः ॥ ७६ ॥ जगदंबादानं ॥ आदिमाया महाशक्ति विश्वमाया जगन्मयी ॥

दानेनास्याः प्रसन्नो स्तु सर्वदा मम शांभवा ॥ पुस्तके देवी सरस्वती जगन्मा
ता शास्त्र ब्रह्मादि देवताः ॥ पुस्तकस्य प्रदानेन रक्षमां परमेश्वरी ॥ सोपस्क
र समायुक्तो त्रियामूर्त्तिसदक्षिणा ॥ गृहाण त्वं द्विजश्रेष्ठ मम संतु मनोर
थाः ॥ देशकाल उपायेन द्रव्यं श्रद्धा समन्विताः ॥ पात्रे प्रदीयते यत्तु सकलं
धर्मलक्षणं ॥ न विद्यया केवलया तपसा केवलेन हि ॥ विद्यातपोभ्यां व
तं यत्तु द्विपात्रं प्रचक्षते ॥ पात्रे दत्तं तु यत्किंचिच्छुचिर्भूत्वा समाहितः ॥ शे
यं तत्सर्वमक्षय्यं महादानादिकं च यत् ॥ ८८ ॥ दानं नैमित्तिकं दद्यात्सु सं
कल्पयथाविधिः ॥ नित्यदाने तु नैव स्यात्संकल्पादिक दाचन ॥ ददाति
प्रतिगृह्णाति हिरण्यादिकमेव च ॥ तुष्टो गोगान्यथाकामान् सोश्नु
ते परमव्ययं ॥ ॥ अथ गोदानविधिः ॥ दानमेतत्समाचष्टे पावनं प
रमं महत् ॥ समानं सर्ववर्णानां गवां दानमनुत्तमं ॥ चतुर्वर्गफला

वासंश्च लक्षणं नृपसत्तम ॥ स्नानं सरसि वा नद्यां पंचगव्येन संयमी ॥ वे
नैव स्नापयित्वेशं पूजयेद्विधिसत्तम ॥ सयवाश्च तिलाकुत्वा पंचग
व्यघृतान्वितान् ॥ समिद्धो ग्नौ व्याहृतिभिर्मूलमंत्रेण वाथवा ॥ अष्टोत्त
रशतं कृत्वा सवत्सां गां प्रदापयेत् ॥ ८९ ॥ ॥ सोपस्करां सवत्सां च
घंटाभरणभूषितां ॥ गंधैर्हरिद्रापिष्टैश्च मुखं पुच्छं प्रपूजयेत् ॥
अग्रपादादिचांगानि संप्रक्षाल्य शुभोदकैः ॥ आ गाव इति मंत्रेण
गायत्र्या वा प्रपूजयेत् ॥ पादौ गोरग्र पादाभ्यां शृंगाभ्यां मास्यमेव हि ॥
स्कंधाभ्यां पृष्ठपुच्छाभ्यां सर्वांगे ~~[illegible]~~ भ्यो नम इति ॥ स्थानेष्वेते
षु गंधांश्च दद्यान्मंत्रमनुक्रमात् ॥ अक्षतान् तत्पुष्पाणि प्रक्षिपेत्तु
ष्टमानसः ॥ सर्वगंधसमायुक्तं मिंडादिसुरवंदिते ॥ सवत्से गौर्गृ
हाणेमं धूपमंगलदीपकं ॥ आनंदकृत्सर्वलोके देवानां च सदा प्रिये ॥

गो स्वाच जगन्मातः दीपोयं प्रतिगृह्यतां ॥ एषा छादनं गवे दद्यात्सम्य
क्छुद्धं सुनिर्मलं ॥ सुरभिर्वस्त्रदानेन प्रीयतां परमेश्वरी ॥ सुरभि
स्त्वं जगन्मातर्देवि विष्णुपदे स्थिते ॥ सर्वदेवमये ग्रासमिदं दत्तं
मया तव ॥ ९६ ॥ दंते मुक्तिकं दद्यात्ललाटे ताम्रलोप्य ते ॥ उरसि
मधुरक्षीरं मपाने च घृतं मधु ॥ हृदये चंदनं दद्याछृंगयो विद्रुम
डकं ॥ सुवर्णशृंगयो रौप्यं खुरे पुच्छे च दक्षिणां ॥ वस्त्रं छत्रं प्रद
तव्या दोहनं कांस्यपात्रकं ॥ ब्राह्मणं पूजयित्वा तु च वस्त्रालंकारभू
षणैः ॥ गावः सुरभयो नित्यं गावो गुग्गुलगंधकाः ॥ गावः प्रतिष्ठा
भूतानां गावः स्वस्त्ययनं महत् ॥ २३०० ॥ अन्नमेव परं गावो देवा
नां हविरुत्तमं ॥ पावनं सर्वलोकानां रक्षंति च वहंति च ॥ हविषा
मंत्रपूतेन तर्पयानमरादिकान् ॥ ऋषीणामपि होतॄणां गावो होमे

प्रतिष्ठिताः ॥ सर्वेषामपि भूतानां गावः शरणमुत्तमं ॥ नमो गोभ्यः श्रीपतिभ्यः सौ
रभेयीभ्य एव च ॥ २ ॥ नमो ब्रह्मसुताभ्यश्च पवित्राभ्यो नमो नमः ॥ गवामंगे
षु तिष्ठंति भुवनानि चतुर्दश ॥ यस्मात्तस्माछिवं मे स्यादिह लोके परत्र च ॥
गावो ममाग्रतः संतु गावो मे संतु पृष्ठतः ॥ गावो मे हृदयः संतु गवां मध्ये
वसाम्यहं ॥ प्राङ्मुखीं गामिमां स्थाप्य सवत्सां तां सुपूजितां ॥ पुच्छदेशे तु
दाता वै स्नातो बद्धशिखो भवेत् ॥ ६ ॥ उदङ्मुखस्तु विप्रस्य पात्रं च वणल
क्षितं ॥ आज्यपात्रं करे कृत्वा कनकेन समन्वितं ॥ निक्षिप्य पुच्छं तस्मिंस्तु
घृतं ऊर्ध्वं प्रगृह्य च ॥ सलिलं विप्रपाणौ तु प्रागग्रं तु निधापयेत् ॥ ज
लं कुशांश्च सलिलं गृहीत्वा दानमाचरेत् ॥ अनेनैव तु मंत्रेण पात्रहस्ते
जलं क्षिपेत् ॥ यज्ञसाधारभूता या शश्वद्दाघप्रनाशिनि ॥ विश्वरूपप
देवीप्रियतामनयो गवा ॥ अनु व्रजेत्तु तां धेनुं ब्राह्मणेन समन्वितं ॥

गोमतीं तां ततो दद्यात्कृपेतत्प्रयतः शुचिः ॥ जलशायी जगत्पिता पद्मनाभः सनातनः ॥
अनंतगो गरुडायन प्रीयतां परमेश्वरः ॥ इति संप्रार्थ्य तां दद्याद्ब्राह्मणे वेदपारगे ॥
पूर्वपापविनिर्मुक्तः सोश्नुते पदमव्ययं ॥ ददाति यः सवत्सां गां सर्वान्कामान
मश्नुते ॥ इह लोके तु संप्राप्य विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥ १६ ॥ इति गोदान
विधिः ॥ ॥ अथोभयतोमुखी विधिः स्कन्दपूर्व वदेव ॥ सालंकृतां स
प्रसवां गायत्रीं यः प्रयच्छति ॥ विप्राय वेदविदुषे विष्णुलोकं स गच्छति ॥ हे
मशृंगीं रौप्यखुरीं सुशीलां वस्त्रसंयुतां ॥ सकांस्यपात्रं दातव्या क्षीरिणी गोः
सदक्षिणां ॥ यावद्वत्सस्य पादौ द्वौ मुखं योन्यां च दृश्यते ॥ तावद्गौः पृथिवी
ज्ञेया यावद्गर्भं विमुंचति ॥ संपूज्य तां च प्रसवां यः करोति प्रदक्षिणं ॥ सा
र्णवां सकलां पृथ्वीं प्रदक्षिणसकृद्भवेत् ॥ सुपूजितामिमां गावो ददाम्युभय
तोमुखीं ॥ सागरांतमहीदानं फलं प्राप्य लभे सुखं ॥ सालंकृतां गृहाण

मां ददाम्युभयतोमुखीं ॥ विष्णुरूप द्विजश्रेष्ठ त्राहि मां भवसागरात् ॥ २३ ॥
अथ महिषीदानं ॥ कार्पासबीजपिण्याकहरिद्रा गौरमृत्तिका ॥ सिंदूरं तैल
माज्यं च रक्तुलां गुग्गुलं ततः ॥ नीलवस्त्रं लवणं माषाः रक्तपुष्पं सचंदनं ॥
घंटा कांस्यमयं पात्रं ताम्रपात्रं तथैव च ॥ वस्त्रोपवीताभरणं माम चैव सद
क्षिणा ॥ आदौ संपाद्य चैतानि महिषीदानमाचरेत् ॥ पुण्यकाले पवादे
शे देहे व्याधिसमुद्भवे ॥ कर्तव्यं महिषीदानमपमृत्युविनाशनं ॥ गणे
शं च यमं मृत्युं संपूज्य होमयेद्दृघ ॥ व्याहृतिश्च तिलाज्येन शतमष्टोत्तरं
हुतं ॥ यमं चैव तथा मृत्युं तत्तन्मंत्रेण होमयेत् ॥ यमं संतर्प्य महिषीमक्षिः
प्रक्षालयेद्दृघ ॥ उयप्रेहि मनेनैव मंत्रेणाथ प्रपूजयेत् ॥ सर्वांगान्धूपू
जनं चैव पादादिषु यथाक्रमं ॥ यमप्रिये महाघोरे महिषी व्याधिनाशि
नी ॥ त्वं मृत्युभयं नीतं मरणान्मां समुद्धर ॥ गोरचनं ललाटे तु शृंग

वा गौरिमृत्तिका ॥ कंठे सिंदूरमुद्रे हरिद्रालेपनं भवेत् ॥ कृष्णवस्त्रंकंठ
देशे छत्रं चैव प्रसारयेत् ॥ शृंगे हेमखुरे रौप्यं गंधपुष्पैः समर्चयेत् ॥ त्रिः
प्रदक्षिणमावृत्य महिषीं दक्षिणामुखीं ॥ ब्राह्मणं पूजयेत्पश्चाद्वस्त्रालं
कारभूषणैः ॥ तां दद्यात्प्राङ्मुखः कर्ता स्थिता योदङ्मुखाय च ॥ कार्पास
बीजपिण्याकतृणोदकसमन्वितं ॥ ३६ ॥ विप्रेंद्र वेदवेदांगकरुणाकरता
रक ॥ गृहाण महिषीं लक्ष्मीं सवत्सां स्वर्णभूषितां ॥ सुनेत्रां च सुशृंगां च
रूपां मांसपूर्णविग्रहं ॥ पयस्विनीं सुशीलां तां हरिद्र तिमिरापहां ॥ हेमशृं
गां रौप्यखुरीं कांस्यपात्रां समन्वितां ॥ सर्वसंभारवत्तां तसारं कांस
दक्षिणं ॥ महिषीवस्त्रसंयुक्ता सुशीला च पयस्विनी ॥ नीलवस्त्रावृतां
चाहं दास्ये मृत्युहराय च ॥ यमवाहा तु महिषी मृत्युरूपेण संस्थिता ॥
सर्वव्याधिहरो नित्यमेतं ॥ सरत्नां सजलं पुष्पं दत्वा विप्रकरेर्पयेत् ॥

कांस्यपात्रस्थिते पाणौ दद्याद्दानं सदक्षिणं ॥ ४७ ॥ मृत्युरूप गृहाणेमां महि
षीं द्विजसत्तम ॥ मृत्योः संत्राहि मां घोरा गच्छ स्वयत्र वापि च ॥ ततो बहि
र्द्विजो गच्छेन्निरस्य दक्षिणं पथि ॥ तेनैव पितृंश्च तर्पयेद्यमं ॥ आज्य
निरीक्षणं कुर्याद्दशदानानि वै यतः ॥ अन्नेभ्यश्चैव विप्रेभ्यो दद्याच्छ
क्त्या च दक्षिणां ॥ अनेन विधिना चैव महिषीदानमुत्तमं ॥ यः करोति
नरस्तस्य नास्य मृत्युर्भवेत्क्वचित् ॥ इति महिषीदानं ॥ अथ ऋतुपर
वे दानमाह ॥ सम्यग्दद्याद्वसंते तु जलं स्वादु सुशीतलं ॥ गंधपुष्पादिकं
चैव ब्राह्मणेभ्यो विशेषतः ॥ ग्रीष्मे चोपानहौ छत्रं मन्नपानादिकं च हि ॥ द
द्याद्वर्षनवं वेश्म सर्वोपस्करसंयुतं ॥ ४९ ॥ दद्याच्छरदि वासांसि नवा
नि विविधानि च ॥ हेमंते पितृणां चैव प्रदद्याद्दिंधनादिकं ॥ चित्रान्नं
शैशिरे दद्यात्सर्पिर्दधिसमन्वितं ॥ ऋतुष्वेवं च सर्वेषु केचिदिच्छंति

सर्वदा ॥ न शक्नोति समर्थश्चेन्नयदि ॥ पुण्यकालेथवा दद्याच्छित्तं वित्तादि
कं यदा ॥ पुण्यकालः स विज्ञेयश्चित्तं वित्तं यदा भवेत् ॥ अनित्यं च शरी
रस्मात्तस्माद्दानं समाचरेत् ॥ दाता भुंक्ते हि भोगांश्च सर्वान् कामान् यथे
प्सितान् ॥ पुत्रपौत्रैः परिवृतस्ततो मोक्षमवाप्नुयात् ॥ २३५ ॥ इति नारा
यणभट्टविरचितायां धर्मप्रवृत्तौ दानप्रकरणं ॥ अथ द्रव्यशुद्धिः ॥
तत्रादौ भूमिशुद्धिरभिधीयते ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ भूशुद्धिर्मार्जनाद्दा
हात्कालाद्गोक्रमणात्तथा ॥ सेकादुल्लेखनाल्लेपाद्गृहं मार्जनलेपने
त् ॥ ५३ ॥ चांडालधूषिते यत्र यत्र शूद्रादिसंगसिः ॥ एवं कल्मषभू
यिष्ठा भूरमेध्या प्रकीर्तिता ॥ श्वसूकरखरोष्ट्राद्यैः संस्पृष्टा दुष्ट
तां व्रजेत् ॥ अंगारतुषकेशास्थिभस्माद्यैर्मलिना भवेत् ॥ यत्र वा
सादमेध्या सा भूस्तु वैप्र सर्वोपि च ॥ पंचधा वा चतुर्धा वा पूर्ववद्

द्धि शुध्यति ॥ इति भूमिशुद्धिः ॥ अथ गृहशुद्धिः ॥ गृहशुद्धिं प्रवक्ष्यामि
हतस्य शावदूषणे ॥ प्रोत्सृज्य मृन्मयं भांडं सिद्धमन्नं तथैव च ॥ गृहा
दपास्य तत्सर्वं गोमयेनोपलेपयेत् ॥ अग्निः संप्रोक्ष्य चैवाथ छागेना
घ्रापयेद्बुधः ॥ ब्राह्मणैर्मंत्रपूतैश्च हिरण्यकुशवारिणा ॥ सर्वमभ्यु
क्षयेद्वेश्म ततः शुद्ध्येन्न संशयः ॥ इति गृहशुद्धिः ॥ अथ पात्रशुद्धिः ॥
निर्लेपं कांचनं भांडमद्भिरेव विशुध्यति ॥ अब्जमश्ममयं चैव
राजतं चानुपस्कृतं ॥ ६ ॥ चमसस्रुक्स्रुचः स्नेहपात्राण्युष्णेन वारिणा ॥
सलेपानामलेपानां वारिणा शुद्धिरिष्यते ॥ भैवाच्छातानि ॥ ॥ ॥
यज्ञसाधनभूतानां पात्राणां चैव सर्वदा ॥ सस्यादीनां च सर्वेषां
वारिणा शुद्धिरिष्यते ॥ गवाघ्रातानि कांस्यानि शूद्रोच्छिष्टानि यानि
च ॥ शुद्ध्यंति दशभिः क्षारैः श्वकाकोपहतानि च ॥ भस्मना शुध्यते

कांस्यं सुरयायन्न लिप्यते ॥ सुरास्तत्र पुरीषे स्कृशुध्यते स्युपलेखनैः ॥
ताम्राम्लानेन शुद्धेन न चेदामिषलेपितं ॥ ॰पामिवनत्रय छिप्तं पुन
र्दाहेन शुध्यति ॥ सूतिको स्त्रिष्टभांडस्य सुनामघतस्य च ॥ त्रिसप्त
प्तमार्जनाच्छुद्धिर्नेतु कांस्यस्य तापनं ॥ सूतिकाश्वानविण्मूत्ररजश्व
लहतानि च ॥ प्रक्षिप्तव्यानि तान्यग्नौ यद्यद्यावद्दहे रपि ॥ सुवर्ण
रौप्यशंखाश्म मुक्ति रत्नमयानि च ॥ कांस्याय ताम्रपात्राणि त्रपुसी
सादिकानि च ॥ निर्लेपितानि शुध्यंति केवलेन जलेन तु ॥ शूद्रो
च्छिष्टानि शोध्यंते त्रिधा क्षाराम्लवारिणा ॥ ब्रह्म[illegible]त्र विशां चै
व संस्पृष्टं संमार्जितं शुचिः ॥ चतुर्थेन तु यद्भुक्तं चतुर्भिस्तत्र मार्जितं ॥
७० ॥ ॰प्रग्नौ प्रक्षिप्य गृह्णीयाज्जले प्रक्षाल्य यत्नतः ॥ गोशृंगेण तु सं
स्पृष्टं तत्पात्रं शुचितामियात् ॥ गंडूषं पादशौचं च यः कुर्यात्कांस्यभा

जने ॥ षण्मासं स्नुविनि क्षिप्य पुनर्दग्धेन चाहरेत् ॥ लोहानां दहना
च्छुद्धिर्भस्मना गोमयेन च ॥ दहना खननाद्वापि शैलानामंभसापि वा ॥
काष्ठानां तक्षणाच्छुद्धिर्मृद्गोमयजलैरपि ॥ एवं भोजनपात्राणां भुक्ते
यः पूर्वसूरिभिः ॥ संहतानां तु पात्राणि यद्येकमुपहन्यते ॥ तस्यैव शो
धनं प्रोक्तं सामान्यं द्रव्यशुद्धिकृत् ॥ इति पात्रशुद्धिः ॥ ॰अथ धान्यशुद्धिः ॥
व्रीहयः कोद्रवा दध्निः शाकमूलफलानि च । तत्पात्रस्थां पहरा । दानि ८
स्नुपकरणेन वा ॥ गृहे दाहे समुत्पन्ने दग्धे च मानुषे पशु ॥ ॰प्रभो
ज्यस्य गृहे व्रीहि धान्तु द्रव्यस्य संग्रहः ॥ मन्मयेनावदातानाम धोशु
चिच तिष्ठतां ॥ रत्नमाषतीलादीनां न दोषो मनुरब्रवीत् ॥ न चैत्र
प्राणिनो यत्र केवलं गृहदीपिना ॥ तत्र द्रव्याणि सर्वाणि गृह्णीयाद्वि
चारयत् ॥ धान्यपूगतृणानां च काष्ठानां चैव सर्वदा ॥ क्लिन्नानां

मक्षिकानां मारुतेनैव शोधनं ॥ ८ ॥ अथान्नशुद्धिः ॥ पक्षिजग्धं गवाघ्रातमवधूतमवक्षुतं ॥ दूषितं केशकीटैश्च मृत्प्रक्षेपेण शुध्यति ॥
देवद्रोण्यां विवाहेषु यज्ञेषु प्रकृतेषु च ॥ काकश्वाभिश्च संस्पृष्टमन्नं
तन्न विवर्जयेत् ॥ तन्मात्रमन्नमुद्धृत्य शेषसंस्कारमर्हति ॥ वक्ष्ये
वं विजानीयात्कृतेष्वन्नेषु वै यतः ॥ पक्वद्रोणाधिकं चान्नं काकश्वाद्युपघातितं ॥ ग्रासमुद्धृत्य तन्मात्रं यच्च लालाकृतं भवेत् ॥ हेमोदकेन वा भुक्ष्म रजतेनांबुनाथवा ॥ अग्निज्वालोपसंस्पर्शात्सुवर्णमधु
सर्पिषा ॥ द्रव्याणां प्लावनेनैव घृतानां प्रोक्षणेन च ॥ भागेन द्युपसं-
स्पृष्टमन्नं तच्छुचितामियात् ॥ ९ ॥ लवणं घृततैलानां लवणं गोरसस्य च । गुडानिक्षा स-
वयेदग्निः शाकमूलफलानि च ॥ द्रव्याणां चैव सर्वेषां शुचिरूपं सवनं भवेत् ॥
प्राहुरणं संहतानां च दारुणां तक्षणं ॥ घृतं चैव दधिक्षीरं तथैव क्षुरसो गुडः ॥ म-
वा

इगुडान्वितं तत्रं तथा मधु न दुष्यति ॥ आममांसं घृतं क्षौद्रं स्नेहश्च फ-
लसंभवः ॥ म्लेच्छभांडस्थिता दुष्या निष्क्रांताः शुचयः स्मृताः ॥ २३५ ॥
निर्यासानां गुडानां च वजवानां तथैव च । कुसुंभकुंकुमानां च ऊर्णा-
कार्पासयोस्तथा । मृत्पूर्णेनेण काष्ठानां शस्त्राणां भांडानां वायसैः ॥
स्पर्शने विहितं शौचं सोमसूर्याग्निमारुतैः ॥ उच्छिष्टेन तु संस्पृ-
ष्टाद्रव्यं हस्तकर्पं च नः ॥ पानिधायैव तद्द्रव्यमाचांतः शुचि-
तामियात् ॥ ३ ॥ अथ जलशुद्धिः ॥ पवित्रं धारसोपेता निर्मला
पृथिवीगताः ॥ पक्षिणश्चैव गोपाना आपः शुद्धिकरा हि ताः ॥ म-
निस्थं तु दकं मेध्यं वै त्रिपं पत्रको नवेत् ॥ पवादं तं चेदम-
ध्येन तद्देव बिंदुगं ॥ उद्धृता वा प्रशस्तास्युः शुद्धे पात्रे यथा ।

विधिः॥एकरात्रोषित स्नात्वा त्यजे ह्यपः समुद्धृता ॥ प होम्यानि
तडागानि नदी वापि सरांसिच ॥५॥ चांडालाद्यशुचिस्पर्शे नितीर्थैः
परिवर्जयेत् ।वापीकूपतडागेषु मानुषं शीर्यते यदि ॥उद्धरेदु
दकं सर्वं पञ्च पीड्यान्मध्य स्तथा ।प्रक्षिप्य तं च गव्यं तु ततः शुद्धिम
वाप्नुयात् ॥श्वानश्च काकचांडाले ईषि तेषु विशोधनं ॥ घटा
नां शातमुद्धृत्य पंचगव्यं क्षिपेत्ततः ॥उपानत्श्लेष्मविण्मूत्रस्त्रि
रजो मृत्कमेवच ।एभिर्विदूषितं कूपं कुंभानां षष्टिमुद्धरेत् ॥
जलाशये स्वल्पजले स्थावरे च महीतले ।कूपवत्कथिता शु
द्धिर्महत्सु चन दूषणं ॥ चांडालभांडसंस्पृष्टं पीत्वा कूपगतं ज
लं ।गोमूत्रयावकाहार त्रिरात्रेण विशुध्यति ॥२४॥ प जागा ।१७४६

वोमाहिषमश्वबालणाश्वमसृतिका ॥दशरात्रेण शुद्धिं स्याद्भूमि
ष्ठं नन वोदकं ॥ इति जलशुद्धिः ॥ अथ वस्त्रशुद्धिः ॥ अहतं च
नवं श्वेतं सदृढं नान्य धारितं ॥ पवित्रं तद्विजानीयाद्वस्त्रं स
कलकर्मसु ॥३॥ वस्त्रं मृद्दर्भेनसा शुद्धेद ––वैदमेवच ।वज्रा
दिकं च तुष्टं चेत्यजेत्तन्मात्रमेवच ॥ यदि मूत्रपुरीषाभ्यां रे
तसा रुधिरेण वा ॥ तैलं समुपपद्यते तच्छुद्धिः प्रक्षालये
त्ततः ॥ अथ पट्टिस्तत्रोद्वणं कौचं वकुनां धान्यवासे सा ।प्रक्षा
लनेन नव्यानां मद्भिः शौचं विधीयते ॥ उर्णकौशेयकुतुपप
ट्ट होम दुकूलजाः ॥ पलशुद्धानवत्पते शोषणं प्रोक्षणादि
भिः ॥ तान्येवामेध्ययुक्तानि क्षालयेत्क्षाघनैः स्वकैः ॥ ॥

तूलिकाद्युपधानं च पुष्पं रक्ताम्बरं तथा ॥ शोधयित्वातपे किंचित्क
रैः संमार्जयेन्मुहुः ॥ पश्चात्तु वारिणा प्रोक्ष्य विनियुंजीत कर्म
णि ॥ ९ ॥ चैलवच्चर्मणां शुद्धिर्वैदलानां तथैव च ॥ शाकमूल
फलानां तु धान्यवच्छुद्धिरुच्यते ॥ १० ॥ पाविकं पट्टकूलं च पवि
त्रं चैव सर्वदा ॥ अमेध्यलेपनं चेत्स्यात्तावत्प्रक्षालनं स्मृतं ॥
जलेन मृत्सहरिद्राभिर्लेपनं कथ्यते बुधैः ॥ तैलं गोमयगो
मूत्रैश्चर्मणां शुद्धिरिष्यते ॥ पत्रपुष्पकुशादीनि धृत्वा वासो
पि शुद्ध्यते ॥ एषामावसनेन स्याच्छुद्धिरेवं विदुर्बुधाः ॥ रथ्या
कर्दमतोयानि नावः पथितृणानि च ॥ मारुतेनैव शु[illegible]ंति प ध्यंर
क्वेष्टकचितानि च ॥ इति वस्त्रशुद्धिः ॥ अथ देहशुद्धिः ॥ ॥ १४७

अद्भिर्गात्राणि शुध्यंति मनः सत्येन शुध्यति ॥ विद्यातपोभ्यां भूता
त्मा बुद्धिर्ज्ञानेन शुध्यति ॥ अजाश्वमुखतो मेध्या गावो मेध्याश्च
पृष्ठतः ॥ योषितः सर्वतः शुद्धाः कारुहस्तः सदा शुचिः ॥ एवं संक्षेप
तः प्रोक्ता सर्वेषां शुद्धिरप्यथ ॥ विज्ञेया शुद्धिरन्येषां विशेषाः स्मृति
तोन्यतः ॥ इति देहशुद्धिः ॥ अथ प्रायश्चित्तं विमुच्यते ॥ कृता
नां चैव पापानां ज्ञानतोज्ञानतोपि वा ॥ उच्यते पापिनां शुध्यै प्रा
यश्चित्तं विनिर्णयः ॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञो धर्मशास्त्रविशारदः ॥
स्वधर्मनिरतो दांतस्तेभ्यः पापं निवेदयेत् ॥ एको वा वेदव
द्धर्मं यं व्याचष्टे समाहितः ॥ स विज्ञेयः परो धर्मो नाज्ञानां नियु

तेन तु ॥ विज्ञाय नखरोमाणि प्राप्य स्नानमाचरेत् ॥ केशानां
रक्षणार्थाय द्विगुणं व्रतमाचरेत् ॥ राजा वा राजपुत्रो वा ब्राह्म
णो वा बहुश्रुतः ॥ सर्वान् केशान् समुद्धृत्य छेदयेदंगुलद्वयं ॥
सर्वत्रैव हि नारीणां शिरसो मुंडनं स्मृतं ॥ न स्म गोमय[illegible] वा
रि पंचगव्यादिकल्पतैः ॥ २३ ॥ मलापकर्षणं कार्यं बाह्यशौचप्रसि
द्धये ॥ सम्यक् स्नात्वा शुचिर्भूत्वा सार्द्रवासाः समाहितः ॥ प्रदक्षिणात्र
यं कृत्वा पापानि तु निवेदयेत् ॥ सन्नानेव प्रचेष्टव्या वक्तव्यं वास
मंजसं ॥ एवं कृत्वापि नरो नैति किल्बिषं ॥ यो शास्त्राधर्म २३
शास्त्राणि प्रायश्चित्तं प्रयच्छति ॥ २६ ॥ प्रायश्चित्तं भवेत्पूतो व कारकि
ल्बिषी व्रजेत् ॥ अपनार्चितमनाहूतमप्रष्टुं च यथाविधि ॥ प्रायश्चित्तं न १९८

दातव्यं ज्ञानवह्निरपि द्विजैः ॥ प्रायश्चित्तमकुर्वाणाः पापेषु निरताः नराः ॥ अ
पश्चात्तापिनः कष्टान् नरकान् यांति दारुणान् ॥ तामिस्रं लोहशंकुं च महा
निरयशाल्मलिं ॥ रौरवं कुतवं कतिम्न त्तिकां कालसूत्रकं ॥ सापातं
लोहितोदं सविषं संप्रतापनं ॥ महानरककाकोलं संजीवनमहापथं ॥ अ २४
विमंध ततामिस्रं कुंभीपाकं तथैव च ॥ २५ ॥ असीपत्रवनं चैव पतनं चै
कविंशति ॥ महापातकजैर्घोरैरुपपातकजैस्तथा ॥ अपनियांति ल
नाचाराः प्रायश्चित्ताः नराधमाः ॥ विहितस्यानुष्ठानान्निंदितस्य च
सेवनात् ॥ अनिग्रहीचेंद्रियाणां नरः पतनमृच्छति ॥ तस्मादनेनक
र्तव्यं प्रायश्चित्तं विशुद्धये ॥ एवमस्यांतरात्मा च लोकश्चैव प्रसीद
ति ॥ प्रायश्चित्तैरपैतेनयद ज्ञानकृतं भवेत् ॥ कामतो व्यवहा
र्यस्तु वचनादिह जायते ॥ ब्रह्महा मद्यपस्तेयी तथैव गुरुतल्प

१४८

गः ॥ एते महापातकिनो यश्च तैः सह संवसेत् ॥ ३६ ॥ हंता मंत्रोपदे
ष्टा च तथा संप्रतिपादकः ॥ प्रोत्साहकः सहायश्च तथा मार्गा
नुदर्शकः ॥ आश्रयः शस्त्रदाता च भक्तदाता विवेचक ॥ युद्धोपदे
शकश्चैव तद्विनाशप्रदर्शकः ॥ आश्रयपुरस्कृता ॥ अपनिषण्णे दो
ह्णाहामो यस्तु सर्वे ब्रह्मणः पस्मृतः ॥ अकार्यकारिणस्तेषां प्रायश्चित्तं
प्रकल्पयेत् ॥ अपकृष्टस्ताडितो वापि धनैर्वा विप्रयोजितः ॥ यमुद्दि
श्य त्यजेत्प्राणांस्तमाहुर्ब्रह्मघातकः ॥ ४० ॥ असंबंधेन यः कश्चिद्द्वि
जः प्राणान्समुत्सृजेत् ॥ तस्यैव तद्भवेत्पापं न तु यं परिकीर्त्तयि
त् ॥ गुरूणामध्यधिक्षेपो वेदनिंदासुहृद्वधः ॥ ब्रह्महत्यासमं
ज्ञेयमधीतस्य च नाशनं ॥ यज्ञे विवाहकार्ये च तथान्यस्मिन्न धर्म
कर्मणि ॥ विघ्नं समाचरेद्यस्तु तमाहुर्ब्रह्मघातकं ॥ निषिद्धभक्ष १४८

णं जिह्मं स्वोत्कर्षेषु च वचोनृतं ॥ रजस्वलामुखास्वादः सुरापानसमं भवे
त् ॥ अश्वरत्नमनुष्यस्त्रीभूधेनुहरणं तथा ॥ निक्षेपस्य च सर्वं हि सु
वर्णस्तेयसंमितं ॥ सखीभार्याकुमारीषु स्वयोनिष्वंत्यजासु च ॥ ४१ ॥
स्वगोत्रसु सुतस्त्रीषु गमनं गुरुतल्पवत् ॥ पितुःस्वसारं मातुला
नीं स्नुषां मातुलानीं स्नुषां मातृष्वसामपि ॥ मातुः सपत्नीं भगिनीमा
चार्यतनयां तथा ॥ आचार्यपत्नीं स्वसुतां गच्छंस्तु गुरुतल्पगः ॥
छित्वा लिंगं वधस्तस्य सकामायास्त्रियस्तथा ॥ अथोपपातकानि ॥
गोवधो व्रात्यतास्तेयमृणानां चानपक्रिया ॥ अनाहिताग्नितापण्य
विक्रयः परिवेदनं ॥ भृताद्ध्ययनादानं भृतकाध्यापनं त
था ॥ पारदार्यं पारिवेत्त्यं वार्धुक्यं लवणक्रिया ॥ ५० ॥ स्त्रीशूद्रवि

द्रक्षत्त्रवधो निंदितार्थोपजीवनं ॥ नास्तिक्यं व्रतलोपश्च सुता
नांचैव विक्रयः ॥ धान्यकुप्यपशुस्तेयमयाज्यानां च याजनं ॥
पालार्थी क्रियारंभो मद्यपस्त्रीनिषेवणं ॥ स्वाध्यायाग्निसुत
त्यागो बांधवत्यागएव च ॥ इंधनार्थं द्रुमछेदः स्त्र्यर्थमौ
षधसेवनं ॥ हिंस्रयंत्रविधानं च व्यसनान्यात्मविक्रयः ॥ शू
द्रसेवं हीनसख्यं च हीनयोनिनिषेवणं ॥ तथैवानाश्रमे वा
सः परान्नपरिपुष्टता ॥ असच्छास्त्राभिगमनं माकरेष्वधि
कारता ॥ भार्याविक्रयणं चैषामेकैकमुपपातकं ॥ महापातक
तुल्यानि पापान्युक्तानि यानि तु ॥ ५६ ॥ तानि पातकसंज्ञानि त
न्न्यूनमुपपातकं ॥ ब्राह्मणस्य रुजं कृत्वा घ्रातिश्चाघ्रातिम १५०

द्ययोः ॥ जैह्म्यं च मैथुनं पुंसि जातिभ्रंशकरं स्मृतं ॥ खरोष्ट्राणां मृगें
द्रानामजाविकवधस्तथा ॥ संकरीकरणं ज्ञेयं मीनाहिमहिषस्य वध
स्तथा ॥ निंदितेभ्यो धनादानं वाणिज्यं शूद्रसेवनं ॥ अपात्रीकर
णं ज्ञेयमसत्यस्य च भाषणं ॥ क्रिमिकीटवयोर्हत्या मेध्यगंधसे
वनं ॥ मलिनीकरणं प्रोक्तमुक्तादन्यत्र कीर्तितं ॥ ६० ॥ अथ प्राय
श्चित्तं ॥ शिरःकपालध्वजवान् भिक्षाशी कर्म वेदयन् ॥ ब्रह्महा द्वा
दशाब्दानि मितभुक् शुद्धिमाप्नुयात् ॥ चरेद्वा ब्रह्महा सर्वं व्रतं
द्वादशवार्षिकं ॥ समाप्ते तु राज्ञे हृद्यावाजवामास्मिन् व्रते सति ।
अपज्ञाता ब्राह्मणे हत्वा सामान्यद्विजसत्तम ॥ प्रायश्चित्तमिदं
कुर्याद्विधानाद्द्वादशाब्दिकं ॥ ६३ ॥ ब्राह्मणस्य परित्राणाद्गवां

१५१

द्वादशाब्दस्य च ॥ तथाश्वमेधावभृथस्नानाद्वा शुद्धिमाप्नुयात् ॥
दीर्घतीव्रामयग्रस्तं ब्राह्मणं गामथापि वा ॥ दृष्ट्वा पथि निरा
तङ्कं दृष्ट्वा तु ब्रह्महा शुचिः ॥ प्राणीयविप्रसर्वस्वं हृतं घातित एव वा ।
तन्निमित्तं क्षतः शस्त्रैर्जीवितोपि विशुध्यति ॥ अरण्ये निय
तो जप्त्वा त्रिः कृत्वो वेदसंहितां ॥ शुध्यते वामतो टीला प्रतिस्रो
तः सरस्वती । संग्रामे वा हतो लक्ष्यीभूतः शुद्धिमाप्नुयात् ॥ मृ
तकल्पप्रहारार्त्तो जीवन्नपि विशुध्यति ॥ जातिमात्रं यदा हन्या
द्दृष्ट्वा ब्राह्मणे रहः ॥ प्रायश्चित्तं तदा कुर्यादिदं पापविशु
द्धये ॥ प्राणांतिकं च यत्प्रोक्तं प्रायश्चित्तं मनीषिणः ॥ तत्कामिका
मिविषयं विज्ञेयं नात्र संशयः ॥ कामतो वा यदा हन्यात् ब्राह्म १५१

णं ब्राह्मणास्तदा । चरेत् व्रतं घोरं यावत्पापपरीक्षयः ॥ ७१ ॥ मतिपूर्वं य
दा हन्यात् ब्राह्मणं जातिमात्रकं ॥ गोसहस्रं तदा दद्याद्यस्य म
णे ताडयन् । विधेः प्रथमिका ह्येषा द्वितीये द्विगुणं चरेत् ॥ तृती
ये द्विगुणं प्रोक्तं चतुर्थे नास्ति निष्कृतिः ॥ ७२ ॥ मातरं पितरं हत्वा सो
दर्यं भ्रातरं तथा ॥ गुरुं हत्वा श्रोत्रियं वा चाहिताग्निमथापि वा ॥ प
शानतो यदा हन्याद्द्विगुणं व्रतमाचरेत् ॥ तदात्मानं दहेदग्नौ
निहन्यादपि कामतः ॥ एतदुक्तं ब्राह्मणस्य द्विगुणं क्षत्रियस्य तु त्रि वैश्यस्य
गुणं प्रोक्तं शूद्रादीनां चतुर्गुणं । यागस्थं क्षत्रियं हन्यात्तच्चरेद्ब्रा
ह्मणे व्रतं । तत्र हा च यथा वर्णे तथात्रेपी निषूदकः ॥ चरेद्व्रतमहत्वापि घाता
र्थं समुपागतः ॥ द्विगुणं सर्ववर्णे तु ब्राह्मणे व्रतमादिशेत् ॥ पाशीतिर्य

१५२ स्ववर्षाणि बालो वान्यून षोडशः ॥ प्रायश्चित्तं न चार्हति स्त्रियो न्याधितए
व वा । महापातकसंयुक्तो दैवात्स्यादग्निमानपि । पुत्राद्यैः पालयेदग्नि
युक्तः पादेशासंश्रयात् । ८ । इति ब्रह्मप्रा॰ ॥ अथ सुरापानप्रा॰ ॥ गौडी
पैष्टी च माध्वी च धाँ विज्ञेया त्रिविधा सुरा ॥ यथैवैका तथा
सर्वा न पातव्या द्विजोत्तमैः ॥ सुरा वै मलमन्नाणां पाप्मा च मल उच्य
ते ॥ तस्माद्ब्राह्मणराजन्यौ वैश्यश्च न सुरां पिबेत् ॥ मधुकं चैक्षवं दा
वं क्षीरं तालं खार्जूर पानसं ॥ न पातव्यं द्विजैर्मद्यमेतेयं नालिकेरज
जं ॥ सुरांबु घृत गोमूत्र पयसानग्निसन्निभं ॥ सुरापोन्यतमं पीत्वा
मरणाच्छुद्धिमाप्नुयात् ॥ बालवध्या शजवध्या ब्रह्महत्याव्रतं च
रेत् । पिण्याकं वा कणान्वापि नद्यये तु सदा निशि ॥ प्रज्ञात्वोना
तु सुरापीत्वा रेतो विण्मूत्रमेव च । पुनः संस्कारमर्हति त्रयो व १५२
र्णा द्विजातयः । ८६ । पतिलोकं न सा याति ब्राह्मणी वा सुरां पि

बेत् ॥ इहैव सा शुनी गृध्री सूकरी चैव जायते । पतत्यर्धं शरीरस्य य
स्य भार्या सुरां पिबेत् ॥ अपः सुराभाण्डसंस्था अमद्यभाण्डस्थितास्त
था । प्राजापत्यं चरेत्पीत्वा षड्रात्रोपवसेद्द्विजः । ८८ । इति सुरापान
प्रा॰ ॥ अथ सुवर्णप्रा॰ ॥ ब्राह्मणः स्वर्णहारी तु राज्ञे मुसलमर्पयेत् ।
स्वकर्म ख्यापयंस्तेन हतो मुक्तोपि वा शुचिः ॥ ९० ॥ अनिवेद्य नृ
पे शुद्ध्ये सुरापव्रतमाचरेत् । आत्मतुल्यं सुवर्णं च दद्याद्विप्रस्य तु
ष्टिकृत् ॥ स्वर्णं तु षोडशमाषा परिमितः ॥ अपकृत्य सुवर्णस्य मा
षमात्रं द्विजाधमः ॥ गोमूत्रयावकाहारस्त्रिभिर्मासैर्विशुध्यति ॥
सोयब्रह्मस्वन्यूनं तु सुवर्णहरणे कृते ॥ पश्चात्तापेन शातव्यं तस्मा
देकादशाद्दिकं । रौप्यं हृत्वा द्विजो मोहाच्चरेच्चांद्रायणव्रतं । गण
ने दशकादूर्ध्वं द्विगुणं त्रिगुणं चरेत् ॥ इति सुवर्णस्तेयप्रा॰ ॥

॥अथसंसर्गप्रायश्चित्तं॥ स्मृतिर्ज्वलनमृत्कृनाचविशुध्यति॥ स्वयंवाशी
श्ववृषणानुकृत्वाचयजाजंत्रौ॥ नैरुतिदिशमातिष्टेदानिपाशादि
जिह्लगः॥ पितृभार्यांतुविज्ञायसवर्णायोधिगछति॥ जननीसाम्य
विज्ञायमृतःशुद्धिमवाप्नुयात्॥ गुरोश्चैत्रसभार्यंतुपुनर्गत्वाचका
मतः॥ पंडमात्रंसमुत्कृत्यशुद्धोजिवन्मृतोपिवा॥ गुरोर्भार्यांतुयोवै
रूपांपुनर्गत्वानुकामतः॥ लिंगाग्रछेदइत्वातुसततःशुद्धोस्तकिल्बिषा
त्॥ पुनःश्लृङ्गीगुरोर्गत्वायदिविप्रोविमोहितः॥ ब्रह्मचारिसदुष्टात्मा
द्वादशाब्दव्रतंचरेत्॥ एतद्दोषविशुध्यस्तुपतितेषुउदाहृतं॥ स्त्री
णामपिप्रसक्तानांमेषएवविधिस्मृतः॥ अथमहापातकं॥ योगे
नपतितेनैवसंसर्गंयातिमानवः॥ सतस्यैवव्रतंकुर्यात्तत्संस
र्गविशुध्यये॥ एनस्विभिरसत्संसंविशेषोवेवसरंसोपितत्समः॥ कन्यां

समुद्वहेवेषांसोपिवासोनकिंचनः॥ संलापस्पर्शनयनसहपानीसनाशना
त्॥ याजनाध्यापनाद्यानासत्पापंक्रमतेनृणां॥ याजनंयोनिसंबंधे
स्वाध्यायंसहभोजनं॥ कृत्वासद्यःपतत्येवपतितेननसंशयः॥
संसर्गेमाचरन्विप्रःपतितादिष्वकामतः॥ पंचाहंवाद्वादशाहंवाद्वादशा
हमथापिवा॥ मासार्द्धमासमेकंवामासत्रयमथापिवा॥ षण्मासमर्ध
मेकंवाभवेदूर्ध्वंतुतत्समः॥ पंचाहंतुचरेत्कृच्छ्रंदशाहंदशाहंतप्त
कृच्छ्रकं॥ परार्धंस्वर्धमासंस्यान्मासंचांद्रायणंचरेत्॥ मासत्रयंतुकु
र्वीतकृच्छ्रचांद्रायणंनरः॥ षण्मासिकेतुसंसर्गेषडब्दंव्रतमाचरेत्॥
॥अथोपपातकं॥ वाच्यंप्रकीर्तितयत्पापंमज्ञात्वाचोपपादितं॥ षडब्दंने
वशुध्यंतेमहतःपातकाद्दते॥ उपपातमन्यस्तंमहापातकतांव्रजेत्॥ द्वाद
शव्रतेनैवतस्यशुद्धिस्तनान्यथा॥ कृतापवसनोगोष्टेचर्मणातेनसं
वृतः॥ चतुर्दहंसमश्नीयादन्वहंलवणंमितं॥ २५१०॥ गोमूत्रेषोचरन्

स्नानं द्वौ मासौ नियतेंद्रियः॥ दिवानुगच्छता गास्तातिष्ठन्नूर्ध्वं रजः पिबेत्॥
तिष्ठंतीष्वनुतिष्ठेत व्रजंतीष्वप्यनुव्रजेत्। आसीनोप्यनु आसीनः निय
तो वीतमत्सरः॥ अनुरामविकित्सां वा चौरव्याघ्रादिभिर्भयात्। पति
तां पंकमग्नां वा सर्वप्राणैर्विमोचयेत्। १२। उष्णे वर्षति शीते वा मारुते
वाति वा भृशं। न कुर्वीतात्मनस्त्राणं गोरकृत्वा तु शक्तितः॥ अनेन वि
धिना यस्तु गोघ्नो गा अनुव्रजेत्। स गोहत्याकृतं पापं त्रिभिर्मासैर्व्य
पोहति। वृषभैकादशा गाश्च दद्यात्सुचरितव्रते॥ अविमानेन सर्वं
सर्वं वेदविद्भ्यो निवेदयेत्॥ १६। गार्भिणीं कपिलां दोग्ध्रीं होमधेनुं च सु
व्रतां॥ यज्ञादिना घातयित्वा द्विगुणं व्रतमाचरेत्। पादमेकं चरेद्रो तनेर
धे द्वौ पादौ वधनं चरेत्। योजने पादहीनं स्यात् चरेत् सर्वं निपातिते।
पाषाणैर्लगुडैर्वापि शस्त्रेणान्येन वै बलात्। निपातयंति ये गास्तासां कृ- १५४

कुर्युर्व्रतं हि ते। अपपालनात्प्रणश्येत गोश्चरंति कथंचन। जलौघवल्लयं मग्नां
कृ कुर्युर्व्रतं हि ते। अपपालनात्प्रणश्येत गोश्चरंति कथंचन। मेघविद्युद्धतापि
वा। २५२॥ श्वभ्रादौ पतिता कस्माच्छ्वापदैर्वापि नंदिता। प्राजापत्यं चरेत्कृच्छ्रं
गोस्वामिव्रतमुत्तमं। शृंगभंगे वा चर्मनिर्मोचने तथा। प्राजापत्येन शुद्धिः स्या
त्स्वस्थाने पतिगोर्भवेत्॥ हतमुत्पादितं येन कुर्यात्सरोहिणव्रतं॥ न्यत्क्रमेण व
ति चेत्तेन गोहत्यातस्य पुष्कला। २३। पतिदोहातिवाहाभ्यां नासिकाभेदने
न वा। नदीपर्वतसंरोधे कृतं पादोनमाचरेत्। अपस्यिनंगगवां कलाकढि
मे गंतथैव च। यदि जीवति वयसां प्रायश्चित्तं न विद्यते। एतदेव व्रतं कुर्यु
रुपपातकिनो द्विजः॥ अवकीर्णवीर्यश्च अप्यर्धं चांद्रायणं मया प्रिवा। २६। एत
च्चांद्रायणं कामकृते तकामकृते वतु। दद्यात्त्रिरात्रं चोपोष्य वृषभैकादशोस्त
गाः॥ उपपातकशुद्धिः स्यादेवं चांद्रायणेन वा। इत्युपपातकं॥ अथ सर्ववधा
न् प्रा॰॥ क्षत्रियस्य वधं कृत्वा षडब्दं व्रतमाचरेत्॥ अब्दं वैश्यवधे कृत्वा द्वा
दशब्दं वधे चरेत्॥ अंत्यजानां वधं कृत्वा ह्येकमेकं समाचरेत्॥ अप्र
दुष्टां स्त्रियं हत्वा शूद्रहत्याव्रतं चरेत्॥ हस्तिनं तुरगं छागं महिषोष्ट्रक॥

पिंतथा॥मृगंचरोहिणंहत्वाचरेच्चांद्रायणद्वयं॥३॥ऽप्रजादिकंखरश्वानंस्यगालंश्व
करंतथा॥मार्जारशशकंहत्वाप्राजापत्येनशुध्यति॥कपोतबककाकानांगृध्रा
णांमूषकस्यतु।वधेह्येषांप्राणिनांचपादकृच्छ्रंसमाचरेत्॥ऽपनस्थिप्राणि
नोहत्वाप्राणायामेनशुध्यति।ऽपस्थिन्वितवधेविप्रःकिंचिद्दद्याद्विशुद्धये॥
सावित्रीपतितायस्यदशवर्षाणिपंचच॥सशिखंवपनंकृत्वाव्रतंकुर्यात्स
माहितः॥एकविंशतिरात्रंचपिबेत्प्रसृतिपातकं।भोजनेचहविष्यान्नंब्रा
ह्मणान्सप्तपंचच॥३४॥ततोनयावद्बुद्धस्यतुस्योपनयनंस्मृतं॥एतदुपनय
नस्यमुख्यकालात्पूर्वकालोज्ञेय।ऽपतऊर्ध्वंव्रात्यास्तोमः॥व्रात्यास्तोमाहृतेकृ
तेइतिवचनात्॥गजाश्वस्यापहरणेमणीनांरजतस्यच।धान्यापहरणे
चैवकुर्यात्सांवत्सरव्रतं॥धान्यान्नधनचौर्याणिकृत्वाकामाद्द्विजोत्तमः॥
सजातीयगृहेष्वेवकृच्छ्रार्धेनविशुध्यति।मनुष्याणांचहरणेरत्नानांचतथैवच।
कूपवापिजलानांचशुद्धिश्चांद्रायणेनतु॥धान्यानांहरणेकृच्छ्रंतिलानांभेद १५५

वस्मृतं॥सर्वेषांधातुजातीपराकहरणेचरेत्॥४७॥दशकघाणकाहर्धेद्विगुणंव्र
तमाचरेत्॥ऽपासरुस्ताकृत्रिगुणंमधुहिमविधिस्मृतं॥विक्रयेयद्धृतंप्रोक्तं
हरणेद्विगुणंहितत्।ऽपरणाद्दशगुणंहत्वाप्रायश्चित्तंसमाचरेत्॥यद्वायद्वा
हृ४ परद्रव्यमपहृत्याथकिल्बिषी॥तदेवद्विगुणंतस्यकृत्वाकृच्छ्रंसमाचरेत्॥
ऽपजाविपट्टकार्पासताम्रधान्यतिलादिषु॥चतुर्गुणंमूल्यंदत्वाप्राजापत्यं
समाचरेत्॥कांस्यसीसादिधातूनांद्विगुणंस्तेयमोचनं॥प्राजापत्यार्धमा
गाश्चप्रायश्चित्तविशोधनं॥गोहर्तुःसहकृच्छ्रस्यादर्धंहिस्त्यश्चसस्यके॥
हारके॥चतुर्गुणंमूल्यंदत्वाशक्तेस्येकादशोत्तमं॥४६॥नृदेपनोजापह
रणेयानशय्यासनेषुच॥पुष्पमूलफलानांचकृच्छ्रंसंतपनंचरेत्॥यस्य
यस्यतुवर्णस्यवृत्तिच्छेदंसमाचरेत्॥तस्यतस्यवधेप्रोक्तंप्रायश्चित्तंसमाचरेत्।
कालेत्वाक्षयकर्माणिसम्यक्कुर्याद्विधानतः॥तदकुर्वंत्रिरात्रेणमासिमासिवि
शुध्यति॥२५५॥ऽपनाहिताग्नोपित्रादौयदामाणःसुतोयदि॥सहिव्रात्ये

नपश्चनायजेत्तंनिः क्रयायतु।सुरालवणमद्यानांगुडादीनां घृतस्यच॥वि
क्रेतांप्राणिनांचैवकुर्यात्कृच्छ्रमहाव्रतं॥तैलमध्वादिसोमानांचरेच्चांद्राय
णव्रतं॥दध्यश्रृक्षीरसर्पिर्वगुडखंडादिविक्रये।५३।सर्वेषां हपकानांप्रा
जापत्यंसमाचरेत्॥भक्ष्याणांचैवसर्वेषां प्राजापत्यंसमाचरेत्॥उपवासंतुत
कस्यनक्तंकांजीवविक्रये॥पूगिफलंमातुलिंगंजांबखजूरमेवच।एतेषां
पादकृच्छ्रस्याद्धान्यादीनांचविक्रये।हेमशय्याद्विलोहानांकार्पासस्याचर
स्यच।विक्रयेचित्रवस्त्राणांप्राजापत्यंसमाचरेत्॥वातश्चाश्वतरीणांचग
जानामेंदवस्मृतं।गोविक्रयं द्विजःकृत्वाप्राजापत्यंसमाचरेत्।नि।
लीतुविक्रयेघस्रुक्ष्यातिदेशंव्रतंचरेत्॥चांद्रायणंप्रकुर्वीतयेकाला
देदविक्रये।सर्वेषामेवविद्यानांपादकृच्छ्रंसमाचरेत्।रत्नानांविक्रये
दकृच्छ्रंहिंगवादीनांतथैवच॥२५९॥अन्येषांचैवसर्वेषांपादकृच्छ्रंसमा
चरेत्॥कामतःपारिवेत्येतुचरेद्दष्टव्रतंद्विजः॥समाप्तेष्टतुकन्यानां १५६

ज्येष्ठायप्रतिपादयेत्।अज्ञात्वापारिवेत्येतुकृच्छ्रमेवंद्वयोःस्मृतं।अपतिकृच्छ्रं
चरेद्दातहोताचांद्रायणंचरेत्॥६३॥अथागम्यागमनेप्रा०॥रेतःसिंचेत्
कुमारीष्वयोनिष्वंत्यजादिषु।सपिंडापत्यदारेषुप्राणत्यागोविधीयते॥
व्रतस्यंविधवागत्वाचांद्रायणंचाष्टमाचरेत्॥गुरोर्हिततरंगत्वातथैव
तनयोध्रुवर॥चंडालीपुल्कसीम्लेच्छीस्नुषाचभगिनीसखि।मातापि
त्रोःस्वसारंचरहितांसरणागतां॥मातुलानांप्रव्राजितांस्वगोत्रान्न
पयोषितां॥सखीनायंगुरोर्नार्यंभ्रातुर्नार्यांतथैवच।पितृव्यप
त्नीतनयांधात्रीचैवगतस्यच॥आसांगत्वाद्विजोमोहात्षडष्टव्रतमा
चरेत्॥कामतश्चेत्सकृद्गत्वाद्वादशा[illegible]ह्व्रतंचरेत्॥द्वितीये
द्विगुणंप्रोक्तंतृतीयेत्रिगुणंस्मृतं।चतुर्थेतुकामतःकृत्वाह्यात्ममेदंनि
कृतयेत्॥अभ्यासात्कामतोगत्वानिष्कृतिर्नविधीयते।चांडा
लांत्यस्त्रियोगत्वाभुक्त्वाचप्रतिगृह्यच॥पतत्यज्ञानतोविप्रोज्ञा

नात्सास्यं च गच्छति ॥ रजकश्चर्मकश्चैव नटो बुरुड एव च । कैवर्तमेद
भिल्लाश्च ह्यंत्यजाः सप्त कीर्तिताः ॥ रजस्वलां द्विजो गत्वा ह्यर्द्धकृच्छ्रं समाचरे
त् । ब्राह्मणी ब्राह्मणो गत्वा प्राजापत्यं समाचरेत् । पशुवेश्यादिगमने प्राजापत्यं
समाचरेत् । दिवा निगमने विप्रः स्नात्वा तूपवसेद्दिनं ॥ अहोरात्रं तु षष्ठ्या
दौ प्राजापत्यं तु पर्वणि ॥ शूद्रां निगमनो विप्रः प्राज्ञा ॥ गर्भपातं सकृत्कृत्वा
शूद्रहत्याव्रतं चरेत् । शूद्रीशयनमारोप्य ब्राह्मणो वात्यधोगतिं ॥ तस्यां चै
व प्रसूतस्य निष्कृतिर्न विद्यते । अभ्यासे हि गुणा वृद्धिर्मासा द्वौ विधी
यते ॥ ततो यासगुणा वृद्धिर्यावत्संवत्सरो भवेत् ॥ ततः संवत्सरं गुणं पापा
त्पापं समाचरेत् । तावत्कृच्छ्रं प्रकुर्वीत षडब्दं कामतो भवेत् ॥ ब्राह्मणी कामतो ग
च्छेत् क्षत्रियां वैश्यमेव च । गोमूत्रं पावकेर्मासात्तदर्धं च विशुध्यति । विप्रा
शूद्रस्य संपर्को न चेत्स्यात्सत्स्नूयते । प्रायश्चित्तं स्मृतं तस्याः षडब्दं व्रतमुत्त
मं ॥ द्वात्रस्त्र शूद्रसंपर्के चरेच्चांद्रायणं व्रतं । चांद्रायणं चरेत्कृच्छ्रं पंचरेद्वैश्य १५७

स्य संगमे । शूद्रं गत्वा चरेद्वै स्यात्कृच्छ्रं चांद्रायणोत्तरं । अनुलोमेन कुर्वीत कृ
च्छ्रपादं चरेदपि तं । बलाच्च यदि गच्छेद्या मैथुनं पापकर्मभिः । सकृत्कृते सां
तपनेऽप्यनु प्रस्रवणे शुचिः । कामतः शूद्रसंपर्के ह्यंत्यजे वा तथैव च ॥
प्रविष्टो संप्रदीप्ते गोमूत्रं तु नाचेद्विशुध्यति ॥ यत्पुंसः परदारेषु समाने
षु व्रतं स्मृतं ॥ व्यभिचाराच्च भर्तुः स्त्री तद्दोषं समाचरेत् ॥ कथंचिद्ब्राह्म
णीं गत्वा क्षत्रियो वैश्य एव च । चतुरब्दं षडब्दं च प्रायश्चित्तं विधीयते । शूद्र
स्तु ब्राह्मणीं गच्छेत् कथंचित् कामतो हितः । द्वादशाब्दव्रते नैव तस्य शुद्धिः स्त्रीना
न्यथा । कामतो ब्राह्मणीं गच्छेच्छूद्रो वाप्यंत्यजोपि वा ॥ प्रविष्टो संप्रदीप्ते गोमू
त्र नाचेद्विशुध्यति ॥ अथ गीनाम्नो ॥ अग्निहोत्रापविद्धाग्निर्ब्राह्मणः का
मकारतः ॥ चांद्रायणं चरेन्मासं ब्रह्महत्यासमं हि तत् ॥ पतत्यपत्यपतीता
नि निरग्नेस्तु द्विजन्मना ॥ तावत्कृच्छ्रं चरेद्धोमं विप्रः सर्वं समर्पयेत् । गो
ष्ठे वसन् ब्रह्मचारी मासमेकं पयोव्रती ॥ गायत्रीजाप्यनिरतो मुच्यते सं तप

विग्रहात् ॥ त्रिणि कृच्छ्राणि चरेद्व्रात्यो याजकोपि चरन्नपि ॥ ब्राह्मणं चेदं जीवमा
नो त्यक्त्वा च शरणागतं ॥ ८९ ॥ गुरुं हुंकृत्य तुंकृत्य विप्रं निर्जित्य वादतः ॥ व
ध्वा वा चासमाप्तिसंप्रसाद्योपवसेद्दिनं ॥ प्राणायाममजक्लेस्थि वा खरपानो
ष्ट्रपानगः ॥ नग्नस्नात्वा च भुक्त्वा च गत्वा चैव दिवा स्त्रियं ॥ पतिताद्व्यमाद
तेन भुक्त्वा वा ब्राह्मणो यदि ॥ कृत्वा तस्य समुत्सर्गमतिकृच्छ्रं विशोधनं ॥ विप्रदं
डोद्यमे कृच्छ्रमतिकृच्छ्रं निपातने ॥ कृच्छ्रातिकृच्छ्रं संघाते कृच्छ्रमांतरशोणि
ता ॥ पथि चांडालकं दृष्ट्वा कुर्यात् सूर्यावलोकनं ॥ पापिसंभाषणं चैव गाय
त्रीं तु सकृज्जपेत् ॥ द्विजश्चांडालभांडस्थं सलिलं पिबते यदि ॥ षण्मा
सं तु चरेत् कृच्छ्रमष्टमं तस्य लक्षणं ॥ अज्ञानाद्ब्राह्मणो भुंक्ते शूद्रस्यान्नम
नातुरः ॥ तस्य पापविशुद्ध्यर्थं प्राजापत्यत्रयं चरेत् ॥ ज्ञानाच्चेद्ब्राह्मणो भुंक्ते ष
ण्मासं व्रतमाचरेत् ॥ अमेध्यानां च सर्वेषां प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ शूद्रह
स्तेन पानीयात् पानीयं वा पिबेत् क्वचित् ॥ अहोरात्रोषितो भूत्वा पंचग १५८

व्येन शुध्यति ॥ महापापोपपापानां यो भिशंसेन्मृषापरं ॥ मद्यान्नदं तस्य समा
सीसजापि नियतेंद्रियः ॥ २६ ॥ ब्राह्मणस्य व्रणद्वारे पूयशोणितसंभवे ॥
कृमिरुत्पद्यते येन प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ गवां मूत्रपुरीषेण दध्ना क्षी
रेण सर्पिषा ॥ त्र्यहः स्नात्वोपवासेन स्वर्णदानेन शुध्यति ॥ स्त्रियः क्षीरं
सकृत्पीत्वा कथंचिद्यदि मोहितः ॥ पुनः संस्कृत्य चात्मानं प्राजापत्यं च
रेद्द्विजः ॥ ब्रह्मचारी यमश्नीयात् मधु मांसं कथंचन ॥ प्राजापत्यं चरेत् कृ
च्छ्रं मौंजीहोमेन शुध्यति ॥ सूर्योदये तु यः शेते तथा चास्तमिते रवौ ॥ ब्रह्म
स्तोनोवुनावेतुह्य होरात्रोषितः शुचिः ॥ मिथ्याभिशंसिनो दोषो द्विसमो भू
तवादिषु ॥ मिथ्याशंस्त च दोषं च समादत्ते मृषावदन् ॥ कोधामरु कृच्छ्रगम्य
लेनायीयांस्तू नरः क्वचित् ॥ प्राजापत्यं चरेत् कृच्छ्रं तस्य पापस्य शुद्धये ॥ विप्रस्तो
कामृषाभाषां कृत्वानुशपथं मृषा ॥ ब्राह्मणो यावकोतेन तीव्रं चांद्रायणं चरे
त् ॥ मित्रां पात्रे गृहीत्वा तु पुण्यं न अनुहारयेत् ॥ प्रतिग्रहेषु सर्वेषु षष्ठांशं
च प्रकल्पयेत् ॥ चांद्रायणेन शुध्यंतु सर्वेषां यत्प्रतिग्रहाः ॥ कृत्वा तस्य स

भुक्त्वान्नं मति कृच्छ्रं विशोधनं ॥२९१०॥ कृष्णाजिनं च शय्यां च गजमश्वं
रथं तथा । ॥ जवस्या द्विमुखी धेनुं गृहीत्वा व्यक्षमाचरेत् ॥ व्रात्यानां याज
नं कृत्वा परेषामंत्य कर्म च । अभिचारा विहीनं च त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्यति । शर
णागतं तु संत्यज्य वेद विप्लाय वै द्विजः । वत्सरं याव काहार स्तत्पापस्य विशु
द्धये ॥ कन्या दोषी च सोमस्य विक्रयी नास्तिकस्तथा ॥ मिथ्याशंसिकृतस्थश्च
गुरोः प्रत्यय कारकः ॥ मातापितृ सुतत्यागी नायत्यागि तथैव च ॥ प्रसन्ना
स्नातिगामी च ह्यज गोराम विक्रयी ॥ पायाज्य याजकश्चैव वाकितवः कूटका
रकः ॥ ते च चान्द्र विशुध्यर्थं चरे संवत्सरव्रतं ॥ ॥ छत्राक विड्वराहं च ल
शुनं ग्रामकुक्कुटं ॥ पलांडु गृंजनं चैव मोहाज्जग्धाय ... द्विजः ॥ पुनि ते८
त्येतानिषु ... गृंजग्ध्वा कृच्छ्रं सांतपनं चरेत् ॥ चांद्रायणं यती ... नां तु शेषेषु
प्रवसेदितः । संसर्ग दुष्ट यच्चान्नं क्रियादुष्टम कामतः ॥ भुक्त्वा स्वभावदुष्टं
च तप्त कृच्छ्रं समाचरेत् ॥ चांडाल पतितानां च दुष्टस्यान्नं च भक्षयेत् । विप्रः

चतुर्शितं चैव कृच्छ्रमेकं समाचरेत् ॥ २० ॥ माहिषिक फाणितं शाकं गोरसं लवणं घृ
तं । हस्ता दत्वा निभुक्त्वा नि भोक्त्वा सांतपनं चरेत् ॥ पतिग्धातिष्ठति द्वारे दुरत्वा
श्नाति यो नरः ॥ रुधिरं तद्भवेदन्नं भुक्त्वा चांद्रायणं चरेत् ॥ पानार्थी तः पं
पिवेद्यस्तु न त्यजेद्यदि किंचन ॥ पयो शानमक्षेत्वा तु भुक्त्वा सांतपनं चरे
त् ॥ सूतिकायै तु यन्नांड स्पृष्ट्वा तस्य स्पृष्टि नाथवा ॥ तत्संभुक्त्वा द्विजो मो
हात्त्रिरात्रेण विशुध्यति । यद्वा भोजन कालेतु ह्यशुचिस्पृश्यते द्विजः ॥ प
शिखा सर्व मेवान्नं त्रिरात्रेण विशुध्यति ॥ चांडाल पतितोद क्यावाक्यं श्रुत्वा
द्विजोत्तमः ॥ भुंजीर न्नवापिवे यस्तु स्ववदिन म भोजनं ॥ शिरोवेष्टम नियो भुं
क्ते पानीयं वा पिवेत् क्वचित् ॥ पहोरात्रोषितो न्नवा पंचगव्येन शुध्यति ॥
घृतहीनं तु यो भुंक्ते नरः स्वाकृतिपंचकं । पश्चात्कृतेनयो भुंक्ते द्विजश्चांद्रा
यणं चरेत् ॥ शूरा संस्पृष्ट भांडे तु रेतो विष्मूत्र दूषिते । जल क्षीरादि
वा पिवेत् तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् । विण्मूत्रो कृपघातस्या ह्यपः प्राणपदि

जोत्तमः ॥ तस्य शुद्धिस्त्रिरात्रेण पुनः संस्कारमर्हति ॥ ८ ॥ अंत्यजैः खानिता कूपा
स्तडागा वा तथैव च । तत्र स्नात्वा च पीत्वा च प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ स्वच्छ
इच्छया चमंडुतां विधिवत्प्रतिगृह्य च ॥ शूद्रोच्छिष्टं च पीत्वापः कुशवारि
पिबेदहं ॥ अपन्नोज्य्रान्नं द्विजो भुंक्त्वा त्रिरात्रेणैव शुध्यति । मत्या भुक्त्वा च
रेत्कृच्छ्रं रेतो विण्मूत्रमेव च ॥ निर्गताचार विप्रस्य निषिद्धाचरणस्य च ॥
अन्नं भुक्त्वा द्विजः कुर्यात्प्राजापत्यं चतुष्टयं ॥ महापातकिनस्त्वन्नं कृत
घ्नस्य तथैव च । आरूढपतितानां च सगोत्रामेत्य रेव च । पाषंडितानां
श्रितानां यतेश्चापि तथैव च । पतितः कृच्छ्रः सकृत्स्य भुक्त्वा चरेच्चांद्राय
णव्रतं ॥ जातिभ्रंशादिकं पापं कृत्वान्यतर इच्छया । चरेत्सांतपनं कृ
च्छ्रं प्राजापत्यमनिच्छया । पादेन ब्राह्मणं हत्वा प्रायश्चित्तविधिच्छ
या । त्रिरात्रोपोषितः स्नात्वा प्रणिपत्य प्रसादयेत् । नीलीवस्त्रं यदा
रक्तं ब्राह्मणोंगेषु धारयेत् ॥ अहोरात्रोषितो भूत्वा पंच १८

चगव्येन शुध्यति ॥ रोमकूपे यदा गच्छेद्रसो नील्याः कस्यचित् । त्रिवर्णेषु
च सः मान्यं तप्तकृच्छ्रं विशोधनं ॥ नीलीदारु यदा भिद्यात् ब्राह्मणस्य श
रीरतः ॥ शोणितं दृश्यते तत्र चरेच्चांद्रायणद्वयं ॥ ५ ॥ नीलीमध्ये यदा गच्छे
त्प्रमादे प्रमादतः ॥ त्रिरात्रोपोषितो भूत्वा पंचगव्येन शुध्यति ॥ अपां
क्तेयस्य यः कश्चित्पंक्तौ भुंक्ते द्विजोत्तमः ॥ विना यज्ञोपवीतेन भुक्त्वा दि
नाम भोजनं ॥ अनापदि चरेद्यस्तु सिद्धां भिक्षां गृहे च सन् ॥ प्राजाप
त्येन शुध्येत ॥ एकाकी मिष्टमश्नाति द्विजः ॥ न पंक्तौ विषमं दद्यान्न याचेत्तं न
दापयेत् । प्राजापत्येन कृच्छ्रेण मुच्यते कर्मणस्ततः ॥ नदीतरणहेतु
श्च कन्याविघ्नकरस्य च । समे विषमकर्तुश्च निष्कृतिर्नैव विद्यते ॥ होमकाले
तथा दोहे स्वाध्याये दारसंग्रहे । अंतरेण यदा गच्छेद्द्विजश्चांद्रायणं चरेत् ॥
कन्यान्नेध नलाना नानां बुध्या विधा समाचरेत् ॥ प्रत्येकं प्राकृतं कुर्याद्वत्सच
र्यंतु वार्षिकं । वेतनं कारयित्वा यः पठेत्याग यति द्विजः । द्विजश्चांद्रायणं कु

र्यात्ततः पापात्प्रमुच्यते ॥ एवं निवर्त्य महायज्ञान्नोक्तं कोपत्तत्सहं गृही ॥ एवं तान्तु
रः स निधने वर्षषट्के न शुध्यति । ब्रह्मचारी सुनादुष्टः ॥ एतं सायापयः
पिबेत् ॥ गृहस्थश्चेत्त्रिरात्रं तु चैकाहं योग्निहोत्रवत् ॥५॥ नामे रूधं तु
दृष्टस्य तद्वद्द्विगुणं चरेत् । खादेच्च तत्त्रिवर्षेण मस्तके च चतुर्गुणं ॥ रज
स्वला च दृष्टे चेच्छुनाजंबूकरासभैः । पंचरात्रं निराहारः पंचगव्येन शुध्यति ।
ऊर्ध्वं तस्य शेतकार्याणि हृत्वा वा धनहारितः । वर्णानां यं द्वयं प्रोक्तं तद्द्धंप्र
यतश्चरेत् ॥५३॥ वल्लोद्दासीकृताये च म्लेछ चांडाल तस्करैः ॥ एवं तुं नका
रितं येन गवादि प्राणि हिंसनं । उच्छिष्टमार्जनं चैव तथा तस्मैव भोजनं ।
एवं हारात्रमुपासीरन् तच्छोचं बांधवैः सह । निंदितेहनि सायांह्ने ज्ञा
तिभिर्युक्तसन्निधौ । निवर्त्तेतितत सर्वे संभाषणसहासनं । दापा
दस्य प्रदानं च पात्रमेव च भोकिकं ॥ एवमेव विधिः कुर्या द्योषित्सुप

तितास्वपि । शरणागतस्त्रीबालंघातकान्संदिशेन्नचैव । देशं कुलं वयः शक्तिं पा
पं चावेक्ष्य यत्नतः ॥ प्रायश्चित्तं प्रकल्प्यं स्याद्यच्च चोक्तानि निष्कृतिः ॥ एवं नेन
शुद्धिमाप्नोति येन प्राणैर्वियुज्यते ॥ एवं पार्तिं वा महतिं याति नैव तद्धृतमाविशेत् ।
ऊनैकादशवर्षस्य पंचवर्षपरस्य च ॥६॥ चरेद्गुरुः सुहृद्वापि प्रायश्चित्तं च
शुद्धये । मद्यमांसनदोषाणां भक्षणे नातिकश्चन । दोषस्यात्यंच मावर्षाद्
र्ध्वं पित्रोः सुहृद्गुरोः ॥ गृहस्थानानि पापानि कुर्वत्यां श्रमणो यदि ॥ श्चौलवद्धो
धर्मेण कुर्युरथ वा किं ब्राह्मणैः प्रदर्शनात् ॥ लघुदोषे च नादिष्टं प्रायश्चित्तं समा
चरेत् ॥ तावास वैषु दोषेषु [illegible] श्रुद्धो चांद्रायणं स्मृतं ॥ कृते निसंशये
पापे न भुंजितानुपस्थितः ॥ भुंजानो वर्धयेत्पापं यावान्नाख्यायपर्षदि ॥
पर्षत्सहस्रसंख्याका पापेषु महदादिषु ॥ उपपापेषु सर्वेषु स्वल्पे स्वल्पा
तपा न वेत् । पापं प्रख्यापयेत्पापी दत्वा धेनुं तथा वृषं ॥ विख्याय पापवं
तेकल्पः शास्त्रया दत्वा व्रतं चरेत् ॥ एवं पातीनां मार्गमाणानां प्रायश्चित्तानि

ये द्विजाः॥ज्ञानंतोनप्रयच्छंतिगच्छंतिसमुतांकृतैः।मोहाद्वापिद्विवालोभा
द्भयाद्ज्ञानतोपिवा॥वदंत्सनुग्रहंमेतुतत्पापंतेषुगच्छति।न्यायतोब्राह्म
णैःछिन्नंचत्रियादैःकृतेनसः॥अपुतराज्ञास्तर्णंकृत्वाव्रतंसर्वंसमादि
शेत्॥तथाश्चैडंसमासाद्यसदाधर्मपुरःसरं।प्रायश्चित्तंप्रदातव्यंजप
होमादिवर्जितं॥कर्मनिष्ठास्तपोनिष्ठाःकदाचित्पापमागताः॥जपहो
मादिकंतेभ्योविशेषेणप्रदीयते॥येनामधारकाविप्राःमूर्खाधनवि
विवर्जिताः॥कृच्छ्रचांद्रायणादीनितेभ्योदद्याद्विशेषतः॥राजोवाराज
पुत्रोवाधनंनिर्धनतःसदा॥भूमिदानादिकंतेभ्यःशक्तेभ्यःषड्गु
णंस्मृतं॥विद्वद्विप्रतपस्वीनांनेष्यतेकेशवापनं॥सतांमहापत
कीनांयश्चांशेनतुवर्णिनां॥इत्युपपातकानि॥अथकृच्छ्रचांद्रायणा
दिव्रतानि॥तत्रादौतागम्यमनियमाउच्यते॥ब्रह्मचर्यंदयाक्षां
तिर्दानंसत्यमलोल्यता॥अहिंसास्तेयमाधुर्यंदमश्चेतियमादश॥

स्नानमौनोपवासेज्यास्वाध्यायोपस्थनिग्रहः॥नियमागुरुशुश्रूषाशौचाक्रो
धाप्रमादता॥एकभक्तेननक्तेनतथैवायाचितेनच॥उपवासेनचैकेन
पादकृच्छ्रमुदाहृतं॥यथाकथंचित्त्रिगुणंप्राजापत्योयमुच्यते॥अयमे
वातिकृच्छ्रःस्यात्पाणिपूरान्नभोजनः॥प्रातस्तुद्वादशग्रासाःसायंपंचद
शैवतु॥अयाचितोतुद्वौचाष्टौपादंनिरशनंस्मृतं।सायंद्वाविंशति
ग्रासाःप्रातःषड्विंशतिस्तथा॥अयाचितेषोडशग्रासाःकृच्छ्रस्यचरदाहृ
तः॥कुक्कुटांडप्रमाणःस्यात्मयूरांडप्रमाणकः॥ग्रासप्रमाणंविज्ञेयंय
थावास्यंविशेन्मुखे।सायंप्रातस्तथैवैकंदिनद्वयमयाचितं।दिनद्वयसमंकृत्वा
पराकःपरिकीर्तितः॥गोमूत्रंगोमयंक्षीरंदधिसर्पिःकुशोदकं॥प्राश्यापा.
परेह्न्युपवसेत्कृच्छ्रंसांतपनंचरेत्॥एकैकंप्रत्यहंपीत्वात्र्युपवासस्ततःपरं॥स
प्ताहेनतुकृच्छ्रोयंमहासांतपनःस्मृतं।अथगोमूत्रादिप्रमाणं॥ब्रह्मकूर्चेति
ज्ञेयं।पीण्याकमामतक्राबुसक्तूनांप्रतिवासरं।एकरात्रोपवासश्चमहाकृच्छ्रो

यदुच्यते ॥ एषां त्रिरात्रमभ्यासादेकैकस्य यथाक्रमम् ॥ तुलापुरुइत्येवं ज्ञेयं पंचदशात्मकं ।
एतद्द्वयं च नाश्नीयात्कृच्छ्रार्द्ध इति विधीयते ॥ एकैकं ग्रासमश्नीयादहानि त्रीणि पूर्ववत् ।
त्र्यहं चोपवसेदन्त्यमतिकृच्छ्रः प्रकीर्त्तितः ॥ त्र्यहमुष्णं पिबेदापः त्र्यहमुष्णं घृतं पिबेत् ॥
त्र्यहमुष्णं पयः पीत्वा वायुभक्षो दिनत्रयं ॥ अयं तप्तकृच्छ्रः शक्तविषये ॥ ८ ॥ तप्त
क्षीरघृतांबूनामेकैकं प्रत्यहं पिबेत् ॥ त्र्यहं चोपवसेत्तप्तकृच्छ्रं कृत्वा समाच
रेत् ॥ क्षीरं तु द्विपलं तत्र घृतमेकपलं स्मृतं ॥ जलं त्रिपलं ग्राह्यं परिमाणं प्रकी
र्त्तितं ॥ कृच्छ्रातिकृच्छ्रः पयसा दिवसानेकविंशति । द्वादशाहोपवासेन पराकः
परिकीर्त्तितः ॥ कृच्छ्रं पंचदशाहिकः गोक्षीरं सप्तरात्रं तु पिबेत्स्तनचतुष्टयं ।
स्तनत्रयात्सप्तरात्रं त्रिरात्रं चाल्पमनुक्रमेत् ॥ एतत्सौम्यायनं नाम व्रतं कल्म
षनाशनं ॥ पर्णोदुंबरराजीवबिल्वपत्रकुशोदकैः ॥ प्रत्येकं प्रत्यहं पीत्वा पर्णकृ
च्छ्र उदाहृतः । एतान्येव समस्तानि त्रिरात्रोपोषितः शुचिः ॥ क्वाथयित्वा पिबेद
द्भिः पर्णकृच्छ्रो विधीयते ॥ पत्रैः स्ततः परमं कृच्छ्रः पुष्पैस्तत्कृच्छ्र उच्यते ॥ पत्रैः

फलैर्मासेन कथितः फलकृच्छ्रो मनीषिभिः । श्रीकृच्छ्रः श्रीफलैः प्रोक्तो मासेनामलकैस्त
था । मूलकृच्छ्रः स्मृतो मूलैस्तोयकृच्छ्रो जलेन तु ॥ तिथिवृद्ध्या चरेत्पिंडाञ्छुक्ले शिख्यं
डसंमितान् ॥ एकैकं ह्रासयेत्कृष्णे पिंडं चांद्रायणं चरेत् ॥ २७ ॥ हविष्यान्नं
समश्नीयाद्गायत्र्याचाभिमंत्रितं ॥ अमावास्यां न भुंजीत ह्युपस्त्रिषवणं स्पृशेत् ॥
वर्धमाने तथा सोमे ग्रासं वर्धयेत्सदा । हीयमाने च हीयंते एतच्चांद्रायणं
चरेत् ॥ अष्टावष्टौ समश्नीयात्पिंडान्मध्यंदिने स्थिते । नियतात्मा हविष्यस्य चां
द्रायणस्य तं चरेत् ॥ चतुरः प्रातरश्नीयात्पिंडान्विप्रः समाहितः ॥ चतुरोस्त
मिते सूर्ये शिशुचांद्रायणं स्मृतं ॥ त्रीन् पिंडान् समश्नीयान्नियतात्मा दृढव्र
तः । हविष्यान्नं च वै मासं ऋषिचांद्रायणं चरेत् ॥ यथाकथंचित्पिंडानां चत्वा
रिंशच्छतद्वयं ॥ मासेनैवोपभुंजीत चांद्रायणमथापरं ॥ अनादिष्टेषु पापेषु
शुद्धिश्चांद्रायणैः स्मृता । धर्मार्थं यश्चरेदेतच्चंद्रस्यैति सलोकतां ॥ अथ प्रत्या
म्नायः ॥ ॥ जन्मप्रभृति पापानि कृतानि सुबहून्यपि । षडब्दैर्नैव शुध्यंति महत
तः पातकादृते । प्रत्याम्नाया गवां देयं मशिशितिर्धनिनः शरं । दशाब्दपाणिगा

यत्या तथाष्टौ व्रतमाचरेत् ॥ प्राणायामसहस्राणि द्वादशात्रिगुणानि च ॥ एवं नरविशो
षण प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत् । तिलहोमस्य लक्षं तु सहस्राण्यपरीति च ॥ प्रतामा
तद्दमा ४ या समा गावो दक्षिणा हितयैव च । प्राजापत्यं दशाब्दानि सक्तु गाददद्यात्तु स जलदर्पणं ।
तेद्दर्मो वेलुनिष्कं स्यात् दद्धं पादमेव च । विप्रा द्वादश वै भोज्यो उपवासस्त
थैव च ॥ पारायणं संहिताया: समान्यानुक्रमनीषिण: । कृच्छ्रं दशयुतं चैव प्रा
णायामः शतद्वयं । तिलहोमसहस्रं तु समान्यानुक्रमनीषिण: । उपवासस्त
गायत्र्याः सहस्रं विप्रभोजनं ॥ प्राणायामशतं दृष्टौ च सममेतच्चतुष्टयं । प
तिकृच्छ्रपराकश्च तप्तकृच्छ्रस्तथैव च ॥ प्राजापत्यत्रयं चैव सममेतच्चतुष्टयं ॥ चांद्रायण
त्रयं कृत्वा गायत्र्या ह्ययुतत्रयं । गोदानानि तथा । त्रीणि समयेत चतुष्टयं । पुण्यतीर्थे
चार्द्रशिराः स्नानं द्वादशसंख्यया । द्वियोजनं तीर्थयात्रा प्राजापत्यसमं स्मृतं ।
गायत्र्याः स्कन्दजपेरक्कोटिं ब्रह्महत्या व्यपोहति ॥ लक्षस्य शतजपे च स्कन्द सुरापाना
त्प्रमुच्यते ॥ पुनातिहोमहत्तारिं गायत्र्या जंदात्सप्तमी ॥ गायत्र्याः षट्त्रिंशं जि
दौ दौः दौः पुनाति कृस्रतत्यगः ॥ मंडलं पावमानं त्र जपेल्लिलत हविषं नुकः ॥ १५४

धु
मासमेकं तु नारी शुद्धिर्ब्रह्मवधादृते ॥ इदमिंद्रमिदं स्कंदं मधुपर्कं देवमेव
च । सुरापानात्प्रमुच्येत मासमेकं तु योजयेत् ॥ षण्मासं वत्सरं वापि नियतो नि
यताशनः ॥ जप्त्वा तु पौरुषं सूक्तं मुच्यते सर्वपातकैः ॥ प्राणायामशतं कार्यं स
र्वपापापनुत्तये । उपपातकजानां तु ह्यनादिष्टस्य चैव हि । महाव्याहृति
होमस्तु तिलैः कार्यो द्विजन्मना । उपपातकशुध्यर्थं सहस्रं परिसं
ख्यया । निशायां वा दिवा वापि यदज्ञानकृतं भवेत् । त्रिकालसंध्याक
रणात्समस्तं प्रणश्यति ॥ वेदाभ्यासरतं शांतं महायज्ञक्रियापरं । न स्पृ
शंति हि पापानि महापातकिनं विना ॥ लोके विलोक्य पापानि तमसा क
वलीकृतं । प्रज्ञाभावाद्य न स्मृति स्मृत्यर्थभास्वरं ॥ सन्मार्गच्यु
तमुन्मार्गगामिनं चासाद्दर्शनं ॥ पतनं पापकूपेषु नानात्माति समाकुलं ॥
प्रतस्तस्योपचाराय सारमुध्धत्य यत्नतः ॥ मन्वाद्यनेकशास्त्राणां शा
स्त्रदीपः कृतो मया ॥ २१ ॥ इति नारायणभट्टविरचितायां धर्मप्रवृत्तौ प्रा

यश्चित्तप्रकरणं॥ ॥उ। पिता माता मातामहश्चैव जामाता भगिनीत्रयं॥ श्वसुरेण च सं
बंधाः सप्त गोत्राः प्रकीर्त्तिताः॥६॥ अथ एकोत्तरशत कुलानि॥ ॥ पित्रादीनां च
सप्तानामेकैकस्य चतुर्दश॥ मित्र स्वामि गुरूणां च कुलमेकोत्तरं शतं॥ अ
थ मधुपर्कविषयं॥ द्विराचम्य समासीनं कृतीप्रत्यङ्मुखो वरं॥ प्राङ्मुखं तु समासी
नं मधुपर्केण पूजयेत्॥ मूको ध्रो बधीरस्तब्धाः पंगुकुब्जो नपुंसकः॥ कुष्टी रो
गी ह्यपस्मारी दशदोषा[illegible] तावुधैः॥ कुलं शीलं वपुर्विद्या वयो वित्तं सनाथता॥ गु
णाः सप्त भवते यस्मै तस्मै कन्या प्रदीयते॥ अथ षोडशलक्षणं॥ हिरण्यं धान्यमन्नं च
स्ना~~[illegible]~~ नं वा सागरासु च॥ चतुर्विधा नमे
तेषां मध्ये संज्ञा प्रच दृते॥ साल्लंकृतं वा गोदानं तन्मोल्यं चात्र निष्कलं॥ हेमक
ष्ठो नवे त्रिंशत्कथिता हि बुधैरपि॥ द्वादश द्विजभोज्यं च कृष्छ्रस्यैकं उदा
हृतः॥ त्रिंशद्देवहिते कृष्छ्रे एकादः परिकीर्त्तिताः॥ समुद्रगा नदी स्ना
नं एकस्मात्कृष्छ्र एव हि॥ कृष्छ्रास्त त्रिंशमे काश्च कल्प्यते मुनिभिः सदा॥ षडु
ण्णी कृत मे कष्टे नैकैकं पृथक् पृथक्॥ षडष्टं तत् द्वि[illegible]जैः प्रोक्तं प्रायश्चि १५५

त्तं द्विजन्मना॥ हेमधान्यानि रत्नानां मेकैकस्य पृथक् पृथक्॥ षडष्टं विधिना कुर्यात्प्रा
यश्चित्तं चतुर्विधं॥ साशीति शत संख्याकान् कृष्छ्रान् स्वष्टस्य चैव हि॥ चल विधिर्नाम
पूर्वं प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत्॥४३॥ एवं कर्ममहाशक्त्यश्च घयाविताऽनुसारतः॥ ॥
तीर्थानुगमनेनैव स्नान होम जपादिना॥ अत्रापि दशपापानि[illegible] कुर्यात् पाप[illegible]दं
यायच॥ यथोक्तविधिनाशक्तो वशक्तो च स्व शक्तितः॥ अ। गोभूतिलहिरण्या
ज्यवासो धान्य गुडानि च॥ रौप्यं लवणमित्याहुर्दश[illegible]दानाः प्रकीर्त्तिताः॥ सा
लंकृता सवत्सा च सदक्षिणा पयस्विनी॥ गां प्रदद्याद्दश कृष्छ्रे तन्मोल्यं वा स्व
शक्तितः॥ निवर्त्तनमिताभूमिर्जोएत्रयमितास्तिलाः॥ सुवर्णं निष्कपादं स्या
दाज्यं चैवाढकं स्मृतं॥ स्त्र द्वौ व स्त्र[illegible] पंचैव गुडं च पल नष्टकं॥ सार्धकारीद्व
यं धान्यं व्रीहयः परिकीर्त्तिताः॥ निष्कत्रयमितं रौप्यं लवणं सार्द्धखादितं॥ प्र
माणं दशदानानां कीर्त्तितं मनीषिणः॥५०॥ बालवत्सकधेनूनां सहस्रं यत्र तिं
ष्ठति॥ तद्धे निवर्त्तनं ज्ञेयं इति शातातपोऽब्रवीत्॥ साशीति शत कृष्छ्रा सुरे
सा।

काष्ठस्य च वैशुनः॥ षड्गुणीकृतं तस्माद्दं षडब्दः परिकीर्तितः॥ हेमान्नस्नानधान्यानां
समानं तच्चतुष्टयं॥ इत्थं कृतं महाकृच्छ्रे रेकैकं वापि कृच्छ्रकं॥ यान्यकर्तुं शक्यते
तेषामनुशिष्टं श्च शक्तितः॥ किंचिद्दत्वा सुवर्णं तु स्नानान्यपि समाचरेत्॥
कुर्यात्तस्मात्समर्थोपि यथा वित्तानुसारतः॥ निवेद्य कृतपापानि परिषत्संनिधौ
स्वयं॥ प्राज्ञापितं तथा लब्ध्वा वपनादिकमाचरेत्॥ स्नात्वा प्राश्य गं गोदानं प्राय
श्चित्तनिमित्तकं॥ पादौ दद्यात्तथाचोत्तेषु दोषांगनिमित्तकं॥ हवनं पंचगव्य
स्य तत्तन्मंत्रपुरःसरं॥ कृत्वा व्याहृतिभिश्चैव तिलाज्यं जुहुयाद्द्विज॥ प्रायश्चि
त्तं विवेदय परिषद्युक्तं यच्चैवं प्रायश्चित्तं समाचरेत्॥ पुनः परिषदं नत्वा समस्त
व्यस्त शक्तितः॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः पूतो भवति मानवः॥ ५॥ प्रायश्चित्तं स दद्यं
स्याउत्तमस्याधिकारिणः॥ द्विगुणं मध्यमस्यापि त्रिगुणं प्रथमस्य च॥ षट्कर्म
निरतो विप्रः उत्तमः परिकीर्तितः॥ वेदहीनः कर्मनिष्ठो मध्यमः परिकीर्तितः॥
निचसेवारतो वेदशून्यस्याद्धमो हि सः॥ एवं ज्ञात्वा ततो विप्रान्प्रायश्चित्तं १६६

विनिर्दिशेत्॥ कर्षमात्रसुवर्णस्य कृच्छ्र इत्यभिधीयते॥ तदभावे धर्मधेर्वा गोरसु
जामात्रमेव वा॥ द्वादशाढकधान्यस्य कृच्छ्र इत्यभिधीयते॥ कृच्छ्रमेकं नदीस्नानं
द्वादशद्विजभोजनं॥ गुंजामात्रसुवर्णं तु कृच्छ्रः सर्वमशेषतः॥ तदभावे च वा
ताम्रं लोहं सीसमथापि वा॥ षडब्दं ब्राह्मणस्योक्तं ब्राह्मणस्य तदर्धकं॥ जीवतु
तेमने वा कुशवे द्विगुणमुच्यते॥ प्रस्थितं द्विगुणं गोलं पाद्योशे चतुर्गुणं॥
दाने तस्ता वतिथ्ये का यद्युत्पन्नं नु वो हि वे॥ द्विजः संवत्सरं चैको यस्त्रीवाद्धि
तो भवेत्॥ दशाहसोकुदंडस्यात्रिंशद्दंड निवर्तनं॥ निवर्तनैश्च तावद्भिः गो
चर्मपरिकीर्तितं॥ प्रथ्यधान्यपरिमाणं॥ पलं द्वयं तु प्रसृतिं द्विगुणं कुड
वं स्मृतं॥ चतुर्भिः कुडवैः प्रस्थः प्रस्थश्चत्वार आढकः॥ आढकैस्तैश्च
तुर्भिश्च द्रोणः स्मकचितो बुधैः॥ कुंभो द्रोणद्वयं सूर्पः खारी द्रोणास्तु षोडश॥
सुवर्णपरिमाणं॥ जालसूर्य मरीचस्थं त्रसरेणुः रजः स्मृतं॥ तेष्ठो लिक्षा तु ता
स्तिस्रो राजसर्षप उच्यते॥ गौरस्तु ते त्रयः षट् ते यवो मध्यस्तु ते त्रयः॥ कृष्णलः

पंचते माषस्ते सुवर्णस्तु षोडश॥ ॥ ४३॥ फलं सुवर्णाश्च त्वारः पंचवापि प्रकीर्त्ति
तः॥ द्विकृष्णलो रौप्यमाषो धरणं षोडशैव तु॥ शतमानं तु दशभिर्धरणैः प
लमेव च निष्काः सुवर्णाश्चत्वारः कार्षिकस्ताम्रिकः पणः॥ ॥ पन्यपद्धोः य
वस्यासरत्रा पैश्च त्रिगुंजाश्चैव यस्मात् त्रितिर्यकैः गुंजाभिः पंचभिश्चैको माषकः
परिकीर्त्तितः। नवषोडशभिर्माषैः सुवर्णस्तु पुनः स्मृतः॥ पलं सुवर्णाश्चत्वा
रः पंचवापि प्रकीर्त्तितः॥ मानं तु लांगुलिकस्यैः गुंजा पंचाद्य माषकः॥ ते षोड
शा तु कर्षो स्यात् फलं कर्षश्चतुष्टयं॥ इति श्रीनारायण भ० कृ० वि० ध० ॥ ॥ पश्चादि
लक्षणं॥ ॥ अथ निमेषादि कालज्ञानलक्षणमाह ॥ ॥ पाक्षिपक्षपरिक्षेपो निमे
षः परिकीर्त्तितः॥ द्वौ निमेषौ त्रुटिर्ज्ञेया द्वौ त्रुटी तु लवः स्मृतः। द्वौ लवौ क्ष
ण इत्युक्तं काष्ठा प्रोक्ता क्षणा दश त्रिंशत्काष्ठाः कलाः प्रोक्ताः कलास्त्रिंशा
न्मुहूर्तकः॥ ॥ ॥ पक्षः पंचदशप्रोक्ता मुहूर्तोः पूर्वसूरिभिः॥ रात्रावपि तथा
प्रोक्ता अहोरात्रमिति स्मृतं। द्विधा त्रिधा च तद्वा पंचधा दिवसः स्मृ

तः॥ तत्र मध्याह्नतः पूर्वं पूर्वाह्नस्तु स्मृतो बुधैः॥ ॥ तद्वहिश्चैव मध्याह्नो ह्य
पराह्नः स्मृतो परैः॥ सायाह्नश्चेति वैप्रोक्ताः चतुर्धा दिवसस्य तु॥ मुहूर्तत्रि
तयं प्रातस्तावानेव हि संगवः॥ मध्याह्नस्त्रिमुहूर्तः स्यादपराह्नस्तु तादृशः॥
सायाह्नस्त्रिमुहूर्तः स्यादित्येवं कथितो बुधैः॥ ॥ प्रासायं वर्तते यावत्सा
तिथिः सर्वकर्मसु॥ उदितो यत्र मार्तंडः खंडः खंडातिवर्तते। ॥ अखंडा सा
तिथिः ग्राह्या स्नानदानव्रतादिषु॥ कर्मणो यस्य यः कालस्तत्कालव्यापिनि
तिथिः॥ तया कर्माणि कुर्वीत ह्रासवृद्धिर्न कारणं॥ जन्मास्तांत्पं गनीयद्धि
स्नानदंतमज्जास्तु च॥ तिथिस्तात्कालिनी ग्राह्या पारणे लंघने तथा॥ व्रतो
पवासनियमे घटिकैका यदा भवेत्॥ सा तिथिः सकला ज्ञेया पित्र्यर्थे चापराह्निकी॥
खर्वो दर्पस्तथा हिंसा त्रिविधं तिथिलक्षणं॥ ॥ खर्व दर्पौ परौ पूज्यौ हिंसा स्यात्पू
र्वकालिकी॥ खर्वो नाम तिथेः साम्यं दर्पो वृद्धिः प्रकीर्त्तितः। हिंसा स्यात् क्षय इ
त्युक्तो मुनिभिस्तिथिनिर्णयः। तिथेः परस्या घटिका स्तु यास्युर्न्यूनास्तथैवास्य

१६८

धिकाश्च तासां ॥ अथ धर्मे नियोज्यंच तथा प्रयोज्यं क्रमसेच वक्ष्ये प्रथमे दिने तत् ॥ वृद्धाचार्य
स्थयत्र मासमेसौरस्यापेवचः। कश्चिन्न धर्मे तु कः श्रेया विष्णुधर्मेषु योधिकः ॥ तत्र
तावत्प्रतिपदादितिथयः ॥ तत्र स्मृतिः ॥ युग्माग्नियुग्मभूतानां षण्मुन्योर्वसुरंध्रयोः ॥
रुद्रेण द्वादशीयुक्ता चतुर्दश्याच पौर्णिमा ॥ प्रतिपद्यप्यमावास्या तिथ्योर्युग्मं महाफलं ॥
व्यस्तमेतन्महादोषं प्रवदंति मनीषिणः ॥ प्रतिपदादितिथिनाम देवताः ॥ कोलादर्शे ॥
अग्निचापाविधिं गौरीं गणेशं फणिनं गुहं ॥ सूर्यं शंभुं तथा दुर्गां यममीशं हरिं स्मरं ॥
॥ शिवं चंद्रमसं चैव क्रमात्प्रतिपदादिषु ॥ शुक्ले कृष्णे पिवा पक्षे विधिनापरिपूजये
त् ॥ तत्र तावत्संवत्सरप्रतिपन्निर्णीयते ॥ याशुक्लप्रतिपच्चैत्रमासवत्सरयोश्च सा
परविद्धा प्रकर्त्तव्या द्विमुहूर्त्ता भवेद्यदि ॥ नंदा संवत्सरादौ च दर्शे विधानकारयेत् ॥
परविद्धा प्रकर्त्तव्या द्विमुहूर्त्ता भवेद्यदि ॥ मुहूर्त्तमपि कर्त्तव्या प्रतिपद्धितियान्विता ॥
याशुक्लमासस्य तिथिर्वत्सरादिरिति स्मृता ॥ २८ ॥ मुहूर्त्तद्वितयं चैव मुहूर्त्तं यद्दिवा
परा। वर्त्ततेवासरे यस्मिन् प्रातःसो ऽधपतिर्भवेत् ॥ अन्यच्च ॥ प्रतिपद्विखल्वचैत्रां १६८

शुक्लेपक्षेनवेतां कथमपि यदि वारो [illegible] द्वौ तदा भूपतिः कः। प्रथमइह मुनींद्रैः कीर्त्तितोगर्ग
मुख्यैः गुणवतिसतितिष्ठिं भेराज्यनाज्जेष्ठ एव ॥ अथ द्वितीया ॥ पत्नतिस्तिलकाशोकक
रवीरव्रते हिता। सा द्वितीया ॥ तथा च तद्द्वितीया प्रतिपद्युता ॥ ३ ॥ पूर्वेद्युरसतिप्रातःपरे
द्युस्त्रीमुहूर्त्तगाः ॥ सा द्वितीया परो पोष्या पूर्वविद्धा तथान्यथा ॥ अथ तृतीया ॥ रंभाख्यांवर्ज
यित्वा तु तृतीया द्विजसत्तम ॥ अन्येषु सर्वकार्येषु गणयुक्ता प्रशस्यते ॥ अथ चतुर्थी ॥ ग
णनाथव्रते कार्या तृतीया सहिता तथा ॥ चतुर्थी तन्नदेवस्या व्रते ग्राह्यापरान्विता ॥ ५ ॥ सं
कटचतुर्थीव्रते तृतीयायुक्ता गृह्यते। सिद्धिविनायकव्रते परविद्धा चतुर्थिका गृह्यते ॥
अथ पंचमी ॥ पंचमी सर्वदा ग्राह्या परा द्वादशनाडिका ॥ सा नागपंचमी प्रोक्ता व्रतेष्वन्येषु चापरा ॥
कर्त्तव्याश्च वर्षेशुक्ला त्रिमुहूर्त्तादिपंचमी। तं न्यूना यदि चेत्पूर्वपंचमी शुक्लदानुगां ॥ तत्रैव
पूजयेत्सर्वान् येकन्नक्तादिकं च हि ॥ अथ षष्ठी। न हि षष्ठी नागविद्धा कर्त्तव्या तु कदा
चन ॥ परविद्धा प्रकर्त्तव्या षष्ठी सर्वव्रतेषु च ॥ ७ ॥ अथ सप्तमी ॥ सप्तमी पूर्वविद्धैव व्र
तेषु सकलेषु च ॥ पलाने पूर्वविद्धायाः परविद्धा प्रगृह्यता ॥ अथाष्टमी ॥ शुक्लपक्षेऽष्टमी का
र्यानवमी सहितायदा ॥ पूर्वविद्धा न कर्त्तव्या शिवशक्तिव्रतेष्वपि ॥ कृष्णपक्षेऽष्टमी चैव कर्त्त

१६९

व्या सप्तमीयुता ॥ नवमी संयुता या च कर्तव्या न कदाचन ॥ अथ नवमी ॥ अष्टम्यां संयुता कार्या
नवमी सर्वदा श्रुता ॥ दशमीसंयुता चापि कर्त्तव्या सापि कुत्रचित् ॥ दशमी ॥ दशमी तु प्रकर्त्त
व्या नवमीसंयुता सदा ॥ उदयव्यापिनी चेत्स्यात्परतश्चेत्परेहनि ॥ अथैकादशी ॥ दश
मीवेधरहिता कर्तव्यैकादशी सदा ॥ गृहस्थैर्यतिभिश्चैव पक्षयोरुभयोरपि ॥ द्वाद
शी ॥ पूर्वविद्धा प्रकर्तव्या द्वादशी सर्वदा बुधैः ॥ परविद्धापि कार्या वा यथा मोक्षो भवेत्तथा ॥
त्रयोदशी ॥ त्रयोदशी प्रकर्त्तव्या द्वादशीसहिता विभो ॥ भूतविद्धा न कर्तव्या शुक्ला कृ
ष्णा परा स्मृता ॥ चतुर्दशी ॥ पौर्णिमासहिता कार्या शुक्लपक्षे चतुर्दशी ॥ पूर्वविद्धा
प्रकर्तव्या परविद्धा प्रशस्यते ॥ कश्चिद्विशेषो न विष्टे ॥ मधोः श्रावणमासस्य शु
क्लापि हि चतुर्दशी ॥ पूर्वविद्धैव कर्त्तव्या नान्या शुक्ला कदाचन ॥ २० ॥ शुक्लापि रात्रियु
क्ता स्याच्चैत्र श्रावणमासयोः ॥ कृष्णा सदापि पूर्वैव यदि स्यात्सापरात्रिकी ॥ पूर्णिमा ॥
भूतविद्धा न कर्तव्या पूर्णिमासी कदाचन ॥ वर्जयित्वा मुनिश्रेष्ठ सावित्रीव्रतमुत्तमं ॥ पूर्वविद्धै
व सावित्रीव्रते पंचदश्यां तिथिः ॥ नाड्योष्टादश भूतस्य यदि चेत्स्युः परेहनि ॥ तथा च चिंता
मणौ ॥ द्वितीया त्रिमुहूर्त्तेन नवमी याममात्रतः ॥ दशमी घटिकार्द्धेन दूषयेदुत्तरां ति १६९

थिं ॥ नागो द्वादशनाडीभिः सूर्यश्चैव तु सप्तभिः ॥ भूतोष्टादशनाडीभिर्दूषयंत्युत्तरो
तिथिं ॥ पाभिश्च घटिकाभिर्या उक्तास्तास्तिथयस्त्विमा ॥ पक्षयोरुभयोश्चैव दूष
यंत्युत्तरां तिथिं ॥ २१ ॥ उक्तास्तु घटिका यत्र वर्त्तते तिथयश्च या ॥ ता एव तिथयः को
पीस्नानदानव्रतादिषु ॥ प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या तिथिर्नक्तव्रतेषु च ॥ एकादशीं वि
ना सर्वाः शुक्ले कृष्णे समाः स्मृताः ॥ मुहूर्तोनं दिवा नक्तं प्रवदंति मनीषिणः ॥ नक्ष
त्रदर्शनान्नक्तमहं मन्ये गणाधिप ॥ प्रदोषव्यापिनी न स्याद्दिवा नक्तं विधीयते ॥
तिथौ सत्यां न यो नक्तं सदैवार्के दिने दिवा ॥ पालनो द्विगुणछायामंदीभवति
भास्करे ॥ तन्नक्तं नक्तमित्याहुर्न नक्तं निशि भोजनं ॥ एवं ज्ञात्वा ततो विद्वान्सायाह्ने
तु भुजिक्रियां ॥ कुर्यान्नक्तव्रती नक्तं फलं भवति निश्चितं ॥ नक्षत्रदर्शनान्न
क्तं गृहस्थस्य बुधैः स्मृतं ॥ यतेर्दिनाष्टमे भागे तस्य रात्रौ निषेधतः ॥ २२ ॥ उद
ये तूपवासस्य नक्तस्यास्तमये तिथिः ॥ मध्याह्ने दृश्यते यावत्सैकभक्तैः प्रगृह्य
ते ॥ इति सामान्यतिथिनिर्णयः ॥ तत्र तावन्मासप्रयुक्ततिथयो निर्णीयते ॥

१७० पूर्वमेव संवत्सरप्रतिपदा निर्णीयते ॥ अथ गौरीतृतीया स्कंदे ॥ चैत्रशुक्लतृतीयायां गौ
रीतावत्प्रपूजयेत् ॥ यावन्मासा भवेन्नित्यं नारी पतिव्रता सदा ॥ ३६ ॥ ज्योतिः ॥ चतु
र्थीसहिता या तु सा तृतीया फलप्रदा ॥ अवैधव्यकरा स्त्रीणां पुत्रपौत्रप्रदायिनी ॥ ॥
माधवीये ॥ रंभा तृतीया पूर्वा स्यादुत्तरा स्याद्व्रतोत्तरे ॥ परेह्नि नास्ति चेत्पूर्वविद्धाप्य
स्मृव्रतोत्तरे ॥ मुहूर्तमात्रसत्वेपि दिने गौरीव्रतं चरेत् ॥ शुद्धाधिकायामप्येवं गण
युक्ता प्रशस्यते ॥ अथ रामनवमी ॥ चैत्रशुक्लनवम्यां तु रामस्य पूजनं भवेत् ॥ त
तो मध्याह्नवेलायां संजातो द्विजगद्धितः ॥ ज्योतिः ॥ नवमी चाष्टमीविद्धा त्याज्या राम
परायणैः ॥ उपोषणं नवम्यां तु दशम्यामेव पारणं ॥ ● ॥ श्रीरामजन्मनवमी संपूर्णा स
कला सदा ॥ खंडा चेत्परविद्धैव कर्तव्या तु विशेषतः ॥ द्वयोर्मध्याह्नयुक्ता चेन्नोपोष्या
पूर्वसंयुता ॥ परविद्धैव कर्तव्या मध्याह्नव्यापिनी सदा ॥ ४२ ॥ अथाक्षय्यतृतीया ॥
सा त्रेतायुगादिः ॥ तथाह हेमाद्रौ ॥ ऊर्जे राधे सिते माघे नाड्ये कृष्णे कृतादयः ॥ नवमी तृ
तीया दशमी त्रयोदशी स्यादनुक्रमात् ॥ राधो नाम वैशाखः ॥ स्मृत्यर्थसारे ॥ द्वे च शुक्ले
द्वे च कृष्णे युगादिकवयो विदुः ॥ शुक्ले पूर्वाह्णिके ग्राह्यो कृष्णे चैवापराह्णिके ॥ शुक्ले १७०

पूर्वाह्णिके ग्राह्या इति मध्याह्नात्पूर्वं शुक्लयुगादिश्राद्धमारभेत ॥ कृष्णे मध्याह्नादुपरि ॥ अ
पराह्ण एवेत्यर्थः ॥ अपारंभे कुतुपः श्राद्धे सर्वत्रापि कर्मणि ॥ अपादौ शुक्ले द्वयोश्चांते युगा
घोर सिते तथा ॥ ज्योतिः ॥ वैशाखस्य तृतीयां वै पूर्वविद्धां करोति वै ॥ हव्यं देवा न गृह्णंति कव्यं च
पितरस्तथा ॥ पूर्वविद्धदिने दत्तं पितृणां नोपतिष्ठति ॥ यथाकालेषु यद्दत्तं पितृणामुपतिष्ठ
ति ॥ यथाकाल इति ॥ अपराह्णकाले ॥ तृतीया हि द्वयोः शुक्ला माध्याह्नव्याप्य ॥ माधवे ॥
प्रथमेव तदा कार्या निःफला नु परा स्मृता ॥ मन्वादौ च युगादौ च तथाष्टकासु तथैव च ॥ मध्याह्नव्या
पिनीं कुर्यात्संगवात्यमथापि वा ॥ अनंतभट्टः ॥ मन्वाद्यासु युगाद्यासु सूर्ये तथाष्टकासु चाश्रा
द्धेषु दर्शवत्कुर्यात्तिथ्यादिष्वेवमेव हि ॥ व्यतीपातेषु वै दत्तं युगमन्वंतरादिषु ॥ तत्कालव्या
पिनी कुर्यात्पूर्वां वा यद्यवापरा ॥ ५३ ॥ तत्कालव्यापि श्राद्धे कुतुपाद्य पराह्णव्यापिनीत्यर्थः ॥ अ
स्यामेव तृतीयायां परशुरामो जातः ॥ तेन परशुरामजयंती उच्यते ॥ ब्रह्मपुराणे ॥ वैशाखेमा
सि शुक्लायां तृतीयायां जनार्दनः ॥ ब्रह्मलोकात्त्रिपथगां पृथिव्यामवतारयत् ॥ यत्राद्युत्ला
दयामास रवौ मध्यंदिने सति ॥ प्रोक्ता परशुरामस्य जयंतीति च सूरिभिः ॥ ५६ ॥ भविष्यो
त्तरे ॥ वैशाखस्य तृतीयायां श्रीसमेतं जगद्गुरुं ॥ नारायणं पूजयेथाः पुष्पधूपविलेपनैः ॥
नारदीये ॥ वैशाखशुक्लपक्षस्य तृतीया रोहिणीयुता ॥ दुर्लभा बुधवारेण सोमेनापि युता

तथा ॥ रोहिणी बुधयुक्तापि पूर्वविद्धाविवर्जिता ॥ न त्याज्या तापि मांधाता तःपुण्यहंति पुराकृ
तं ॥ गौरीविनायकोपेता रोहिणीबुधसंयुता ॥ विनापरोहिणीयोगात्पुण्यकोटिप्रदा सदा ॥
विद्धपूर्वदिने दत्तं यत्किंचित्पूजनं भवेत् ॥ नैव तत्फलतिवैकुंठेः पूजांतदिनसंभवं ॥ अथ
नृसिंहजयंति ॥ शुक्लपक्षे चतुर्दश्यां मासि माधवसंज्ञके ॥ प्रादुर्भूतो नृपंचास्य तस्मात्तां
समुपोषयेत् ॥ अनेनैव समाहुत्य स्नानसोपोष्या चतुर्दशी ॥ पूर्णायुतां तु जो कुर्यात् नृसिंह
स्य चतुष्टये ॥ यः करोति नरो मोहात् कामविद्धा चतुर्दशी ॥ अनापत्कालैत्ये वियुज्ये ततस्मात्तां
परिवर्जयेत् ॥६३॥ चतुर्दशी न वर्तेत सायंकाले दिनद्वये ॥ परे वर्तते सा तु कर्तव्या सा
तथैव तु ॥ स्पृशेत्पर दिने चेत्स्या सायंकाले चतुर्दशी ॥ कर्तव्या सान्यथा पूर्वा × नरसिं
हप्रिया तिथिः ॥ अथ नागपंचमी ॥ श्रावणे मासि पंचम्यां शुक्लपक्षे नराधिप ॥ द्वारस्योभ
यतो लेख्या गोमयेन विचक्षणः ॥ पूजयेद्विधिवद्वीरः दधिदूर्वांकुरैः कुशैः ॥ गंधपुष्पोपहा
रैश्च ब्राह्मणानां च तर्पणैः ॥ एतस्यां पूजयंतीह नागान्भक्तिपुरःसराः ॥ न तेषां सर्वतो वी
र भयं भवति कुत्रचित् ॥ मौतिःसारे ॥ षष्ठीयुता सदा कार्या पंचमी नागपूजने ॥ चतुर्थीसहि
ता चैव कर्तव्या न कदाचन ॥ नभसः पंचमी शुक्ला त्रिमुहूर्तयुता परा ॥ एतन्न कव्रते ग्राह्या स्ना
नं चैव हि पूजने ॥ ७०॥ नभसः पंचमी यत्र संगवं त्वनुवर्तते ॥ तां पासायं सा तिथिः प्रोक्ता स्नान १७१

दानव्रतार्चने ॥ षष्ठीयुतायां पंचम्यां श्रावणस्य सिते यदा ॥ पूजयेत्स नागान्सर्वान् भयान्य
पस्यादिभिः ॥ स्नातानि धांतु पूर्वाह्णे पंचम्यां नभसस्थिते ॥ वागपतः पूजयेत्सर्पान्न
चैतस्य भयं भवेत् ॥ घृतादिकेनैव पंचम्यां स्नापयित्वा महोरगान् ॥ सर्वपापवि
निर्मुक्तः सर्वान्कामान्समश्नुते ॥ कचिद्देशे शुक्लचतुर्थ्यामपि नागान्पू
जयंति ॥ सा पंचमीयुतैव कार्या ॥ उक्तं च चतुर्थ्यां सेवोपोष्या तरेदिने ॥
फणिनः पूजयेत्तत्र प्रसीदंति फणेश्वराः ॥ चतुर्थीसहिता कार्या पंच
मी कार्तिके सिते ॥ मध्याह्ने पूजयेत्सर्पान् गंधपुष्पाक्षतादिभिः ॥७६॥
युगमध्यं दिने यत्र तत्रोपोष्य फणीश्वरान् ॥ क्षीरेणाप्याय पंचम्यां पा
रयेत्प्रयतो नरः ॥ एतत्कार्तिकशुक्लचतुर्थ्यां नागपूजाविषयं ॥ अथ ज
न्माष्टमी ॥ अष्टम्यां श्रावणे मासि कृष्णपक्षे नराधिप ॥ अर्धरात्रे जगन्ना
थो देवक्यामवतारयत् ॥ जन्माष्टमी जयंतीति सेव प्रोक्ता महर्षिभिः ॥ उपो
ष्या कलियुगे श्वनरैः प्रदीपकल्मषे ॥ अथ न्यपक्षे ॥ श्रावणस्य तु मासस्य कृष्णा

१७२ ष्टम्यां नराधिप ॥ रोहिणी यदि लभ्येत जयंती नाम सा तिथिः ॥ ८० ॥ अर्धरात्रे तु
रोहिण्यां यदा कृष्णाष्टमी भवेत् ॥ तस्यामभ्यर्चितः शौरीर्हंति पापं त्रिजन्मनः ॥
पैः कृता श्रावणे मासि ह्यष्टमी रोहिणीयुता ॥ किं पुनर्बुधवारेण सोमेनापि वि
शेषतः ॥ तथा च ॥ जयंती बुधवारेण सोमवारेण वा पुनः ॥ जन्यते देवयोगे
न तामुपोष्य महाफलं ॥ अष्टम्यां रोहिणीयोगो मध्यरात्रे दिनद्वये ॥ तदोत्त
रैव कर्तव्या नैव पूर्वा कदाचन ॥ स्कांदे ॥ उदये चाष्टमी किंचिन्नवमी सक
ला यदि ॥ भवेत्तु बुधसंयुक्ता प्राजापत्यर्क्षसंयुता ॥ अपि वर्षशतेनापि
जन्यते वा न वा विनो ॥ स्नानार्चनजपदानस्नानतत्रादमं भवेत् ॥ ८१ ॥ म
ध्यरात्रे तु योगोऽयं कदाचिन्न भवेद्यदि ॥ जन्माष्टम्यां च विद्वद्भिः समुपोष्या
सदा बुधैः ॥ अर्धरात्रे भवेच्चाथ समारभ्योदयं रवेः ॥ अष्टमी यदि वर्तेत न
सैवोपोष्या सदा बुधैः ॥ दिनद्वयेऽर्धरात्रे तु वर्तते यदि चाष्टमी ॥ परविद्धैव
कर्तव्या पूर्वविद्धां परित्यजेत् ॥ अष्टमी मध्यरात्रे तु यदि न स्याद्दिनद्वये ॥ १७२

पूर्वविद्धैव कर्तव्या परविद्धां परित्यजेत् ॥ ८० ॥ अथ पारणाविधिः ॥ जन्माष्टमी रो
हिणी च शिवरात्रिस्तथैव च ॥ पूर्वविद्धैव कर्तव्या तिथिभांते च पारणं ॥ जयं
ती शिवरात्रिश्च कार्ये भद्राजयान्विते ॥ कृत्वोपवासं तिथ्यंते तदा कुर्याच्च पार
णं ॥ तिथ्यर्क्षयोर्यदा छेदो नक्षत्रांतमथापि वा ॥ अर्धरात्रे तथा कुर्यात्पार
णं त्वपरेऽहनि ॥ श्रौतकर्मविहीनाश्च कुर्युस्ते पारणं निशि ॥ निषिद्धं स्याद्य
ते रात्रोऽपरतः पारणं भवेत् ॥ एतत्संन्यासिविषयं दिवैव पारणं कुर्यु ॥
गृहस्थाः पतयोऽपि च ॥ मोहात्कुर्वंति ये रात्रौ जनंते सुःफलं च ते ॥ पारणं तिथि
भांते च कुर्यात्कस्य संक्षये ॥ अतोऽन्यथा पारणया व्रतभंगमवाप्नुयात् ॥ ८९ ॥
याः काश्चित्तिथयः प्रोक्ताः पुण्यनक्षत्रयोगतः ॥ ऋक्षांते पारणं कुर्याद्विना श्रा
वणरोहिणी ॥ तिथ्यंते चैव भांते च पारणं यत्र चोदितं ॥ तिथ्यर्क्षे रात्रिपर्य
ते स्यातां चेत्पारणं दिवा दिवा ॥ यामत्रयोर्ध्वगामिन्यां प्रातरेव हि पार
णं तिथिर्यमित्रयाद्दर्वाक् तिथिभांते च पारणं ॥ २०० ॥ अथ गणेशच

तुर्थी ॥ भविष्योत्तरे ॥ मासि भाद्रपदे शुक्ले चतुर्थ्यामर्चयेन्नृप ॥ मृन्मयेन गणेश
स्वरूपं कृत्वा विधानतः ॥ नित्यकर्म समाप्यादौ कल्पोक्तविधिना ततः ॥ गंधपु
ष्पाक्षताभिश्चैव मध्याह्ने देवमर्चयेत् ॥ तथा च तत्कल्पे ॥ एकविंशद्दूर्गकवि
जुबदरीधत्तूरकेसर [illegible] पत्रा मार्कं हतो शाचकरवीरश्मातककीकु
ठुनी ॥ कांता दाडिमदेवदारुवेश्मी सिंधुवारं तथा राती गंडजपत्रिका हरस्कु
तस्याराधने सिद्धिदः ॥ प्रातः शुक्लतिलैः स्नात्वा सा मध्याह्ने देवमर्चयेत् ॥ स्व
शक्त्या गणनाथस्य सौवर्णीं रौप्यमेव च ॥ ३ ॥ चतुर्थी गणनाथस्य परविद्धा प्रश
स्यते। जयायुक्ता न कर्तव्या सर्वदा शुभकांक्षिभिः ॥ गणनाथचतुर्थी चेन्मध्याह्न
व्यापिनी यदि ॥ जयायुक्ता न कर्तव्या कर्तव्या परसंयुता ॥ प्रहरद्वयपर्य
ते चतुर्थी वर्तते यदि ॥ परविद्धैव कर्तव्या पूर्वविद्धां परित्यजेत् ॥ चतुर्थी ग
णनाथस्य संगवात्परेहनि ॥ यदि न स्यात्तदा पूर्वा कर्तव्या शुभकां
क्षिभिः ॥ संगवात्मध्याह्न इत्यर्थः ॥ अथ प्रसंगतो विनायकव्रतमपि ७३

कथ्यते ॥ मासं शुचिं समारभ्य यावद्वर्षं भवेन्नृप ॥ विनायकव्रतं कुर्याच्चतुर्थ्योप
दयोर्द्वयोः ॥ विनायकव्रते ग्राह्या तृतीयासहिता यदा ॥ चतुर्थी त्वन्यदेवस्य व्र
ते ग्राह्या परान्विता ॥ बृहस्पतिः ॥ चतुर्थी गणनाथस्य मातृविद्धा प्रशस्यते ॥
मध्याह्नव्यापिनी चेत्स्यात्परतश्चेत्परेहनि ॥ १० ॥ मातृविद्धा प्रशस्तास्या
चतुर्थी सर्वदा शुभा ॥ मध्याह्नव्यापिनी न स्यान्नागविद्धा प्रशस्यते ॥ प्रसंगतः सं
कष्टचतुर्थ्यपि कथ्यते ॥ पुराणे ॥ शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि मंत्रैरागमसंभवैः ॥
कृष्णपक्षे चतुर्थ्यां वै निशि चंद्रोदये नृप ॥ पौषधीनिःशुक्लतिलैर्दिवा स्ना
या प्रसन्नधीः ॥ कार्यसंकल्पमनसा ध्यात्वा देवं गणेश्वरं ॥ नित्यकर्म समा
प्यादौ निशि चंद्रोदये नृप ॥ तत्र पीठं गणेशस्य पूजयेत्कुसुमादिभिः ॥ विधू
दये यदा न स्याच्चतुर्थी संकष्टव्रते ॥ तृतीया संप्रदीता कार्या सर्वदा शुभ
कांक्षिभिः ॥ चंद्रोदये यदा न स्याद्यदि वापि दिनद्वये ॥ प्रदोषव्यापिनी ग्रा
ह्या चतुर्थी संकष्टव्रते ॥ २६ ॥ दिनद्वयेपि वर्तेत चतुर्थी या विधूदये ॥ परे

व्रतिभिः कार्या गणनाथपरायणैः ॥ स्वयमीदृग्धं समारभ्य चतुर्थी यत्र वर्तते ॥
चंद्रस्योदयपर्यंतं सा भवेत्सर्वकामदा ॥ ॥अथ ऋषिपंचमी भविष्योत्तरे ॥
मासि भाद्रपदे शुक्ले पंचम्यां पूजयेन्मुनीन् ॥ प्रातर्नद्यादिषु स्नात्वा कश्य
पाद्यांश्च सप्त वै ॥ पंचमी सैव कर्तव्या षष्ठीयुक्ता च भारत ॥ ऋषयो ह्यत्र मुनि
भिः प्रोक्ता सर्वपापप्रणाशिनी ॥ २ ॥ मुहूर्तं द्वितयं वापि पंचमी यदि वा भवे
त् ॥ ऋषीणां पूजनं चैव कर्तव्यं व्रतिभिः परैः ॥ चतुर्थीसंयुतायां च पंचम्यां
मुनिपूजनं ॥ व्रतिभिर्न च कर्तव्या यदि चेन्निःफलं भवेत् ॥ ॥अथ दूर्वाष्टमी ॥
लिंगपुराणे ॥ शुक्लाष्टमी तिथिर्या तु मासि भाद्रपदे भवेत् ॥ दूर्वाख्याष्टमी ज्ञेया
नोत्तरा सा विधीयते ॥ प्राप्ते भाद्रपदे मासि शुक्लाष्टम्यां च भारत ॥ दूर्वां भ
क्त्याऽर्चयेन्नित्यं ज्येष्ठां मूलं च वर्जयेत् ॥ या न पूजयेद्दूर्वां तां मोहादिह
यथाविधि ॥ त्रीणि जन्मानि वैधव्यं लभते नात्र संशयः ॥ तस्मात्संपूजनी
या सा प्रतिवर्षं विधूजनैः ॥ सुखसंतानजननी भर्तृसौख्यप्रदा सदा ॥

॥ मासि भाद्रपदे शुक्ले या भवेदष्टमी नृप ॥ दूर्वाष्टमीति विख्याता पूर्वविद्धा प्रशस्य
ते ॥ मुहूर्ते रोहिणी कृम्यां पूर्णा वा यदि वा परा ॥ ज्येष्ठाष्टमीति सा कार्या ज्येष्ठामूलं
च वर्जयेत् ॥ दूर्वाव्रतं किल त्वाष्टम्यामेव कार्यः ॥ ॥अथ ज्येष्ठाष्टमी ॥ कालादर्शे ॥ भा
द्रे शुक्लाष्टमी ज्येष्ठानक्षत्रेण समन्विता ॥ महती कीर्तिता तस्यां ज्येष्ठां देवीं प्र
पूजयेत् ॥ लिंगपुराणे ॥ कन्यार्के याष्टमी शुक्ला ज्येष्ठर्क्षे महती स्मृता ॥ ॥अलक्
ष्मीपरिहाराय ज्येष्ठां तत्र प्रपूजयेत् ॥ ३ ॥ तत्र कश्चिद्विशेषः स्कांदे ॥ तत्राष्टम्यां
यदा भानोः वारे ज्येष्ठर्क्षमेव च ॥ नीलज्येष्ठेति सा प्रोक्ता दुर्लभा बहुकालिका ॥
मासि भाद्रपदे शुक्लपक्षे ज्येष्ठर्क्षसंयुतां ॥ तस्मिन्नेव दिने कुर्यात् ज्येष्ठायाः परि
पूजनं ॥ मात्स्ये ॥ प्रत्यादिकं तथा युक्तं यज्ज्येष्ठादेवताव्रतं ॥ नीलज्येष्ठाख्यव्र
तं यच्च विहितं केवलोडुनि ॥ ३३ ॥ ज्योतिः ॥ मैत्रविद्धा सदा कार्या ज्येष्ठा कामप्र
दायिनी ॥ मूलविद्धा न कर्तव्या ज्येष्ठा कामविनाशिनी ॥ मूलविद्धाकृता ज्येष्ठा
पुत्रा दुर्योधनेन हि ॥ ॥प्रायुः क्षीणगताः सर्वे तस्मात्तां परिवर्जयेत् ॥ गार्गः ॥ ॥

॥ऽ॥र्द्धं वा गाव तेनाज्येष्ठदिने यस्मिन् समाप्यते ॥ मूलविद्धा निषिद्धा
सा तदूर्ध्वं चेच्छुभप्रदा ॥ स्क ॥ माधवीये ॥ यस्मिन् दिने नवे ज्येष्ठा मध्याह्ना
दूर्ध्वमप्यतु ॥ तस्मिन्नहनि पूज्या सा न्यूना चेत्पूर्ववासरे ॥ इति ज्येष्ठा दे
वी व्रत ॥ ऽ॥ अथ श्रवणद्वादशी ॥ सैव वामन जयंती तु च्यते ॥ कल्पे ॥ नभ
स्येशुक्लपक्षे तु द्वादश्यां श्रवणे तु नि ॥ वर्जेस्कं वंधनं कर्तुं मध्याह्ने वाम
नस्त्वभूत् ॥ जयंती वामनाख्या सा सेवोपोष्या नरोत्तमैः ॥ सर्वपापहरा
मंनी सर्वकामप्रदायिनी ॥ एकादश्यां भवेद्योगो द्वादश्यां श्रवणस्य च ॥
पूर्वाह्ने वापि मध्याह्ने सातीव महती स्मृता ॥ ४ ॥ पुराणसमुच्चये ॥ ॥
द्वादशी श्रवणर्क्षं च स्पृशेदेकादशी यदि ॥ स एव वैष्णवो योगो विष्णु
शृंखलसंज्ञकः ॥ तस्मिन्नेवोपवासेन नरः प्रक्षीणकल्मषः ॥ प्राप्नो
त्यनुत्तमां सिद्धिं पुनरावृत्तिदुर्लभां ॥ ऽ॥ अथ केवलश्रवणद्वादशी ॥ ॥
माधवीये ॥ शुक्ला वा यदि वा कृष्णा द्वादशी श्रवणान्विता ॥ तयोरे

वोपवासस्तत्र योदश्यां तु पारणं ॥ एकादशीमुपोष्यैव द्वादशीं समुपोषयेत् ॥
नचात्र विधिलोपस्यादुभयोर्देवतं हरिः ॥ ऽ॥ पासमाप्ते व्रते पूर्वेण कुर्या
द्व्रतांतरं ॥ एकदेवत मुद्दिश्य कर्तव्यं नान्यथा क्वचित् ॥ द्वादश्यां तु भवेद्योगः
श्रवणस्य दिवैव हि ॥ तदोपवासः कर्तव्यो वैष्णवैः सर्वदापि च ॥ ऽ॥ नारदी
ये ॥ हेमाद्रौ ॥ स्कांदे तु ॥ उत्तराषाढसंमिश्रा श्रोणा मध्याह्नगापि वा ॥ ऽ॥ पासूरी
चैव तारास्या हंति पुण्यपुराकृतं ॥ उदयव्यापिनी ग्राह्या श्रोणा द्वादशी संयुता ॥
विष्णुर्क्षसंयुता सा नोपोष्या मुनिभिः ॥ बृहन्नारदीये ॥ ४५ ॥ उदयव्या
पिनी कुर्याच्छ्रवणा द्वादशी तदा ॥ ऽ॥ पाचार्याः ॥ केचिदिच्छंति केचिन्नेच्छंति चापरे ॥
कुर्ते तत्रये वापि संगवांत मध्याह्ने वा ॥ श्रवणद्वादशी चैव संगवे च भवत्वि
ते ॥ श्रवणद्वादशी सा त्वाउपोष्या विष्णुतत्परैः ॥ कालनिर्णये ॥ उत्तराविति
श्रितः श्रोणा नैवोपोष्या व्रतानवेत् ॥ नापि मध्याह्नगो न्यूना संचताह्निभवेद्य

दि॥ स्मृत्यर्थसारे॥ उत्तरावेधरहितः श्रवणद्वादशीयुतः॥ व्याप्नोति

दि॥ स्मृत्यर्थसारे॥ उत्तरावेधरहितः श्रवणद्वादशीयुतः॥ व्याप्नोति यदि मध्या
ह्नं कुर्यात्तस्यामुपोषणं॥ काव्यादर्शे॥ अभिजिन्नक्तिसंयुक्तः श्रोणद्वयदि
वा न वेत॥ सूर्योदये यदा सोपि नोपोष्या विष्णुतत्परैः॥ अभिजिन्नक्तिसंयुक्ता श्रवणद्वा
दशी तिथिः॥ सूर्योदये यदा सा तु नोपोष्या विष्णुतत्परैः॥ अथानंतचतुर्दशी॥ पौराणी॥
मासि भाद्रपदे शुक्ल चतुर्दश्यां द्विजोत्तमः॥ अनंतं पूजयेन्नित्यं दानं दद्याच्च शक्तितः॥
तत्कल्पे॥ शुक्लपक्षे चतुर्दश्यां मासि भाद्रपदे शुभे॥ तस्यानुष्ठानमात्रेण सर्वपापैः प्रमु
च्यते॥ प०॥ जयायुक्ता न कर्त्तव्या ह्यनंतस्य चतुर्दशी॥ पूर्णयुक्ता कर्त्तव्या सर्वदा शु
क्लितिथिः॥ स्कांदे॥ जयायोगेन यः कुर्यादित्तायां पूजनं हरेः॥ वर्षवृंजाफलं तस्यवा
फले यायगच्छति॥ विश्वरूपे॥ मध्याह्नव्यापिनी या च भाद्रे शुक्लचतुर्दशी॥ सेवानं
तव्रते ग्राह्या पूर्णयुक्ता विशेषतः॥ मध्याह्नव्यापिनीति मध्याह्नादर्वाक्समापनी
येत्यर्थः॥ स्कांदे॥ उदये त्रिमुहूर्तापि ग्राह्यानंतव्रते तिथिः॥ परविद्धैव कर्त्तव्या पूर्व
विद्धा न कर्हिचित्॥ अतो मुहूर्त्तमात्रापि पूर्णिमायां चतुर्दशी॥ तस्यामनंतचीनं

कुर्याद्दानं तत्सविशेषतः ॥ ॥अथ बृहद्गौरीतृतीया ॥ भाद्रासिततृतीयायां विधूदये सति
तैका ॥ सुस्नाता चाशतो नारी बृहद्गौरीं समर्चयेत् ॥ बृहद्गौरीव्रते ग्राह्या तृतीया द्वि
तीयान्विता ॥ चतुर्थीसहिता कार्या तृतीयान्यव्रतेषु च ॥ चंद्रोदये यदा न सा तृतीयाय
द्विचेत्परा ॥ पूर्वविद्धा तदा कार्या यदि स्याद्दर्शने विधोः ॥ दिनद्वयेपि चेन्न स्यात्तृतीया
चेंदुदर्शने ॥ परविद्धैव कर्त्तव्या पूर्वविद्धां परित्यजेत् ॥ चंद्रोदये तृतीया चेद्दिनद्वयेपि व
र्त्तते ॥ तदा पूर्वां परित्यज्य कर्त्तव्या परसंयुता ॥ ६१ ॥ ॥अथ कपिलाषष्ठी ॥ भाद्रमासस्यासि
ते पक्षे भानौ चैव करस्थिते ॥ पाते कुजे च रोहिण्यां सा षष्ठी कपिला मता ॥ दिवै
व योगः शस्तोयं सूर्यपर्वशताधिकः ॥ योगस्याद्यदि चेद्रात्रौ चंद्रषष्ठीति सा स्मृता ॥
६२ ॥ इति श्रीनारायणभट्टविरचिते धर्मप्रवृत्तौ चैत्रादिषण्मासतिथिनिर्णयः ॥
॥अथाश्विनप्रतिपन्निर्णीयते ॥ विश्वरूपनिबंधे ॥ कलशस्थापनं कुर्यान्नंदायामा
श्विने सिते ॥ पूजयेद्भक्तिभावेन चंडिकां भक्तिवत्सलां ॥ मत्स्यपुराणे ॥ प्रतिप
द्याश्विने कार्यं नवरात्रं क्रमात्ततः ॥ कुहूयुक्ता सदा त्याज्या नारायेच्च कुलमतः ॥
न च दर्शकलाप्राप्तिः प्रतिपच्चंडिकार्चने ॥ उदये द्विमुहूर्त्तापि ग्राह्या चैव परेहनि ॥ १७७

॥अमायुक्ता न कर्त्तव्या प्रतिपत्पूजने मम ॥ मुहूर्त्तमिश्रकर्त्तव्या द्वितीयासंयुता सदा ॥
वर्जनीया प्रयत्नेन ह्यमायुक्ता तु पार्थिव ॥ द्वितीयादिगुणैर्युक्ता प्रतिपत्सर्वदा शुभा
भा ॥ ॥अमायुक्ता न कर्त्तव्या कर्त्तव्या परसंयुता ॥ स्वल्पामपि प्रतिग्राह्या चित्रावैध
तिवर्जिता ॥ चित्रावैधृतियोगस्तु नवेद्यामत्रयं यदि ॥ प्रातरेव तदा कार्या नवरा
त्रं सदा बुधैः ॥ द्वितीयदिने प्रतिपन्मुहूर्त्तद्वयं त्रयं वा स्याच्चित्रावैधृतिश्च याम
त्रयं यदि न्वे तदा प्रतिपद्येव प्रातः कर्त्तव्यं नवमायां ॥ नारायेच्च कुर्यात इति दे
वप्रवणात् ॥ ७० ॥ तथा च वैधृतिश्च तथा चित्रा समग्रा प्रतिपद्यदि ॥ प्रभाते प्रति
पन्नास्ति तदा कार्यं तथैव तु ॥ चित्रावैधृतियुक्ता चेत्प्रतिपद्द्वितीयान्विता ॥ तत्रैव
पूजनं देव्याः कर्त्तव्यं शुभकांक्षिभिः ॥ तुल्या चेत्प्रतिपच्चित्रावैधृतिश्चापि वा य
दि कलशस्थापनं कुर्यात्प्रतिपद्येव वै दिवा ॥ स्वल्पा च वैधृतिश्चित्रा प्रतिपच्चा
धिका यदि ॥ कलशस्थापनं कुर्याद्विहाय चैत्रां च वैधृतिं ॥ रवेरस्तमयाद्वा
क् विधिरेष उदाहृतः ॥ नो चेद्दिवैव कुर्वीत कलशस्थापनं बुधैः ॥ प्रतिपत्
स्वल्पमल्पा च यदि न स्यात्परेहनि ॥ ॥अमायुक्ता तदा कार्या त्पक्षा षोडशाना

ड्रिका॥ घटिकाःषोडशाःस्याज्याःपादाःप्रतिपदस्त्रयाः॥ कलशस्थापनं कुर्याद
उजायते ध्रुवं॥ पूर्वतो विद्यमानं तु नवरात्रस्य पूजनं॥ नंदायामेव कर्तव्यं
न चान्यत्र कदाचन॥ नास्ति पूजा कुलेयस्य शक्तेः शारदिकस्य चित्॥ कर्तुनी
तत्निकी पूजा उद्यतो नाश्नि[illegible]मानर॥ ८॥ चित्रां वैधृतियुक्तां च दर्शयुक्तामं
पि त्यजेत्॥ शुद्धिने पूजनं देव्याः कुर्यान्न तत्र पूजकः॥ कुर्यात्समाप्तिष्टम्यां
प्रतिपद्वर्धते यदि॥ हीयते मायुतायां वै नवरात्रं न नवेत्तदा॥ इत्याश्विनप्र
तिपन्निर्णयः॥ अथाश्विननवरात्रविधिः॥ प्रारब्धं सूतकं चेत्स्यान्नवरात्रं
कथं न वेत्॥ विश्वरूपे॥ आश्विनस्यासिते पक्षे प्रारब्धे नवरात्रिके॥
यदि स्यात्सूतकं तत्र क्रियाः कार्याः कथं बुधैः॥ सूतकं वर्त्तमानं च तत्रोत्पन्नं
यदा नवेत्॥ देवीपूजा प्रकर्तव्या मंत्रैर्यज्ञविधानतः॥ सूतके पूजनं प्रोक्तं दा
नं चैव विशेषतः॥ देवीमुद्दिश्य कर्तव्यं तत्र दोषो न विद्यते॥ प्रारंभात्प्राक्
समारब्धं यदि चेत्सूतकं नवेत्॥ [illegible]डिकाप्तजनं तत्र कथं स्यादिति संश

यः॥ कारयितव्यमन्येन देव्याः पूजादिकं च यत्॥ न त्यजेत्पूजनं देव्याः कारयेद
ग्निहोत्रवत्॥ अथ विधिरभिधीयते॥ दुर्गार्चने॥ प्रातरभ्यजनं दायां कृत्वा स्व
स्त्याहवाचनं॥ संविज्ञो वेदसंपन्नान् कृत्वा देवीं प्रपूजयेत्॥ संविकल्पस्तो ततो
दद्यादितु क्ता सा दक्षिफलं॥ मयाकर्मणि पुष्पक्तां ते तत्तु क्ता नवमेकृतो॥
स्तोत्रं देव्यास्तथास्त कं दुर्गाख्यं मंत्रमेवच॥ सूक्तं वाथ श्रियो मंत्रं मसुंज
या स्वयमेव च॥ २॥ अपादित्यादिग्रहाणां च गणेशादेस्तथा जयः॥ यजे
मं अत्रान्यथा शक्त्या कारये[illegible]पवाद्विजे॥ कर्तव्यः कारयितव्यो जपेन्मंत्रा
दिकाश्च वै॥ स्वेनैव ब्राह्मणैर्वापि वैकैकः कोटिरुच्यते॥ त्रिकालं पूजयेद्दे
वीं जपस्तोत्रपरायणः॥ कुमारीश्च तथा विप्रान्भोजयेत्प्रतिवासरं॥ ३॥
एकैकं पूजयेत्कन्यामेकावृत्त्या तथैव च॥ द्विगुणं त्रिगुणं वापि प्रत्येकं नवकं च या॥
एकवर्षा तु या कन्या पूजार्थं तां परित्यजेत्॥ गंधपुष्पफलादीनां प्रीतिस्तस्या
निवेद्यते॥ द्विवर्षकन्यामारभ्य दशाब्दवर्षविधिक्रमात्॥ पूजयेत्सर्वकार्येषु

१७५ तथा विष्णुतमार्गतः ॥६॥ एवमावाहनासनैः पाद्यैः वस्त्रगंधाद्युतादिभिः ॥ धूपदीप
फलैश्चैव तांबूलैः प्रतिवासरं ॥ यावन्नोदाससमारभ्य नवमी महती नवेत् ॥ ताव
देव हि कर्त्तव्या जपपूजादिभिः क्रमात् ॥ इति नवरात्रविधिः ॥ अथ नवमी
सूर्योदयनिर्णयः ॥ अश्वयुक्शुक्लनवमी ह्यष्टमी मूलसंयुता ॥ सा महानवमी तस्यां
जगन्मातरमर्चयेत् ॥ तथा च स्मृतिचंद्रिकायां ॥ शुक्लाष्टम्याश्विने मासि या
मूलर्क्षसंयुता ॥ सा महानवमी प्रोक्ता सापि चात्यंतदुर्लभा ॥ नवम्या
वर्तते ग्राह्या पूर्वतः परतोपि वा ॥ यथा प्रतिपदादीस्यान्नवदुर्गार्चने दि ॥
विधिना नवदुर्गाश्च क्रमात् प्रतिपदादिषु ॥ तिथिर्भावर्तनाद्यासु नवम्यां ता
सुपूजयेत् ॥ तिथिप्रयुक्ता पूजा वा तिथि यावर्त्तते नाम्ह हि ॥ सा च पूर्वा तिथिः प्रोक्ता
समंतात् पूर्ववासरे ॥ एवं तिनेद्वये तत्रातिथिरेका न वेद्यदि ॥ सा तिथिः परतो ग्रा
ह्या पूर्वेह्न्यस्तवानवा ॥ नवम्यां तु जपं होमं समाप्य विधिवद्बलिं ॥ अन्यथा कु
रुते यस्तु पुत्रदारधनक्षयः ॥ सूर्योदये परं रिक्ता पूर्णा स्याद्परा यदि ॥ बलि
दानं प्रकर्त्तव्यं तत्र दशः श्रीनाथः ॥१६॥ षष्ठ्यामुदिते सूर्ये दिनाते नवमी १७५

नवेत् ॥ तत्रातेबलिदाने च किंचिन्मात्रापि लभ्यते ॥ दुर्गार्णवे ॥ आश्विनस्यासिते
पक्षे नवमी याष्टमीयुता ॥ सा ग्राह्या पूजने देव्या होमे ग्राह्यापरान्विता ॥ नवम्यां
पूर्वविद्धायां होमं यः कुरुते यदि ॥ वित्तापत्यकलत्रादि नाशयेत् कुलं यतः ॥ सू
र्योदये यदा न स्यान्नवमी चापरेहनि ॥ तदाष्टम्यां युता कार्या नवमी नरतर्षभ ॥
॥ संगवे यदि वर्त्तेत नवमी चापरेहनि ॥ होमं तत्र प्रकुर्वीत बलिदानादिकं च
यत् ॥ तथा चार्णवे ॥ मुहूर्त्तादनुवर्तेत नवमी यदि चेत्परा ॥ प्रारभ्य पररात्रे तु
होमं तत्र समापयेत् ॥ कुंकुमाक्तेन वान्येन बलिं दद्याद्विचक्षणः ॥ पूर्वोक्ता
दिकं सर्वं सुतत्तन्मंत्रेणैवैक्रमात् ॥ ब्राह्मणान्पूजयेत्तत्र वस्त्रालंकारभूष
णैः ॥ स्वलिन्या दक्षिणां दद्याच्छ्रेयः संपादयेत्ततः ॥ संपूज्य देवतां सम्यक् कु
मारीश्च सुवासिनी ॥ पूजयेद्गंधपुष्पैश्च वस्त्रालंकारकंचुकैः ॥ श्रेयः फलं स
मासाद्य देव्याः पुरतः स्थितः ॥ कृतं दत्तं च यद्देव्यैः तत्सर्वं विनिवेदयेत् ॥२६॥
यजमानं सपत्नीकं सुतनातसमन्वितं ॥ कलशस्योदकेनैव माजर्येत्च्युतपल्ल
वैः ॥ ब्राह्मणाः पातिर्षिंचेयुर्वेदमंत्रैर्यथाविधि ॥ कुमारी ब्राह्मणांश्चैव भोजयेत्सु

वासिनी॥ दीनांध कृपणा दीक्षन्तुं जीयात्सह वंधुभिः॥ इत्थं यः कुरुते मर्त्यः पूजां
प्रतिवत्सरं॥ यं यं कामयते कामा देवी तस्मै प्रयच्छती॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पूजनी
या महर्षिभिः॥ ३२॥ इति श्री नारायण धर्म नवरात्र प्रकरणं॥ अथ विजयाद
शमी॥ आश्विने दशमी शुक्ला श्रवणेन समन्विता॥ विजया दशमी प्रोक्ता स
वैवात्यंत दुर्लभा॥ ज्योतिःसारे॥ आश्विनस्यासिते पक्षे दशम्यां तारको
दये॥ स कालो विजयो ज्ञेयः सर्वकामार्थसिद्धये॥ ईषत्संध्यामति
क्रांतः किंचिदुद्भिन्नतारकः॥ विजयो नाम कालोयं सर्वकामार्थसाधकः॥
२३॥ आश्विनस्यासिते पक्षे दशम्यां सर्वरात्रिषु॥ सायंकालेस्तु नाया
त्रा दिवा वा विजया दशे॥ एकादशो विजयो मुहूर्तः॥ तथा च स्मृत्यंतरे॥
दशम्यां तु नरैः सम्यक् पूजनीयापराजिता॥ ऐशानीं दिशमाश्रित्य अ
पराह्ने प्रयत्नतः॥ सायंकाले यदा न स्याद्दशमी चापरेहनि॥ नवमी
संयुता कार्या सर्वदा जयकांक्षिभिः॥ नवमीशेषसंयुक्ता दशम्यां विज

योत्सवं॥ कुरु राम महाबाहो त्युक्तं वसिष्ठेन महात्मना॥ नवमीयुतायां दशम्यां
प्रस्थानं कार्यं॥ ज्योतिः॥ या पूर्णा नवमीयुक्ता तस्यां पूज्यापराजिता॥ क्षेमार्थं विज
यार्थं च प्रयाणं विधिना नरैः॥ आश्विने शुक्लपक्षे तु दशम्यां प्रजयेन्नरः॥ एका
दश्यां न कुर्वीत पूजनं चापराजितं॥ स्कांदे॥ दशमीमसमुल्लंघ्य प्रस्थाने कु
रुते नरः॥ तस्य संवत्सरं राज्येन कोपि विजयो भवेत्॥ दशमीमभ्यर्च्य नवे
शं यात्रा निर्विघ्नसिद्धये॥ वारुश्चेतालावचेद्दिकु प्रस्थानमाचरेत्॥ प्रस्था
नविषय एवोक्तं॥ उत्सवादिकं परविद्धायामेव कार्यं॥ तदुक्तं पुराणसमुच्च
ये॥ इत्यस्य दशमी शुक्ला पूर्वविद्धा परित्यजेत्॥ श्रवणेनापि संयुक्ता राज्ञां
पट्टाभिषेचने॥ तथा च स्कांदे॥ एकादश्यायुतायां तु दशम्यामुत्सवादिकं॥
शुक्लायामाश्विने मासि कुरुते भरतर्षभ॥ सूर्योदये यदा राजन्दृश्यते द
शमी तिथिः॥ आश्विने मासि शुक्ला तु विजया तां विदुर्बुधाः॥ मार्तंडस्योदये पु
ण्या वर्तते दशमी तिथिः॥ आश्विने शुक्लपक्षे तु सा नवे जयदा नृणां॥ ४६॥ नि

षिदर्थे च कर्त्तव्यं तैलाभ्यंजनमादरात्॥ अथाप्यनामपि कर्त्तव्यं तैलस्नानं नदीज
लैः॥ इति श्रीधर्म० विजयादशमीनिर्णयः॥ अथ दीपमालि ॥ भविष्योत्तरे॥
अथाश्विनस्यासिते पक्षे चतुर्दश्यामरुणोदये॥ स्नातव्यं तिलतैलेन नने ने
नैरकभीरुभिः॥ विधूदये यदा नस्यादिषासितचतुर्दशी॥ जयान्विताया
रिक्तायां नरः स्नायाद्विधूदये॥ त्रयोदशीयुतायां च चतुर्दश्यामिषासि
ते॥ विधूदये नरः स्नायान्नरकं नैव पश्यति॥५०॥ विधूदये चतुर्दश्या
मेवं यदि चतुर्दशी॥ नारकीति च सा प्रोक्ता चाश्विनस्यासिते बुधैः॥ स्ना
तव्यं तिलतैलेन नारक्यां वै नरोत्तमैः॥ मुमुक्षुभिः सकामैश्च सर्वैरपि म
हामुने॥ इंदुक्षयेपि संक्रांतौ वारे पाते दिनक्षये॥ तत्राभ्यंगमदोषाय प्रा
तः पापापनुत्तये॥५१॥ अपामार्गमथो मध्ये शिखायां कुर्याद्यमतर्पणं॥ नरका
रय प्रदातव्यो दीपः संपूज्य देवताः॥ ईशासितचतुर्दश्यां मिंडुक्षयतिथा
वपि॥ कुजादौ स्वातिसंयुक्ता तदा दीपावली भवेत्॥ तैले लक्ष्मीर्जलेगं १८९

गा दीपावल्यां तथा वसेत्॥ अथामायामाश्विने मासि पितृकर्म विधाय च॥ दी
पदानं ततः कुर्यात्प्रदोषे च ततोल्मुकं॥ नारीजनं द्वितीयेह्नि प्रातःकाले
विधियते॥ तत्रैव विधिना कार्यं सुरस्त्रीणां च पूजनं॥ प्रतिपत्परवि
द्धायात्याज्या सा पूजने गवां॥ नारीजनोत्सवाभ्यंगदर्शविद्धां परित्यजेत्॥
दर्शविद्धा गृहीतव्या प्रतिपत्पूजने गवां॥ परविद्धा प्रशस्तास्याद्दभ्यंगादि
महोत्सवे॥ नंदायामुदये भ्यंगे कृत्वा नीराजनं ततः॥ सायंकालेपि कर्त्तव्या
स्त्रीभिर्मंगलमालिका॥ ६०॥ मुहूर्त्तं वर्त्तते दर्शो मांगल्यं तद्दिने भवेत्॥ वि
त्तापत्यकलत्रादि तत्सर्वं नश्यते ध्रुवं॥ अथ चेत्प्रतिपत्स्वल्पा भवेद्यदि
परेहनि॥ द्वितीयायां तदा कार्या सायं मंगलमालिका॥ मुहूर्त्तमपि वर्त्तेत प्र
तिपत् कार्त्तिके तथा॥ उत्सवादिषु कृत्येषु कर्त्तव्या शुभकांक्षिभिः॥ प्रतिपत्
स्वल्पमात्रापि यस्मिन्दिने स्यात्परेहनि॥ पूर्वविद्धा तदा कार्या सीतपक्षे च का
र्त्तिके॥ यस्मिन्नेव दिने स्वातौ तस्मिन्नेव दिने कुवे॥ स्वातिप्रयुक्तमभ्यंगं

कर्त्तव्यं शुभकांक्षिभिः ॥ स्वात्यादौ मंगलं स्नानं कर्त्तव्यं मंगलप्रदं ॥ मध्येतु
मध्यफलदं मंते स्यादशुभं सदा ॥ ६६ ॥ अभ्यंगं येन कुर्वंति यदि स्वातिनि
मित्तकं ॥ नमांगल्यं भवेत्तेषां यावत्स्याद्वत्सरं ध्रुवं ॥ दीपावलीति संज्ञा
स्यं भूतादित्रिदिनं क्रमात् ॥ द्विजातिभ्यो भवेद्दत्तं सर्वं तत्राक्षयं भवे
त् ॥ तथाच भारते ॥ याहर्षेण च भावेन तिष्टं तस्यां युधिष्टरः ॥ हर्षदैन्यादि
रूपेण तद्वर्षप्रतिभाति हि ॥ अथ स्कंदषष्टी ॥ उपोष्य पंचमी शुक्लां मार्गशी
र्षे नराधिप ॥ जयंतीति हि येषष्ठ्यां शिवलोकं व्रजंति ते ॥ ७० ॥ स्कंदोपवासे
स्वीकार्या पंचमीपरसंयुता ॥ चतुर्थी संयुता याच कर्त्तव्या न कदाचन ॥
मार्गशीर्षसिते पक्षे कर्त्तव्या स्कंदपूजने ॥ त्रिमुहूर्त्ताय दाषष्टी परासैवा
न्यथा पुरा ॥ स्कंदषष्टी तु कर्त्तव्या पंचम्या सहिता बुधैः ॥ उपवासे पुराप्रो
क्ता परा स्कंदस्य पूजने ॥ सप्तम्या सहितायां तु षष्ठ्यां स्कंदस्य पूजने ॥ पा
रणं तत्र कर्त्तव्यं ब्राह्मणैः सह बंधुभिः ॥ तथाच स्कंदे ॥ मार्गशीर्षेतु

याशुक्ला तु षष्ठ्यंक सिततारकाः ॥ चंपाख्या स्कंदषष्टी च स्यादुत्तरा पापनाशि
नी ॥ ७६ ॥ अथ भाद्रशुक्लषष्ठ्यां तु स्कंदं काश्चित्प्रपूजयेत् ॥ अथ रथसप्तमी ॥
माघमासे सिते पक्षे सप्तम्यां मीस्याद्रथस्य तु ॥ तत्र स्नानं च दानं च तत्सर्व
मक्षयं भवेत् ॥ सप्तमी माघमासस्य शुक्ला याष्टमी संयुता ॥ मुहूर्त्तमपि कर्त्तव्या
स्नान दान व्रतादिषु ॥ माघस्य शुक्लपक्षे तु सप्तमी यात्रिलोचना ॥ जयंती नाम सा
प्रोक्ता सर्वपापहरा तिथिः ॥ स्मृतिचंद्रिकायां ॥ सूर्यग्रहण तुल्या तु शुक्ला मा
घस्य सप्तमी ॥ अरुणोदयवेलायां तत्र स्नानं महाफलं ॥ तथाच स्कांदे ॥
रविवारेण युक्तायां सप्तम्यामरुणोदये ॥ पुण्यक्षेत्रे सिते माघे भास्करं यस्तु
पूजयेत् ॥ नरोगान्नभयं तस्य नास्य मृत्युर्नचापदः ॥ सर्वान्कामानवाप्नो
ति सूर्यलोकं सगच्छति ॥ अथ शिवरात्रिप्रसूयते पौराणे ॥ कृष्णपक्षे
भवेद्यानु माघमासे चतुर्दशी ॥ शिवरात्रिरिति प्रोक्ता महापातकनाशि ति २
नी ॥ यद्यर्धरात्रपर्यंतं न वे छिव चतुर्दशी ॥ त्रयोदश्यायुताकार्या निशेः

शिवपरायणैः। तथा च स्कांदे॥ नवेश्यदि त्रयोदश्यां भूतव्याप्ता महानिशि॥ शि
वरात्रिव्रतं तत्र कुर्याज्जागरणं निशि॥ ९॥ दिनद्वये पूर्वरात्रेर्वर्ततेचेच्चतुर्दशी॥
परैव सा प्रकर्तव्या न च पूर्वा कदाचन॥ दिनद्वये यदा न स्यान्मध्यरात्रे चतुर्दशी॥
तदा पूर्वां परित्यज्य कर्तव्या सा नरैः परा॥ इति शिवरात्रिविधिः॥ अथ मासशिव
रात्रिः॥ प्रतिमासेपि कर्तव्या कृष्णपक्षे चतुर्दशी॥ प्रदोषव्यापिनी चैव पूर्वा वा
यदि वा परा॥ शिवपुराणे॥ प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या शिवरात्रिः शिवः प्रियैः॥ रात्रौ जा
गरणं यस्मात्तस्मात्तां समुपोषयेत्॥ ५॥ त्रयोदश्यास्तगे सूर्ये चतसृष्वेव ना
डिषु॥ भूतविद्धा तु या तत्र शिवरात्रिव्रतं चरेत्॥ प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या मासि
की चा चतुर्दशी॥ शिवरात्रिव्रते पूर्वा कर्तव्या सा परा स्य तु॥ अथ प्रदोषलक्ष
णं॥ ज्योतिः॥ त्रिमुहूर्तं प्रदोषस्याद्रवावस्तंगते सति॥ महानिशा निशीथं च मध्य
स्थं घटिकाद्वयं॥ अथ होलिका॥ भविष्योत्तरे॥ तपस्ये पौर्णिमास्यां तु रजन्यां
होलिकोत्सवः॥ कर्तव्या न दिवा विष्टौ रिक्तायां प्रतिपद्यपि॥ नारदः॥ प्रतिपद्भू

इति पूर्णासंधिर्यद्यपराह्ने स्याद्यागः प्रातः परेहनि॥ कुर्वाणः प्रतिपद्धोमं कर्तुर्येपि
न दुष्यति॥ अपराह्नाधवा रात्रौ यदि पर्व समाप्यते॥ उपोष्या तत्र पूर्वेद्युस्तदहर्याग इ
ष्यते॥ उपोष्येति अन्वाधानं कार्यमित्यर्थः॥ माधवीये॥ षोडशाहन्यतिक्रान्ते मध्या
पंचदशेहनि॥ चतुर्दशजपेन्नेष्टि पापसप्तदशेहनि॥ इति स्थालीपाकः॥ अथ
अमावास्या॥ तत्रेदं सूत्रं॥ अमावास्यायामपराह्ने पिंडपितृयज्ञो दक्षिणाग्रेरे
काल्मुकमिति॥ पूर्वाह्नो देवानां मध्यंदिनो मनुष्याणां अपराह्णः पितॄणामिति॥
ऽपाहिताग्नेर्विषय एव भागत्रयमुक्तं॥ तथा च स्मृतिः॥ दर्शश्रोक्तास्त्रयो भागाः साहि
ताग्नेस्तु सर्वदा॥ पिंडान्वाहार्यकं कुर्यादित्येवं मनुरब्रवीत्॥ तथा च कालनिर्ण
ये॥ दर्शश्राद्धविधिस्त्रिधा शिवदिनांत्यांशोपराह्नेचरेन्नित्यं यद्युभयेद्युरेष
विहितः॥ सर्वापराह्णस्थितिः॥ दर्शोपि द्व्यहगोपराह्णजनवयुक् चेत्स्यात्तदाद्यः
द्वयेवक्षयेवृद्धेतु प्रथमेह्नि बह्वृचगणैर्ग्राह्यास्तथाध्वर्युभिः॥ १२॥ चंद्रोदयेस्तमय
चेत्समेतदुदितं साग्नेर्निरग्निर्द्विजस्त्रीशूद्राः कुर्युपेस्थितेवितनुयुर्दर्शस्थि
तं पार्वणं॥ द्वैधे त्वर्थकतुपस्समग्रमपि वा योन्वेत्य सा विष्यते। दर्शश्राद्धदिने

तनशास्कृयाच्चितारोलिकादिवा ॥ संवत्सरं च तत्राब्दंपुरं इतिचसाधुतं ॥ कालवि
वेके ॥ ग्रहरवयात्परतः फाल्गुनीकुलनवेतिथिः ॥ नडामुखपरित्यज्य का
यी हो लामनीषिभिः ॥ चतुर्दशीं ग्रहरवयत्र याद्दधे वापूर्णिमासस्या तद्विरो
धो । भविष्योत्तरे ॥ सार्धयामत्रयं वास्याद्द्वितीयदिवसे यदा । प्रतिपद्वर्ध
माना हितदा सा तौलिका स्मृता ॥ अथ स्थालीपाकः ॥ कारिका ॥ ग्रहप्रवे
शात्तौ माघापौर्णिमास्यां गमिष्यते ॥ तस्यां तां चारभेते निर्णीतिकारेण भाषितं ॥
सद्यः कालो नवेद्यत्रापौर्णिमासस्तु पार्वणः ॥ स्थालीपाकस्तु कर्तव्य
स्तत्रैवश्रुतिनोदनात् ॥ २१०० सद्यःकालवर्जनाणं ॥ स्मृतिनाम ॥ सं
धिश्चे संगवाद्दूर्ध्वं प्राक्चेदावर्तनाद्रवेः ॥ सा पौर्णिमासी विज्ञेया सद्यः कालो
नवेतिथिः ॥ वृद्धौ हीये कथं तिथेः परस्याघटिकास्तु या ॥ स्युर्न्यूना सन्धेर्वाप्यधि
कास्तु तासां ॥ अथो वियोज्योऽतथाप्रयोज्यंद्वासे प्रथमे दिने तु तत् ॥ पर्वणो यश्च
तुर्थांशः पाद्याः प्रतिपदि दास्त्रयः ॥ यागकालः ॥ स विज्ञेयो प्रातस्तुक्तो मनीषिभिः ॥

द्वयेपिकुतपं नान्वेत्यसावादितः ॥ अपनाहिताग्न्यादिपंचधाविभागोपि न दृश्यते ॥ तत्र स्मृ
तिः ॥ प्रत्याब्दिके तथा दर्शे पिंचधा दिनसः स्मृतः ॥ द्विजानामेव सर्वेषामिति प्राहुर्मनीषि
णः ॥ कालादर्शे ॥ दर्शे यत्रापराह्णस्पर्शाति सद्दिवसः श्राद्धकालं दवोपि यत्रानस्यो
पदासो यदि नवति समः ॥ हीयमाणे तु पूर्वः स्याद्वृद्धौ साम्ये प्पनग्ने युनाति ह्वस्त यो
श्चश्च एवाहिताग्नेः ॥ पूर्वेन तापराह्णस्पर्शातिच कुतुपस्पर्शो तो यं विधी स्याद ॥
ह ॥ हारितः ॥ अपराह्णं पितॄणां तु यापराह्णानुगामिनी ॥ साग्राह्या पितृकृत्येषु न पू
१ भु वाह्णानुयायिनी ॥ श्रुंतविद्धाममावास्यामोहाद्दग्ना न तो पिवा ॥ श्राद्धकर्मण्येकु
र्युस्तेतमायुः प्रहीयते ॥ प्रतिपद्यप्यमावास्या नापराह्णगता नवेत ॥ भूतविद्धैव सा
ग्राह्या पितृकर्माणि सर्वदा ॥ भूतविद्धाप्यमावास्या प्रतिपन्मिश्रितापिवा ॥
पितृकर्माणि विद्वद्भिः ग्राह्या सेवापराह्णिकी ॥ २ ॥ इति अमावास्यानिर्ण
यः ॥ अथ प्रत्याब्दिकनिर्णयः ॥ तत्र स्मृतिः ॥ रवेरुदयमारभ्य सायं यास्पृशते
तिथिः ॥ सैव प्रत्याब्दिके ग्राह्या पूर्वा स्यादन्यथा विधिः ॥ तिथिर्यो द्दियमारभ्य

सायाह्ने यदि चेत्स्पृशेत् ॥ अत्परेद्युरेकैका चेति ग्राह्येति सूरश्रेष्ठ ॥ तथा च स्कांदे हिमा
॥से द्रौ ॥ सायंतन्यपतत्र येनस्तृतातिथिः सैवाधिके मासि केशा ह्यासौ ह्यपराह्णयार्य
दितदा तत्राधिमासात्ततः तुल्यासाङ्गव्यापराह्णसमये पूर्वा न चेत द्वयोः ॥ पू
र्वैवात्रिमुहूर्त्तमस्तसमये नो चेत्परो बोधिता ॥ अपरत्र ॥ उभयत्रापराह्णश्चेत्
भवेद्यत्राधिको ततः ॥ तुल्यावेद्भुभयत्रापि पूर्वानो चेत्परेव तु ॥ कुतुपाद्या
मुहूर्तान्स्त्रीन्यदा चरति भास्करः ॥ स कालः कुतुपस्तत्र पितॄणां दत्तमक्षयं ॥
त्रारभ्य कुतुपे श्राद्धं कुर्याद्रौहिणं बुधः ॥ विधिज्ञो विधिमास्थाय रौहिणं
तु न लंघयेत् ॥ २६ ॥ इत्यादिकनिर्णयः ॥ अथ महोदयनिर्णयः ॥ भविष्योत्तरे ॥
अमार्कश्रवणे पाते युक्ता चेत्पुष्यमाघयोः ॥ अर्धोदयः स विज्ञेयः कोटिसूर्यग्रहैः स
मः ॥ दिनैव योगः शस्तोयं उषःकालेपि वा यदि ॥ नैव रात्रौ तु कर्त्तव्यं नरैर्धर्मपि
रायणैः ॥ स्कांदे ॥ अर्धोदये तु संप्राप्ते सर्वं गंगासमं जलं ॥ शुद्धात्मानो द्विजाः
सर्वे भवेयुर्ब्रह्मसंयुताः ॥ यत्किंचित्क्रियते दानं तद्दानं मेरुसन्निभं ॥ पितृमुद्दि १८५

श्य यद्दत्तं गयाश्राद्धसमं भवेत् ॥ चतुःषष्टिपलं ताम्रं मयं तत्र कारयेत् ॥
चत्वारिंशत्पलं वापि चतुर्विंशतिरेव वा ॥ निधाय पायसं तत्र पलमा
ष्टदलं लिखेत् ॥ अथ तस्य कर्णिकायां तु कर्षमात्रं सुवर्णकं ॥ २२ ॥ तदभावे त
दर्धं वा तदर्धं वापि कारयेत् ॥ कृत्वा तु तंडुलैः शुद्धैः पद्ममष्टदलं शुभं ॥ अथ मं
त्रे स्थापयेत्तत्र ब्रह्मविष्णुशिवात्मकं ॥ तेषां प्रीतिकरार्थाय श्वेतमाल्यैः सुशो
भनैः ॥ वस्त्रादिभिरलंकृत्य ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ विप्राय वेदविदुषे श्रो
त्रियाय कुटुंबिने ॥ दानमंत्रः सुवर्णपायसामंत्रं यस्माद्दत्तं त्रयीमयं ॥
अपावयोस्तारणं यस्मात्तज्जह्मणाद्विजोत्तमः ॥ समुद्रमेखलां पृथ्वीं सम्यग्दत्वा स
यत्फलं ॥ तत्फलं लभते मर्त्यः कलाद्यां ममंत्रके ॥ इत्यर्धोदयः ॥ अथैकाद
शी ॥ भविष्योत्तरे ॥ आदित्योदयवेधस्तु स्मार्त्तानां कथितो बुधैः ॥ अरु
णोदयवेधस्तु स्मार्त्तानां कथितोपरैः ॥ सूर्योदयसमारभ्य परतः सूर्यद
र्शनं ॥ एकादशी भवेद्यातु संपूर्णा सा स्मृता बुधैः ॥ संपूर्णैकादशी यत्र प्र

भातेपुनरेवसा॥ सवैरिवोत्तराकार्यापरतो द्वादशीयदि॥ तदापूर्वेदिनं
त्याज्यंस्मार्त्तैर्ग्राह्यंपरंदिनं मितिकेचित्॥ भविष्योत्तरे॥ संपूर्णैकादशीयत्र
प्रभातेपुनरेवसा॥ लुप्यतेद्वादशीतस्मिन्नुपवासः कथंभवेत्॥ उपोष्ये
द्वेतिथीतस्मात्स्मार्त्तैरपिमुमुक्षिभिः॥ पारणंतुत्रयोदश्यांकेचिदाहुर्म
नीषिणः॥ ५२॥ व्याघ्रः॥ अथाहनिसंपूर्णायस्यादेकादशीयदि॥ द्वादशीच
यदातातदृश्यतेपुनरेवसा॥ त्रयोदश्यांक्रियन्त्स्मार्त्ताद्वादशीनंवेध न १
दि॥ पूर्वंग्राह्याग्रहस्थैस्तकयतिभिश्चोत्तरासदा॥ इतिकेचिदुक्तं॥ अपत्रा
पिविशेषंरोमाह॥ व्याघ्रः॥ संपूर्णैकादशीयानत्परतोपिविवर्धते॥ स्मा
र्त्तैरुपोष्यापूर्वैवद्वादशीपरतोपिचेत्॥ तथाचगालवः॥ संपूर्णैकाद
शीयत्रप्रभातेपुनरेवसा॥ द्वादशीपरतोपिस्यात्पूर्वामुपवसेद्गृही॥
गोभिलः॥ एकादशीव्रतंश्रेष्ठंषष्टीनाड्यात्मकंचयत्॥ स्मार्त्तैस्तदेवक १८६

र्त्तव्यंवृद्धौचाप्याहगोभिलः॥ पुनः॥ एकादश्यांद्वादश्यांवावृद्धैसत्यांषष्टिना
ड्यात्मकं॥ एकादशीव्रतंस्मार्त्तैरेवकर्त्तव्यमित्यर्थः॥ तथाचजाबालिः॥ ए
कादशीयदाषष्टीनाडिकास्यात्परेवसा॥ स्मार्त्तैःकार्यासदापूर्वाद्वादशीप
रतोपिचेत्॥ स्कंदे॥ संपूर्णैकादशीवृद्धिमुपेयाद्वादशीपुनः॥ दृश्यतेपिहि
पूर्वैवस्मार्त्तैःकार्यानचापरैः॥ गालवः॥ संपूर्णैकादशीकिंचिद्वादशीचपरे
त्यपि॥ स्मार्त्तैःपूर्वासपत्नीकैःकार्येतिभिरुत्तरा॥ तथाचव्याघ्रः॥ एकादशी थि १
द्वादशीचउभयंवर्धतेयदि॥ अपविद्धैकादशीकार्यागृहस्थैर्यतिभिःपरे॥ इति
सिद्धांतः॥ अथविद्धैकादशीकृत्वायान्नवेत्पुत्रवान्गृही॥ द्वादश्यांपारयेद्विवा
हरिवासरसंज्ञितं॥ ५१॥ अथविद्धैकादशीकर्त्तव्येतिकालनिर्णयः॥ द
शमीशेषसंयुक्तांह्युपोष्यैकादशींतदा॥ यदानस्यात्त्रयोदश्यांकलावाद्वाद
शीयदि॥ नचेदेकादशींपूर्वंद्वादशीपरतस्थितं॥ उपोष्यादशमीविद्धायदि
द्धेत्परमंपदं॥ गालवः॥ एकादश्युदयेकिंचित्परेद्वादशीनचेत्॥ युद्धाशुद्ध

१८७

मपि स्मार्त्तैः कर्त्तव्या दशमीयुता ॥ तथाचार्य्यैः ॥ एकादशी यदा वापि द्वादशी लुप्य
तेथवा ॥ दशम्यां संयुता कार्या महापातकनाशिनी ॥ ६ ॥ एकान्नेप्येतसक
ला द्वादशी भवेत् ॥ उपोष्या दशमी विद्धा ऋषिरुद्दालको ब्रवीत् ॥ पाद्मे ॥ द्वाद
श्याः प्रथमे पादो हरिवासरसंज्ञकः ॥ तदन्ते पारणं कुर्यादन्यथा दोषभाग्भवेत् ॥
॥ अथ वैष्णवैकादशी ॥ नारदीये ॥ उदयात्प्राग्यथा नाथ चतस्रो घटिकाः स्मृ
ताः ॥ अरुणोदयविद्धैव सा तां नोपवसेदिति ॥ अरुणोदयवेलायां दश
मी यदि दृश्यते ॥ सा विद्धैकादशी तत्र पापमूलमुपोषणे ॥ अरुणोदयकाले
तु दशमी नहि दृश्यते ॥ सैन शुद्धा तदा तु या तत्रैवोपवसेदिति ॥ पद्मपुरा
णे ॥ नवमी पञ्चमे कं तु दशमी परतो यदि ॥ उपोष्या द्वादशी शुद्धा त्रयोदश्यां तु
पारणं ॥ ॥ अविद्धैकादशी यत्र संपूर्णा द्वादशी भवेत् ॥ त्रयोदश्यां कियन्मात्रा द्वा
दशी यदि वा भवेत् ॥ उपवासद्वयं कुर्याद्विष्णुभक्तो विशेषतः ॥ विष्णुपूजा १८७

रतैः कार्यं द्वादश्यामेव पारणं ॥ तथा च पद्मे ॥ दशमीवेधहीना चेत्परतो द्वादशीय
२८ दि ॥ उपवासद्वयं कुर्याद्विष्णुभक्तः परायणः ॥ एकादशीमुपोष्यापि द्वादशीं समुपो
षयेत् ॥ न तत्र विधिलोपः स्यादुभयोर्दैवतं हरिः ॥ ७ ॥ यदा न वेदती वाल्पा द्वा
दशी पारणादिने ॥ उषःकाले द्वयं कार्यं प्रातर्मध्याह्नमेव च ॥ अल्पायामपवि
द्धेऽद्वादश्यामरुणोदये ॥ स्नानार्चनक्रियाः सर्वाः दानहोमादिकाश्चये ॥
एतस्मात्कारणे विप्रः ऋत्पूर्षे स्नानमाचरेत् ॥ पितृतर्पणसंयुक्ता द्वादशी
स्यात्कला यदि ॥ यदा स्याद्द्वादशी स्वल्पा ह्यपकर्षो भुजेः तदा ॥ यदा स्वल्पा द्वा
दशी स्यादपकर्षो भुजे भवत् ॥ प्रातर्मध्याह्निकस्यापि तत्र स्यादपकर्षणं ॥
पंचपंच उषाकालः सप्तपंचारुणोदयः ॥ षष्ट पञ्चा भवेत्प्रातः शेषः सूर्यो
दयो भवेत् ॥ इत्येकादशी ॥ ॥ अथोपवासशक्तविषये ॥ उपवासे त्वशक्तानां
नारीतरुणजीविनं ॥ एकभक्तादिकं कार्यमिहा बौधायनो मुनिः ॥ ११ ॥ एकभक्ते
न नक्तेन जीर्णवृद्धातुराश्चहि ॥ नातिक्रमेयुर्वा दश्यामुपवासव्रते न च ॥ अस्मा

२ स्क

मर्थे शरीरस्य व्रतभंगो न जायते ॥ संप्राप्ते संकटे कार्यं द्वादश्यां मंत्रपूर्वकं ॥
अपाद्धि स्कं पारणकं कुर्यात्पुनर्भुंजन्न दुष्यति ॥ पत्नी पुत्रोथवा भ्राता कुर्याच्छिष्यो
थवा व्रतं ॥ एषामभावे एवान्यत्र ब्राह्मणं विनियोजयेत् ॥ अथाष्टौ महा
द्वादश्यो निर्णीयते ॥ तत्र तिथिप्रयुक्ताश्चत्वारः नक्षत्रप्रयुक्ताश्चेति ॥ पु
राणे च तत्र तिथियुक्ताश्च द्वादश्यः परिकीर्तिताः ॥ उन्मीलनी वंजुली
त्रिस्पृशा पक्षवर्धिनी ॥ तत्र महाद्वादशीति मुनिभिः पापनाशिनी ॥ पुनर्व
सुयुता याश्च श्रवणेन समन्विता ॥ पुष्यान्विता च महती रोहिणी द्वादशी
युता ॥ ८३ ॥ तथा च चंद्रिकायां ॥ शुद्धं वृद्धिमुपैति चेत्परदिनं ॥ नद्वासनोन्मी
लिनी नद्वे वाप्यधिका न हर्यहरियं वंजुल्यभिष्टासतां ॥ नंदादित्य जया
येति महती स्यात्त्रिःस्पृशा द्वादशी दृश्ये पर्वणि निर्गतिस्यात्पक्षवर्धन्यपि ॥
अपादित्ये न जयायुते न विजयापुष्येण पापहारोहिण्या च जयंतिका सुचत
स्पृशा दोहिनादर्न भवेत् ॥ पूर्णं यौन यथाधिकं क हरिनाषिको तुनां १८८

तन्मुजरा नाधिकं समं वयोस्त हि वः प्राकू न वेत्तु ॥ पश्चाद्व्रतं ॥ हि तावैधव
मस्तसवमितमेष्टु देसुन दातिषे स्तकावौ गपुंच दाखंडन इहायेतित्र
तं पारणं ॥ अप्यष्टिन्यपि कातिथियदि मतो भांतेन वृद्धौ तिथेरं तःपार
णं कं भवेदिति महाद्वादशी निर्णयः ॥ अपस्यार्थः ॥ दशमी वेधरहितो काद
शी पर दिने किंचन्मात्रा दृश्यते तेन द्वादशी सोन्मीलिनी नाम महाद्वादशी ॥ १ ॥
द्वादशी मात्रवृद्धौ वंजुली ॥ २ ॥ एकादशी द्वादशी त्रयोदशी योगे त्रिःस्पृशा ॥ ३ ॥
षष्टी घटिका न्यूना पूर्णिमा मावास्या वा परदिने तिथिमात्रा वर्धते सा पक्ष
वर्धिनी ॥ ४ ॥ पुनर्वसु योगे जया ॥ ५ ॥ श्रवण योगे विजया ॥ ६ ॥ पुष्य योगे पा
पनाशिनी ॥ ७ ॥ रोहिणी योगे जयंती ॥ ८ ॥ एतासु नक्षत्रप्रयुक्तासु चत
सृषु द्वादशी ॥ ९ ॥ दिने सूर्योदयमारभ्य नक्षत्रेण भवितव्यं ॥ नप्राक्
२ का सौ सवद्विपर्योलोचनया नक्षत्रन्यूनत्वासा स्याधिक्यं पुरोहिणी श्रव
णे चेत्षष्टी घटिको न्यूनापरदिने न वर्धते न तदा तदा नक्षत्रमध्येण

वपारणं॥ यदा नक्षत्रवृद्धेः सूर्योदयात्प्राक्‌ भवंतानि नक्षत्राणि साम्यम
धिकं वा भजंते॥ तदा सूर्योदयादूर्ध्वं पर्येव नक्षत्रेण भवितव्यमिति नियमः॥
श्रवणातिरिक्तेषु नक्षत्रेषु द्वादश्याः अस्तमपर्यंतः॥ ततो भवितव्ये श्रवणे तु॥
ऽपरस्तात्प्राक्‌ऽपपि द्वादशी समाप्तौ तदहरेवोपवासः॥ पारणदिने नक्षत्र
तिथ्योरनुवृत्तौ यदि तिथेरधिकं नक्षत्रं तर्हि तिथिमध्य एव पारणं॥ द्वाद
शीलंघनस्य रात्रौ निषिद्धत्वात् तिथ्याधिक्ये तु नक्षत्रांतएव पारणं॥ न प्राकृत
ताश्चाष्टौ द्वादश्यो नित्यं वैष्णवानां॥ वैष्णवाः को इत्याह॥ यद्दीक्षाविधिसंप्रा
संसमंत्रद्वादशाक्षरं॥ ऽपृष्टाक्षरमथाष्टं वा यंमंत्रं समुपासते॥ ३२·३॥ ज्ञे
यास्ते वैष्णवा लोके विष्णोर्चनरताः सदा॥ तेषामेवोपवासस्यान्महाष्टौकाद
शीव्रतं॥ पतंति नरके घोरे यावदाहूतसंप्लवं॥ वैष्णवव्यतिरिक्तानामुपवा
सः कृताकृतः॥ ऽपष्टौ द्वादश्यो नामैव धर्मः॥ इति नरसिंहपरिचर्या॥ ऽपष्टौ
नान्यव्रतघ्नानि ह्यापो मूलं घृतं पयः॥ हविर्ब्राह्मणकामाय गुरोर्वचं १८९

नमौषधं॥ ५॥ ऽपक्षारलवणं सर्वं तद्विशेषान्नविसेविनः॥ ऽपवनीतलशायनाः
प्रिया संगविवर्जितः॥ तिलमुद्गादृते सेव्यं सस्यं गोधूमकोद्रवाः॥ चणकं देव
धान्यं च एव क्षारगणाः स्मृताः॥ कांस्यं मांसं मसूरांश्च चणकं कोरदूषकान्॥
शाकं मधु परान्नं च त्यजेदुपवसन्स्त्रियं॥ विनोदकेन यद्धान्यं यातवेदसि
पच्यते॥ तत्सर्वं फलवद्ग्राह्यमिति वेदविदो विदुः॥ गालवः॥ एकादश्यां तु
शुक्लायां न किंचिदपि न चोत्त॥ कृष्णायां न त्वये किंचिदाश्नीयादिति केचन॥
तथा च स एवाह॥ गृहस्थो नैव संक्रांतौ वासितैकादशीसिते। तथा चैकादशी
श्राद्धे पुत्री नोपवसेद्गृही॥ इत्येकादशी॥ ऽपथ पुण्यतिथि॥ ऽपमावास्या तु सोमे
न सप्तमी भानुनायुता॥ चतुर्थी भौमवारेण बुधवारेण चाष्टमी॥ चतस्र
स्तिथयस्त्वेताः सूर्यग्रहणसन्निभाः॥ स्नानं दानं तथा श्रा[illegible]द्धं सर्वं तत्रा
क्षयं भवेत्॥ तिथिवारस्य योगोयं यथा काले भवेद्यति॥ प्रभाते चायमध्या
ह्नेपुण्यकालः सनान्यथा॥ ३२९६॥ ऽपथ पर्वार्क॥ यथाषष्टी व्यतीपातो भानु

१९०
वारे भवेद्यदि ॥ पद्मकं नाम तत्प्रोक्तं ॥ अयनाच्च चतुर्गुणं ॥ अन्यत्र ॥ षष्ठी सप्तमी सं
योगो वारश्चेद्दंष्ट्रमालिनः ॥ योगो यं पद्मको नाम सहस्रार्कग्रहैः समः ॥ अ
थ चंपाषष्ठी ॥ विशाखा नानुवारेण वैधृत्या च समन्विता ॥ नभस्ये शुक्लषष्ठी
५वे या सा चंपेति निगद्यते ॥ कपिलाषष्ठी तु पूर्वमेवोक्ता ॥ अथ बुधाष्टमी ॥ यदा
यदा सिताष्टम्यां बुधवारे भवेद्यदि ॥ नवेत्तत्र दत्तं सर्वं स्नानदानादिकं च यत् ॥
संध्याकाले च रात्रौ तु प्रसुप्ते च जनार्दने ॥ बुधाष्टमी न कर्तव्या हंति पुण्यं पु
राकृतं ॥ इति व्रतप्रारंभः विषयं ॥ प्रेतपक्षे त्रयोदश्यां मघास्विंदुकरे र
विः ॥ यदा तदा गजच्छाया दत्तं तत्राक्षयं भवेत् ॥ तिथ्युक्तं यद्व्रतं चैव तिथ्यामेव
विधीयते ॥ नक्षत्रं विहितं यच्च कर्तव्यं केवलोडुनि ॥ भविष्योत्तरे ॥ न दोषः कु
नक्षत्रेसा जयोगः स्यात्प्रातिवार्षिके ॥ तिथिप्रयुक्तं [illegible] नक्षत्रं विहितं वापि कुत्रचित् ॥ २३ ॥
अथ संक्रांतिः ॥ संक्रांतिसमयः सूक्ष्मो दुर्ज्ञेयः पिशितेक्षणैः ॥ तस्य योगादध
श्चोर्ध्वं त्रिंशन्नाड्यः प्रकीर्तिताः ॥ अर्वाक् षोडश नाड्यस्तु परतश्चैव षोडश ॥
पुण्यकालेर्कसंक्रांते स्नानदानादिकर्मसु ॥ आदित्यपुराणे ॥ शतमिंदुक्षये १९०

ये दानं सूर्यग्रहणेऽनंतकं ॥ षडशीत्यां सहस्रं तु विष्णुपद्यां तथैव च ॥ २६ ॥ विषुवे चा
युतं प्रोक्तं कोटिर्दक्षिणायने ॥ शतकोटिगुणं प्रोक्तं जायते तूत्तरायणे ॥ मृगक
र्कटसंक्रांती द्वे उदग्दक्षिणायने ॥ अथ चैव तुलामेषौ विषुवे तौ प्रकीर्तितौ ॥ अ
लिः सिंहो वृषः कुंभो विष्णुपद्यः प्रकीर्तिताः ॥ मीनकन्याधनुर्युग्मं स्मृतास्ताः षड
शीतयः ॥ अतीतानागते पुण्ये द्वे उदग्दक्षिणायने ॥ त्रिंशत्कर्कटके नाड्यो
मकरे विंशतिः परे ॥ २७ ॥ माधवीये ॥ त्रिंशत्कर्कटसंक्रांतौ पूर्वतः पुण्यनाडि
काः ॥ मकरे तूत्तरा पुण्याश्चत्वारिंशति नाडिकाः ॥ विषुवयोस्तु पुण्यास्तु नो
ग्रस्तमयतो दश ॥ षडशीत्यां व्यतीतायां नाड्यः पंचदश स्मृताः ॥ याया पुण्य
तमा नाड्यस्तास्ताः पुण्यतमाः स्मृताः ॥ संक्रांतीनां च सर्वासां नाड्यः सन्निहि
ताश्च याः ॥ २८ ॥ तास्ताः पुण्यतमाः प्रोक्ता मुक्त्वा मकरकर्कटौ ॥ मकरे तूत्तराः स
र्वाः नाड्यः पुण्यतमाः स्मृताः ॥ कर्के पुण्यतमाः सर्वाः नाड्यः पूर्वं महर्षिभिः ॥ अहः संक्रम
णे पुण्यमहः कृत्स्नं प्रकीर्तितं ॥ रात्रौ संक्रमणे पुण्यं दिनार्धं स्नानदानयोः ॥

ऽर्धरात्राद्धस्तु स्मिन्मध्याह्ने सोपरि क्रिया॥ ऊर्ध्वं संक्रमणे चोर्ध्वमुद
याम्नहरद्वयं॥ पूर्वे चेदर्धरात्रे तु यदा संक्रमते रविः॥ तदादिनद्वयं पुण्यं
मुक्त्वा मकरकर्कटौ॥ यदास्तसमये वा यां मकरं याति भास्करः॥ प्रदोषे चार्ध
रात्रे वा स्नानं दानं परेहनि॥ ऽर्धरात्रे तदाहूर्ध्वं संक्रांतौ दक्षिणायने॥ पूर्वमे
व दिनं ग्राह्यं यावन्नोदयते रविः॥ मिथुनात्कर्कसंक्रांतिर्यदि स्यादंशुमालि
नः॥ ३२४॥ प्रभाते वा निशीथे वा कुर्यादहनि पूर्वतः॥ रवेरस्तमयात्पूर्वं म
करं याति भास्करः॥ स्नानदानादिकं कुर्यान्निरात्रादपि न दुष्यति॥ तथा च मनुः॥
राहुदर्शनसंक्रांतिर्विवाहात्ययवृद्धिषु॥ स्नानदानादिकं कुर्यान्निशि काम्य
व्रतेषु च॥ संक्रांताविति सर्वसाधारणे तेनोक्त्वा सोपि कश्चिद्देशाचारः॥
तत्रत्यैरेव शिष्टाचर्यते॥ न तु सर्वत्र शिष्टाचारः॥ तथा च स्मृत्यंतरे॥ स्नान
दानादिकं चैव रात्रौ कुर्वंति के चन॥ के चिद्रात्रौ न कुर्वीत स्नानदानादिकं चवै १८९
यत्॥ तथा लस्कुमंतु॥ रात्रौ स्नानं न कुर्वंति दानं चैव विशेषितः॥ नैमित्तिकं

च कुर्वीत स्नानं दानं च रात्रिषु॥ यत्पष्ठे वाथ वा मासे भवितव्यानि यानि
चित्॥ उपवासव्रतादीनि इत्यान्याकुर्मनीषिणः॥ प्रतिमासं तु संक्रांतिर्भ
वत्येव तस्मात्संक्रांतेर्न निमित्तत्वं॥ संक्रांतिं विना ग्रहणे दाहादिनि नैमित्तिका
नि॥ ५॥ मांडव्यः॥ ग्रहणोद्वाहसंक्रांतियात्रादिमरणं पुत्रजन्मनिमित्तीकम
ति श्रावुरात्राव पिन दुष्यति॥ ऽपथ्य नियमः॥ यदि स्यात्कर्कटसंक्रांतिः प्रभा
ते वाथवा निशि॥ पूर्ववच्च दिने कुर्यान्मभातस्योपरि क्रिया॥ ३२५१॥ रात्रौ
मकरसंक्रांतिर्यदि स्यादपरेहनि॥ कुर्यादावर्तनादर्वाक् स्नानदाना
दिकं चयत्॥ कार्मुकं च परित्यज्य ऊर्ध्वं संक्रमते रविः॥ प्रदोषे वार्धरा ७८
त्रे वा स्नानं दानं परेहनि॥ संक्रांत्याधरनक्षत्रादात्मनक्षत्रगणप
ते॥ त्रिकं षट्कं त्रिकं षट्कं त्रिकं षट्कं पुनः पुनः॥ पंथा भोगो व्यथाव
स्त्रहानिश्च विपुलं धनं॥ इति संक्रांतिः॥ ऽथ मलमासः॥ स्मृत्यंतरे॥

यस्मिन्मासि न संक्रांतिर्द्वयमेव वा ॥ मलमासः स विज्ञेयो मासः स्यात्तु त्रयोदश ॥
ज्योतिःशास्त्रे ॥ यत्संक्रांतिमासोधिमासः स्फुटः स्याद्द्विसंक्रांतिमासः क्षयाख्यः
कदाचित् ॥ क्षयः कार्त्तिकादित्रये नान्यथा स्यात्तदा वर्षमध्येधिमासद्वयं
च ॥ देवकार्याणि सर्वाणि प्रतिष्ठादीनि यानि च ॥ मलमासे न कार्याणि व्रतबं
धादिकानि च ॥ यच्चाधानादिकर्माणि प्राशनांतानि यानि च ॥ मलमा
सेपि कार्याणि गार्ग्यस्य वचनं यथा ॥ ५९ ॥ पाराशरः ॥ गर्भे वार्द्धुषिके भृत्ये
प्रेतकर्माणि सिके ॥ सपिंडिकरणे नित्ये नाधिमासं विवर्जयेत् ॥ नारायणः ॥
॥ पाद्यादिषोडशश्राद्ध सपिंडीकरणं तथा ॥ मलमासे न तत्कुर्याद्दिन्यमासमृ
तस्य तु ॥ शाकलः ॥ यद्यधिके मरणं चाद्यमुत्र यं चाप्यते यदि ॥ तत्रकुर्याद्दाद्यमे
कं शुद्धसंवानदादिकं ॥ पाचार्यः ॥ पारत्तिर्यामिप्यासानां द्वादशाहे सपिंडनं ॥
न तथावर्त्तते द्वाद्यमलेखावर्त्तिरिष्यते ॥ ६० ॥ चेतम्मुद्दिरपयश्राद्धं षोडशं स्यान्म
लिम्लुचे ॥ मासत्रयेपि तत्कार्यं वृद्धे केचित्सपिंडनं ॥ मरणं मलमासस्य दाद्या

दिकमनुक्रमात् ॥ ॥ शुद्धमा[illegible]वेद्यं च तत्रैव श्राद्धपिंडनं ॥ प्रथमाब्दिकं संग्रहे ॥
मलिम्लुचे मासि मृतस्य पुंसः त्रयोदशो तु प्रथमाब्दिकं स्यात् ॥ म
ध्येऽपि मासेपि च तन्मृताहमं तेधिके वा दश एव मासि ॥ ६२ ॥ यदाब्दिकं प्र
थमं यच्च मलमासमृतस्य च ॥ कुर्यात्त्रयोदशे मासि व्याघ्रस्य वचनं
यथा ॥ पुंसश्चैवाधिके मासि मृतस्य प्रथमाब्दिकं ॥ मध्येधिकेपि तद्व
स्यात्कुर्यान्मासि त्रयोदशे ॥ मृतमासो भवेदाद्यो वर्षे चेदधिधिको
यदि ॥ कुर्यान्मलिम्लुचे द्वादशे प्रथमाब्दिकं ॥ द्वादशे मासि द्वादशमा
से सतीत्यर्थः ॥ संवर्त्तः ॥ यदाब्दिकं प्रथमं यस्यात्तत्कुर्वीत मलि[illegible]म्लु
चे ॥ शुद्धमासे न तत्कार्यमित्येवं मनुरब्रवीत् ॥ यत्संक्रांते द्विकं तं
प्रमाब्दिकं प्रथमं द्विजैः ॥ अत्य[illegible] शुद्धमासे ऽकर्त्तव्यमिति केचन ॥ मल
मासमृतानां तु मृताहं तत्र नोत्तरे ॥ यन्येषामुत्तरं कुर्यात्प्रथमेत्वधिके

करेत् ॥ शुद्धमासमृतानां तु मले स्यादाब्दिकांतरं ॥ वर्षे वर्षे तु यच्छ्राद्धं माता
पित्रोर्मृतेहनि ॥ मलमासे न कर्त्तव्यं गार्ग्यस्य वचनं यथा ॥ वर्षे वर्षे तु यच्छ्रा
पित्रोर्मृतेहनि ॥ मलमासे न कर्त्तव्यं व्याघ्रस्य वचनं यथा ॥ ७१ ॥ पत्रेक
द्धं मृताहे च मलिम्लुचे ॥ कुर्यात्तत्र प्रमीतानां नान्येषां तु कदाचन ॥ ७१ ॥ पत्रेक
श्च विशेषः ॥ मातुः संग्रहे ॥ द्वौ मासावेकनामानामेकस्मिन्वत्सरे यदि ॥ तत्त
रे देवकार्याणि पितृकार्याणि चोत्तरयोः ॥ ७२ ॥ पिंडहीनमसंक्रांतौ संक्रांतौ पिं
डसंयुतं ॥ श्राद्धद्वयं प्रकुर्वीत मासयो रुभयोरपि ॥ मृताहे मलमासोपि
नवं घ्यं दिवसं नये त्वां कुर्वी ॥ कुर्याच्छ्राद्धमपिंडं तु सदैवामिति केचन ॥ प्र
त्यब्दमधिकेस्यापि द्व्यं पिंडविवर्जितं ॥ पिंडार्घ्यसहितं शुद्धे कुर्यादित्याह
कार्ष्णपः ॥ कालादर्शे ॥ नवं घ्यं दिवसं कुर्यान्मृताहे न मलिम्लुचे ॥ एकम
प्याशय द्विमम्निति वेद विदो विदुः ॥ गालवः ॥ यस्मिन्यदाधिके वर्षे मासस्य
च्छिदिनां त्यकः ॥ तत्र चैवाधिकः शुद्धो मासद्वयमुदीरितं ॥ एक एव यदा मा
सः संक्रांतिद्वयसंयुतः ॥ मासद्वयगतं श्राद्धं तस्मिन्नेव प्रशस्यते ॥ इति मल १९६

मासनिर्णयः ॥ अथ शुक्रास्तः ॥ वृत्तरत्ने ॥ बालः शुक्रो दिवसदशकं पंचकं चैव वृद्धः पश्चा
दक्रांत्रितयमुदितः प्रच्चमे ष्यं क्रमेण ॥ जीवो वृद्धः शिशुरपि सदा पक्षमन्ये त्रिशुक्रतीव
द्वौ प्रोक्तो दिवसदशकं चापरे सप्तरात्रात् ॥ चौलोपनयने चैव विवाहोद्या
पनादिकं ॥ द्वारं गृहारंभं महारुद्रं तथैव च ॥ ८० ॥ देवतानां प्रतिष्ठां च गोदा
नं स्नातकं च यत् ॥ व्रतप्रारंभणं चैव न च वधूः प्रवेशनं ॥ वास्तुकर्म महायज्ञ
मुपाकरणमेव च ॥ विलंबितं प्रेतकार्यमहादानादिकं च यत् ॥ बाले वाथ
दिवा वृद्धे शुक्रो वाप्यस्तगो गुरौ ॥ मलमासे पि चैतानि वर्जयेद्देवदर्श
नं ॥ ज्योतिः ॥ वामे शुक्रे नवोढाया सुखहानिश्च दक्षिणे ॥ धनधान्यं च
पृष्ठे स्वे सर्वनाशः पुरस्थिते ॥ न च बालवती नारी [redacted] नवोढा चैव गर्भिणी ॥
न गच्छेत्सहमेकं तु सन्मुखे भार्गवे सति ॥ ८१ ॥ पितृवेश्मगता नारी सूयते तत्र
सा यदि ॥ निवर्गच्छेद्गृहं नर्तुः सा भर्त्रा सन्मुखे भृगौ ॥ एकग्रामे पुरे वापि दुर्भि
क्षे राज्यविप्लवे ॥ उद्वाहे तीर्थयात्रायां प्रतिशुक्रो न विद्यते ॥ काश्यपेषु वसिष्ठे

षुस्त्वमर्के गिरसेषु च ॥ नरगजेवास्यैषु प्रतिष्ठुको न विद्यते ॥ गोदाव
र्यांगयायां च [illegible] श्रीशैले ग्रहणद्वये ॥ अयने विषुवे चैव मासे मीने [illegible]
तेषु च ॥ उत्सवेषु च सर्वेषु सीमंतव्रतकर्मसु ॥ सुरासुरजयो श्रेष्ठ वमो
कादौ षोन विद्यते ॥ ८ ॥ नित्ययाने गृहे जीर्णे प्राशने तेषु कर्मसु ॥ वधूप्र
वेशमांगल्ये नमौंज्यं गुरुभृगुकयो ॥ पापे धिमासे चायने सुरारेः भृगुके
ज्ययो रस्तगवाल वृद्धौ ॥ उत्पातयोग ग्रह गंड शांति समान दग्ध ग्रहस्य
कर्म ॥ वापीकूपतडागयागगमनं क्षौरं प्रतिष्ठाव्रतं विद्यामंदिरकर्मवेध
न महादानवरं सेवनं ॥ तीर्थस्नानजपाभिषेकनिधनं मंत्रादिदेवार्चनं ॥
दूरे ऐवजिजीविषुः परिहरेद्भृगुके ज्यमौढ्ये न किं ॥ अथ षाढे च मले पौषे गु
रावस्तगते न गो ॥ अथ धानादिक्रियासत्पशांतिश्चापि विधीयते ॥ इति भृगुक्रा
तो ॥ अथ सिंहस्य माहात्म्यं ॥ ब्रह्मांडपुराणे ॥ सिंहराशिगते यस्मिन्दिने
सुरगुरुर्भवेत् ॥ तस्मिंस्तु गौतमीस्नानं कोटिजन्माघनाशनं ॥ ५ ॥ पुष्करा १९४

दीनि तीर्थानि त्रैलोक्यस्थानि यानि च ॥ वसंति वर्षमेकं हि गौतम्यां वर्षगे रवौ ॥ अथ
वर्ज्यमाह ॥ कालनिर्णये ॥ शांतिकं पौष्टिकं यात्राप्रतिष्ठोद्वाहपूर्वकं ॥ न कुर्यात्स
र्वमांगल्यं सिंहस्थे च बृहस्पतौ ॥ शांतिकं सिंहस्थात्पूर्वमाप्तमेव तं न कर्तव्यं गो
तम्यां विनान्ययात्रा न कर्तव्या ॥ तथा च ॥ इष्टापूर्तं च चौलादिसंस्कारान्वास्तुकर्म
च ॥ अन्यानि शुभकार्याणि न कुर्यात्सिंहगे गुरौ ॥ ३३ ॥ अथ कर्तव्यमाह ॥ ग
र्भाधानादिकाः सर्वाः प्राशनांताः क्रियाश्च याः ॥ कर्तव्याः सर्वदेशेषु सिंहस्थे च बृ
हस्पतौ ॥ वासिष्ठः कल्पे ॥ गोदावर्युत्तरे भागे भागीरथ्याश्च पश्चिमे ॥ विवाहो
दिन कुर्वीत सिंहस्थे च बृहस्पतौ ॥ वरस्तोनातिकाल्वाभ्यां दुर्भिक्षौ देशविप्ल
वे ॥ गौतम्या दक्षिणे भागे विवाहः शुभदो मतः ॥ ज्योतिः ॥ सिंहस्थेपि मघासंस्थं गुरुं प्र
यत्नेन वर्जयेत् ॥ अन्यत्र सिंहभागे तु विवाहादि विधीयते ॥ सिंहराशिगते जी
वे गौतम्याश्च दक्षिणे ॥ व्रतचौलविवाहादि कुर्यादिति मनीषयः ॥ प्रत्यादि दे क्रि
यमाणं त्वकुलधर्मादिकं च यत् ॥ सर्वदेशेपि कर्तव्यमित्याहुः सिंहगे गुरौ ॥
अथ प्रसंगात्क्षौरं कथ्यते ॥ गुर्विण्यामपि भार्यायां विवाहे चाप्यवाहते ॥ सपिता

१९५ पिवपेत्केन्द्रगारगो तस्म्यां सिंहगे गुरौ॥ कार्ये संपिता चौरं व्याघ्रस्य वचनं यथा॥
धर्मपत्नीं च गर्भिण्यां मांगल्यं चापि वा कृते॥ वपनं प्राहुराचार्याः गो त[illegible] सिं
हगे गुरौ॥ अन्यच्च॥ यावत्स्यात्प्रथमं पत्न्या ह्याररुग गर्भसंभवं॥ चौरमि
८वे ष्टं नैत्तत्र गोतम्यां सिंहगे गुरौ॥ ३३१०॥ इति सिंहस्थनिर्णयः॥ अथ ग्रहण
निर्णयः॥ सिद्धांते॥ अमाः प्रतिपदोः संधिः सूर्यस्य ग्रहणं भवेत्॥ प्रतिपत्पूर्णि
मास्याश्च संधौ स्याद्राहुणं विधोः॥ दिवा चंद्रग्रहं रात्रौ सूर्यपर्व पुण्यदं॥
संधिस्थं पुण्यदं ज्ञेयं पर्वदर्शनगोचरं॥ मेघछन्ने ग्रहे स्यान्नप्रेतिका
रो न विद्यते॥ इति यत्कीर्तितं लोके निर्मूलत्वादुपेक्षितं॥ यथा वृत्ता
दिति छिन्न स्नानाद्यं क्रियते ग्रहे॥ मेघैराच्छादिते तद्वत्स्नानादौ नैक
बाधनं॥ १३॥ स्पर्शे मुक्तिनिमित्तं हि स्नानं च गणिकागते॥ कालेकु
र्वीत सूर्येंदो मेघछायादितो रपि॥ यावन्मुक्तं रवेर्बिंबं विधोर्वापि
न दृश्यते॥ तावन्नः क्रियते स्नानं मोक्तिकं मनुरब्रवीत्॥ ग्रस्तोदि १९५

ते ग्रहग्रस्तं दृष्ट्वा स्नानं समाचरेत्॥ ग्रस्तास्ते मौक्तिकं स्नानं मुक्तं
दृष्ट्वा रविविधुं॥ दर्शस्नानं तथा श्राद्धं कृत्वा संतर्पयेत्पितृन्॥ १५॥
जपहोमादिकं कुर्याद्दानं दद्याद्विजोत्तमः॥ सू० सूर्यग्रहे तु नाश्नीयात्पू
र्वं यामचतुष्टयं॥ चंद्रग्रहे तु यामांस्त्रीन्बालवृद्धातुरान्विता॥ राहुणा के
तुना वास्तं ग्रस्तो याति दिवाकरः॥ संगवात्पूर्वमश्नीयान्बालवृद्धातुरान्वि
ता॥ राहुणा केतुना वास्तं ग्रस्तो याति दिवाकरः॥ संगवात्पूर्वमश्नीयाद्रा
हणे चंद्रसूर्ययोः॥ ग्रस्तास्तन्यदिवा भानुरस्तं याति ग्रहेण तु॥ २०॥ सर्वे
प्येवोपवासं तु कुर्युरेवं वदंति हि॥ ग्रहणे सूतकी नापि स्नानं कार्यं॥ त
त्र स्मृतिः॥ स्मार्तकर्मपरित्यागो राहोरन्यत्र सूतके॥ श्रौते कर्मणि तत्का
लः स्नातः शुद्धिमवाप्नुयात्॥ परो॰ च जायते नृणां ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः॥
स्नात्वा दानादिकं कुर्यात्प्रवदंति मनीषिणः॥ सर्वेषामेव वर्णानां सूतकं
राहुदर्शने॥ स्नात्वा कर्माणि कुर्वीत शृतमन्नं विवर्जयेत्॥ २२॥ सू

१९६ तकेमृतकेचैवनदोषो [illegible] दौर्बो राहुदर्शने॥ तावद्देव भवेच्छुद्धिर्याव
न्मुक्तिर्नदृश्यते॥ नसूतकादिदोषोत्र होमदानजपादिषु॥ ग्रहस्नानमु
दकाप्यतीर्थादुष्टतवारिणा॥ ॥अन्नपक्वमिह त्याज्यं स्नानं सर्वसमं ग्रहे॥
वारितक्रादिनाजादि तिलैर्दर्भैर्नदुष्यति॥ ॥पारनालं पयस्तक्रं दधिस्ने
हादियाचितं॥ मणिकस्योदकं चैव न दुष्यो राहुदर्शने॥ ॥अथ ग्रह
णदिने विधवाउपवासः॥ ॥अर्धरात्रं भवेद्दर्वा क्व चंद्रस्य ग्रहणं यदि॥
॥अपुत्रा विधवा कुर्यादुपवासं स्त्रियल्लतः॥ ॥अथ ग्रहणदिने श्राद्धं॥ ग्रहणं
तु द्वितीये क्रिरजौ दोषाकुपंचमे॥ त्रयोदशे क्रिमरणं जाते एकादशेऽहनि॥
२॥ सूर्यस्येव ग्रस्तास्त द्वितीयदिने श्राद्धं कर्त्तव्यं॥ सूर्यग्रहे नास्नीया
दितियावन्मुक्तं रवेर्बिंबमिति वचनद्वयस्यापूर्वपश्चाद्दिनएव भोज
नं प्रति निषिध्यत इति॥ पुत्रहीनायजस्वलाचेत्तु श्राद्धं पंचमे क्रि कुर्यात्॥
पित्रोर्मृतयोकास्तु [illegible] श्राद्धं त्रयोदशाहे स्यादपवाद्यः सपिंडीकरणकर्त्तास १९६

चापित्रयोदशाहे कुर्यात्॥ ॥अन्येस्तु एकादशे क्रिःजातसूतके सर्वेरप्येकादशे
क्रि एव॥ व्याघ्रः॥ यदिस्यादाद्दिकं प्राप्तं सूतके मृतके पिवा॥ सूतकानंतरं कुर्या
च्छ्राद्धमेकादशेऽहनि॥ २६॥ ग्रस्तास्ते यदि वैस्तये श्राद्धं कुर्यात्परेऽहनि॥ तस्मिन्नेव
दिने कुर्याद्ग्रस्तास्तो न भवेद्यदि॥ तथा च मनुः॥ संध्यारात्रौ न कर्त्तव्यं श्राद्धं खलु
विचक्षणैः॥ दयोरपि च कर्त्तव्यं यदि स्याद्राहुदर्शनं॥ श्राद्धमिति प्रत्याब्दिकं॥ त
स्मृतिः थाचसंग्रहः॥ ॥अस्तं ग्रस्तो रविर्याति प्रत्यब्दं स्यात्परेऽहनि॥ न याति यदि वै ग्रस्ता
स्तस्मिन्नेव दिने भवेत्॥ ग्रस्तोरविर्यदामुक्तः भागे वास्तमयाद्रवेः॥ प्रत्यब्दं हि
दिने तास्मिन्रात्रावपि न दुष्यति॥ ॥ग्रस्तोदयो भवेद्दिवा श्राद्धं न कार
येत्॥ रात्रावपि तदा कुर्यात्प्रत्यब्दं मनुरब्रवीत्॥ श्राद्धकालेषु सर्वेषु श्राद्धं कुर्या
द्दिवैव हि॥ कचिद्रात्रौ न कुर्वीत ग्रहणे पुत्रजन्मनि॥ प्रत्याब्दिके प्रसादाद्वा श्रा
द्धं कलाविधानतः॥ ॥अथ नित्यकर्माधिकारः॥ स्मृतिभास्करे॥ कथं स्युर्नित्य
कर्माणि ग्रस्तास्तमितयोर्द्वयोः॥ स्नानं संध्यादिकं कुर्याद्यथाकालेतुनैत्यकं॥

१८७

अस्तास्तयोर्यदा मुक्तिं याव दृश्या न दृश्यते॥ अस्तास्ताद्धि च कुर्यामं हित्वा स्नाना
दिकं चरेत्॥ अस्तोदये प्ययमेव त्रिषट् दशा योपगतं नराणां शुभप्रदं॥ स्या
[illegible] ग्रहणे रविंदो॥ द्विसप्तनंदेषु गतेषु मध्ये शेषाश्च राशेः पवला भवंति॥ अथ
ग्रहणमाहात्म्यं॥ सर्वं गंगासमं तोयं सर्वे ब्रह्मसमा द्विजाः॥ सर्वं भूमिसमं दानं
ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः॥ ४६॥ इति ग्रहणनिर्णयः॥ अथ तीर्थविधिर्लिख्यते॥ गोनि
युक्तेन याते न तीर्थयात्रां करोति यः॥ स याति नरके घोरे या[illegible]व [illegible] रोमसंख्य
या॥ मुंडनं चोपवासं च सर्वतीर्थेष्वयं विधिः॥ वर्जयित्वा कुरुक्षेत्रे विशालां
विरजं गयां॥ गंगायां भास्करक्षेत्रे मातापित्रोर्मृतेऽहनि॥ आधाने यज्ञकाले च
क्षौरं षट्सु विधीयते॥ गंगे व वंध्य श्च गोकर्णे निवृत्तिः श्रीगिरिस्तथा॥ विरूपा
क्षस्तथा काशी क्षेत्रं भास्करसंज्ञितं॥ ५०॥ गंगाशब्देन गोदारीष्वपि महानदीषु ज्ञेयं॥
सिंहकर्कटयोर्मध्ये सर्वा नद्यो रजस्वला॥ तासु स्नानं न कुर्वीत वर्जयित्वा समु
द्रगाः॥ तीर्थे विवाहे यात्रायां संग्रामे देवतालये॥ ग्रामदाहप्रवासे च स्पृष्टास्पृष्टं १८७

न दुष्यति॥ चित्तमंतर्गतं दुष्टं न तीर्थफलमश्नुते॥ शतधापि जलैर्धौतं सुराभांडमिवा
शुचिः॥ दानमिज्या तपः शौचं तीर्थसेवा श्रुतं तथा॥ सर्वाण्येतानि तीर्थानि यदि भावो
हि निर्मलः॥ तस्मान्न वेषु तीर्थेषु मानुषेषु च सर्वशः॥ उभयेष्वपि यः स्नाति स याति
परमां गतिं॥ अदुष्टहृदुपाचारः संतुष्टो येन केन चित्॥ अहंकारविमुक्त
श्च स याति परमां गतिं॥ ५८॥ अश्रद्दधानः पापात्मा नास्तिकोऽच्छिन्नसंशयः॥
हेतुनिष्ठश्च पंचैते नास्युस्ते तीर्थभागिनः॥ तीर्थं प्राप्य प्रसंगेन स्नानं तीर्थे समा
चरेत्॥ स्नानजं फलमाप्नोति तीर्थयात्राकृतं न तु॥ षोडशांशं स लभते यः परा
र्थेन गच्छति॥ अर्धं तीर्थफलं तस्य प्रसंगेनाधिगच्छति॥ कुशप्रतिकृतिं कृत्वा ती
र्थवारिणि मज्जयेत्॥ मज्जयेच्च यमुद्दिश्य सोऽष्टभागं लभेत वै॥ ६०॥ पितृन्स
र्व तीर्थेषु समुद्दिश्य च मातरं॥ यः स्नाति परमां सिद्धिं पितॄणां स प्रगच्छति॥ तीर्थ
प्राप्ततो विप्रो सवासा जलमाविशेत्॥ अपाणौ ल[illegible] द्विजेन्यश्च दत्वार्घ्यं तथा च
दक्षिणां॥ वापयेत् श्मश्रु केशांश्च नखान्यपि निकृंतयेत्॥ प्रायश्चित्तं यथाशा
स्त्रं कुर्यात्पापानुत्तये॥ स्नात्वा श्मश्रुणि केशांश्च लोमान्यपि च वापयेत्॥ क्रमे

१९९ एणपाणिपादानां नखान्यपि निकृंतयेत् ॥ श्मश्रुकेशांश्च लोमानि नखान्यपि निकृंतये
त् ॥ कुक्षिरोमशिखावर्ज्यमेवं स्यान्मुंडनक्रिया ॥ शिरोगतानि पापानि यांति मुंड
नेतो यतः ॥ ऽप्रकारयत्वा वपनं प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥ ६६ ॥ राजा वा राजपुत्रो वा
ब्राह्मणो यदि वा भवेत् ॥ केशान् संरक्षणार्थाय द्विगुणं व्रतमाचरेत् ॥ ततः स्नानं प्रकु
र्वीत मृत्तिकागोमयादिभिः ॥ भस्मना च ततः कुर्यान्निजकायस्य शोधनं ॥ प्रायश्चि
त्तं समासाद्य द्वाजो मिथुनं ततः ॥ कृत्वा श्राद्धं हिरण्येन ह्युपवासो भवेद् यथ ॥ पा
रिजाते ॥ स्नात्वा नदीषु सर्वासु पितृदेवांश्च तर्पयेत् ॥ तत्र तत्र यथावित्तं कुर्याच्छ्रा
द्धादिकं यथा ॥ ८० ॥ नपरिक्षेद्विजान् तीर्थे विंन्नार्थी भाजए वच ॥ सक्तुभिः पिंडदा
नं च चरुणा पायसेन च ॥ कर्तव्यान्तषिभिर्विष्टं पिण्याकेन गुडेन वा ॥ श्राद्धं तत्र
तु कर्तव्यं नैव विघ्नं समाचरेत् ॥ ऽपकालेप्यथवाकाले तीर्थे श्राद्धं सदा नरैः ॥ प्रा
प्तैरेव सदा कार्यं कर्तव्यं पितृतर्पणं ॥ ऽपघ्र्यमावाहनं चैव द्विजांगुष्ठनिवेद
नं ॥ विकरं तृप्तिप्रश्नश्च तीर्थे पंच विवर्जयेत् ॥ पितृवर्गे तथा मातृवर्गे मातामा
हस्य च ॥ पत्न्यादेर्वर्ग वर्गस्य नामान्युच्चारयेत्क्रमात् ॥ संकल्पे विधिरेषस्यात्त १९८

था चैवानुवादने ॥ तीर्थे महालये चैव ह्यर्चनं स्यात्पृथक्पृथक् ॥ ७५ ॥ देवानादौ समभ्य
र्च्य पितृवर्गमथार्चयेत् ॥ मातृवर्गं ततो मातामहादेश्च यथाक्रमं ॥ पितृवर्गं मातृवर्गं
वर्गं मातामहस्य च ॥ ऽपर्चयीतालुका रूप्पान् चैयेदिति केचन ॥ ऽपथान्यपद्यतः शौ
नकः ॥ देवानभ्यर्च्य पित्रादिवर्गं वर्गं समर्चयेत् ॥ काले चैवापवैकस्मिन्सर्वान
भ्यर्चयेत् पितृन् ॥ एको द्दिष्टविधानेन एकं वर्गं चमर्चयेत् ॥ तीर्थे मघा महालये चैव
हिता द्वादशदैवतं ॥ यद्येको भिन्नसंबंधो वर्तते चेद्वयोरपि ॥ तत्रस्थानेन युंजी
यात् तीर्थादौ चैव तर्पणे ॥ वृद्धशौनकः ॥ तीर्थश्राद्धे गयाश्राद्धे तर्पणे च महालये ॥ सं
तर्पयेत्पितृव्यान् सर्वान् विधिनापितृजानपि ॥ विधोयत्र कृते तीर्थे वपनमासाभ्यंत
रे यदि ॥ प्रसंगाच्चेत्पुनः प्राप्तो न कुर्यान्मुंडनादिकं ॥ ८२ ॥ कृत्वा विधिं यथोक्तं तु गृ
हमागत्य वै यदि ॥ गच्छेन्मासत्रयादर्वाक् न कुर्यात्तैर्थिकं चयत् ॥ कृत्वा तीर्थविधिं
चाथ व्रजेत्तीर्थान्तरं प्रति ॥ काजनेमं न चेत् क्षेत्र सर्वस्यात्तत्र तैर्थिकं ॥ विधिरेष पुरा
ण शेरुक्तस्यात्तीर्थगामिनां ॥ द्विजानामेव सर्वेषां न कुतत्तीर्थवासिनां ॥ गंगायां मर
णे पित्रोर्नत्सकर क्षेत्र एव च ॥ निषिद्ध तिथिवाराणां न दोषः क्षौरकर्मणि ॥ ८६ ॥ न जी
वत्पितृकः कुर्यात्तीर्थदेशमुपोषणं ॥ वपनं तीर्थकं यच्च प्रायश्चित्ताधिकं तथा ॥

१९९

स्नानादानं प्रकुर्वीत यथा वित्तानुसारतः॥ सर्वतीर्थमयं धर्मः स्यात्कृतीनां तु कस्य तु॥ अशक्तश्चेत्पितायस्य यं तु तीर्थं न शक्यते॥ सजीवपितृकः कुर्यात्येतत्कं पितुराज्ञया॥ प्रसंगात् क्षौरकर्मापि कथ्यते॥ कर्के धनुषि कुंभे च कन्यायां कार्मुके रवौ॥ क्षौरकर्म न कुर्वीत व्यासस्य वचनं यथा॥ ९॥ तीर्थे यज्ञे च गोदाने मृताहात्पूर्ववासरे॥ पित्रोर्मरणकाले च दोषस्तत्र न विद्यते॥ तथा चार्षवे॥ शान्यर्कभौमरिक्तासु षष्ठ्यष्टम्योश्च पर्वसु॥ श्राद्धाहे च व्रते चैव सूतके निशि संध्ययोः॥ कर्के धनुषि कन्यायां कुंभे चैवास्थिते गुरौ॥ न वपेत्स्मश्रुकेशांश्च प्राकृर्वे देविदो विदुः॥ इति तीर्थविधिः॥ अथाभ्यंगविधिरुच्यते॥ स्कान्दे चैव मांगल्ये वासरे श्राद्धाहे सूर्यवासरे शुक्रे बुधमंदयोः॥ तैलाभ्यंगं नरः कुर्याद्विवाहादिमहोत्सवे॥ श्राद्धाहे च व्रते चैव सूर्ये भौमे च पर्वसु॥ रिक्तानंदाष्टमीषष्ठीष्वभ्यंगं परिवर्जयेत्॥ कौशिकः॥ प्रत्यब्दे युगमन्वादौ प्रेतपक्षेष्टकासु च॥ अभ्यंगे मैथुनं क्षौरं न कार्यं श्राद्धकृन्निः॥ निषिद्धे दिवसे वारे रात्रौ च व्याधितस्य च॥ द्व्यंतरयुतं तैलं न दुष्यति कदाचन॥ नारकायां च कृष्णायां विवाहादिमहोत्सवे॥ तथा संवत्सरस्यादौ सूतकांते शिरोरुजि॥ श्रावणे बलिराज्ये च वसंतस्योदये तथा॥ तैलाभ्यंगो न दुष्येत् संक्रां १९९

२००

तिग्रहणादिषु॥ तैलाभ्यंगं बुधैः प्रोक्तं मंगलस्नानमुच्यते॥ मांगल्येषु च कर्तव्यं सर्वदा शुभकांक्षिभिः॥ सर्वग्रंथेषु यत्प्रोक्तं सारं सारसमुद्धृतं॥ नारायणेन तत्सर्वं लिखितं हितकाम्यया॥ २५००॥ इति नारायणभट्टविरचितायां धर्मप्रवृत्तौ स्याल्लीपाकादि मंगलोक्तं प्रकरणं समाप्त॥ शुभमस्तु॥ ॥ ॥

संवत् १८०९ वर्षे आषाढशुदि ९ बुधवासरे अद्येह श्री पमदावाद वास्तव्यं पवजवपुर निवासि उदीच्य सहस्रज्ञातीय द्वेश्री पद्मनाभ सुत सदाशिव सुत शिवशंकर तत्सुत द्विजवर्य रेणुशायज्जिवनेन॥ लिखितोयं ग्रंथः॥ परोपकारार्थं॥ श्रीरस्तु॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥ ७॥ ॥

नष्टे दृष्टे पूर्णमासि च व्यतीपातश्च वैधृते॥ संक्रांति पंचमी ज्ञेया पंचपर्वाणि पार्थिव॥ १॥ पंचतीर्थानि विप्रस्य करे तिष्ठंति दक्षिणे॥ ब्राह्मं दैवं तथा पित्र्यं मनुष्यमग्निमेव च॥ २॥ ब्राह्मं तु करमूले च अग्रे च देवतीर्थयोः। दक्षिणे पित्र्यं मध्ये अग्निवामे मनुष्यमेव च॥ ३॥ देवतीर्थं च रेदाने ब्राह्ममाचमनं स्मृतं॥ तर्पणं पितृमानुष्ये अग्नितीर्थं प्रतिग्रह॥ ४॥ गृहं वै पश्चिमे द्वारे तथैवोत्तरमेव च। विवाहे वेदिका कार्या गृहे निर्गम दक्षिणे॥ ५॥ ऊर्ध्वा त्वाकृदक्षिणे द्वारे शुभदं ऐसाधकोत्तम॥ वेदीकां च वसो द्वारां गृहे निर्गम वामतः॥ ६॥ २००

द्वौ अंगुलमात्रेण अंतरे पिंडं दीयते। स्वर्गं नाक्रमस्यात् श्राद्धं पुनः श्राद्धमर्हति॥१॥
॥सर्वोपरि तिलत्रिषु स्थाने पितॄणां पादशौचने॥ रथ्यासा॥ रोहणे चैव रोलकालविरा
॥षतः॥१॥ अन्यत्र पुण्यकाले च पत्नी दक्षिणतः स्मृता॥ ॥सव्येपा॥ पार्गंतरमंत्र।
॥सव्येपति तिलत्रिषु स्थाने श्राशनां तात्र शौकयोः॥ ४ रथ्या स्पारां०॥२॥ एकविंशात्
॥ऊर्ध्वं विवाहे दशवासराः॥ विषदूचो जो पनयने नांदीश्राद्धं विधीयते॥१॥ पार्वणा नाव
पक्षे कालांतराभावे॥ श्राद्धेचाभावोपवाद उक्तो विष्णुना॥ पनारब्धाविशुद्धयर्थं कुष्मां
डे जुहुयाद्घृतं॥ गायत्र्यां चगव्याशीः ततः शुध्यति सूतकी॥ सूत्त की ति जनना शौच॥२

॥इतिश्री धर्मशास्त्रनिबंधे॥
॥नारायणभट्टकृत धर्मप्रवृत्ति॥
॥त्तिसमाप्तः॥ शुभमस्तु शिव॥
होमे देवार्चने होहे पाके च परिवेषणे॥ भोजनं वर्जयेदेकं तामेग
वांन्न कुष्यति॥१॥ मांजारमूखकस्पर्शे पिंडे चछिद्रकीकृते॥ पुनः श्राद्धं प्रकुर्वीत एक
पाके नतच्छ्रृणात्॥१॥ परान्नं पायसं तैलं कं ३ मासमांस्तथैव च॥ इग्धमन्नं
तथा क्षारं वैश्वदेवे तु वर्जयेत्॥१॥